Bilim ve Ütopya

Şubat 2002 Sayı: 92 Aylık bilim, kültür ve politika dergisi 2.000.000 TL

Felsefe ve toplumbilimlerinde

BAŞYAPITLAR

Herodot Tarihi... Fragmanlar... Anabasis... Evrenin Yapısı... Devlet... Metafizik... İtiraflar... Kuran... Tehafüt et-Tehafüt... Mukaddime... Ütopia... Novum Organum... Metod Üzerine Konuşma... Hükümdar... Leviathan... Salt Aklın Eleştirisi... Toplum Sözleşmesi... Ulusların Zenginliği... Kapital... Böyle Buyurdu Zerdüşt... Komünist Manifesto...

14. Cilt çıktı!

Dünya bilimine 8 yıldır Türkiye'den katkı yapan bir dergi var: Bilim ve Ütopya. Bilimsel-teknolojik gelişmeleri sorgulayan, sadece eleştirmeyen; aynı zamanda alternatifler de üreten ve "ütopyasız bilim olmaz" diyenlerin dergisi Bilim ve Ütopya...

1 cilt 15.000.000 TL.
Ciltlerin tamamını peşin alana %25 indirim!
Sipariş ve bilgi için Tel: (0212) 244 23 61 - 244 23 72

Bilim ve Ütopya
Şubat 2002 Sayı: 92
Bilimsel Yayıncılık Sahibi ve Sorumlu Yazışleri Müdürü
Mustafa Ozan Yazıcıoğlu
Yayın Yönetmeni
Ender Helvacıoğlu
Yazışleri
Nalân Mahsereci
Ruken Kızıler
Nazlı Demirel
Tanıtım ve Halkla İlişkiler
Ruken Kızıler
İdari İşler
Hüseyin Aydın
Sayfa Sekreteri
Hicran Aygün
Montaj
Mutlu Selçuk
Yönetim Yeri ve Yazışma adresi
İstiklâl Cad. Deva Çıkmazı
No: 7 / 5 80070 Beyoğlu/İST
Tel-Faks
(0212) 244 23 61
(0212) 244 23 72
e-posta
utopya@bilimutopya.com.tr
www.bilimutopya.com.tr
Ankara Temsilcisi
Serhat Özyar
Ankara Koordinatörü
Feyziye Özberk
Ankara Büro
Meşrutiyet Cad. Konur 2. Sok.
No: 25/24 Özsoy İşhanı Kat:8
Kızılay
Tel-Faks: (0312) 425 23 99
e-posta: fozberk@ttnet.net.tr
İzmir Temsilcisi
Levent Gedizlioğlu
Tel: (0232) 463 98 57
Faks: (0232) 464 00 75
İzmir Koordinatörü
Savaş Emek
Tel: (0232) 422 52 40
Yurtdışı temsilcisi
Murat İnce
Wallenstein Str 33
70437 Stuttgart - ALMANYA
Tel-Faks: 0711 / 870 99 99
ABONE KOŞULLARI
6 Aylık: 11.000.000 TL
Yıllık: 22.000.000 TL
Avrupa ve Ortadoğu yıllık: 50 Euro
Amerika ve Uzakdoğu yıllık: 100 $
Yurtiçi abone bedelleri için
Ruken Kızıler
Posta Çeki Hes. No: 1051162
Ozan Yazıcıoğlu
İş Bankası Beyoğlu Şubesi
Hes. No: 1011 1452390
Yurtdışı abone bedelleri için
Mehtap İnce
Stuttgarter Bank
Konto No: 335962009
BLZ: 60090100
YURTDIŞI SATIŞ FİYATLARI
Avrupa: 4.5 Euro
Organizatör
Uluslararası Yayıncılık Ltd. Şti.
Basıldığı Yer: Serler Matbaası
Dağıtım: BİRYAY A.Ş.
ISSN 1301-6717

KAPAK
FELSEFE VE TOPLUMBİLİMLERİNDE BAŞYAPITLAR

Felsefe ve toplumbilimlerinin başyapıtları 7
Herodotos'un 'Tarih'i / **Cevat Şakir Kabaağaçlı (Halikarnas Balıkçısı)** 12
Ksenophon'un 'Anabasis-Onbinlerin Dönüşü' adlı eseri 14
Herakleitos'un 'Parça-sözler'i (Fragmanlar) / **Prof. Dr. Uluğ Nutku** 15
Thukydides'in 'Peloponisos Savaşı' adlı yapıtı / **Yves Lacoste** 16
Babası Sokrates, anası Eflatun: 'Devlet' / **Sabahattin Eyüboğlu - M. Ali Cimcoz** 18
Lucretius'un 'Evrenin Yapısı' adlı eseri / **Selahattin Hilav** 20
Aristoteles'in 'Metafizik'i / **Prof. Dr. Ahmet Arslan** 21
Augustinus'un 'İtiraflar'ı / **Prof. Dr. Betül Çotuksöken** 22
Hz. Muhammed devriminin teorik organı: Kuran / **Dr. Hikmet Kıvılcımlı** 24
İbn Rüşd'ün 'Tehâfüt et-Tehâfüt'ü / **Hasan Aydın** 26
'El-Medîne el-Fâzıla' ve Fârâbî'nin ütopyası / **Hasan Aydın** 27
İbni Haldun ve 'Mukaddime'si 28
Machiavelli'nin 'Hükümdar'ı 30
Francis Bacon'un 'Novum Organum' adlı yapıtı / **Sema Önal Akkaş** 32
Thomas Morus'un 'Ütopia'sı / **Attilla Erdemli** 34
Campanella'nın 'Güneş Ülkesi' / **Vedat Günyol** 36
Descartes ve 'Metot Üzerine Konuşma' / **Paul Valery** 37
Thomas Hobbes'un 'Leviathan'ı / **Mehmet Ali Kılıçbay** 38
John Locke'un 'İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme'si / **Prof. Dr. Betül Çotuksöken** 40
Montesquieu'nün 'Kanunların Ruhu Üzerine' yapıtı / **Prof. Dr. Sina Akşin** 41
David Hume ve 'İnsan Zihni Üzerine Bir Araştırma' / **Tüten Anğ** 42
Immanuel Kant'dan 'Salt Aklın Eleştirisi' / **Bedia Akarsu** 44
Jean-Jacques Rousseau'nun 'Toplum Sözleşmesi' / **Vedat Günyol** 45
Adam Smith ve 'Ulusların Zenginliği' / **Prof. Dr. İşaya Üşür** 46
Auguste Comte'un 'Pozitif Felsefe Dersleri' / **Bedia Akarsu** 48
Nicolai Hartmann'ın 'Ereksel Düşünce' adlı yapıtı / **Prof. Dr. Uluğ Nutku** 49
Karl Marx ve 'Kapital' / **Prof. Dr. İşaya Üşür** 50
Marx ve Engels'in 'Komünist Parti Manifestosu' / **Dirk J. Struik** 51
Nietzsche'nin başyapıtı 'Zerdüşt'ün yazılış öyküsü / **A. Turan Oflazoğlu** 52
Din ve güven / **Prof. Dr. Yasin Ceylan** 54
Demokrasi masalı ve onay ahlakı / **Alâeddin Şenel** 58
'Resmi tarih fobisi'nin yarattığı 'çarpık tarih' / **Firdevs Gümüşoğlu** 63
Futbolun değişen işlevi / **Dr. Vakur Kayador** 68
Acının ve direnişin toprakları / **Haluk Hepkon** 70
Anadolu'nun Özgün Bitkileri / Hasan Torlak 74
Bilim Gündemi 81
7. Sanatta Bilim / Tunca Arslan 84
Zorunlu Din Dersi / Hasan Aydın 86
Yayın Dünyası / Nalân Mahsereci 88
Bunları Biliyor muydunuz? / Hasan Birson 92
Satranç / Metin Hatipoğlu 94
Ödüllü Sözcük Bulmacası / Hikmet Uğurlu 96

üz yaşında bir filozof

20. yüzyılın başlarında doğan Hilmi Ziya Ülken çocukluğunu, Birinci Dünya avaşı'nda, gençlik yıllarını İstanbul'un ıgalî, milli mücadele ve nihayet Cumhuriyet'in ilanı gibi olayların içinde geçirdi. arşısına çözüm bekleyen bir yığın sorun ıkıyordu. Kendisinden önceki kuşakların k endişesi vardı, "bu devleti nasıl kurtaıcağız"dı. Osmanlı İmparatorluğu yıkılış önemine geçince, devleti kurtarmak için nerilen çözüm yolları iki açıdan ele alıyordu: a) İçe dönük çözüm arayışı. b) ışa dönük çözüm arayışı.

Üçüncü Selim'e kadar olan dönemde oçu Bey Risalesi, Kâtip Çelebi tarafınan hazırlanan ve Torhuncu Ahmet Paşa ırafından uygulamaya konulan bütçe ve ali reform ve Koca Sekbanbaşı Risalei gibi önerileri, hep devleti nasıl kurtabiliriz sorusuna yanıt bulmak amacını üdüyordu.

Üçüncü Selim'le beraber çözüm Ba'da arandı. 1832'lerde sanayileşme oruda yapılan ıslahat hareketlerine bir ltyapı olarak düşünüldü. Tanzimat çölümü, Batılaşma hareketi olarak kurumıştırdı. O tarihten, imparatorluğun yıkışına kadar bu devleti kurtarma çabası azen anayasa sorunu, bazen devletin apısında değişme biçiminde sürüp gitti. irinci Dünya Savaşı sonunda Osmanlı evleti bir çaresizliğe mahkûm olarak rih sahnesinden silindi. Devleti nasıl urtaracağız sorusu da anlamını yitirdi.

Çünkü yeni bir devlet kurulmuştu: umhuriyet... Şimdi yanıt arayan tek ir soru vardı, bu yeni devleti nasıl yaşaıcağız? Kurucusu Mustafa Kemal tarandan amaç gösterilmişti: "Çağdaş uyarlık". Cumhuriyet kurulduğu zaman lilmi Ziya Ülken ve onun yaşıtlarının emen hepsi 23-24 yaşındaydı. Artık oruda ne Ziya Gökalp'in hayal ettiği Türk ünyası, ne Mehmet Akif'in İslam Birği ve ne de Yahya Kemal'in:

"Ölenler öldü, kalanlarla muzdarip aldık! Vatanda hor görülen bir cematiz artık! Ölenler en sonunda kurtulduır bu dağdağadan! Ve göz kapaklarının rkasında eski vatan / Bizim diyar olaık kalacak ta kıyamete dek."

dizelerinde hüzünlendiği bir imparaorluk vardı.

Yirminci yüzyılın eşiğinde doğanlar çin Misak-ı Milli sınırları içinde bir vaın kalmıştı. İşte Hilmi Ziya Ülken sınırı belli bir vatan coğrafyasının ideolou idi. Bu ideolojinin adı ise: Anadoluluk'tu. Ziyaeddin Fındıkoğlu'ndan Mükrimin Halil'e, Ahmet Hamdi Tanpınar'dan Ahmet Kutsi Tecer'e, Adnan Saygun'dan Eflatun Cem Güney'e, Vedat Nedim Tör'den Reşat Şemsettin'e, Nazım Hikmet ve Necip Fazıl Kısakürek'ten, Nurullah Ataç'a kadar, bütün bir kuşak için çözümleri farklı olsa dahi, hepsinin ortak yanı Anadoluculuk'tu. İkinci Meşrutiyet aydınlarının kültür merkezi Türk Ocakları idi. Ülken kuşağının kültür merkezi halkevleri oldu. Hilmi Ziya Ülken engin zekâsı, filozof tavrı ve sanatçı zevki ile hepsinin üstünde farklı bir yer işgal ediyordu. Onlar bizim kuşak için –yani 1940 kuşağı- koruyucu, kollayıcı ve yön verici bir özelliğe sahipti. Kendilerinin yepyeni bir misyonla geldiklerine inanıyorlardı. Bunlar

Hilmi Ziya Ülken

arasında Hilmi Ziya Ülken sürekli bir arayış içindeydi. Katı denecek kadar dogmatik Marksizm'e inandığı kadar *Materyalizme Reddiye*'yi yazdığı zaman da söyledikleri doğrunun ışığı altında idi.

Hilmi Ziya Ülken'de ne çelişki vardı, ne döneklik. Ondaki bir "arayış" zekâsıdır. Çelişki, düşüncelerinde değil, kişiliğindedir; onun düşüncesinin gerisinde bir çocukla bir dahi yanyana uyur. Biri diğerine zarar vermez. Fakat zaman zaman içindeki bu çocuğun ürkmesi, eylemindeki tutarlılığı gölgelemiştir. Fakat içindeki "araştırma oburluğu" onu her türlü dogmatizme ve fanatizme karşı koruyan bir siper olmuştur.

İkinci Dünya Savaşı, Sovyetler'le demokratik ülkeleri faşizme karşı aynı safa itmişti. Gerek Batı'da ve gerekse Türkiye'de Marx ve Lenin ideolojisi insanlık için bir kurtuluş simgesi olarak görülüyordu. O dönemde Ülken, bilimsel sosyalizmin bayrağını elinde taşıyan tek adamdı. Bütün amacı sosyalist düşünceyi bir gazete çıkararak orada örgütlemekti. Gerçi *İnsan* dergisi vardı ama, bu yeterli değildi. Serteller (Sabiha ve Zekeriya) *Tan* gazetesini çıkarıyordu. Aralarındaki düşünce farklarını bir yana iterek, kalburüstü bütün sol düşünce insanları *Tan* gazetesinde köşe yazarlığı yapıyordu. Nazım Hikmet, Esat Adil, Sadrettin Celal, Sabiha Sertel, Şevket Süreyya, Hilmi Ziya Ülken ve daha niceleri *Tan* gazetesinin kadrosunda yer almışlardı. Birden, tek parti diktatörlüğünün Babıali'ye getirmiş olduğu uyuşukluk *Tan* gazetesinde bir rüzgârlanmaya neden oldu. Fakat Cumhuriyet Halk Partisi'nin faşist kanadı ve üniversitelerde yuvalanmış olan Nazi yetmeleri, *Tan* gazetesi aleyhine tertiplemiş oldukları nümaşile matbaayı yerle bir ettiler, makineleri kırdılar, tonlarla gazete kağıtlarını denize döktüler, öyle ki deniz suyu gazete kağıtlarından görünmez oldu. Bunu komünist avı, polis takipleri izledi. Polise düşen öğrencilerden öyle şeyler dinliyorduk ki, hayali bile dehşet verir. Gerek tek parti ve gerekse Demokrat Parti döneminde polisin, polis devletinin bu terör niteliği hiç değişmemiştir. Ben Abdülkadir Gölpınarlı'yı, Adnan Benk'i katiller gibi, ellerine kelepçe vurularak Galata Köprüsü'nden geçerken gördüm, hüzün verici bir tablo idi.

İşte Hilmi Ziya Ülken'in *Materyalizme Reddiye* kitabı böyle bir terör döneminde çıktı. Bu kitabın nasıl yazıldığını ben yakından biliyorum. Günün birinde Türk medyası türkücülerin, davulcuların, şarlatanların peşini bırakıp, ülkemizde gerçek düşüncenin seyrini –umudum yok ya- merak ederse, karşısına ilk büyük yapıtaşı olarak Hilmi Ziya Ülken çıkacaktır.

Hilmi Ziya Ülken'i, vaktiyle solculuk adına mangalda kül bırakmayan ve sonra Turgut Özal'ın sömürü çöplüğüne düşen bazı yazarların safına itmek isteyenlere, bizzat *Materyalizme Reddiye* kitabı en güzel yanıt olacaktır. Çünkü Marksçılık'ın en revaçta olduğu bir dönemde onun felsefi çıkmazlarını ortaya atmak Hilmi Ziya Ülken gibi Marksçı bir düşünür için cesaret işidir. İnsanın çapı büyük olunca, onun vehmi bile doğruların kapısını açmakta yararlı oluyor...

Cahit Tanyol

Safsata Anketi Kanada'dan ses buldu

İstanbul'da yayımlanan *Bilim ve Ütopya* adlı düşün ve felsefe dergisi "Safsata Anketi" adı verilen bir araştırma düzenledi. "Melekler, cinler gibi varlıklara inanıyor musunuz?" sorusunu, üniversite öğrencilerine dağıtan dergi, ne yanıtlar almış, ne yanıtlar, ızgarada palamutlar...

Atatürkümüz'ün geleceği emanet ettiği anlı şanlı üniversite gençliğimizin "Kadere inanıyor musunuz?" sorusuna verdikleri yanıtlar ise kaygı verici... Kadere inanan çoğunluk, doktor çıktıkları zaman, kuşkusuz hastaları iyileştirmek yerine muska asacaklarını itiraf etmiş sayılmazlar mı? Hele o fizikçilerin ve matematikçilerin, safsataya sevdalanmış fanatizmine ne demeli?

Ankette çok ilginç bir soru daha var ve bunda, "İnsan soyunun Havva ile Adem'den geldiğine inanıyor musunuz?" sorusu soruluyor. Ortaçağ'a yuvarlanan Türkiye'nin, dehşet veren durumu bu son soruya verilen yanıtlarda iyice gün ışığına çıkıyor: "Evet diyenler, tıp öğrencilerinin yüzde 70'i, ODTÜ Fizik öğrencilerinin yüzde 83'ü, Ankara Elektronik'teki öğrencilerin yüzde 68'i, insan soyunun Adem'le Havva'dan geldiğine inanırken, Darwin'in evrim teorisini bilen tek bir öğrenciye bile rastlanmıyor. İşte Türk gençliğinin 2001 yılındaki ahvali pürmelalinin, manzarayı umumiyesi (Bu yazı Kanada'da çıkan *Bizim Anadolu* gazetesinin 15 Kasım 2001 tarihli sayısında yayımlanmıştır).

Engin Aşkın

Aile Sertifikası Programı açılıyor

"Kadın ve erkek iletişimi nedir?", "Anne-baba-çocuk iletişimi nasıl olmalıdır?", "Ailede sevgi nasıl olmalıdır?", vb. Yaşarken kaçınılmaz olarak üzerinde düşünülen sorunların uzmanlar eşliğinde tartışılacağı bir ortamın yaratılması, bilim üreten kuruluşların önde gelen ödevlerindendir. Bu anlayışla Maltepe Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Psikoloji Bölümü'nün öncülüğünde "Aile Okulu" sertifika programı düzenlemektedir.

Aile Okulu Sertifika Programı Mart 2002 tarihinde başlayacak; kayıtlar ise Şubat ayı süresince yapılacaktır. Programa ilişkin temel kavramlar şöyle özetlenebilir: Dört haftalık program içinde verilmek istenen ana mesajlar (norm listesi) ailede sevgi, saygı, sorumluluk, paylaşım, duyarlılık ve mutluluk konularını içermektedir. Katılımcıların eşleriyle birlikte gelmeleri tavsiye edilmektedir.

İrtibat telefonları:
0216 441 51 68-441 52 18/151-198

Bilim ve Ütopya'yı İngilizce yayımlamak...

Aşağıdaki yazı, 1. 1. 2002 tarihli *Cumhuriyet* gazetesinde yer alan, Özgen Acar'ın "Kavşak" isimli köşesinden alınmıştır:

"Diyebilirim ki dört gözle beklediğim dergi Bilim ve Ütopya'dır. Ederi 1 kilo yoğurt (2 milyon) olan bu dergiyi çıkaranlar kimlerdir, bilmem tanımam. Dergiyi ucuza mal etmek için, çağdaş baskı olanaklarının gerisinde, ucuz kâğıda basılan bu derginin içeriği ile dünyadaki pek çok bilim ve kültür dergisi kolay kolay yarışamaz. Keşke bu dergi, çağdaşlarının maddi olanakları ile İngilizce olarak da yayımlanabilse... Örneğin Batılılar'da son sayının (Ocak 2002 sayısı) 47 sayfasını kapsayan Doğu'nun Leonardo de Vinci'si ve robotlar ile otomasyonun atası sayılan Ebu'l-İzz el-Cezeri'nin buluşları ile tanışabilseler. Lütfen siz de tanışın."

Bilim insanlarının öncülüğünde bir Türkiye...

Bilim ve Ütopya'nın Aralık 2001 sayısında, Sayın Ender Helvacıoğlu'nun makalesinde anladığım kadarıyla Türkiye'de bilimsel çalışmaların olanak ve imkânları dosya konusu yapılarak tartışılacak. Ülkemizde bilimsel çalışmaları ve bu çalışmalar esnasında karşılaşılan zorlukları açığa çıkarmak önemlidir. İnanıyorum ki, yarınlarımız için, toplulumuz ve genç bilimcilerimizin geleceği için, anlamlı sonuçlara ulaşan değerli bir çaba olacaktır.

Hele ki, günümüzde birçok bilimcinin ülkeden gitme, istediği -beyin göçünün yaşandığı- bir dönemde bu sorunu tartışmak, çözümler üretmek, önerilerde bulunmak, alternatif bilim merkezleri oluşturmak ve genç bilimcilerin yaratıcılıklarını sergileyecekleri alanlar göstermek, Türk halkının yararına olacaktır diye düşünüyorum. Ve hoşgörünüze sığınarak kendimce bilimsel gelişmelerin önünü tıkadığını düşündüğüm bir-iki noktaya dikkatinizi çekmek istiyorum.

Bugün emperyalizmin ideologları Yeni Dünya Düzeni'ne ideoloji oluşturmak için, "postmodern" kavramı etrafında bilgi kırıntılarına batırılmış içi boş birtakım argümanlarla, anlamsız kavramlar üreterek ideolojik hegemonyalarını toplumlara, özellikle ezilen halklara kabul ettirme peşindeler. Bu bağlamda yerel, bölgesel ve etnik temellere inerek toplumları moleküleştirmektedirler. Büyük bir istikrarsızlık ve güvensizlik ortamını yaratarak toplumları duygusal anlamda ideolojik argümanlarını kabul edebilir konuma getirmeyi amaçlamaktadırlar. Bunun arkasında "dinler arası uzlaşma", "hoşgörü", vb. safsatalarla ezilen halklar uyutulmaya çalışılmakta ve kendileriyle eşitlenmiş gibi suni bir denge yaratılmak istemektedirler. Metafizik söylem ve tanrısal vaazlarla, "bilimi" ehlileştirerek, inanan milyonlarca insanın duygularını sömürenlerinin alanı haline getirmek istemektedirler (bunu, yine bu bölgelerde kendi amaçlarına hizmet etmek için işbirliği içerisine girdikleri yerel "bilim adamlarıyla" yapıyorlar). Öyle ki emperyalistlerin çıkarları için kışkırttıkları yerel, bölgesel savaşların sosyoekonomik boyutunu çözerek, göz ardı ederek, onca katliamı inanç terekesine indirgeyebiliyorlar.

İlerici; bilim adamları ve kadınları empirik veriler ışığında ulaştıkları sonuçları ve edindikleri bilgileri ne kadar toplumsallaştırırlarsa, o kadar kendi gelişmelerinin de önünü açmış olurlar. Bilgiyi, bilinçli toplumsal refah ve adalete basamak yaparak gelişimlerini güvencelerler.

Genç Cummhuriyet'in ilk yıllarını burada irdelersek, karşımıza toplumsal sorunlara eğilen ve bunları çözmeye çalışan bir anlayış ve algılayış çıkıyor. Evet, belki toplumsal bilinç bugünkü kadar gelişkin değildi; ama o dönemin canlı bir ütopyasının olduğunu pekâlâ söyleyebiliriz. Bu uğurda pratikleştirilen köy enstitüleri ve halkevleriyle halk, ülke ve dünya sorunları karşısında duyarlı hale getiriliyordu. Edilgen konumdan çıkarılıp aktifleştiriliyordu. Ve bu çaba kendi tarihsel süreci içerisinde çok önemli ilerici bir rol oyna-

Bilim ve Ütopya Kooperatifi-Ankara Salı Söyleşisi

5 Şubat 2002
"Endonezya Modeli ve Türk Silahlı Kuvvetlerine Karşı Yeni Tertipler"
Fikret Akfırat

Adres: Konur 2. Sok. 25/24, Kat 8 (Özsoy İşhanı)
Tel+faks: 0312 425 23 99
Söyleşiler 18:30-20:30 saatleri arasındadır
Not: Şubat ayında tek bir söyleşi yapılacaktır,
Mart ayı etkinlikleri ise perşembe günlerine alınmıştır.

mıştır. Aslında bugünle kıyaslarsak, o günkü koşullarda yaratılan başarı ve atılım ile, bugünkü toplum arasında çok derin bir uçurumun da olduğunu söyleyebiliriz. Her olgu kendi tarihi süreci içerisindeki olanaklarla değerlendirilirse, gerçek değeri anlaşılır.

Köy enstitülerinde halk bilinçlendirilip, siyaset ve toplum sorunlarına duyarlı hale getirilirken, halkevlerinden de siyasi tartışmalar ülke ve dünyadaki gelişmeler bağlamında seminerler yapılmakta ve bünyesinde aydınlar yetiştirmekteydi. Tabi devrimin getirdiği coşku ve heyecanı da unutmamak lazım. O günkü koşullarda halk siyasetten bu denli uzak ve yabancılaşmamıştı. Siyasetçiyi, bilim adamını, aydını kendinden sayıyordu. Bilimi ve fenni elde tutacak kadar kendine yakın görüyordu.

Bugün, bilimin kat ettiği evre ve toplumun eğitim düzeyine baktığımızda, elli yıl önceki toplumsal duyarlılığa hayıflanmamak elde değil. Halkın bilimsel gelişmelerden haberdar olmaması, ülke ve dünya sorunlarına ilgisizlik ve apolitikleşme, çok önemli bir yabancılaşmaya işarettir. Bilimsel gelişmelerden ve toplumsal sorunlardan uzaklığın göstergesidir ve tehlike arz ediyor.

Tabi herşeye rağmen umutlu olmak zorundayız. Çünkü gideceğimiz başka bir yerimiz yok ve eğer çıkmış isek, bu toplumun içinden çıkmışız. O zaman tüm zorlukları omuzlayarak bilim güneşini şafağın söktüğü bu topraklarda doğurmalıyız. Ütopyalarını yaşanır kılacak bilim insanları her zaman olacaktır.

Kenan Baştu /
Edirne F Tipi Cezaevi

Enuma eliş

Böyle başlar bir Sümer mitosu, yani "bir zamanlar yukarda" anlamına gelir. Ve tanrıların görülmeyen dünyasını anlatır bizlere. Binlerce yıl önce yaşamış insanların hayata bakışlarını, sevinçlerini ve hüzünlerini görürüz hep mitoslarda. Güzel bir masaldır bunlar bizim için... Aynı zamanda da onların dinleridir.

Bu durumda onları mitoloji dahilinde inceleyip mitolojik kıstaslara göre değerlendirmek mantıklı olacaktır. Çünkü mitosların ve dinlerin temelinde inanç yatar. Bilim için ise aynı şeyi söyleyemeyiz. Bilim inancın ötesinde bir sorgulama ve tezlerini deneysel ve-

Prof. Dr. Korkut Yaltkaya'yı kaybettik

Prof. Dr. Korkut Yaltkaya 1938 yılında İstanbul'da doğdu. Ankara Atatürk Lisesi'ni ve Ankara Tıp Fakültesi'ni bitirdi. 1966 yılında aynı fakültede ruh ve sinir hastalıkları uzmanı oldu. Bir süre Danimarka'da elektrofizyoloji üzerine çalışmalar yaptı. 1971 yılında nöroloji doçenti ve 1979'da profesör oldu. 1979'da Akdeniz Üniversitesi Tıp Fakültesi'nde Nöroloji Ana Bilim Dalı Başkanı olur. Prof. Yaltkaya yüzü aşkın bilimsel makalesi ve beynin gizemli yollarına açılan kitaplarıyla alanında çok değerli çalışmalara imza atmıştır. Geçtiğimiz Ocak ayı içerisinde kaybettiğimiz bu değerli bilim insanını saygıyla anıyoruz (Aşağıdaki alıntı, Prof. Dr. Korkut Yaltkaya'nın *Bilim ve Ütopya* dergisinin Ocak 97 tarihli, 31. sayısında yer alan "Zamanın Boyutları" adlı yazısından alınmıştır).

"(...)

Zamanın diğer bir değerlendirilmesi de psikolojiktir. Psikolojik zaman, fiziksel zamanın sert niteliklerine uymaz. Zamanın akışını duyumsama değişkendir. Yaşa göre değiştiği gibi, koşullara göre de değişir: Sıkıntı, bunalım, üzüntü gibi durumlarda zaman yavaş geçerken; coşku, neşe, mutluluk gibi durumlarda hızla geçer gider (Bazı toksik durumlarda tersi doğrudur: Coşku oluşturmasına karşın afyon etkisinde olan insanlarda zaman son derece yavaş geçer). Tinsel hastalıklar da zaman algılanmasını etkiler: Depresyonun ana belirtilerinden biri zamanın öznel olarak çok yavaşlamış, durgun hatta durmuş olarak algılanmasıdır. Bazı şizofrenikler, ölümsüz oldukları sabuklamasına kapılarak zamanın o anda durakladığını duyumsar. Manide ise zamanın hızı artmıştır. Psikolojik etkenler, zamanın algılanmasını etkilediği gibi, kişinin zaman karşısındaki davranışını da değiştirir. Aktivist, günün her anını daha çok aktivite ile doldurmaya çalışır, sanki zamanla aklını bozmuştur. Başlıca düşünceleri: 'Zamanını boşa harcama'; 'İnsanların zamanını çalmalarına izin verme'; 'Zaman paradır' gibi sloganlarda somutlaşır. Bunun tersi zamanı tembelce kullanmaktır. Bu kişiler sanki sonsuza dek yaşayacakmışcasına zamana karşı ilgisiz kalırlar. İç tempoları aheste beste vurur. Bazı nörotik ve psikopatik durumlarda zaman sıkıcı gelir, "zamanı öldürmek" gerekir (Belki de bu insanın kendini öldürmesinin bir yoludur). Tersine, zorunlu saplantıları olan kompulsif nörotik, zamanı sonu gelmez ertelemelerle, kararsızlıklarla harcar.

"(...)

Normal bireyde ölüm dışında olabilecek her şey belirsiz olmakla birlikte, gelecek; akla uygun belirti ve tasarımlara 'açıktır'. Bu durum bazı akıl hastalıklarında önemli derecede bozulur. Maniklerde ve birçok psikopatta olduğu gibi geleceğe yönelik hiçbir düşünce, kurgu yoktur ve böylece gelecek 'boş'tur. Depresif hastalar için, geleceğe erişmek olanaksızdır ve gelecek 'bloke' olmuştur.

"Zaman sadece bizim için değil, tüm dünya için, herkes için akar. Kişisel zamanımız; sosyal, tarihsel ve evrensel zamanlarla iç içedir. Şizoidler; dünya zamanından çok kendilerine özgü kişisel zamanları içinde yaşarlar ve tüm dünyayı da kendi zamanlarına göre değerlendirirler."

rilerle destekleme yoluna gider. O halde mantıklı olarak dinlerin bilimsel bir teze kendi kıstaslarıyla yaklaşmak ve eleştirmek gibi bir lüksü yoktur...

Son yıllarda Türkiye'de bilinçli olarak dini ve bilimi mantıksızca karşı karşıya getirmek için özel bir çaba sarf ediliyor. Medyanın da bilinçsizce körüklemesiyle din ve bilim çatışması içinden çıkılamayacak bir hale getirilmeye çalışılmaktadır. Ve en çarpıcı örneği de insan evrimi konusunda izlenmektedir. Aslında evrim teorisi ilk ortaya çıktığı günden beri bu sorunla karşı karşıya kalmıştır..

Arkeoloji, antropoloji gibi bilim dallarının ortaya koyduğu verileri anlayabilmek için tamamıyla çok yönlü bilimsel mantıkla düşünmek gerekir. Bahsedilen bilim dalları multidisiplinal bir yöntemle çalışırlar. Bir paleoantropolog bulduğu bir fosili incelerken çok fazla bilim dalından yardım alır. Kimyadan tutun, biyoloji fiziğe kadar geniş bir yelpaze içinde değerlendirilip incelenen ve taksonomisi yapılan bu fosillerin karşısına bilimsel dayanak olmadan çıkmak mantıksızlığın ta kendisidir. İnsanlık tarihi bilimsel gerçeklerin kabullenilmesinin karşılaştığı zorluklarla doludur, fakat zafer eninde sonunda bilimin olmuştur. Bilimsel tezleri tartışırken yine bilimsel gerçeklikler çerçevesinde ele almak gerekir. Dinin kendi iç dinamiği içindeki gerçekleri inanca dayanırken, biliminki ispata, kanıta dayanır. Yapılan en büyük hatalardan biri insanın evriminin çok uzun bir süreç içerisinde gerçekleştiğinin yeterince anlaşılamaması ve yine konunun çok yönlü olarak algılanmamasıdır.

Evrimin değişim demek olduğunu ve her zaman iyileşme yönünde olmadığını hominid türlerinin milyonlarca yıllık bir değişimden geçerek biyolojik ve kültürel değişime uğradığını anlayabilmek için ciddi bir eğitim gereklidir. İşin ehli olmayan insanlar tarafından konunun yanlış lanse edilmesi sonucunda, paleoantropolojinin geldiği nokta içler acısıdır. Henüz kitaplarda ne yazdığı bile bilinmezken, teoriyi (artık teori kavramını aşmıştır) çürütmek adına yapılan çalışmalar gerçekleri haksızca perdelemektedir.

Dogmatizmden uzak bir düşünce yapısının yerleşmesi gerektiği aşikâr bir gerçektir. Bilim adına kürsünün diğer tarafına geçen her kuşak bilim adamı, bir öncekinden iyi olmak zorundadır. Gelişimi ve değişimi devinimlere dayanan bir kozmos içinde, insan türünün değişmediğini savunmak ve kanıt göstermemek, dogmatizmden başka bir şey değildir. Unutulmamalıdır ki, bilim kendi tezleri için uygun kılıfı aramaz. Bilim bulduğu kılıfların sahibini objektif bir bakışla araştırır ve sorgular. Evrim bir teori ama, aynı zamanda da bir gerçektir; ama belli bir hiyerarşi ve belli kuralları olan bir çizgiye göre hareket etmez, çünkü şartların değişkenliği ve sürecin uzun olması bunu engeller. Ama değişkenlik göstermesi geçerli olmadığı anlamına gelmez.

Her geçen gün yeni kanıtların yadsınamaz derecede bilgi havuzuna eklenmesiyle biyokültürel evrim biraz daha gün ışığına çıkmaktadır ve bilim var oldukça safsatanın karşısında her geçen gün daha da büyüyecektir. Araştırma gerçeği, gerçek bilimi, bilim ise mutluluğu getirecektir. Bilgiden uzak olamayan bir dünya için....

Abdullah Pazvant / Arkeolog

Arkeolojinin çınar yapılı efesi: Hakan Kale

Seni tanımak (tanıyabildiğim kadarıyla) gerçekten çok güzel bir olanaktı. 1998-2000 yılları arasında katıldığım Ürkmez'deki Ütopya Tatil Kampı (yoksa kültür kampı mı desem) sırasında yaptığımız arkeoloji gezilerinin öncüsü, yol göstericisiydi. Gerçekleştirdiğimiz Limantepe, Baklatepe kazılarında, 2001 Ağustos ortalarında da Datça'daki arkeolojik kazıların tanıtımında bize öncülük yaptı, o kavurucu sıcağın altında... Başına sardığı poşusu ile çınar ağacını andıran bir efe gibi.

İlgi duyduğum, önemsediğim arkeolojiyi, bu yiğit öncünün açıklamaları, tanıtımları (ama hep gülümseyen yüzüyle) ile daha da sevdim, ilgim arttı. Kazı yerlerinde çalışan bilim insanlarının özverili çabalarına, işlerine zevkle eğilmelerine tanık olmak, ülkemiz adına umut vericiydi. Hep büyük bir zevkle döndüm o gezilerden.

Ama Hakan Kale'ye ilişkin *Bilim ve Ütopya* dergisinde çıkan yazılarla, onu daha bir derinlikli tanıma olanağı buldum (Keşke onu yitirme nedeniyle olmasaydı). Arkeoloji için emek, özveri, bilinç dolu çalışmalarını, yakından tanıyan bilim insanlarının yazılarından coşkuyla, hüzünle okuduk. Ölüm adın kalleş olsun! Yapacağı daha pek çok şey varken bu gencecik yaşta... Bir yakınımı yitirmiş gibi yanık yüreğim... İdeallerinin, bayrağının yol arkadaşlarının elinde aynı coşkuyla taşınacağına inanıyorum. Işıklar içinde yat arkeolojinin çınar yapılı efesi, sevgili Hakan!

Meral Pazar

EDEBİYAT ve TARİH Yolculuğumuz Sürüyor... TUTKULARI YAZIYA DÖKTÜK...

YENİ

Bülent Ortaçgil

Bilgeliğin Yedi Sütunu

Romantik Sürgünler

Chiviyazıları

Geçmiş birikimi özümsemenin önemi

'Felsefenin ve toplumbilimlerinin başyapıtları' dosyasıyla, insanlığın tarih boyunca biriktirdiği düşünce hazinesini okurlarımıza anımsatmayı hedefledik. Doğal olarak birçok eksiğimiz var; bunları gidermek boynumuzun borcu.

Ender Helvacıoğlu

Elinizdeki dergi yine bir özel sayı niteliğinde: Felsefe ve toplumbilimlerinin başyapıtları, başka bir deyişle "düşüncenin dorukları". Değerli felsefeci ve bilimcilerimizin oluşturdukları listelerden seçtiğimiz bazı yapıtları, yine uzmanların kaleminden kısa tanıtımlarla okurlarımıza sunuyoruz. Bu dev yapıtlar, günümüz insanının bilincini ve toplumlarının evrensel bilincini şekillendiren düşünceleri, analizleri ve kuramları içeriyorlar. Her biri büyük toplumsal pratiklerden beslenmişler ve bayrağı olmuşlar. İnsanlığın çok temel sorularına yanıt veren kuramlar geliştirdikleri gibi, yeni pratiklerin ortaya çıkardığı yeni soruları insanlığın önüne koymuşlar. *Bilim ve Ütopya*, 81. sayısında yer alan "doğa bilimlerinin başyapıtları" dosyası ve bu sayıdaki yayınıyla, insanlığın tarih boyunca biriktirdiği düşünce hazinesini, okurlarına anımsatmayı hedefledi.

Biliyoruz, bu dosya pek çok eleştiri de alacak. Listelerdeki eksikler saptanacak; okurlarımız kendilerine göre olmazsa olmaz dedikleri bazı yapıtları listelerde bulamayacaklar ve kuşkusuz çoğu eleştirilerinde de haklı olacaklar. Fakat burada önemli olan, etkisi günümüze kadar gelen çok temel düşünce akımlarını yansıtabilmektir; daha doğrusu sıradağları saptayabilmektir. Bu sıradağlar içinde bazı doruklar eksik kalabilir, dergi boyutları göz önüne alındığında bunun önüne geçmenin olanağı yok.

Peki, sıradağları saptamakta başarılı olabildik mi? Kısmen. Gerek listelere gerekse hazırladığımız dosyaya göz attığımızda, esas olarak Antik Ege Uygarlığı-Batı Uygarlığı çizgisinin hâkimiyeti görülüyor. Bu, ülkemizde yayımlanan bütün düşünce, felsefe ve bilim tarihi kitaplarında da tartışmasız hâkim olan çizgidir. Günümüzden geçmişe baktığımızda, bu damar, ana damarmış, diğer damarlar ihmal edilebilirmiş gibi gözükebilir. Fakat 100 sene, 500 sene sonra geçmişe bakanlar, farklı bir tabloyla karşılaşabilirler. 500 sene önce bakanlar da, kesinlikle farklı bir tablo görmüşlerdi. Günün hâkimi, tarihin de hâkimi oluyor; bu her zaman böyledir. Yayın yaşamı boyunca alternatif bir bakış açısı ortaya koymaya ve gerçeğe yakınlaşmaya çalışan *Bilim ve Ütopya*'nın bile, elinizdeki dosyada bu hâkim çizgiyi, ancak "zorlayabildiğini" söyleyebiliriz. Bizce en az Antik Ege ve Batı kadar önemli bir "sıradağ" olan Ortaçağ Doğu Uygarlığı'nın birkaç simge isim ve yapıtını dosyamıza ekledik: Hz. Muhammed, Fârâbî, İbn Rüşd, İbn Haldun... Fakat yeterli değildir. Bugün bile yüz milyonlarca insanın tarih içinde oluşmuş ortak bilincinin köklerinde bulunan, örneğin Çin ve Hint Uygarlıkları'nın yarattığı eserler, birkaç istisna dışında, olması gereken ağırlıklarıyla listelere giremedi. Hadi, Asya'nın bize nispeten uzak kalan bölgelerine uzanmayı bırakalım; kendi köklerimizde yer alan, örneğin Nizamülmülk'ün *Siyasetname*'si veya Yusuf Has Hacip'in *Kutadgu Bilig*'i, Machiavelli'nin *Hükümdar*'ı ile kıyaslanabilecek çapta yapıtlar değil midir? Daha birçok örnek verilebilir. Bu bizce gelecekte giderilmesi gereken önemli bir eksikliktir; yani hoşgörülebilir bir doruk eksikliği değil, bir sıradağ eksikliğidir. Bunu bir özeleştiri olarak kabul etmenizi dileriz.

***

Marx'ı okuduğumuzda, onun klasik Alman filozoflarıyla, İngiliz iktisatçılarıyla, Fransız sosyologlarıyla hesaplaştığını; hem onlardan beslendiğini, hem de onları aşmaya çalıştığını görüyoruz. Fakat örneğin Çin Devrimi'nin eserleri okunduğunda farklı bir boyut hemen göze çarpar; Onlar, Konfiçyüs ile de hesaplaşmaktadır. Hem beslenmekte, hem de hesaplaşmaktadır. Bunu yapmak zorundaydılar, çünkü dönüştürmeye çabaladıkları toplumsal malzeme binlerce yıldır Konfiçyüs ile yoğrulmuştu. Çin toplumunu dönüştürmek, bir anlamda Konfiçyüs ile hesaplaşarak ve bu hesaplaşmayı toplumsallaştırarak mümkündü. Biz de yaşadığımız toplumu köklü bir biçimde dönüştürmek istiyorsak, bu toplumun "genetik haritası"nı kavramak zorundayız. **Dönüştürmek için** kavramak zorundayız. Şimdiye kadar, bu genetik haritanın analizini, dönüştürmek istemeyenlere, muhafaza etmek isteyenlere bırakmışız; hep uzaktan top atışı yapmışız, dolayısıyla hedefi bulmakta zorlanmışız. *Bilim ve Ütopya*'nın Cumhuriyet tarihine, Osmanlı tarihine, Türk tarihine, İslam tarihine yoğunlaşma hedefi koymasının nedeni budur. Hem geçmişimizin olumlu birikiminden besleneceğiz, hem de geçmişimizin karanlıklarıyla boğuşacağız. Bu nedenle o geçmişi bileceğiz, analiz edeceğiz, hazinemize alacağımız olumlulukları ve hesaplaşacağımız olumsuzlukları sınıflandırabileceğiz. Ve aşacağız. Toplumumuz kendine özgü yolundan giderek, kendi hesaplaşmalarını yaparak, Batı Uygarlığı'nın o muazzam birikimiyle de buluşacak ve hatta onu da aşacak. Yepyeni bir dünya uygarlığının yaratılmasına, karınca kararınca kendi katkısını da bu yolla koyacak. Ülkemizin değerli entelektüellerinin işte bu özgün sürece önderlik etmeleri gerekir.

***

Gerek doğa bilimlerinin, gerekse felsefenin ve toplumbilimlerinin başyapıtlarını anımsatmamızın çok önemli bir nedeni de okunması gereken kitaplara vurgu yapmaktır. Daha doğrusu **okumaya** vurgu yapmaktır. Okumak, genellikle, günlük pratiği aksatıcı bir etkinlik olarak anlaşılır, küçümsenir, bir boş zaman işi olarak algılanır. Boş zamanlarınızda ne yaparsınız: Efendim, kitap okurum! Oysa okumak, bir pratisyenin en değerli zamanlarını vermesi gereken bir etkinliktir. Günlük pratiğin labirentlerinde kaybolmak istemiyorsak, geçmiş pratiklerden damıtılmış önermeleri içeren kitapları bilmek zorundayız. Bunu yaparsak, önümüzde duran labirentlerin nispeten düz yollara dönüşeceğini göreceğiz ve pratiğimiz için zaman kazanacağız. Bu nedenle özellikle genç arkadaşlara, sunduğumuz listelerdeki kitapları edinmelerini ve incelemelerini öneriyoruz.

***

Geçtiğimiz ay çok değerli bilimcimiz **Prof. Dr. Korkut Yaltkaya**'yı yitirdik. Sayın Yaltkaya dergimize de katkı yapan önemli bir bilim yazarıydı. Tüm bilim topluluğunun, ailesinin ve tanıdıklarının başı sağ olsun.

Dergimiz baskıya giderken ülkemizin önde gelen deprem bilimcilerinden **Prof. Dr. Aykut Barka** hâlâ yoğun bakımdaydı. Hepimizi üzüntüye boğan bu durumun değişmesini ve Sayın Barka'nın en kısa zamanda sağlığına kavuşarak çalışmalarına geri dönmesini diliyoruz.

Gelecek ay buluşmak üzere, dostlukla...

Felsefenin ve toplumbilimlerinin başyapıtları

Felsefe alanında Afşar Timuçin, Uluğ Nutku, Betül Çotuksöken ve Ahmet İnam; tarih ve toplumbilimleri alanında Alâeddin Şenel ve Sina Akşin; iktisat alanında (Korkut Boratav'ın da önerilerini alarak) İşaye Üşür, söz konusu alanların başyapıtlarından oluşan bir liste sundular.

Sürekli okurlarımız anımsayacaklar; Mart 2001 tarihli 81. sayımızın kapak dosyasının konusu "Doğa bilimlerinin başyapıtları"ydı. İsteğimiz üzerine Sayın Prof. Dr. Cemal Yıldırım bizim için süzülmüş bir liste oluşturmuştu ve dosyada bu listede adı geçen yapıtları kısaca tanıtmıştık. O dosyanın sunuşunda, benzer bir listeyi toplumbilimlerinde ve felsefede de oluşturmayı hedeflediğimizi söylemiştik. Elinizdeki sayıda işte bu listeyi (daha doğrusu listeleri) sunuyoruz. Öncekine benzer bir yöntem izledik. Fakat alan geniş olduğundan tek bir kişiye değil, birkaç uzmana başvurduk.

Felsefe alanında, Kocaeli Üniversitesi Felsefe Bölümü Başkanı Prof. Dr. **Afşar Timuçin**, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Felsefe Bölümü Başkanı Prof. Dr. **Uluğ Nutku**, Maltepe Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi Prof. Dr. **Betül Çotuksöken** ve ODTÜ Felsefe Bölümü Başkanı Prof. Dr. **Ahmet İnam** kendi listelerini oluşturdular. Sayın Timuçin ve Sayın İnam, hem geniş hem de nispeten daha dar olmak üzere ikişer liste sundular. Sayın Çotuksöken ve Sayın Nutku, oldukça süzülmüş birer liste oluşturdu.

Genel anlamda toplumbilim alanında (tarih dahil) ise, Ankara Üniversitesi SBF Öğretim Üyeleri Doç. Dr. **Alâeddin Şenel** ve Prof. Dr. **Sina Akşin** dosyamız için birer liste oluşturdular. Sayın Akşin isteğimiz üzerine dar bir liste sunarken; Sayın Şenel bir liste değil ama, geniş bir havuz oluşturmak istediğini söyledi. Yine Şenel'in önerisi üzerine iktisat alanını ayrı tuttuk ve Prof. Dr. **İşaye Üşür**'den bu alanın başyapıtlarına ilişkin bir liste istedik. Sayın Üşür, Prof. Dr. **Korkut Boratav**'ın da önerilerini alarak bizim için bir liste oluşturdu.

Her liste, ne kadar uzatılsa da bazı eksikler taşıyacaktır; bunun önüne geçmek olanaksız. Öte yandan, başka uzmanlar, farklı yapıtları öne çıkarabilirler; bu da doğaldır. Soruşturmamızda başvurduğumuz uzmanlardan geniş listelerini de istememizin nedeni, olabildiğince, okurların da seçme yapabilecekleri "havuzlar" oluşturmayı hedeflememizdir. *Bilim ve Ütopya* okurlarından kendi fikirlerini ve saptadıkları eksiklikleri bize iletmelerini rica ediyoruz.

Böyle bir dosya hazırlanmamızın nedeni, genel bir okuma yapmak isteyen okurlara yardımcı olmak, kütüphanelerinde olmazsa olmaz denebilecek kitaplar konusunda bir fikir vermektir. Listelerde yer alan yapıtların önemli bir çoğunluğu, ne mutlu ki Türkçe'ye kazandırılmıştır.

Başvurduğumuz uzmanların listelerini içeren bu sunuş yazısının devamında, çoğu listede ortak olan bazı başyapıtların kısa tanıtımlarını ve içeriklerine ilişkin temel bilgileri sunuyoruz. Bu tanıtımların bazıları konunun uzmanları olan bilim ve düşün insanlarının orijinal makaleleridir; kendilerine teşekkür ediyoruz. Bazıları için ise Türkçe'de yayımlanmış yapıtların önsözlerinden yararlandık.

FELSEFENİN BAŞYAPITLARI

Afşar Timuçin'in listesi (geniş liste)

1) **Organon, Metaphysika**, Aristoteles.

2) **Politeia (Devlet)**, Platon.

3) **Essais (Denemeler)**, Michel de Montaigne, 1571-1592.

4) **Civitas Solis (Güneş Ülkesi)**, Tommaso Campanella, 1602.

5) **Novum Organum (Yeni Organon)**, Francis Bacon, 1620.

6) **Discours de la Méthode (Yöntem Üzerine Konuşma)**, René Descartes, 1637.

7) **Leviathan**, Thomas Hobbes, 1654.

8) **Ethica (Ahlak)**, Baruch Spinoza, 1660-1675.

9) **Essais sur L'endendement Humain (İnsan Anlığı Üzerine Deneme)**, John Locke, 1690.

10) **Nouveaux Essais sur L'entendement Humain (İnsan Anlığı Üzerine Yeni Deneme)**, G. Wilhelm Leibniz, 1700-1709.

11) **Esprit des Lois (Yasaların Ruhu)**, Ch.-Louis de Secondat Montesquieu, 1748.

12) **En Enquiry Concerning Human Understanding (İnsan Anlığı Üzerine Bir Araştırma)**, David Hume, 1748.

13) **Lettre sur les Aveugles (Körler Üzerine Mektup)**, Denis Diderot, 1749.

14) **Du Contrat Social (Toplumsal Sözleşme)**, Jean-Jacques Rousseau, 1762.

15) **Dictionnaire Philosophique (Felsefe Sözlüğü)**, Voltaire, 1764.

16) **Kritik der Reinen Vernunft (Salt Usun Eleştirisi)**, Immanuel Kant, 1781.

17) **An Introduction to the Principles of Moral and Legistation (Ahlakın ve Hukukun İlkelerine Giriş)**, Jeremy Bentham, 1789.

18) **Phanomenologie des Geistes (Ruhun Olgubilimi)**, F. G. Wilhelm Hegel, 1806.

19) **La Philosophie Zoologique (Zooloji Felsefesi)**, Jean Baptiste Lamarck, 1809.

20) **Cours de Philosophie Positive (Olumlu Felsefe Dersleri)**, Auguste Comte, 1830-1842.

21) **On Liberty (Özgürlük Üzerine)**, J. Stuart Mill, 1854.

22) **On the Origin of Species by Means of Natural Selection (Doğal Ayıklanma Yoluyla Türlerin Oluşumu)**, Charles-Robert Darwin, 1859.

23) **Also Sprach Zarathoustra (Böyle Buyurdu Zerdüşt)**, F. Wilhelm Nietzsche, 1883.

24) **Das Kapital (Sermaye)**, Karl Marx, 1867-1894.

25) **Régles de la Méthode Sociologique (Toplumbilim Yönteminin Kuralları)**, Emile Durkheim, 1894.

26) **Drei Abhandlungen zur Sexualtheorie (Cinsellik Kuramı Üzerine Üç Deneme)**, Sigmund Freud, 1905.

27) **L'evolution Creatrice (Yaratıcı Evrim)**, Henri Bergson, 1907.

28) **Psychologie de L'art (Sanat Ruhbilimi)**, Henri Delacroix, 1927.

29) **Le Nouvel Esprit Scientifique (Yeni Bilimsel Düşünce)**, Gaston Bachelard, 1934.

30) **Über den Humanismus (İnsancılık Üzerine)**, Martin Heidegger, 1947.

Afşar Timuçin'in kısa listesi

Prof. Dr. Afşar Timuçin, geniş listesini

yarıya indirmesini istediğimizde aşağıdaki listeyi oluşturdu:

1) **Metaphysika**, Aristoteles.

2) **Politeia (Devlet)** Platon.

3) **Novum Organum (Yeni Organon)**, Francis Bacon.

4) **Discours de la Méthode (Yöntem Üzerine Konuşma)**, René Descartes.

5) **Essais sur L'endendement Humain (İnsan Anlığı Üzerine Deneme)**, John Locke.

6) **Nouveaux Essais sur L'entendement Humain (İnsan Anlığı Üzerine Yeni Deneme)**, G. Wilhelm Leibniz.

7) **En Enquiry Concerning Human Understanding (İnsan Anlığı Üzerine Bir Araştırma)**, David Hume.

8) **Du Contrat Social (Toplumsal Sözleşme)**, Jean-Jacques Rousseau.

9) **Kritik der Reinen Vernunft (Salt Usun Eleştirisi)**, Immanuel Kant.

10) **Phanomenologie des Geistes (Ruhun Olgubilimi)**, F. G. Wilhelm Hegel.

11) **Cours de Philosophie Positive (Olumlu Felsefe Dersleri)**, Auguste Comte.

12) **On the Origin of Species by Means of Natural Selection (Doğal Ayıklanma Yoluyla Türlerin Oluşumu)**, Charles-Robert Darwin.

13) **Das Kapital (Sermaye)**, Karl Marx.

14) **Régles de la Méthode Sociologique (Toplumbilim Yönteminin Kuralları)**, Emile Durkheim.

15) **Über den Humanismus (İnsancılık Üzerine)**, Martin Heidegger.

Uluğ Nutku'nun listesi

Sayın Prof. Dr. Uluğ Nutku, son derece damıtılmış bir liste sundu ve önerdiği başyapıtları neden önerdiğine ilişkin kısa gerekçeler de yazdı:

1) **Dao De Cing (Tao Te King)**. Yazarı kesin olarak bilinmiyor; gelenekçe, MÖ 600 dolaylarında doğmuş Lao Çe'ye (Lao Tzu) atfedilir. Felsefi düşüncenin, bir dünya görüşü içinde çekirdek halinde bulunduğu ilk eserlerdendir. Varlığın başlangıcına kavram, ad koymuyor; "adlandırılamaz yol" diyor. Doğayı doğru gözlemlersek onun yolunu izleriz. İnsan doğanın yolunu adlandırmaya çalışırsa, bilgelikten uzaklaşır. Çin'de diyalektik düşüncenin ilk işlenişidir. Bizim için önemi: "doğaya egemen olduk" dersek, kendimizi unutmuş oluruz.

2) **Fragmanlar**, Herakleitos. Doğumu yaklaşık MÖ 540. Evren düzeninin (logos), karşıtların çatışması ve birbirine dönüşmesi sonucu oluştuğunu söyler. Uyum (harmonia), ölçülülüktür, "Güneş bile sınırlarını aşamaz". Önemi: gerçekliği karşıt savlarla düşünmek, bütünlüğü kavramanın yoludur.

3) **Sokrates'in Savunması (Apologia Sokratous)**. Platon'un (427-347) ilk diyaloglarından. Geleneklere karşı çıkmakla suçlanan ve ölüme mahkûm edilen Sokrates'in çağlara bildirisi: Dürüstlük en üstün erdemdir. Dürüstçe incelenmeyen hayat, yaşamaya değmez.

4) **Theaitetos** ve **Menon** diyalogları, Platon. Bu iki kitap, dünya görüşlerinden ve ideolojik etkilerden sıyrılmış, bu nedenle de halis, asıl anlamında felsefeyi başlatmıştır. Bilgi inanç mıdır, tahmin midir, sanı mıdır? Hiçbiri değil. Bilgi, saptanmış kesinlikler (episteme) üzerinden bilime ulaştıran bir süreçtir. Önemi: Kavramı belirginleştirmedikçe kanılar içinde dolanıp dururuz. Bir kavramı belirginleştirdikten sonra, başka bir kavrama geçebiliriz. Doğru bağıntıların örgüsü varlığı açıklığa kavuşturur.

5) **Tanrı Devleti (Civitas Dei)**, Augustinus (354-430). Haklılık ile hukukun kökten çelişkisini ilk ortaya koyan eserdir. Önemi: Hiçbir hukuk sistemi insanlar arasında sürekli barışı sağlayamaz. Temel ethik'de bulunmalıdır. Augustinus bunu tanrısızlıkta arıyor. Kant ise insanın kendisinde arayacak.

6) **Leviathan**. Thomas Hobbes (1588-1679). Devlet, yeryüzü devidir. Devlet dayanağında insanlar sözleşmeler yaparlar. Doğal durumda ise birbirlerinin kurdu olurlar. Bildirisi: Toplumsallık, bencilliklerin, karşılıklı çıkarların dengelenmesiyle kurulur.

7) **İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Yazı**, John Locke (1632-1704). Hiç kimse hazır bilgilerle doğmaz; bilgi edinilir. Kavramlarımız algılarımızdan geçer. Bildirisi: Bilgi algıyla sınırlanmıştır, ama algı derinleştirilebilir, kavramlar dolayımlanarak genişletilebilir. "Suyun temizlemediği kiri kezzabın neden temizlediği bilinebilir." Felsefe tarihindeki önemi: Hem David Hume'un, "A nedeni ile B etkisi arasında kesin bağ kurmaya hakkımız yok, çünkü A nedeni önceden bilinmeyen bir B etkisi doğurabilir" savının, hem de Kant'ın sorunu ayrıştıran, "Biz doğaya bakarak A nedeninin B etkisini nasıl oluşturduğunu bulabiliriz, ama A nedeninin B etkisinden başka bir etki oluşturamayacağını doğaya değil, ancak kendi anlama yetimize bakarak söyleyebiliriz" (nedenselliğin apriorıliği) görüşlerinin öncüsüdür. Sorun: Belli bir etkiyle başka bir şeyi meydana getirişteki "yeni olan"ın nasıllığının önceden bilinemezliği, dolayısıyla sonuna kadar çözümlenemezliği.

8) **Ahlak Metafiziğine Temel Koyuş**, Immanuel Kant (1724-1804). İyi isteme, sonucu ne olursa olsun, insanları birbirine bağlayan, kişi değerini gerçekleştiren istemedir. "Öyle eyle ki, senin eylemin kuralı bütün insanlar için genelgeçer olsun." Bizim için önemi: Öyle eyle ki, senin eylemin hiç kimseyi sömürmesin.

9) **Tarih Felsefesi**, G. W. F. Hegel (1770-1831). Tarih, bütün büyük devletlerin, imparatorlukların, zamanı geldiğinde üzerine yatırılıp bir bir doğrandığı bir mezbaha tahtası mıdır? Yaşanılmış, gerçek tarihe baktığımızda, böyledir. Doğanın güneşi altında hiçbir şey değişmez (Hazreti Süleyman ve Ben Akiba), ama tarihin güneşi altında her şey değişir. Tarih özgürlüğün ilerlemesi olmalı. Bildirisi: İnsanlık için başka umut yok.

10) **Ereksel Düşünce**, Nicolai Hartmann (1882-1950). 1944'de Berlin bombardımanı altında sığınakta yazılmıştır. Aristoteles insanın amaç koymasını ve gerçekleştirmeye yönelmesini ilk çözümleyendi. Ama o evreni de insanileştirdi; her etkide amaçlılık olduğunu sandı. Kant amaca uygunluk ile amaca yönelmeyi ayırarak sorunu açıklığa kavuşturdu (Organların uyumlu hareketi, canlının bütünselliğine uygundur; geleceği planlama yalnız insan bilincinde olanaklı). Amaçlı düşünme, bilincin seçtiği araçlarla olur, ama

araçlar yanlış da seçilebilir. O zaman ereksel düşünme, nedensel düşünmeyi (bilimi) kuşatır, ona engel olur. Verdiği ders: Çağımız, Antikçağ'dan ve Yeniçağ'ın başlarından sonra üçüncü kez, ereksel düşünmenin zihinleri kuşatmasını aşan çağdır. Evrendeki düzenlilik, amaçlılığı içermez.

Betül Çotuksöken'in listesi

Sayın Prof. Dr. Betül Çotuksöken, "Benim için önemli olan yapıtları şöyle sıralayabilirim" diyor ve kısa gerekçelerini de ekliyor:

1) **Yorum Üzerine (Peri Hermeneias)**: Aristoteles'in *Organon*'unun ikinci kitabı olan *Yorum Üzerine*, felsefenin doğasını tam olarak yansıttığı için bana göre çok önemlidir. Bu yapıtta dikkatli bir okur, felsefenin

dış dünya-düşünme-dil arasındaki ilişkileri inceleyen bir etkinlik olduğunu görür, öğrenir.

2) **İtiraflar (Confessions)**: Augustinus bu yapıtında "sen (Tanrı)-ben" ilişkisinin önemini kavramamızı sağlayan açılımları gözler önüne sermiştir. "Sen (Tanrı)-ben" ilişkisini, daha sonra "ben-sen" ilişkisine dönüştürmek 20. yüzyıl filozofları için hiç de zor olmamıştır.

3) **Terim Üzerine (De Terminis)**: William Ockham'ın *Summa totius logicae*'sının bir bölümü olan bu metin, dil bağlamının felsefi söylemde ne denli önemli olduğunu gözler önüne serer. Düşünceleriyle William Ockham Aristoteles'in başlattığı gelenek içinde yer alır ve dil felsefesi bağlamında John Locke'un öncüsü olarak görünür.

4) **Novum Onganum**: Francis Bacon "yeni mantık" kavrayışıyla doğayı anlamanın önemini gün ışığına çıkarır ve bu çerçevede insana büyük sorumluluk yükler. İnsanı (homo minister et interpres) doğa karşısında sorumlu kılar. İnsanın ve doğanın keşfi sonsuz bitimsiz bir çaba olarak başlamıştır artık.

5) **Yöntem Üzerine Konuşma**: Descartes bu yapıtında yöntemi tıpkı kavram gibi bir çerçeve olarak sunar ve bilme yolları üzerinde düşünmemizi sağlar. Özneyi öne çıkarır.

6) **İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme**: Bilen (düşünen, dile getiren) öznenin dış dünya ile olan bağını ayrıntılarıyla gözler önüne seren Locke, sağduyucu tavrıyla felsefe tarihinin en önemli düşünme örneklerinden birini oluşturur.

7) **Salt Aklın Eleştirisi**: Bu yapıtında ortak bilme biçimlerinin peşine düşen Kant, felsefe tarihinin en büyük kırılma noktasını oluşturur; alışılmış olanın dışına çıkar; yerleşik düşünme geleneklerine meydan okur; bilme yetisinin sınırları üzerinde eleştirel bir biçimde düşünmemizi sağlar.

8) **Genel Dilbilim Dersleri**: Dili başlıbaşına bir konu olarak ele alan ve zihinsel olanla dilsel olanın ilişkilerini bir filozof titizliğiyle çözümleyen F. de Saussure, bu yapıtında tüm dikkatlerin dil-düşünme ilişkisine çevrilmesini sağlar ve günümüzde felsefenin üzerinde yürüdüğü yolu açar.

9) **Söz Edimleri**: Dile getirmenin ortak paydaları üzerinde durmak, dilden yola çıkmak felsefe yapmanın temel doğrultusu olarak düşünülebilir. J. R. Searle, J. L. Austin'den (*How To Do Things With Words*) devşirdiği ve geliştirdiği düşünceleriyle, bizi bize bir dil, söz varlığı olarak tanıtır; söz edimlerinin ortak paydaları üzerinde düşünmemizi sağlar.

10) **İnsan Felsefesi (Felsefi Anthropologi)**: Bu yapıtta T. Mengüşoğlu aynılık-ayrılık ekseninde insanın dünyasındaki tarihsel gelip geçiciliğin tarih üstü yanlarını ortaya koyarak ve bilimsel olana da dayanarak insan dünyasının fenomenleri üzerinde düşünmemizi sağlar.

11) **Felsefenin Çağrısı**: Nermi Uygur bu yapıtında felsefi söylemi kendisi yapanın ne/neler olduğu üzerinde bizi düşündürür ve okurunun birçok düşünme geleneğiyle hem tanışmasının hem de hesaplaşmasının yollarını açar; felsefede önemli olanın düşünülür olan her şeyi düşünmek olduğuna dikkati çeker.

12) **Etik**: İoanna Kuçuradi bu yapıtında bilgi ile eylem arasındaki ilişkiyi çarpıcı bir biçimde ele alır; bir defalık olanı kavramanın zorluğu ile eylemde bulunmanın sorumluluğu ve eylemleri değerlendirmenin, yargılamanın sorumluluğu konusunda bizi uyarır.

Ahmet İnam'ın listesi (geniş liste)

Sayın Prof. Dr. Ahmet İnam, öncelikle 66 başyapıttan oluşan geniş bir liste sundu, kısa gerekçelerini de ekledi; sonra isteğimiz üzerine bu listeyi 15 başyapıta indirdi. İki listeyi de okurların incelemesine sunuyoruz.

1) **Sokrates öncesi felsefe metinleri**: Felsefe-Bilim, Felsefe-Din, Felsefe-Sanat, Felsefe-Kültür ilişkisini anlamak için, felsefenin çekirdeğini, kalkış noktalarını kavramak açısından.

2) **Şölen**, Platon: Sevgi ve hakikat arayışı arasındaki ilişkiyi çarpıcı biçimde ortaya koyması bakımından önemli.

3) **Theaetetus**, Platon: Bilgi teorisinin ilk derli toplu örneği.

4) **Sokrates'in Savunması**, Platon: Hakikat arayışının, ölüm ve yaşamın, felsefenin değerlerini anlamak açısından önemli.

5) **Devlet**, Platon: Siyaset felsefesinin sorunlarına klasik giriş kitabı.

6) **Metafizik**, Aristoteles: Ontolojik sorunların kaynak kitabı.

7) **Organon**, Aristoteles: Mantık bilimin temelleri.

8) **Nikomakhos'a Etik**, Aristoteles: Etik sorunlarının sistematik tartışıldığı ilk kitap.

9) **Poetika**, Aristoteles: Sanat felsefesinin ve estetiğin temel yapıtlarından.

10) **Fizik**, Aristoteles: Doğa felsefesinin yüzyıllarca Batı kültürünü etkilemiş yapıtı. Modern Fizik'in tarihsel köklerinin anlaşılması açısından önemli bir yapıt.

11) **Retorik**, Aristoteles: Tartışma ve iletişim konularının ilk temel kitaplarından.

12) **Hellenistik felsefe metinleri**: Stoa, Epikür, Skeptik okulun temel metinleri, kitaplar ve fragmanlar.

13) **Enneadlar**, Platinus: Mistik düşüncenin ilk temel yapıtı.

14) **İtiraflar**, Aziz Augustine: Dini-felsefi otobiyografi. Hıristiyan düşüncesinin temel yapıtlarından.

15) **Felsefenin tesellileri**, Boethius: Felsefenin, teolojinin sorunlarına bakışının önemli örneklerinden.

16) **Summa Teologica**, Aziz Thomas Aquinas: Aristoteles düşüncesinin ışığında Hıristiyan inancının tartışılması. Hıristiyan felsefesinin önemli bir klasiği.

17) **Felsefe Metinleri**, Ockhamlı William: Ortaçağ düşüncesinin temel örneklerinden. Mantıksal düşünmenin ilkelerini tartışan, nominalist anlayışın önemli kitabı.

18) **Öğrenilmiş Cehalet Üstüne**, Cusalı Nicholas: Yeni Platoncu düşünceyle, empirik araştırmayı uzlaştırmaya çabalayan ilginç bir yapıt.

19) **Utopia**, Thomas More: Batı düşüncesindeki ilk felsefi ütopya örneklerinden.

20) **Medinet-al-fadhıla**, Farâbî: Farâbî'nin İslami kültür içinde, Platon'dan kalkan düşündürücü siyaset felsefesi.

21) **İhyâ**, Gazâlî: İslam düşüncesinin temel yapıtlarından. Ele aldığı sorunlarla, hem İslam kültürünü hem de Batı düşüncesini irdeleyen temel yapıt.

22) **Şifâ**, İbn-i Sinâ: İslam felsefesinin temel yapıtlarından.

23) **Tehâfüt-üt-Tehâfüt**, İbn-i Rüşt: Gazâlî'nin çağımız felsefesine hücumlarına karşı savunma.

24) **Prens**, Machiavelli: Siyaset felsefesinin temel yapıtı.

25) **Novum Organum**, Francis Bacon: Ortaçağ'dan çıkışın temel düşünce yapıtlarından.

26) **İlk Felsefe Üstüne Düşünceler**, Descartes: Modern felsefenin kapısını açan temel yapıt.

27) **Yöntem Üstüne Söylem**, Descartes: Felsefede yöntem tartışmalarının onsuz edi-

lemez temel yapıtı.

28) **Leviathan**, Hobbes: Siyaset felsefesinin temel yapıtı.

29) **Düşünceler**, Pascal: Akıl ve kalp ilişkisinin tartışıldığı önemli bir yapıt.

30) **Etik**, Spinoza: Ahlak felsefesinin geometrik bir işlenişle, içinde belli bir metafizikle sunulduğu önemli bir yapıt.

31) **İnsan Anlayışı Üstüne Bir Deneme**, Locke: Empirik felsefenin temel yapıtlarından.

32) **İnsan Bilgisinin İlkeleri Üstüne Deneme**, Berkeley: Empirist düşüncenin idealist kanadının temel yapıtı.

33) **İnsan Doğası Üstüne Bir Deneme**, Hume: Empirist bakışın başyapıtlarından.

34) **Monadology**, Leibniz: Mantığı, matematiksel yaklaşımları etkilemiş, Batı metafiziğinin köşe taşlarından.

35) **Yeni Bilim**, Vico: Modern düşüncenin, büyük kültür felsefesinin temel yapıtı.

36) **Toplumsal Sözleşme**, Rousseau: Siyaset felsefesinin temel yapıtı.

37) **Saf Aklın Eleştirisi**, Kant: Aydınlanma felsefesinin dönüm noktalarından.

38) **Pratik Aklın Eleştirisi**, Kant: Ahlak felsefesinin dönüm noktalarından.

39) **Yargı Gücünün Eleştirisi**, Kant: Kant'ın somut felsefesini dile getiren yapıt.

40) **Bilim Öğretisi**, Fichte: Alman idealizminin başyapıtlarından.

41) **Sanat Felsefesi**, Schelling: Sanatı, felsefesinin odağına koymuş önemli bir düşünürün yapıtı.

42) **Tinin Fenomenolojisi**, Hegel: Düşünce tarihinin doruklarında bir yapıt.

43) **Felsefi Bilimler Ansiklopedisi**, Hegel: Hegel düşüncesinin başyapıtlarından.

44) **Dünya Tarihi Felsefesi**, Hegel: Tarih felsefesinin temel yapıtlarından.

45) **Hukuk Felsefesinin Ana Çizgileri**, Hegel: Hegel'in metafiziğinin, sistematik felsefesinin baş yapıtlarından.

46) **Alman İdeolojisi**, Marx: Hegel düşüncesinin tersine çevrilip, Batı düşüncesine, yaşamına sunulmuş, yeni, önemli bir yapıt.

47) **İsteme ve Düşünce Olarak Dünya**, Shopenhauer: Aklın sınırlarını gösteren, akıl dışının üstümüzdeki gücünü sergileyen bir başyapıt.

48) **Ya Öyle Ya Böyle**, Kierkegaard: Varoluşçu düşüncenin temel taşlarından.

49) **Gücü İsteme**, Nietzsche: Batı kültürünün temel eleştiri kitabı.

50) **Ahlak ve Dinin İki Kaynağı**, Bergson: Ahlak ve din ilişkisinin düşündürücü sorgulaması.

51) **Yaratıcı Evrim**, Bergson: Çağımızı etkilemiş mistik düşünürün metafizik çalışması.

52) **Pragmacılık**, William James: Amerikan pragmacılığının temel yapıtlarından.

53) **Estetik**, Croce: Çağımızın önemli bir sanat felsefecisi.

54) **Düşünceler**, Husserl: Fenomenolojinin kurucusunun temel yapıtlarından.

55) **Süreç ve Gerçeklik**, Whitehead: Modern bilime dayanan önemli bir metafizik kurgu.

56) **İnanmayı İsteme**, William James: Amerikan pragmacılığının belirlenimciliğine karşı çıkan temel yapıtı.

57) **Bir Deneyim Olarak Sanat**, John Dewey: Sanat felsefesinin dikkat çekici yapıtı.

58) **Toplu Makaleler**, Peirce: Amerikan Pragmacılığını, bilim felsefesini, empirist düşünceyi derinden etkilemiş yapıt.

59) **Varlık ve Zaman**, Heidegger: Çağımız düşüncesini dönüşüme uğratmış temel yapıt.

60) **Toplu Yapıtlar**, Heidegger: Çağımızın büyük düşünürünün gelişim çizgisini yakalamak için gerekli yapıtlar.

61) **Kalıplama (Totalite) ve Sonsuzluk**, Levinas: Öteki kavramının tartışıldığı çağdaş ahlak felsefesinin temel yapıtlarından.

62) **Grammatoloji**, Derrida: Yapı bozumculuğun giriş kitabı.

63) **İroni, Olumsuzluk, Dayanışma**, Rorty: Çağdaş pragmacı düşünürün en önemli yapıtlarından.

64) **Tractatus**, Wittgenstein: Dil felsefesinin temel yapıtlarından.

65) **Araştırmalar**, Wittgenstein: Dil dünya ilişkisini tartışan temel bir yapıt.

66) **Etik**, Nicolai Hartmann: Çağdaş etikte önemli bir görüş.

Ahmet İnam'ın kısa listesi

1) **Devlet**, Platon.
2) **Metafizik**, Aristoteles.
3) **Organon**, Aristoteles.
4) **Nikomakhos'a Etik**, Aristoteles.
5) **Hellenistik felsefe metinleri**: Stoa, Epikür, Skeptik okulun temel metinleri, kitaplar ve fragmanlar.
6) **Medinet-al-fadhıla**, Farâbî.
7) **Prens**, Machiavelli.
8) **Yöntem Üstüne Söylem**, Descartes.
9) **İnsan Doğası Üstüne Bir Deneme**, Hume.
10) **Monadology**, Leibniz.
11) **Saf Aklın Eleştirisi**, Kant.
12) **Tinin Fenomenolojisi**, Hegel.
13) **Alman İdeolojisi**, Marx.
14) **Ya Öyle Ya Böyle**, Kierkegaard.
15) **Toplu Yapıtlar**, Heidegger.

TOPLUMBİLİMLERİNİN VE TARİHİN BAŞYAPITLARI

Alâeddin Şenel'in listesi

Sayın Alâeddin Şenel kendi deyimiyle "Tarih ve toplumbilimleri seçilmiş kaynakçalarına öneriler"ini sundu. Şenel, okura, daha dar bir seçki yapabileceği bir havuz oluşturmaya çalışacağını söyledi. Alâeddin Şenel'in listesi şu yapıtlardan oluşuyor:

1) **Gılgamış Destanı**, MÖ 3. binyıldan.
2) **Enuma Eliş** (Babil Yaratılış Destanı), MÖ 7. yüzyıl.
3) **Kitabı Mukaddes** (Eski Ahit -Tevrat-, Yeni Ahit -İncil-), MÖ 10 - MS 5. yüzyıllar.
4) **Tarih**, Herodotos, MÖ 5. yüzyıl.
5) **Corpus hippocratium**, MÖ 5 - MÖ 10. yüzyıllar.
6) **Peloponnesos Savaşı**, Thukydides, MÖ 400 dolayları.
7) **Antik Felsefe** (Metinler ve Açıklamalar), Walter Kranz, MÖ 4. yüzyıl öncesinden.
8) **Yasalar**, Platon, MÖ 347.
9) **Politika**, Aristoteles, MÖ 323.
10) **Anabasis (On binlerin Dönüşü)**, Ksenophanes, MÖ 4. yüzyıl.
11) **Evrenin Yapısı**, Lucretius, MÖ 1. yy.

12) **Kur'an**, MS 632'yi izleyen yıllar.
13) **Mukaddime**, İbn Haldun, 1380
14) **Prens**, Machiavelli, 1513.
15) **Ütopya**, Thomas More, 1516.
16) **Leviathan**, Hobbes, 1651.
17) **Roma İmparatorluğu'nun Çöküşü**, Gibbon, 1788.
18) **Köylüler Savaşı**, Engels, 1850.
19) **Primitive Culture**, Edward Burnett Taylor, 1781.
20) **Ailenin Devletin Özel Mülkiyetin Kökeni**, Engels, 1884.
21) **Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu**, Max Weber, 1905.
22) **Karşılıklı Yardımlaşma**, Pyotr Kropotkin, 1906.
23) **Devlet**, Franz Oppenheimer, 1909.
24) **Ortaçağ Avrupası'nın Ekonmik ve**

Sosyal Tarihi, Henri Prienne.

25) **Feodal Toplumdan Yirminci Yüzyıla**, Leo Huberman, 1936.

26) **Kapitalizmin En Yüksek Aşaması Emperyalizm**, Lenin, 1939.

27) **The Economic and Social History of the Hellenic World**, M. I. Rosfovtzeff, 1941.

28) **Before Philosophie**, Henri Frankort (ve ötekiler), 1941.

29) **Tarihte Neler Oldu**, Gordon Childe, 1943.

31) **Man the Tool-Maker**, Kenneth P. Oakley, 1949.

32) **Siyasal İnsan**, Seymour M. Lipset, 1959.

33) **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Bernard Lewis, 1960.

34) **Tarih Boyunca Ekonomi ve Nüfus**, Carlo M. Cipollo, 1960.

35) **The Age of Nationalism**, Hans Kohn, 1962.

36) **The Rise of The West**, William McNeil, 1963.

37) **Devrim Çağı**, Erle J. Hobsbawm, 1963.

38) **The French Revolution**, Georges Lefebre, 1964.

39) **Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri**, Barvinghton Moore JR, 1966.

40) **Dünya Tarihi**, William McNeil, 1967.

41) **Marx'tan Mao Zedung'a Devrimci Diyalektik**, George Thomson, 1971.

42) **Antropologie Structurale**, Claude Levi-Strauss, 1973.

43) **Peynir ve Kurtlar**, Carlo Ginsburg, 1976.

44) **Hayali Cemaatler**, Benedict Anderson, 1983.

45) **Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi**, T. Boltomore ve R. Nisbet, 1990.

46) **Bilgi Teorisi**, Maurice Cornforth.

47) **Çağdaşlaşmanın İtici Güçleri**, C. E. Black.

48) **Feodal Toplum**, Marc Bloch.

49) **Anatomy of Revolution**, Crane Brinton.

50) **Ethnological Notebooks of Karl Marx**, Lawrence Krader.

51) **Tarih Sümer'de Başlar**, Kramer.

52) **Ancient Near Eastern Texts Relating to the Old Testament**, James Pritchard (der).

53) **Tarih Bilinci**, Arnold Toynbee.

54) **Sosyal Antropoloji Açısından İnsan ve Dünya**, Calvin Wells.

55) **Altın Dal**, James Frazer.

56) **Stone Age Economics**, Sahlins.

57) **Batı Felsefesi Tarihi**, B. Russel.

58) **Erken Devlet**, H. J. M. Choen ve P. Skalnik.

Sina Akşin'in listesi

Sayın Prof. Dr. Sina Akşin, toplumbilimleri alanında oldukça süzülmüş bir liste oluşturdu:

1) **Ülkelerin Zenginliği**, Adam Smith.
2) **Kapital**, Karl Marx.
3) **Devlet**, Platon.
4) **Siyaset**, Aristoteles.
5) **Toplum Sözleşmesi**, Rousseau.
6) **Yasaların Ruhu**, Montesqiue.
7) **Hükümdar**, Makyavel.
8) **Toplumbilimsel Yönetimin Kuralları**, Durkheim.
9) **Musa ve Tektanrıcılık**, S. Freud.
10) **Altın Dal**, James Frazer.
11) **Yeni Demokrasi**, Mao Zedung.
12) **Mukaddime**, İbni Haldun.
13) **Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Anlayışı**, Max Weber.
14) **Tarihte Neler Oldu**, Gordon Childe.
15) **Pelponnesos Savaşı**, Thukydides.

İKTİSAT BİLİMİNİN BAŞYAPITLARI

İşaya Üşür'ün listesi

Sayın Prof. Dr. İşaya Üşür "Her muhtemel 'liste' gibi bu 'liste'nin de eksiklikleri olacağı açıktır. 'Liste' oluştururken bir yandan 'iktisat'ın bir bilim olma aşamasına geçiş noktası, fakat diğer yandan 'dönüm noktası' ve sonra gelenleri etkileme güçleri olması göz önünde tutulmuştur." diyor ve "liste" üzerine görüş ve önerileri için Prof. Dr. Korkut Boratav'a teşekkür borcu olduğunu söylüyor. Üşür'ün listesini sunuyoruz:

1) Pierre Boisguilbert, "**Le Détail de la France**" içinde: **Pierre de Boisguilbert ou la naissance de l'économi politique**, 2 vols., Paris: Institut National d'Études Demographiques, 1966.

2) William Petty, "**Political Arithmetick**" içinde: **Economic Writings of Sir William Petty**, ed. Charles Henry Hull. 2vols. 1889. Reprint, New York: Augustus M. Kelley, 1963.

3) François Quesnay, **Tableau Economique**, 1758. S. Bauer (ed.), British Economic Association, 1894.

4) Adam Smith, **Ulusların Zenginliği**, Çev: Ayşe Yunus, Mehmet Bakırcı, Alan Yayınları, 1985.

5) David Ricardo, **On the Principles of Political Economy and Taxation**, P. Sraffa, M. H. Dobb (eds.), Cambridge University Press, 19

6) Friedrich List, **The National System of Political Economy**, S. S. Lloyd (trans.) Longmans, New York, 1928.

7) Karl Marx, **Capital, A Critique of Political Economy**, 3 vols., Ben Fowkes (trans.), Penguin Books (in association with New Left Review), 1976.

8) William Stanley Jevons, **Theory of Political Economy**, Keley and Millman, New York, 1957.

9) Carl Menger, **Principles of Economics**, James Dingwall and Burt F. Hoselitz (trans.), Glencoe, ltd.. Free Press 1950.

10) Alfred Marshall, **Principles of Economics**, Eighth Ed. Macmillan and co. ltd. London,1964.

11) Leon Walras, **Elements of Pure Economics**, William Jaffé (trans.) Homewood, ltd. Irwin, 1954.

12) John Maynard Keynes, **The General Theory of Employment**, Interest And Money, Macmillan, London, 1936.

13) Michal Kallecki, **The Collected Works of Michal Kalecki**, 7 vols., Oxford, Clarendon Press, (1910-1947).

14) Thorstein Veblen, **The Vested Interests and the Common Man**, Capricorn Books, New York, 1969.

15) Joseph A. Schumpeter, **The Theory of Economic Development**, 2nd ed., R. Opie (trans.), Cambridge: Harvard University Press, 1934.

16) P. Sraffa, **Production of Commodities by Means of Commodities**, Cambridge: Cambridge University Press, 1960.

17) G. Debreu, **The Theory of Value**, New Haven: Yale University Press, 1959.

18) K. J. Arrow, **Social Choice and Individual Values**, J. Wiley and Sons, New York, 1963.

19) Karl Polanyi, **The Great Transformation**, Baecon Press, 1964.

20) F. A. Hayek, **Laws, Legislations and Liberty**, 3 vols., Chicago: The University of Chicago Press, 1973.

Herodotos'un 'Tarih'i

Tarihin babası!

Görkemli Kserkses Ordusu'na bir geçit töreni yaptırır. Tarihin ilk kadın amirali: Artemis'ten söz eder. Arnavutluk'ta kızların nasıl evlendiklerini, İran krallarının yalnız kaynamış su içtiklerini, Andromakid'lerin nasıl pire tuttuklarını anlatır. Daha neler de neler anlatır bu koca Herodot!..

Cevat Şakir Kabaağaçlı (Halikarnas Balıkçısı)

Herodotos İsa'dan önce 5. yüzyılda, İran yönetimindeki Karia'nın başkenti Halikarnassos'da (bugünün güneşli kenti Bodrum) doğmuştur. Babasının adı Lykses, amcasının adı da Panyassis idi. Bu iki ad da Karia dilindendir. Demek ki; Herodotos'un anadili Kariaca'dır. Karialı'lar da, eski Minoen-Girit Uygarlığı'nı kuran Giritli, Lydialı ve Girit'e gitmiş olan Anadolulu'ların soy-sopundandırlar. O çağda Hellence, bilginlerin kullandığı dildi. Herodotos, Halikarnassos'un kuzeyine düşen İyon lehçesinde yazdı. Doğum ve ölüm yılları, değişik tarihçilerce başka başka verilir. Bu yılları saptayan belgeler yok olduğuna göre, kendisinin MÖ 5. yüzyılda doğup öldüğü söylenebilir. Kitabında değindiği son olay, MÖ 431 yılında olduğuna göre, herhalde o tarihten birkaç yıl sonra ölmüştür.

Sonra, hangi tarihte nereye seyahat ettiği belli değildir. Hemen hemen tüm İran'ı gezmiş; Mısır'a gidip ta Asuan'a varmış, Libya'ya uğramış, Babylon'da taban tepmiş; Susa-Elam dememiş, Frigya'yı dolaşmış; Çanakkale ile Bizans'ı gezmiş; Trakya ile Makedonya'ya uğramış, hem denizden hem karadan İskit ellerini, Tuna boyunu dolaşmış, sonra Karadeniz'e kıvrılmış, ta Don Havzası'na dek. Herhalde Marko Polo'yu bile Tatar ağası gibi yaya bırakırdı. Bu can, Halikarnassoslu insan, adamakıllı yaşlanıp, cepte para pul kalmayınca, şapa oturmadı; oturup kitabını yazdı.

Çağımızda yaşasaydı...

Herodotos, *Historie* dediği kitabını yazarken ereği neydi? İran ve Hellenistan arasındaki savaş!.. Yapıtının açılış sözlerinde; "Araştırmalarımın sonucunu veriyorum burada. Öyle ki; insanların başarılarının, -ister Hellenler'in olsun, ister yabancıların olsun- anısı unutulmasın dünyada. Niçin ve nasıl savaştılar? İşte, burada konum bu."

Sonra bir kırlangıç hafifliğiyle. Troya Savaşı'nın nedenleri hakkında, iki yanın ileri sürdüklerine de değinivererek, "Asıl amacım, Hellenistan'a yapılan saldırıdır" der ve oradan, "Birçok insandan, küçük ve büyük kentlerden söz edeceğim -çünkü büyükler küçükleştiler, küçükler büyüdüler- ne olacak, günün geçmesiyle an-san da kaybolup gider" der ve "Krezüs doğuştan Lydialı'ydı" diye, o büyük anlatışına girişir. Ama bunlar, *Historie* denilen kitabına aykırı düşmemekle birlikte, onun tam bir başlangıcı sayılmaz. Çünkü *Historie* iki kısma ayrılır: Bir bölümü, 480-479 Pers-Hellen Savaşı'nı düzenli bir halde anlatır. Ta Marathon Savaşı'na dek (6. kitaptan 9. kitaba kadar). İkinci bölümde; Pers İmparatorluğu'nun örgütlenmesini, gelişmesini, o imparatorluğun coğrafyasıyla sosyal yapısını anlatır. Ne var ki, bu iki konuyu öyle bir ustalıkla birleştirmiştir ki; insan iki konuyu birden okumakta olduğunun farkına varmaz.

Herodotos bu işe pek dramatik ve göz alıcı bir tarzda, öyle bir başlar ki, insan, "Şu Herodotos çağımızda yaşasaydı, mutlaka dünyanın en büyük senaryocusu olurdu" diye düşünür. İnsanın, "Yaşasın şu Anadolulu Herodot, bu filmler dünyasında, dramatik bir gösterinin nasıl olması gerektiği konusunda dünyanın en anlışanlı emprezaryolarına ders verebilir" diye bağırası gelir.

Ulu Kserkses'in ordusu

Herodotos, I. kitabında, ordu diye tüm Asya'yı kuyruğuna takan Şahınşahı Cihan, ulu mu ulu, görkemli Kserkses (Xerxes-Serhas) Ordusu'na bir geçit töreni yaptırır; hepsini gözünüzün önüne getirir. Kserkses'in kibrine karşılık, tepeleri, gökleri delen dağlar sanki ufalanmış leblebi kırıntısıdır! Bununla birlikte, insana kan kusturan bir yırtıcılığı vardır. Derken ordunun öncüleri gelir toz-toprak bulutları içinde. Onların arkasında savaşacak ordunun yarısı sökün eder yeri-göğü titreterek. "Ordu" denilen, bir sürü ulustan ibarettir. Ondan sonra bir boşluk gelir; çünkü hiç kimse, "Şehinşah" denilen ululuğun yanında olamaz! Bu boşluk, iki gökgürültüsünün anısının arasındadır; önde gidenlerin ve arkadan gelenlerin anısı. Sonra, on bin seçkin atlı ve bin seçkin kargıcı, on kutsal at... Atların takımları mücevherlerle örtülüdür pırıl pırıl. Ondan sonra sekiz atla çekilen Kserkses'in arabası gelir. Bu atları, cafcaflı seyisler yedekte çeker. Arabada Kserkses durmaktadır. Yanında soylular soylusundan biri. İşte böyledir ki, Kserkses hazretleri Lydia başkenti Sardes'ten sökün eyler. Arkasında, seçmelerin en seçmesi bin kargı taşıyıcı savaşçı, on bin seçkin atlı ve on bin seçkin piyade. Sonra gene bir boşluk; onun arkasından da uluslar kalabalığı.

İlk Anadolu tarihi

Herodotos, bu orduların ve deniz filolarının hangi uluslardan ve soy soptan olduklarını ayrıntılarıyla bildirir. Bunu yaparken Pers saldırısının ne olduğunu ve bu tarihten 20 yıl önce, saldırıyı hazırlayan durumları birbirine sıkı fıkı örülmüş halde bildirir. Pers İmparatorluğu'nun bölgelerini, coğrafyadaki sıralarıyla teker teker değil ama, her bir ulusun Persler tarafından fethedilmeleri sırasına göre; yani bir Kiros, sonra Kambiz ve Darius'u anlatır ve Pers İmparatorluğu'nun nasıl geliştiğine değgin derli toplu bilgi verir. Bu bütünü anlatışında Lydia'yı bir yana bırakır. Çünkü Lydia, *Historie*'sinin -bu söz "tarih"ten çok, araştırmalar demektir- başında anlatılmıştı. Lydia, Anadolu demekti, Lydialılar (Anadolulu uluslar-soylar karışımındaki ve hamurundaki katkıları bulunanlar Anadolulu sayılırlar) Anadolululular demekti. Heredotos'un yazdığı *Historie* ise, -Anadolu ve Ortadoğu kazılarından önceki- İlk Anadolu tarihidir. Zaten Herodotos eski Anadolu'nun Pelasg Uygarlığı'ndan söz eder. Bu "Pelasg" denilenlerden söz eden de, yalnız Herodotos'dur.

Tarihin ilk kadın amirali: Artemis

Batı inceleyicileri Herodotos'un Mısır

bölümünü fazla uzattığı için eleştirirler; artistik bakımdan bunu, örneğin resimdeki bir perspektif kusuru sayarlar. Aynı plandaki bir deve ile bir serçe kuşunu aynı göstermek gibi. Herodotos'un yapıtı dünyanın ilk düzyazısıdır (prozu'dur). Dramatik gücünden başka, tarihçiliği de vardır. Herodotos'un tarihçiliği ise, kitabının artistik perspektifine göre, Mısır'ı devenin yanında serçe kuşu gibi miniminileştirmesine engel olmuştur doğal olarak. Aynı zamanda Batı, Herodotos'u Karia Kraliçesi, Birinci Artemis'e verdiği önem dolayısıyla eleştirir. Artemis, dünyanın birinci kadın amiraliydi. Ve, Salamis Deniz Savaşı'nda Atina filosunu, hiçbir kayıp vermeden yarıp geçen tek deniz komutanıydı. Savaştan önce, Salamis dar geçidinde değil, açık denizde savaşılmasını Kserkses'e önermişti. Kserkses dinlemedi. Savaştan sonra Kserkses'in "bugün kadınlarımız erkek gibi, erkeklerimiz kadın gibi savaştılar" dediğini Herodotos yazar. Batılılar Herodotos'u Halikarnassoslu olduğu için, Halikarnossoslu Artemis'e önem vermekle eleştirirler. Oysa Herodotos, Dante Alighieri'nin Floransa kentinden sürüldüğü gibi Halikarnassos'a dönemedi; Sicilya'ya gitti ve orada öldü (Dante'nin sürgünde öldüğü gibi).

Şimdi, masallar...

Herodotos'un bir özelliği de, tarihi bir öykü, bir masal gibi anlatmasıdır ki bu niteliği, komşu yurttaşı Homeros'un anlatış tarzına pek benzer. Bu söyleyişlerde doğrudan doğruya anlatıştan başka, diyaloga da, yani birden çok kişilerin konuşmalarına da yer verir. Bunu da büyük bir ustalıkla becerir. Herodotos Tarihi'nin ilk bölümünde, Gigas'in Lydia tahtına nasıl, Kandoles'in karısını çıplak görerek konduğunu da anlatır. Masal söylemenin başustası Herodotos oradan, Solon'la Krezüs'ün insansal hoşgörüyle taşan yarenliğine geçer. Böyle bir karşılaşmanın maddeten - koronolojikman- imkânsız olduğu anlaşılmıştır ama, bu masal ne de olsa dinlenmeye değer. Sonra, Kiros'un tutsağı olan Krezüs'ün acı-tatlı (acısı daha baskın) öyküsü gelir. Adrestus'un trajik masalı gelir ardından. Herodotos'un Mısır'da duyduğu Rhampsinitus ile kurnaz hırsız masalı, Şehrazad'ın binbir gece masalının bahçesinden terütaze koparılmış bir çiçektir sanki. Bunu Kypselos'un doğuşu komedyası kovalar.

Herodotos şuydu, buydu dendi, adamın çok yönlü kişiliğine şu ya da bu yazar tarafından ileri sürülen görüşlere parmak basıldı. Yukarıdan beri anlatılanlardan; çok yönlülüğü, masalcılığı, öykücülüğü anlaşılmıştır. Ama o, değil yalnız Anadolu'nun yorumsuz bir gezicisi, bütün dünyanın ilk büyük turisti idi. Onu "Tarih Babası" olarak bilenler, bu "turist" iddiasını belki bir skandal sayarlar. Ama Herodotos'un gezilerini anlatan kitabına koyduğu "historie"sözünün, yani inceleme ve araştırma adının "tarih" anlamına alınmasında "tarih babası"nın hiç suçu yoktur. Bugün

Herodotos

Anadolu'da enine-boyuna gidip gelen otobüsler, trenler, vapurlar, uçaklar olduğu halde, gene de Anadolu'da seyahatten yakınılır durur. Ama düşünülsün ki, 2400 yıl önce bu araçların hiçbiri de yoktu. O çağda Anadolu'da Herodotos gibi çıldırasıya sevinerek seyahat edebilmek için insanda, aşk derecesine varmış bir görme ve öğrenme merakı olması gerek. Elverir ki, yeni yerler görsün, yeni kişiler tanısın; Herodotos'un karşılaşmaya razı olmayacağı sıkıntı ve zorluk yoktu!

Atina'da "Pniks" denilen platformun üzerinden Herodotos Atinalı'lara konuşurken, dinleyicilerin arasında on dörton beş yaşındaki Tuchydides de vardı. Çocukluktan henüz çıkmış olan genç, Herodotos'u dinlerken, yanağına zarplı bir tokat yemiş gibi fena sarsıldı ve oracıkta, o günden sonra, artık tarih yazacağına and içti. Pelopenez Savaşları'nın tarihini yazdı. Belki de kritik tarihçilikte Herodotos'u aştığı yerler vardı. Ama Herodotos, yazdıklarında hiçbir zaman anlattıklarının doğru olduğunu söylemez. "Böyle mi, değil mi bilmem; bana böyle anlattılar" der.

Örneğin, İzmir yakınındaki "Hitit Baba" Hitit kabartması için "Mısır Firavun kabartması" der. Bu yanlıştır. Ama Herodotos'un bu yanlışı, MÖ 5. yüzyılda Anadolu'da Hititler'in çoktan unutulmuş olduğu gerçeğini saptar. Oysa Tuchydides, tarihinin ta başında, "Hellenler'den önce tarihte önemli bir olay olmamıştı" anlamına gelen sözler yazar. Herhalde Tuchydides zamanında, Herodotos'un "historie"sinin tümü bilinmiyordu ki, Babylon'dan söz edilmemektedir. Objektif tarih bu mu?

Herodotos, yolculukları sırasında krallarla, kâhinlerle, papazlarla, köylülerle, yük taşıyan Anadolulu kadınlarla, dağ patikalarında eşeklerini süren mekkarecilerle konuşurdu. Yaşlandığında parası da tükenince her âşık gibi, günün dünyasında gördüklerini kardeşleri insanlara müjdelemek için kaleme sarıldı. Yolculuklarında gözleri yumulu, kulakları tıkalı gezmemişti. Hindistan'da koyun yününden de beyaz bir yün yapan ağaçlardan (yani pamuk bitkisinden) söz etti. Yanlıştı söylediği. Ama yanlışlığından, MÖ 400 yıllarında Anadolu'da pamuğun bilinmediği ortaya çıkar! İllyria'da, yani Arnavutluk'ta kızların nasıl evlendiklerini anlattı (Güzel kızlar çarşıda, evlenmek şartıyle ve açık arttırma usulüyle satıldıktan sonra; elde edilen bu paralarla, çirkin kızlar açık eksiltme suretiyle elden çıkarılıyordu. Yani, bir çirkin kız, onu en az para alması karşılığında kabul edene veriliyordu). İran krallarının gezileri sırasında yalnız kaynamış su içtiklerini, Andromakid Hanedanı'nın nasıl pire tuttuklarına dek anlatır. Daha neler de neler anlatır bu koca Herodot!..

(Herodotos, "Tarih", Çev. Perihan Kuturman, Hürriyet Yayınları, Nisan 1973. Cevat Şakir Kabaağaçlı-Halikarnas Balıkçısı'nın kitaba yazdığı Önsöz'den alınmıştır.)

Ksenophon'un 'Anabasis-Onbinlerin Dönüşü' adlı eseri

Savaş muhabirliğinden komutanlığa

Ksenophon (MÖ 430-355) Anabasis'te, Yunanlılar'ın, Batı Anadolu'daki Sardes'den başlayarak Güney Mezopotamya'daki Kunaksa'ya kadar varan ve buradaki meydan savaşından sonra, tüm Anadolu'yu gerisingeri kat ederek yeniden anayurtlarına dönerken başlarından geçen serüvenleri anlatır.

Ksenophon, MÖ 430 yılında, Atina yakınlarında doğdu. Genç yaşta, ünlü filozof Sokrates'in öğrencileri arasına katıldı. MÖ 404 yılında, Peloponez Savaşı sona ermiş, Sparta'ya yenilen Atina, çok kötü şartlarla bir barış imzalamak zorunda kalmıştı. Üç yıl sonra, İran kralı Artakserkses'in kardeşi genç Kyros, Spartalı kuvvetler ve paralı askerler yardımıyla, tahtı zorla ele geçirmek amacını güderek harekete geçti. Ksenophon, Kyros'un düzenlediği bu sefere katıldı (MÖ 401-400). *Anabasis*'te, Yunanlı olmayan başka kuvvetlerin yani Yunanlılar'ın deyimiyle "Barbarların" da katıldığı ve Batı Anadolu'daki Sardes'den başlayarak Güney Mezopotamya'daki Kunaksa'ya kadar varan ve burada krala, yani Artakserkses'e karşı verilen meydan savaşında, Kyros'un ölümüyle, ama Yunanlılar'ın zaferiyle sonuçlanan; daha sonra Yunan ordusunun yani on binlerin, tek başına, Anadolu içinden geçip Kuzeydoğu'ya yürüyerek yeniden Karadeniz kıyılarından anayurtlarına dönerken geçirdikleri akıl almaz serüvenler dile getirilmiştir.

Ksenophon'un, Peloponez Savaşı'nın son yıllarında, Atina'nın düşmanı ve Spartalılar'ın dostu olan Kyros'un hizmetine girmesi, yurttaşları yani Atinalılar tarafından hoş karşılanmamıştı. Seçkin ve zengin bir ailenin çocuğu olan Ksenophon'un bu biçimde davranışının çeşitli nedenleri olduğu ileri sürülmüştü. Bunlar arasında, dostu olan bir Yunan komutanının, ona, Kyros'un yakınlığını sağlayacağı konusunda söz vermesini; ayrıca Ksenophon'un geziler yapıp yabancı ülkeler görmeye; serüvene, savaşa, heyecana ve kendisini gösterip ün kazanmaya düşkün oluşunu saymak gerekir. Büyük seyyah ve yazar Herodotos'a hayranlık duyan Ksenophon'un, ülkeler gezerken görüp öğrendiklerini, güzel bir eser halinde yazmak amacını güttüğü de söylenebilir. Nitekim, bu seferi, daha sonra anlatmak amacıyla, Ksenophon, gün gün not tutmuştur. Ama başlangıçta, bir çeşit "savaş muhabiri" görevini yerine getiren Ksenophon, Yunan ordusunun komutanları tuzağa düşürülüp öldürülünce, birliklerin başına seçilen beş kişi arasında yer alır ve paralı askerler ordusunun, çeşitli ülkelerden geçerek, tehlikeler ve güçlüklerle karşılaşmasına rağmen, başarıyla geri dönmesine büyük çapta katkıda bulunur.

MÖ 399 yılında, Atinalı yurttaşları, Ksenophon'a sürgün cezası verirler; o da, Spartalılar'ın yanında, Güney Yunanistan'da kendisine verdikleri küçük bir malikâneye yerleşir; burada yirmi yıl geçirir; bu süre içinde eserlerinin birçoğunu yazar. Bunlar arasında Sokrates'le ilgili diyaloglar (*Sokrates'in Savunması*, *Şölen*); Kyros'un hayatını anlatan romanlaştırılmış bir biyografi; teknik eserler (*Ata Binme Sanatı Üzerine*, vb.); ekonomi, politika ve tarih yazıları ve *Anabasis* yer almaktadır. MÖ 371'de savaş yüzünden malikânesinden ayrılmak zorunda kalan Ksenophon'un sürgün cezası 364 yılına doğru kaldırılır. Doğduğu yerlere geri dönüp dönmediği bilinmeyen Ksenophon'un, MÖ 355 yılına doğru öldüğü sanılmaktadır.

'Anabasis'de, o çağın çeşitli Küçük Asya ülkeleri, halkları ve töreleri konusunda verilen bilgileri, bugün de ilgiyle okuyoruz. Yazar, her şeyden önce, tarih, gezi ve hatırat türlerinin özelliklerini taşıyan, ayrıca askerlik açısından da önemli olan bir eser ortaya koymuştur.'

Ksenophon, derin bir düşünür olmadığı halde, her konuda kafa yormaktan, çeşitli konularda bilgi edinmekten ve edindiği deneylerden sonuç çıkarmaktan hoşlanan; bu konuda ustalık gösteren bir yazardır. Üslubunun ilgi çekici yanı, ayrıntılara inmesinden, olayları rahat ve akıcı bir biçimde anlatmasından, süslü cümleler kurmadan yalın ve güzel bir anlatıma ulaşabilmesinden ileri gelir. Yazar olarak dikkati çeken öteki özellikleri de; mantığının kuvveti, düşüncelerinin açık seçikliği, yararlı olanın, ahlak bakımından doğru ve doğru olanın yararlı olduğunu bir ilke olarak ele alması ve çağının dini inançlarını çocuksu denecek ölçüde kuvvetle benimsemesidir. Ksenophon, bütün bu özellikleriyle, kendisinden sonra gelen yazarlar üzerinde büyük etki göstermiştir.

Ksenophon'un, haklı olarak en başarılı eseri sayılan *Anabasis* ise, yüzyıllardır okunan bir klasik olmak niteliğini korumuştur. Bu eserde, o çağın çeşitli Küçük Asya ülkeleri, halkları ve töreleri konusunda verilen bilgileri, bugün de ilgiyle okuyoruz. Yazar, her şeyden önce, tarih, gezi ve hatırat türlerinin özelliklerini taşıyan, ayrıca askerlik açısından da önemli olan bir eser ortaya koymuştur. Bütün bunlara, Ksenophon'un, olaylardan ve deneylerden çıkardığı sonuçları; yararlı bilgileri ve öğütleri de eklediğini unutmamak gerekir. Ksenophon'un yukarıda belirttiğimiz gibi, Herodotos'unkine benzeyen büyük bir tarih ve gezi eseri yazmak isteğinin yanı sıra, okurlarına yararlı öğütler ve bilgiler vermek amacını da güttüğünü açıkça görüyoruz. *Anabasis*'te, Ksenophon'un, bir yazar olduğu kadar, büyük bir komutan olduğu da ortaya çıkıyor. Dinamizm, uyanıklık, gerçekçiliğe dayanan sakınganlık, kısa zamanda karar verme

ve verilen kararı şaşmaz bir biçimde uygulamak ve uygulatmak gibi, büyük bir komutanda bulunması gereken özelliklerin Ksenophon'un kişiliğinde bir araya gelmiş olduğu besbelli. Ksenophon, iyi bir komutan olduğu gibi, usta bir siyaset adamıdır da. Kişilere ve topluluklara, barışçıl yollardan nasıl davranılmasının gerektiğini çok iyi bilmekte ve amaçlarına ulaşmak için ince ve etkili bir siyaset gütmektedir.

Bazı araştırmacılar, Ksenophon'un, Onbinlerin Dönüşü sırasında oynamış olduğu kötü rol konusunda çıkarılan söylentilere cevap vermek ve Kyros'a katılmış olmasından ötürü yurttaşlarından özür dilemek için *Anabasis*'i yazdığını; bundan ötürü eserin bir çeşit "savunma" niteliği taşıdığını ileri sürmüşlerdir. Ayrıca, Onbinlerin Dönüşü'nde önemli roller oynamış olan öteki komutanların başarılarını küçümsediği ya da bu kişilerden hiç söz etmediği de söylenmiştir. Buna kanıt olarak da, aynı konuyu anlatan başka yazarların eserleri gösterilmiştir. Gerçekten de Sophainetos'un ve Diodoros'un aynı konuyu ele alan yani Onbinlerin Dönüşü'nü dile getiren yazılarında, Ksenophon'un oynadığı rol önemsiz olarak gösterilmiştir.

Bu görüşlerin doğru olduğu söylenemez. Yukarıda da belirttiğimiz gibi, Ksenophon, bu sefer sırasında, başka bir başarı elde edemezse, en azından ün kazanacak bir eser ortaya koyabilmek için gün gün not alıyordu. Yaptığı bu uzun yolculuk sırasında gördüğü ülkelerin gerçeklerini ayrıntılı bir biçimde saptaması da bunun açık bir kanıtıdır. Nitekim Ksenophon, öteki eserlerinde de edebiyat alanında başarı göstermek ve okurlarına yararlı bilgiler vermek amacını gütmüştür. *Anabasis*'in, hatırat türünde yazılmış bütün öteki eserlerin olduğu ölçüde bir "savunma" eseri olduğu söylenebilir ancak. Eserde, şu ya da bu kişinin sefer sırasında oynadığı rol belki belirli bir ölçüde küçültülmüş ya da büyütülmüştür; ama temel bakımından, gerçeklerin değişikliğe uğratıldığı söylenemez.

Anabasis'in, Türk okuru için taşıdığı özel önem ise, Anadolu'da binlerce yıl önce yaşayan uygarlıklar, halklar, töreler konusunda bilgi vermesi; yurdumuzun tarihini tanıtması bakımından eşsiz bir kaynak niteliği taşımasıdır.

(Ksenophon, Anabasis-Onbinlerin Dönüşü, Çev: Tanju Gökçül, Hürriyet Yayınları, Eylül 1974, Giriş bölümü)

Herakleitos'un 'Parça-sözler'i (Fragmanlar)

'Aynı ırmağa iki kez giremezsiniz'

Herakleitos'un yazdıkları, doğabiliminin bize son 500 yıldır sunduğu ve tüm dini-ahlaki saptırmalara rağmen doğruluğunu yitirmeyen evren görüşümüzün 2500 yıl önceki anlatımıdır.

Prof. Dr. Uluğ Nutku

Grek doğa filozoflarından "kitap" diyebileceğimiz bir yazı elimizde yok. Parça-sözlerden (fragman) onların düşüncelerini öğreniyoruz. Thales'den birkaç satır kalmış. Sonradan, o çağın felsefe tarihçileri filozofların başka deyişlerini, biyografik bilgilerle beraber kaydettiler. MÖ 500'de 40 yaşlarında olduğu bildirilen Herakleitos'tan doğrudan, kendisine ait 125 parça-söz var, kimi kısa kimi birkaç cümle. Doğada süreç, süreçte yasallık, oluş (değişim) ve varlık, karşıtların çatışması ve uyum kavrayışlarını söze dökmüş. "Aynı ırmağa iki kez giremezsiniz, çünkü hep başka başka su(lar) akmaktadır" deyişi yaygınca bilinir. Ben üç parça-söz seçtim. Birincisinde ilksiz-bitimsiz evren anlayışı; ikincisinde evren düzenindeki "ölçü" (yasa), üçüncüsünde insan hayatına da egemen doğal güçler çatışması dile geliyor:

1) "Bütün kişiler (ve şeyler) için aynı olan bu bizim kosmos'umuzu ne bir insan ne de bir Tanrı yaratmıştır; o daima hep-yaşayan bir ateşti ve olacaktır, ölçülere göre parlayan ve ölçülere göre sönen." (Kranz-Baydur'un Antik Felsefe'sinden aktarıyorum. Samih Rıfat'ın titiz Herakleitos çalışmasını okura öneririm)

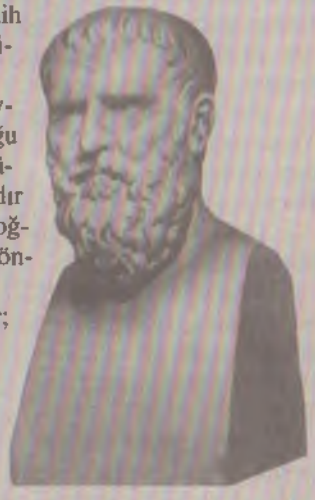

Pek insanî terimler olan yaratılış-yok oluş kavramlarının ötesinden evrene bakış; var olanı olduğu gibi kavrayış; düzenlilikten gereksiz amaçlılıklar türetmeyiş: Bunlar, doğabiliminin bize son 500 yıldır sunduğu ve tüm dini-ahlaki saptırmalara rağmen doğruluğunu yitirmeyen evren görüşümüzün 2500 yıl önceki anlatımıdır.

2) "Helios (Güntanrı) ölçüleri aşmayacaktır; yoksa Erinnyler, hak tanrıçasının yardımcıları, onu bulup çıkaracaklardır."

Doğayı mitolojik resmediş, bilimsel açıklamalarla hiç'de çelişmeyebilir, eğer ahlak öğüdüne bürünmezse. Güneş yarın doğmayabilirse hiçbir yasaya bağlanmamış demektir (D. Hume buna ne derdi? Güneşin değişebilir alışkanlığı mı?). Ölçüyü aşmak, kosmos'u kaos'a sürüklemektir. Oysa biz (ve herşey) kosmos'dayız ve ölçü hepimiz için aynı. Bunu bildiren dil de hepimiz için aynı: "Bana değil, Logos'a kulak ver".

3) "Savaş bütün şeylerin babasıdır; bütün şeylerin hakanıdır, birtakımlarının Tanrı (heros) olduğunu bildirir, birtakımlarının ise insan; birtakımlarını köle yapar, birtakımını ise özgür."

İlk iki parça-söz birbirini tamamlıyordu. Bu parçada güçlerin işleyişi (diyalektiğin karşıtların birliği ilkesi) "savaş" olarak adlandırılıyor. Gerçekten "polemos"un ilk anlamı, insanlar arasındaki savaştır. George Thomson İlk Filozoflar'da Herakleitos'un parayla alışveriş benzetmesini, onun karşıtların dönüşümü düşüncesine temel sayıyor. Bu yorum bizi hem tarihsel ekonomizme hem de sosyomorfik bir evren anlayışına götürür: toplumsal ilişkileri doğaya yansıtmak. Oysa, bir süre önce ortaya attığım bir terimle, özellikle Herakleitos'da insan bir "kosmanthropos"dur; doğayla insan birlikte düşünülür. İnsanı içine alan doğada güçler çatışması hiçbir zaman biri diğerini yok edercesine değildir ve döngüsel süregider. İnsan hayatında kimilerin "efendi" (bizim özgürlük kavramımız Grekler'e uygulanamayacağından, "eleutheros" böyle çevrilmeli) kimilerin de köle oluşu ve bunların da dönüşebilirliği Herakleitos'u anlamanın dayanaklarıdır.

Thukydides'in 'Peloponisos Savaşı' adlı yapıtı

Tarihin kurucusu

Thukydides, değeri kendisini izlemiş tarihçiler topluluğunu tartışmasız kat kat aşan ilk gerçek tarihçidir. 19. yüzyıla gelinceye kadar Thukydides'i aşan yalnızca İbni Haldun olmuştur. Thukydides tarihin kurucusudur. İbni Haldun ise bilim olarak tarihin doğuşunu haber verir.

Yves Lacoste

Tarih biliminin inceleme konusu, yani insana ilişkin olguların gerçekte oldukları gibi bilinmesi bile, dinsel ideolojiyi bütünüyle karşısına alan akılcı, hatta bir ölçüde maddeci bir düşünce biçimini gerektirir. Tarihsel düşüncenin gelişimi, insanın kendi geçmişinin sorumluluğunu yüklenmesini varsayar ve tarihsel yaşamın dramını anlamak için çaba göstermesini gerektirir. 18. yüzyıldan önce bu koşullar geçici bir süre için de olsa iki durumda az çok gerçekleştiler:

- Bir yandan Antikçağ Yunanistan'ında ve oradan giderek Yunan-Latin dünyasında,
- Öte yandan Ortaçağ Müslüman uygarlığında.

Bu iki durumda tarihsel düşünce birçok yapıtta ortaya kondu ve kültürün evriminde önemli bir yer tuttu.

Tarih bilimi gerçek anlamda Thukydides ile (MÖ 460-395) doğdu. Kuşkusuz Herodotos'da (MÖ 480-425) tarihsel düşünce büyük ilerlemeler gerçekleştirdi: Böylece masalsı öykülerden ve mitsel yorumlardan yavaş yavaş kurtuldu. Ama "olağandışı öykülerin unutulmamasını" amaçlayan Herodotos'un, zamansallık ve nedensellik üzerine oldukça belirsiz bir anlayışı vardı.

Thukydides

Tanrıların müdahalesine gerek duymadan tarih yazmak

Buna karşılık Thukydides'in yapıtı insanlık düşüncesinde kesin bir aşamayı gösterir. Böylece insan eylemlerinin anlaşılırlığı ilk kez bilinçli olarak araştırılmaya başlanmaktadır. Thukydides Peloponisos Savaşları'nın önce doğrudan nedenlerini, sonra da dolaylı nedenlerini ortaya koyduktan sonra, olayların gelişimini yalın bir biçimde verir. Bu, olağandışının, konudan uzaklaşan şaşırtıcı ayrıntıların kalkması ve yerine Doğru'ya yönelik duru ve tutkulu araştırmanın konması demektir. Böyece insan Site'deki rolünün, buradan giderek de tarihsel rolünün bilincine varır. O zaman olağandışıya, eyleme son verecekleri düşünülen tanrıların müdahalesine gerek kalmaz. Olaylar rastlantının ya da göksel hareketlerin sonucu olmaktan çıkınca, onları anlamak zorunluluğu kendini duyurur. Akıl yürütmenin olguları birbirine bağlayabilmesi için, onların **gerçeğe uygunluklarından** emin olması gerekir. O zaman doğruluk, tarihçinin değerini ortaya koyan en önemli ölçüt durumuna gelir. Ancak, tarihsel düşüncenin zorunlu koşulu olan doğruluk kaygısı, bu düşüncenin yeterli koşulu olmaktan uzaktır.

Tarihsel düşünce, Yunan ve Roma kültürlerinde önemli bir yer tutuyordu, ancak Thukydides'in çıkardığı düzeyden daha ileriye varamadı. Edebiyatçı kaygıları gitgide tarihçiye egemen oldu. Tarihçinin ülküsü anlamak değildi artık; geçmişin, okuyucunun yararını gözeten, sanatsal bir biçimde kurulmuş, düzenlenmiş, dürüstçe yorumlanmış doğru bir öyküsünü yazmaktı.

Tarihçinin seçimi

Doğruluk kaygısı tarihçinin kuşkusuz gene en önemli yükümlülüğüydü, ama çoğu kez sanat koruyucularını hoşnut etmek için başvurulan uzlaşmalar dışında, ulaşılmak istenen şey de sınırlı bir doğruluktu. Antikçağ'ın bütün tarihçilerine göre, bir yanda anlatılmaya değer olgular, bir yanda tarihsel bir yapıta sokulması kötü beğeni örneği sayılacak değersiz olgular vardır. "İyi" tarihçi, her şeye hak ettiği önemi vermesiyle ayırt edilir. Lukianos, "olguları ölçülü bir biçimde, yinelemeden, beğenisizlikten, gençliğe özgü taşkınlıktan kaçınarak seçmek gerekir" der.

Peki bu seçimin ölçütleri nelerdir? Bunlar o dönemde tarih bilimini belirleyen çeşitli edebi türlere göre, ahlaksallaştırıcı, övgüsel, siyasal, romansı, eğlendirici, çekici ya da dinsel olabilirler. Bütün bu türlerin çok kesin kuralları vardır. Aynı üslup hem eğlendirici tarihe hem de en ciddi türden tarihe uygun düşmez. İlgiye değer olayların seçimi de değişiklikler gösterir. İktisadi ve toplumsal koşulların incelenmesi, ancak yapıta değişik bir soluk katıyorsa, hoşgörülebilir; yoksa bunlar anılmaya değer olgular kategorisine girmezler; iktisadi ve toplumsal olgular, bu olguları yalnızca kuralcı bir açıdan ele alan filozofun, ahlakçının ya da tanrıbilimcinin inceleme alanına girerler.

Olguları her türün kendi ölçütlerine göre seçen bu anlayış, tarihsel gerçekliği yalnızca siyasal ve askeri olaylardan oluşmuş çok dar bir alana kapatan bu anlayış, Tarih bilimini, açıklama kaygısına pek az önem veren edebi anlatıyla sınırlar. Bu durumda doğrudan ya da görünür nedenlerle, yönelimlerle, "mutlu" ya da "talihsiz" sonuçlarla yetinilir ve kendi yapısına uymayan nedenlerin anımsatılmasını onaylamayan söz konusu tarihsel türün sınırları hiçbir zaman aşılmaz. Böylece tanrıbilimci tarih yazarı anlattığı olayların özünü, yani tanrısal müdahaleyi ortaya koyacaktır. Eğlendirici tarih yazarı ise daha çok kadınların rolü üzerinde duracaktır... Bu yazarlar, geçmişte bir esin kaynağı ya da kanıt aradıkları ölçüde tarih-

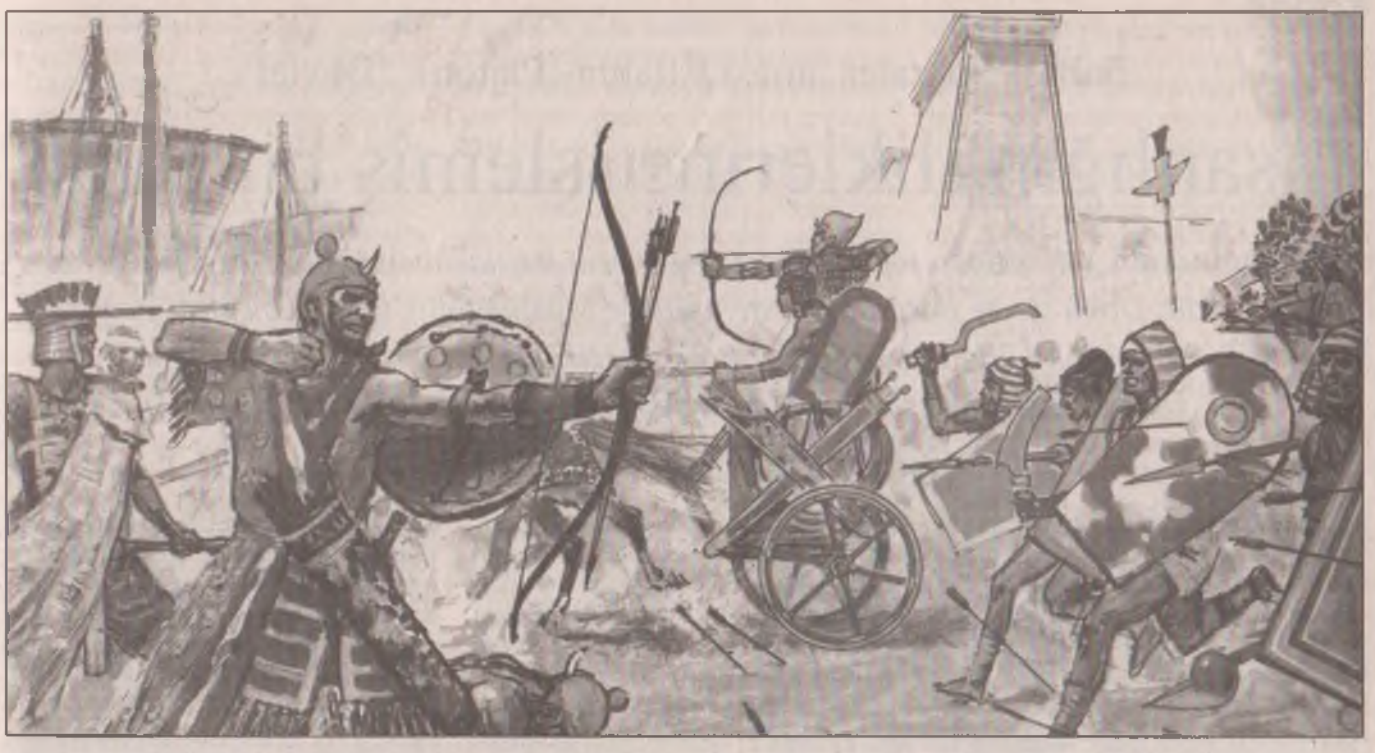

çidirler. "Tarih söyleşiye çekicilik katmanın bir yoludur" (Cicero).

(...)

Doğruluk en iyi tarihçilerin başlıca amacı olarak kalır, ancak bu, öz olarak henüz sınırlı bir doğruluktur. Tarihçi aktardığı olguları seçer. Kuşkusuz tarihçinin bugün de seçmeci bir tutumu vardır; yani anlamlı olgular ve öğeler üzerinde durur. Ama bu tutum insan etkinliğinin tüm alanlarını kapsar. Oysa modern döneme kadar geçen yüzyıllar boyunca tarihçi çok sınırlı alanları (askeri, siyasal, sanatsal yaşam, prenslerin ve seçkinlerin davranışı gibi), soyluluğundan kuşku duyulmayan alanları incelemekle yetinmiştir. Bu yüzden nedensellik ancak çok sınırlı bir ölçüde sağlanabilmiştir.

Güçlülük istemi

Böylece gene Thukydides'e dönüyoruz: Thukydides, değeri kendisini izlemiş tarihçiler topluluğunu tartışmasız kat kat aşan ilk gerçek tarihçidir. 19. yüzyıla gelinceye kadar Thukydides'i aşan yalnızca İbni Haldun olmuştur. Thukydides tarihin kurucusudur. İbni Haldun ise bilim olarak Tarihin doğuşunu haber verir.

Thukydides'e göre doğrunun araştırılması, temelde, sanatsal bir ilerleyişten çok bilimsel bir tutumu gerektirir. Gerçekte onun tarihi de bir sanat yapıtıdır. Yunanlı yontucunun mermerde gerçekleştirdiği doğruyu arar o. *Peleponisos Savaşı* bir sanat yapıtında bulunması zorunlu iki özelliği de taşır: En büyük doğruluk (Thukydides onu kesinlikten ayırır) ve en büyük genellik. Thukydides'in aradığı Aristoteles'in şiirde bulduğu o yetkin doğruluktur. Atina'yı Sparta ile karşı karşıya getiren savaş, tarihçiye son derece önemli gözükür; çünkü bu savaş, zorbalığıyla insanlığı her zaman yöneten güçleri açığa çıkarmıştır. Thukydides'e göre geçmiş bu yüzden geleceği aydınlatır; bugün de gene bu yüzden geçmişi aydınlatır.

İnsan ruhunun çatışmaları bu özlü dramda gelişir; Atinalı tarihçi de çatışmanın gerçek ve köklü nedenini bu dramda görür. Trajedide ya da Sokratesçi diyaloglarda olduğu gibi, Thukydides büyük bir soyutlama gücü gösterecek bir etkin-fikir ortaya koyar ve ona insanlar aracılığıyla yaşam verir. "Yönetmek istemimizi dilediğimizce yumuşatmakta özgür değiliz." *Peloponisos Savaş Tarihi*'nin ana teması, Alkibiades'in söylediği bu cümlede özetlenir. Thukydides'e göre, insanın özünü oluşturan bu engellenemez güçlülük istemi, bu çatışmanın da başka bütün çatışmaların da nedenidir. Thukydides'in çabasıyla bu savaş, "Tarihin en anlaşılır savaşı olur ve her savaş ona benzeyişine ya da ondan ayrılışına göre kendini aydınlatılmış ve açıklanmış bulur." (1)

Nasıl heykelci Praksiteles'in heykelleri ustalık gerektirirse, kahcı doğruluğa yönelen bu araştırma da genelleştirme ve kavrayışlılıkla ulaşılmış bir ustalık olmaksızın ilerlemez. Thukydides, "her konuşmacıyı koşullara en uygun düştüğüne inandığım bir söyleyişle yükümlü tuttum" diyecektir. Bu trajedinin oyuncularına sunduğu "söylevler" onların doğruluklarını yansıtır ve her belli olaydan onu kalıcı bir ders durumuna getiren özü çekip çıkarmayı amaçlar. "Söylevler" insan isteminin rolünü kanıtlarlar; ya da daha çok karar verip olayların akışını belirlemek gerektiğinde insana kendini duyuran o istemi kanıtlarlar.

Buna göre Thukydides, yeni bir gözle düşünülmüş ve yeni bir gözle temellendirilmiş, doğruluğu ve geçerliliği kalıcı bir dünya ve bir tarih ortaya koyar. "Bir doğruya yönelen akıl yürütmeler öylesine iç içe geçerler ki, onu buldukları mı, yoksa yarattıkları mı söylenemez." (2). Tarihin "bir teoremin kesinliğine" ulaşan bu akılsal temellendirilişi Tarih biliminden çok uzaktır elbette (3). Thukydides, "yaşamın, acının ve ölümün değişmez temalarını, Site'nin kurucusu, yıkıcısı ve koruyucusu durumundaki insana kendilerini duyurduklarını biçimleriyle alarak, Parthenon'un süslemeleri gibi canlı ve düzenli bir tarzda geliştirir ve önümüze serer." (4)

DİPNOTLAR

1) H. Marrou, De la Connaisance Historique (Tarihsel Bilgi Üzerine).
2) J. de Romilly, Historie et Raison chez Thucydide (Thukydides'de Tarih ve Akıl), 1956.
3) Agy.
4) Thibaudet.

(Yves Lacoste, İbni Haldun, Çev. Mehmet Sert, Sosyalist Yayınlar, Aralık 1993. "Tarih Biliminin Doğuşu" başlıklı bölümden alındı.)

Babası Sokrates, anası Eflatun (Platon): 'Devlet'

İnsanlığın iliklerine işlemiş bir yapıt

Bugün insanlık adı altında topladığımız değerlerin kaynaklarından biri de Eflatun'un Devlet'idir. Doğu'da ve Batı'da Hıristiyanlık ve Müslümanlık'tan önce kutsal değilse bile, en önemli kitap Devlet'ti. Kaldı ki, ilk Hıristiyan ve Müslüman aydınları kendi din felsefelerini bu kitabın değişik yorumları üstüne kurdular.

Sabahattin Eyüboğlu – M. Ali Cimcoz

Bugün insanlık adı altında topladığımız değerlerin kaynaklarından biri de Eflatun'un *Devlet*'idir. Doğu'da ve Batı'da Hıristiyanlık ve Müslümanlık'tan önce kutsal değilse bile, en önemli kitap *Devlet*'ti. Kaldı ki, ilk Hıristiyan ve Müslüman aydınları kendi din felsefelerini bu kitabın değişik yorumları üstüne kurdular. İdea kuramı, ki Eflatun'un hiç de kestiremeyeceği mistik ve metafizik dünya görüşlerine döküldü, en açık anlatılışıyla bu kitaptadır. Hıristiyan'ın da Müslüman'ın da gerçek ötesi ve dünya zindanı, 7. kitaptaki mağara benzetmesine bağlanabilir. Hüsn-i mutlak, hayr-i ulâ, fevk-at-tabia, ilkeler ilkesi, tek Tanrı kavramları, Eflatun'dan gelme olduğu gibi, Descartes'ın "Düşünüyorum öyleyse varım" sözü Eflatun'un *Devlet*'te düşünülen, kavranan dünyayı, görülen dünyadan daha gerçek sayarken söylediklerinin bir özeti gibidir. Eflatun'un dinlere yiyecek olmuş yönü bir yana, bugüne kadar ortaya atılmış bütün devlet kuranlarının, komünizm ve nazizm de içinde bütün toplum düzenlerinin *Devlet*'te ipuçları, hatta kaynakları bulunabilir. Rönesans'tan bu yana politika alanında ne düşünülmüşse, *Devlet*'te çekirdek olarak vardır. Hele J. J. Rousseau'nun devlet ve eğitim üstüne düşündüklerini bu kitapta daha da açık olarak görürsünüz. Devlet insanlığın iliklerine işlemiş bir kitaptır. Böyleyken, ne tuhaftır, en az okunan kitaplardan biri de *Devlet*'tir. Biz, bu kitabı çevirenler bile, birçok sayfalarda yepyeni şeylerle karşılaştık ve *Devlet*'i gerçekten okuyup okumadığımızı birbirimize sorduk. *Devlet*, okunmuş olsa bile, sık sık yeniden okunmaya değer, dünya gibi hep yeniden anlaşılmak isteyen bir kitaptır.

Sokrates, hiç şüphesiz, Eflatun'dan çok daha yaratıcı, daha erkek bir kafaydı. Kalıpları kıran, buzları eriten, herkesin alışık olduğu düşünüşten başka türlüsünü getiren herhalde Sokrates'ti. Bu filozof üstüne bildiklerimiz o zaman için az sayılmaz. Ama onları hiç bilmesek bile, Eflatun gibi değerli bir yazarın düşünebildiği en değerli şeyleri kendisine mal ettiği insanın, zamanında gençler üstüne ne türlü bir etkisi olduğunu, böyle bir etkisi olabilmek için de ne yaman bir kafası olduğunu düşünün!

Bütün diyaloglarda olduğu gibi, *Devlet*'te de hangi düşüncelerin nereye kadarının Sokrates'ten geldiğini bilemeyiz. Bu iki insan bir potada eriyip birbirine karışmış, kaynaşmış gibidir. Gerçi Eflatun'u bir yazar, bir sanatçı olarak yalnız başına düşünebiliriz. *Devlet*'te Sokrates'in söyledikleri gerçekten kendi düşünceleri de olsa, onları Sokrates'in ölümünden yıllar sonra derleyip toplayıp kendi dilediği gibi düzene sokan Eflatun'dur. Tanıdığımız Sokrates ise Eflatun'un tanıttığı, dilediği gibi konuşturduğu bir Sokrates'tir. Resim modeline ne kadar benzerse benzesin, resmi yapanın eseridir elbet. Ama bir filozof olarak Eflatun'un Sokrates'in eseri olduğu su götürmez. Kısaca, *Devlet*'in babası Sokrates, anası Eflatun'dur diyebiliriz.

Sokrates

Bir şey bilmediğini bilen filozof: Sokrates

İnsan düşüncesinin bir dönüm noktası olan Sokrates'in kim olduğunu, nasıl yaşayıp öldüğünü az çok biliyoruz; MÖ 468 yılında doğmuş ve 400 yılında ölmüş. Bütün ömrü Atina'da geçmiş. Babası heykel ustası, anası ebeymiş. Erkenden dökülmüş saçları, yuvarlak yüzü, irice burnuyla kaba görünüşlü, filozoftan çok hamala benzeyen bir adammış. Gelişigüzel giyinir, yaşar, kendi evinden çok, başkalarının evinde yer içer, karısına, çocuklarına boşverir, her gün çevresini saran gençlerle şurada burada akşamlara kadar çene çalarmış. Bir savaşta Alkibiades'in hayatını kurtaracak kadar gözü pekmiş. Her çeşit insanla ahbapça, dobra dobra konuşur, her düşündüğünü herkese açıkça söyler, devletin politikasına da yalnız seyirci tenkitçi olarak karışırmış. Konuşmalarında asıl güttüğü amaç, herkesi bildiği, inandığı şeyden şüphe ettirmekmiş. En çok söylediği iki sözden biri, "Benim tek bildiğim, bir şey bilmediğimi bilmektir"; öteki de "Kendini tanı" sözüymüş. Gençliğin ahlakını bozuyor diye 275'e karşı 281 oyla ölüme mahkûm edildiğinde de kendini kurtarmak için ne düşüncelerinden kısıntı yapmış, ne de kaçabileceği halde kaçmış; dostları arasında baldıran zehrini, şarap içer gibi içmiş!

Sokrates'in ölümü, Atina'yla Sparta'nın birleşip İran ordularına karşı kazandıkları zaferler, yani Sokrates'in doğmasından iki yıl önce hazırlanmaya başlar. Ortak düşmana karşı Sparta kara kuvvetleri, Atina ise deniz kuvvetleriyle katılmıştı. Zaferden sonra Sparta'nın ordusu başına dert oldu; memleketi sömürdü. Atina ise, savaş için hazırladığı filoyu, ticaret için kullandı, dünyaya açıldı, dünya Atina'ya geldi; Atinalılar kendilerine hiç benzemeyen, kendileri gibi düşünmeyen bambaşka insanlarla tanıştı. Değişik insanların bir araya gelmesi, Atina'da eski inanışların, düşünüş geleneklerinin yıpranmasına yol açtı. Deniz yolculukları Atinalılar'ı yıldızları bilmeye, yıldızlarda evrenin sınırlarını araştırmaya götürdü. Atina'da bir yandan eski inanışları yıpratan, bir yandan da yeni bilgiler edinmeye çalışan ve sonradan filozof (bilgisever) adını alan birtakım aydınlar türemeye başladı. Bunların bir kısmı, Thales ve Herakleitos gibi Anadolu filozoflarının ardından giderek insanın yaşadığı dünyayı, havayı, suyu, ateşi, toprağı, yani fizik gerçeği aydınlatmaya çalışıyorlar; bir kısmı da akıllarını, yalnız bütün inanışları çürütmekte, her şeyin püf noktasını bulmakta kullanıyorlardı. Birinciler için önemli olan insan dışı gerçekler, ikin-

ciler içinse daha çok insan içi gerçeklerdi. Fizikçiler insanla ilgili sorunları (meseleleri) küçümsüyor, sofistlerse, hiçbir sonuca varmaksızın da olsa, yalnız insanla ilgili sorunları ele alıyorlardı. Sokrates'in doğduğu yıllarda Atina'da daha çok sofistlerin sözü geçiyordu. Doğrusunu isterseniz, Sokrates fizikçilerden çok sofistlerden yanadır. Bu kitapta bile aslan payı, fizikçilerden çok sofistlerindir; çünkü *Devlet*, insan dışından çok insan içine çevrik bir kitaptır. Uzun sözün kısası, Sokrates sofistlerle birlikte demek istiyor ki; insanın hayatı dünyanın hayatından daha önemlidir; asıl bilgi dünyayı değil, insanı bilmektir. Tanrılar evreni yönetedursun, insan kendi hayatını yönetmelidir; iyiyle kötüyü, doğruyla eğriyi ayırt etmesini öğrenip hem kendini, hem başkalarını adam etmelidir. Bütün bilimlerin amacı insanların daha iyi insan olmalarını sağlamaktır. Sokrates böylece felsefeyi tabiattan çok insana, fizikten çok ahlaka bağlamış, filozofu ister istemez dünya işlerine, politikaya, günlük sorunlara karıştırmış oluyordu. O kadar ki, düşüncelerinden çıkan sonuca göre, ya devlet adamının filozof, ya da filozofun devlet adamı olması gerekiyordu.

Atina'da demokrasi ile felsefenin sarmaş dolaş olduğu ya da birbirini dikiklediği yıllarda sofistler arasında iki düşünce çatışıyordu: Bunlardan birine göre, insanlar doğuştan iyi ve eşittirler; toplumun kötü düzeni onları bozuyor; güçlüler güçsüzleri eziyor; kanunlar güçlülerin elinde güçsüzlere karşı bir silah oluyor. Öteki düşünceye göreyse, insanlar doğuştan ne iyi, ne eşittirler. Yalnız güçlü ve güçsüzler vardır; güçlünün güçsüzü yönetmesi, ezmesi tabiat gereğidir ve doğrudur; insan haklı olmaya değil, kuvvetli olmaya bakmalıdır. Bu iki düşünceden biri daha çok Atina, öteki daha çok Sparta devletinden örnek alıyordu. Biri daha çok halkçıların, öteki daha çok aristokratların ya da zenginlerin ekmeğine yağ sürüyordu.

İşte Eflatun'un *Devlet* diyaloğunun kaynağı bu iki düşüncenin çatışmasıdır. Sokrates gerçi açıkça hiçbirini desteklemiş değildi. O, devletin başına en akıllıların gelmesini istiyor, nerede olursa olsun, yalnız akla uygun olanı arıyordu. Ne var ki içinde yaşadığı Atina demokrasisinin akla uymayan tarafları çoktu. Sokrates de aklının dikine gittikçe durmadan düşman kazanıyordu. 400 bin Atinalı'nın 250 bini hiçbir siyasal hakkı olmayan kölelerdi. Geri kalan 150 bin yurttaştan da küçük bir azınlık Büyük Meclis'e girebiliyor, devleti yönetenler yurttaşlar listesinden alfabe sırasına göre seçiliyordu. Böylece her halk çocuğu her an, devleti yöneten 1000 kişinin arasına girebiliyordu. Ama şu ya da bu değeri, bilgisiyle değil, sadece halk çocuğu olduğu için, Sokrates herkesin başa geçme hakkını doğru bulmakla birlikte başa geçenin en değerli yurttaş olmasını istiyor. Bunu istemekle de devleti çoğunluğun değil, seçkin bir azınlığın yönetmesini istemiş oluyordu ki, bu da bir yandan halk çocuğunun bilgisizliğini yüzüne vurmak, öte yandan kendilerini en değerli azınlık sayan aristokratların ve zenginlerin halk düşmanlığını ister istemez haklı çıkarmak demekti. Demokrat Atina'nın bütün korkusu da, onların kuvvetlenip devleti elde etmeleriydi. Nitekim Sparta'nın desteklediği demokrasi düşmanları Kritias'ın önderliğiyle başkaldırmaya hazırlanıyorlardı. İşte bu Kritias, Eflatun'un amcalarından biriydi. Başkaldırma suya düştü. Kritias öldü. Demokratlar bu başkaldırmanın arkasında haklı, haksız Sokrates'in parmağı olduğunu sandılar. Hem de Sokrates de çok oluyor artık, dediler; ne Tanrılara saygısı var, ne atalara, ne devlete! Herkesi, her şeyi eleştirmeye, akla vurup çürütmeye kalkıyor; gençlerde hiçbir şeye inanç bırakmıyor.

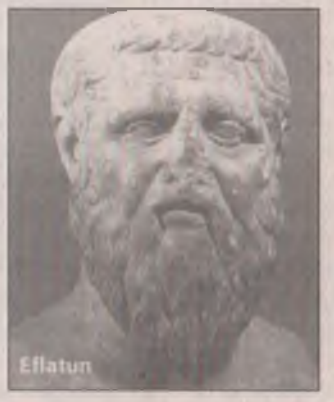
Eflatun

Sokrates böylece, başkaldırmaya katıldığı, başkalarını başkaldırmaya zorladığı için değil; serbest düşündüğü, eski düzenin temellerini sarstığı için ölüme mahkûm oldu. Zaferi aristokratlar ve zenginler kazansaydı, Sokrates kurtulur muydu? Hiç sanmıyoruz. Çünkü, Sokrates en güçlülerin değil, en akıllıların başa geçmesini istiyordu, bunu istemekten de hiçbir güç, hiçbir düzen alıkoyamayacaktı onu. Üstelik belki Kritias'ın ve Eflatun'un dostluğundan da olacak, diyaloglar yazılmayacak, Sokrates'in düşünceleri bize kadar gelemeyecekti. Sokrates'in ölümü vaktinden önce öten horozun ölümü gibidir. Ölmek, onun düşüncesinin kaçınılmaz sonucuydu. Bir bakıma da en büyük eseri ölümüdür.

Eflatun'un ütopyası

Sokrates öldüğü zaman Eflatun 28 yaşındaydı. Yakışıklı, güçlü kuvvetli bir insandı. Omuzlarının genişliğinden ötürü sonradan Platon adını almış derler. Soylu, zengin bir ailenin çocuğuydu. Çağında görülebilecek en iyi eğitimi görmüş, matematikte ve şiirde erkenden sivrilmişti. Olimpiyatlarda yarış kazanmış ünlü bir atletti. Kısacası filozof olması en az beklenecek delikanlılardan biriydi. Sokrates'in konuşmalarını ilkin bir zeka yarışması olarak çekici bulmuş olabilir. Ama bu konuşmaların tadına vardıktan sonra kafa sporunun ötekilerden çok daha önemli, Sokrates'in bütün şampiyonlardan çok daha üstün olduğunu anlıyor. Sevgili hocasının ölümüyse ona düşüncenin hem bir tek insanın, hem de bütün insanların hayatına neler getirebileceğini öğretiyor. Denebilir ki, Eflatun bütün ömrünü Sokrates'i öldürmeyecek, tersine onu ve onun gibileri baş tacı edecek bir toplumun, bir devletin nasıl kurulabileceğini düşünmekle geçirmiştir. Hele okuyacağınız diyalog bu kaygının ta kendisidir.

İlk işi Sokrates'i öldürten demokrasiden uzaklaşıp dünyayı dolaşmak oluyor. Nerelere gittiği pek bilinmiyor: Mısır'a, İtalya'ya, Anadolu'ya hatta Hindistan'a gittiğini ileri sürenler var. Her halde 12 yıl yok oluyor ortadan, Atina'ya 40 yaşında olgun bir insan olarak dönüyor. Atina yakınında bir kır evine yerleşiyor, sonradan dünya akademilerine adını verecek olan Akademos'un bahçesinde gençlerle buluşup Sokrates gibi kendini sevdiren bir hoca oluyor. İşte Eflatun filozofi ile sanat sevgisini birleştiren, insan düşüncesini bir çeşit tiyatro yoluyla anlatan diyalog çeşidini o zaman yaratıyor. Bu arada Eflatun, Sicilya'nın zorbası Kral Dionysios'un sarayına gidip orada düşündüğü devleti gerçekleştirmeyi deniyor; ama ne filozof olmaya, ne de devleti filozoflara bırakmaya yanaşmayan kral, Eflatun'u kapı dışarı ediyor. Tekrar düşünce bahçesine dönen Eflatun artık 80 yaşına kadar hem çevresindeki, hem de gelecek yüzyıllardaki gençlerle en iyi devletin nasıl olabileceğini tartışmakla yetiniyor.

Ne Yunanistan'da, ne de belki hiçbir yerde gerçekleşmeyeceğini anladığı en iyi devleti Sokrates'le birlikte bir kitapta kuruyor. Diyaloglarının en güzeli değilse bile –çünkü güzel sözü, daha çok *Şölen*'e yakışıyor- en zengini, en yüklüsü olan *Devlet*'te Eflatun insanlara bütün duygu ve düşüncelerinin, bütün sevgi ve öfkelerinin, şüphe ve hayallerinin özetini veriyor. En iyi devletin bir ütopya olduğunu biliyor elbet, biliyor ama, kurulsun kurulmasın, herkesin böyle bir devlete, yani en doğruya yönelmekle adam olacağına inanıyor. Herkes böyle bir devleti varsayıp, onun kanunlarına göre yaşasın diyor...

(Platon -Eflatun-, Devlet, Çev. Sabahattin Eyüboğlu ve M. Ali Cimcoz, Remzi Kitabevi, 7. Basım, İstanbul, 1992, Sabahattin Eyüboğlu ve M. Ali Cimcoz'un 1962 yılında yazdıkları Önsöz'den alınmıştır.)

Lucretius'un 'Evrenin Yapısı' adlı eseri

Materyalist felsefenin eşsiz şiiri

Lucretius (MÖ 95-55), 2 bin yıl önce, Evrenin Yapısı'nda, bugünkü bilimin çeşitli doğrularını bir öngörü halinde açıkladığı gibi; bilimle şiirin, doğru ile güzelin nasıl kaynaştırılabileceğini de hayranlık verecek biçimde ortaya koymuştur.

Selahattin Hilav

Lucretius'un hayatı hakkında hemen hiçbir şey bilmiyoruz. Bazıları onun soylu bir Romalı olduğunu söylüyorlar. Ölüm ve doğum tarihlerinin MÖ 95 ve 55 olduğu kabul ediliyor. Kişiliği hakkındaki bu bilgisizliğimize rağmen, Lucretius'un, Roma edebiyatı ve düşüncesi içinde oynamış olduğu rolü, ortaya koyduğu eserin değerini ve daha sonra yaptığı etkiyi açıkça görüyoruz.

Altı kitaptan oluşan yedi bin dört yüz dizelik eseri *Evrenin Yapısı*, dünya şiirinin en büyük örneklerinden biridir. Eserin orjinal adı *De Rerum Natura*'dır ve kelime kelime çevirilecek olursa "Eşyanın Tabiatı Üzerine" ya da "Evrenin Tabiatı Üzerine" anlamına gelir. Lucretius, bu göz kamaştırıcı uzun şiirinde, varlıkların özünü ve yapısını, evrenin temel niteliklerini anlatmak istemiştir. Bundan ötürü, eserin çevirisinin başlığı olarak, bugünkü dilimize en uygun olduğunu düşündüğümüz "Evrenin Yapısı" adını seçtik.

Eski çağların şiiri, genellikle öğretici, bilgi verici ve yol gösterici bir şiirdir. Özellikle didaktik şiir diye tanınan tür, felsefe, bilim, ahlak ya da zanaat konusunda bilgi veren, bir kültür ürünüdür. Bugün bize hayli garip gelmesine rağmen, eski çağlarda, şiirin böyle bir görev yüklenmiş ve yerine getirmiş olduğu besbellidir. Eski Doğu şiiri ve etkisinde kaldığımız İslam şiiri de, bilgi vermeyi, yol göstermeyi, doğruları açıklamayı önemli bir görev olarak yüklenmiştir. Eski şiirimizde, tarih, bilgelik, felsefe, ahlak gibi konuların sık sık ele alındığını ve en önemli şiir yaratışlarının bu alanlarda gerçekleştirildiğini biliyoruz. Eskiden, şairin eğitici ve aydınlatıcı bir görevi olduğu, bugünkünden çok daha kesinlikle ve kuşkuya yer vermeyecek biçimde kabul ediliyordu. Bundan ötürü, şairlerin, didaktik eserler vermeleri, yani öğretici ve eğitici konuları ele almaları da kimseyi şaşırtmıyordu. Batı dünyasının kültür kaynağını oluşturan Yunan edebiyatında, bu tür eserlerin ilk örnekleri verilmişti. Hesiodos'un, ahlak öğütlerini ve tarım işlerini açıklayan *İşler ve Günler*'i; Tanrıların nereden ve nasıl doğduğunu, evrenin kaynağının ne olduğunu açıklayan *Theogonia* adlı uzun şiirleri yazdığını biliyoruz. Ünlü Yunan filozofu Empedokles de (MÖ 493-433), felsefesini açıklamak amacıyla bir didaktik şiir yazmıştı.

Yunan kültürünün Roma üzerindeki etkisi, bu ülkenin edebiyatında da didaktik şiirin ön plana geçmesine yol açtı. Latin şiirinin babası olarak kabul edilen Ennius, günümüze ancak ufak bölümleri kalan birçok didaktik şiir yazmıştı. Ama MÖ I. yüzyılda, Lucretius, *Evrenin Yapısı*'yla bu türün en büyük örneğini verdi.

Lucretius, felsefe konularını ele aldığı eserinde, her şeyden önce, maddeci Yunan filozofu Epikuros'un (MÖ 341-271) öğretisini açıklamak amacını güdüyordu. Bilindiği gibi Epikuros, daha önceki Yunan filozoflarından Leukippos ve Demokritos'un etkisinde kalmıştı. Bu iki düşünür, evrenin maddi bir yapısı olduğunu ve atomlardan meydana geldiğini ileri sürüyorlardı. Epikuros'a göre, bütün varlıklar, maddi olan ve sürekli devinim halinde bulunan atomlardan oluşmuştu. Maddenin yanı sıra bir de boşluk ya da boş uzay (mekân) vardı. Atomlar, uzay içinde düşüp duran dopdolu, som, bölünmez ve ortadan kaldırılmaz varlıklardı. Bizimkine benzer başka dünyalar vardı ve evren sonsuzdu. Atomların sadece belli bir boyutu, belli bir biçimi ve kütlesi vardı. Lucretius'un ilk tohumlar, kurucu parçacıklar diye de adlandırdığı atomlar, sınırsız devinimiyle, bir bileşimden bir başkasına geçerek, çeşitli ve sayısız varlıkları oluşturuyordu.

Bütün bu açıklamaları yaparken, Epikuros ve Lucretius, her şeyden önce, ahlakla yani insanın doğru yaşamasıyla ilgili bir amacı ortaya koymak istiyorlardı. Bu amaç, insanoğlunun, batıl inançlardan ve ölüm korkusundan sıyrılarak gönül rahat-

'Evrenin Yapısı'ndan bazı pasajlar

İlkemiz şu olacak konuya girerken:
Hiçten, hiçbir şey yaratılamaz tanrısal güçle.
Ölümlülerin bunca korkuya kapılmaları
Yerde ve gökte tanık oldukları olaylara
Gözle görünür bir neden bulamamalarındandır.
Kolaydır tanrının istemiyle açıklamak bunları.
Hiçten, hiçbir şey yaratılamayacağını kavrayınca
Daha açık seçik göreceğiz önümüzdeki yolu;
Tanrıların eli olmadan varlıkların
Nasıl oluştuğunu ve varolduğunu.

***

Bir kere, hiçten yaratılmış olsaydı varlıklar,
Her tür, her kaynaktan doğardı: tohum olmazdı.
İnsan denizden çıkardı, pullu balık topraktan
Ve kuşlar gökten türerlerdi durup dururken.
Sürüler, kuytularda üreyen yabanıl hayvanlar,
Ekili ya da çorak toprakları doldururlardı.
Aynı ağaçlarda bitmezdi hep aynı yemişler,
Elbet değişirlerdi, her ağaç her yemişi verirdi.
Kendine özgü doğurgan gövdelerden oluşmasaydı
Neden her varlık doğsundu aynı tür anadan?
İmdi, her varlık özel tohumundan oluştuğundan
Ancak uygun dokunun, uygun atomların bulunduğu
Yerden doğar güneş-ışıklı dünyaya
Bu yüzden her şey rasgele doğamaz her şeyden,
Özel gücü özündedir doğumunu hazırlayan.

***

Hiçbir bitimi yoktur evrenin evet, olsaydı
Bir sınırı olması gerekirdi bir yerde.
Ama bir şeyin nasıl sınırı olabilir
Dışında onu sınırlandıran bir başka şey yoksa,
Gözün takılıp ötesine geçemeyeceği bir nokta?
Evrenin dışında bir şey olamayacağına göre
Ne sınırı vardır demek, ne de sonu ve ölçüsü.
Neresinde dursan dur, neresinde alırsan
Al konumunu evrenin, bak o
Dört yanında uzanacaktır sınır tanımadan.

lığına kavuşması ve mutlu olmasıdır. Bundan ötürü, Epikurosçular ve Lucretius, fiziğe ilişkin konuları, sadece, insanı batıl inançlardan ve öteki dünya korkusundan kurtarmak, gönül rahatlığına kavuşturmak ve mutluluğa ulaştırmak amacıyla ele alır ve incelerler. Lucretius, insanoğlunun mutlu olmayışının temel nedenlerini, dinle ilgili batıl inançlarda ve yükselme ya da toplum içinde kendini gösterme hırsında buluyordu. Bu önyargılardan kurtulması için de, düşüncesine ve aklına güvenmesinin; maddeci felsefeyi kabul etmesinin gerekli olduğunu düşünüyordu. Başka bir deyişle, Tanrıların dünya işlerine karışmadığını; ruhun ölümlü olduğunu ve bundan ötürü bir öteki dünya bulunmadığını ve orada ceza görmek diye bir şeyin söz konusu olmadığını kabul etmesi, insanoğlunun mutlu olması için yeterliydi. Lucretius, insana ve onun özgürlüğüne de güveniyordu. İnsanoğlunun özgür olarak davranabileceğini kabul ediyordu. İrade özgürlüğü dediğimiz bu durumu da, atomların düz bir çizgi izleyerek şaşmaz bir biçimde düşmemeleri (devrinmemeleri); kimi zaman bu düz çizgiden şaşarak ya da saparak beklenmedik devinimler göstermeleri ile açıklıyordu. Böylece, temeli madde ve zorunluk olan bir dünyada, özgürlüğün de yer aldığını açıklıyordu.

Çağının bütün bilgilerini, akıl ve gözlem süzgecinden geçirerek bir ansiklopedi ortaya koymak isteyen Lucretius, bunu şiirin ve hayalgücünün etkileyici havasıyla da pekiştirmek istemiş ve bugüne kadar benzerini görmediğimiz bir sanat eseri ortaya koymuştu. Lucretius, şiir sanatının bütün araçlarını büyük bir ustalık ve yaratıcılıkla uygulamış; duygu dünyasını, akıl yürütmenin ve kanıtlamanın yardımcısı olarak kullanmıştı (1). Onun şiiri, bilimin ve duyularımızla tanıdığımız somut dünyanın şiiridir. Başka bir deyişle, kavrayış gücünün, duygunun ve duyumun eşine rastlanmadık bir kaynaşmasıdır (2). Lucretius, 2 bin yıl önce, *Evrenin Yapısı*'nda, bugünkü bilimin çeşitli doğrularını bir öngörü halinde açıkladığı gibi; bilimle şiirin, doğru ile güzelin nasıl kaynaştırılabileceğini de hayranlık verecek biçimde ortaya koymuştur.

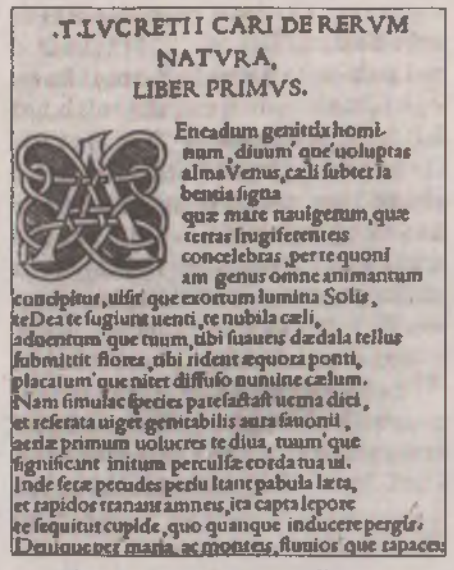
.T.LVCRETII CARI DE RERVM NATVRA, LIBER PRIMVS.

Eneadum genitrix homi-
num, diuum' que uoluptas
alma Venus, cæli subter la
bentia signa
quæ mare nauigerum, quæ
terras frugiferentes
concelebras, per te quoni
am genus omne animantum
concipitur, uisit' que exortum lumina Solis,
te Dea te fugiunt uenti, te nubila cæli,
adeentum' que tuum, tibi suaues dædala tellus
submittit flores, tibi rident æquora ponti,
placatum' que nitet diffuso numine cælum.
Nam simulac species patefactast uerna diei,
et reserata uiget genitabilis aura fauoni,
aeriæ primum uolucres te diua, tuum' que
significant initum perculsæ corda tua ui.
Inde feræ pecudes persultant pabula læta,
et rapidos tranant amnes, ita capta lepore
te sequitur cupide, quo quanque inducere pergis.
Denique per maria, ac montes, fluuios que rapaces

Lucretius'un 'Evrenin Yapısı' adlı yapıtının 1500'de Venedik'te gerçekleştirilmiş baskısından baş harfi süslemeli bir sayfa.

Lucretius, 2 bin yıl önce, *Evrenin Yapısı*'nda, bugünkü bilimin çeşitli doğrularını bir öngörü halinde açıkladığı gibi; bilimle şiirin, doğru ile güzelin nasıl kaynaştırılabileceğini de hayranlık verecek biçimde ortaya koymuştur.

DİPNOTLAR

1) Roman Literature, Michael Grant, Penguin Books, 1967, s.144.

2) Bu konu için bakınız: The İmagery and Poetry of Lucretius, David West, University Press, Edinburg, 1969.

(Lucretius, Evrenin Yapısı, Çev. Tomris Uyar ve Turgut Uyar, Hürriyet Yayınları, Kasım 1974. Kitaba Selahattin Hilav'ın yazdığı Önsöz.)

Aristoteles'in 'Metafizik'i

'İlk Muallim'in en önemli eseri

Prof. Dr. Ahmet Aslan

Felsefe tarihinin en büyük filozoflarından biri Aristoteles ise, Aristoteles'in de tartışmasız en önemli ve tarih boyunca gerek Batı Hıristiyan, gerekse Doğu İslam düşüncesi üzerinde en geniş kapsamlı etkide bulunmuş eserlerinden biri *Metafizik*'tir. Bu esere şimdiye kadar içlerinde Fârâbî, İbni Rüşt, St. Thomas, Albertus Magnus gibi birinci sınıf filozoflar da olmak üzere sayısız düşünür ve yazarlar tarafından küçüklü, büyüklü sayısız şerh, haşiye, açıklama yazılmış ve üzerinde de en büyük sayıda araştırma ve inceleme yapılmıştır.

Esas itibariyle Aristoteles'in varlık öğretisi (ontoloji) ve tanrıbilimini (teoloji) içeren bu eser, ayrıca bize onun kuvve-fiil öğretisi, dört neden kuramı, bilimler sınıflaması, bilim anlayışı vb. gibi çeşitli önemli konular hakkındaki görüşlerini sergilemektedir. Bunun dışında onda Aristoteles'in Platon'un idealar kuramının son derece geniş ve ayrıntılı bir eleştirisini, yine Platon'un hayatının son döneminde sergilediği ve öğrencileri -özellikle Speusippos ve Ksenokrates- tarafından savunulduğu şekliyle son öğretisi, yani ideaları sayılar olarak göz önüne almaya doğru giden ve bir metamatematik olarak değerlendirilmesi uygun olan öğretisi hakkında da emsalsiz değerde bilgilerle karşılaşmaktayız. Nihayet başka kitaplarında da karşılaştığımız bir usule uygun olarak Aristoteles'in *Metafizik*'in başında, A kitabında kendisinden önce gelen filozofların dört nedene ilişkin araştırmaları hakkında verdiği tarihsel bilgiler, onun Yunan felsefesi tarihi ile ilgili olarak da son derece önemli birinci dereceden bir kaynak özelliğine sahip olmasını doğurmaktadır.

Aristoteles, bizim ait olduğumuz Doğu İslam dünyasında en iyi bilinen ve hakkında en çok konuşulan ve yazılan filozoflardan birisi, belki de birincisidir. Orta Çağ İslam düşünce dünyasının, özellikle felsefî düşünce dünyasının kendisinden en çok beslendiği bir filozof olduğuna ise hiç kuşku yoktur. Orta Çağ'da müslümanlar Aristoteles'i "İlk Muallim" adıyla adlandırmış ve Fârâbi'yi, bu nitelendirmeden ve şereflendirmeden mülhem olarak "İkinci Muallim" diye çağırmışlardır. Bir diğer büyük İslam filozofu, Orta Çağ Batı Hıristiyan dünyası üzerinde en fazla etkide bulunmuş olan İbni Rüşt ise en büyük bir Aristoteles yorumcusu olarak ün kazanmıştır. İslam filozoflarına karşı en şiddetli saldırıyı yöneltmiş olan Gazali'nin de "filozof" deyince aklına hemen Aristoteles'in gelmesi, onun İslam dünyasındaki etkisinin büyüklüğü ve genişliği hakkında önemli bir ipucu olarak değerlendirilebilir.

Bu büyük önemi ve etkisine uygun olarak Aristoteles'in hemen hemen bütün eserleri 9. yüzyıldan itibaren önce Süryanice'den, sonra doğrudan Yunanca'dan Arapça'ya çevrilmiş, bu arada başta *Metafizik* olmak üzere bu eserler üzerinde, yukarda da işaret ettiğimiz gibi, sayısız şerhler, yorumlar, açıklamalar yapılmıştır.

(Aristoteles, Metafizik, Çev. Prof. Dr. Ahmet Aslan. Sosyal Yayınlar, İkinci Basım, Kasım 1996. Ahmet Aslan'ın kitaba yazdığı Önsöz'den alınmıştır.)

Augustinus'un 'İtiraflar'ı

Confessiones'te (İtiraflar), o dönem için merkezde olanla (Yunan dünyası) henüz çevrede olanın, ikincil olanın (Roma) karşılaşması, buluşması dile getirilmektedir. Augustinus bu anlamda bir bakıma ilk Avrupalı'dır.

Prof. Dr. Betül Çotuksöken

(Maltepe Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi)

Tekil bir varolan olarak yazılı metin, bireysel-tarihsel öznenin ürünüdür. Ancak metnin içerdiği konu ya da konular taşıdıkları özellikler doğrultusunda bireysel-tarihsel özne olarak yazarın bireyselliğinin/tekilliğinin birebir metne yansımasına izin vermezler. Böyle bir yansıma bir bakıma yazınsal değeri ağırbasan ve özyaşam öyküsü olarak adlandırılan metinlerde karşımıza çıkar. Bu tür metinlerin bir bölümü de büyük ölçüde yaşadıkları döneme tanıklık ederler. Örneğin Abælardus'un (1079-1142) *Historia calamitatum*'u (1) böyle bir yapıttır. Gerçekten de yapıt okunduğunda, Abælardus'un özel yaşamı, muhalifleriyle, hocalarıyla olan çatışmaları, kurduğu okullar, çıkarıldığı konsiller gözlerinizin önünde canlanır. Yapıtın merkezinde yer alan Abælardus aracılığıyla 12. yüzyılın entellektüel Fransası'nı tanıma şansını elde edersiniz.

Aziz Augustinus'u canlandıran bu fresk, Botticelli tarafından yapılmıştır.

Augustinus'ta (354-430) ise durum başkadır; aslında o da özyaşam öyküsünü *Confessiones*'te (İtiraflar) (2) anlatmıştır. Ama orada muhatabı kimdir? Bir bakıma yapıtın merkezinde kim ve ne türden bir ilişki yer almaktadır?

Yaklaşık olarak 400 yılında yazılan *Confessiones* taşıdığı özelliklerle hem bireysel-tarihsel öznenin ürünü olarak ortaya çıkar hem de sanki bir özne olarak her insanın olası yaşama anlarına ilişkin belirlemeleri içerir. Sadece "var olmak"la ve "yaşamak"la yetinmeyen, "anlama"yı amaçlayan (3), bu amaçla da kendisine yönelen bir insanın tekil/biricik varlık olarak kendisiyle, toplumsal, genel, tümel olanla, o dönem için merkezde olanla (Yunan dünyası) henüz çevrede olanın, ikincil olanın (Roma) karşılaşması, buluşması dile getirilmektedir (4). Augustinus bu anlamda bir bakıma ilk Avrupalı'dır; çünkü kültür açısından Yunan kültürüyle, özellikle felsefesiyle karşılaşmıştır (Platon'dan, Plotinos'tan çok şey öğrenmiştir) (5), hem de birbirinden çok farklı dinsel tutumların içinden geçmiş ve sonunda Ortaçağ dünyasının temel ögelerinden biri olarak kurumsallaşan Hıristiyanlık'ta karar kılmıştır.

Felsefe ve edebiyatın arakesitinde yer alan *Confessiones*'te kişi, kendisiyle ilişkisini Tanrı üzerinden kurar. Henüz ben-sen değil, sen (Tanrı)-ben ilişkisi söz konusudur. Kişinin kendisini bilmesi (**memoria sui**), ilkin Tanrı'yı bilmesiyle (**memoria Dei**) gerçekleşecektir. Augustinus "şimdi ve burada" yaşananı olası bir yaşama çerçevesi olarak herkesin düşünme dünyasının önüne koymaktadır.

Toplumsal yapıdaki dilin birey tarafından alımlanışının en özgün örneklerinden biri sergilenir yapıtta. Augustinus anadilini öğrenme süreciyle, yabancı bir dili (Yunanca) öğrenme sürecini yaşantılarına dayalı olarak dile getirir. Özellikle yabancı dili öğrenme sürecinde bireysel/yerel olanın öyle olmayanla karşılaşması sırasındaki gerilimi okura etkin bir biçimde duyumsatır; anlatımındaki içtenlik okuru kuşatıverir. Wittgenstein da böyle bir okurdur; Augustinus'un satırları (I: VIII. 13) *Philosophical Investigations*'ın ilk satırları olarak Wittgenstein'ın söyleminde yerini alır.

Zaman konusundaki belirlemeleriyle Augustinus tam da yaşanılanın ortak çerçevesini çizer; herkesin aşina oldu-

ğunu, bizzat yaşadığını, ustaca dillendirir:

"(...) zaman nedir? Kim bunu kolayca ve hemen tanımlayabilir? Kim onu sözcüklere dökecek denli en azından düşünceyle kavrayacak? Ama konuşma sırasında, zamandan daha yakın ve daha bilinir bir şey söyleyebilir miyiz? Ondan söz edince kesinlikle onu anlıyoruz, bir başkası ondan söz edince de gene anlıyoruz. Öyleyse zaman ne? Eğer hiç kimse benden bunu sormasa biliyorum; ama soran kişiye açıklamak istesem bilmiyorum; gene de kesinlikle şunu söyleyebilirim: Eğer hiçbir şey olmamış olsaydı, geçmiş zaman olmazdı; eğer hiçbir şey olacak olmasaydı gelecek zaman olmazdı; eğer hiçbir şey olmasaydı şimdiki zaman olmazdı." (6)

Augustinus'un *Confessiones*'te peşinden gittiği izlekler *Philosophia perennis*'te kendine hemen her zaman yer bulur; örneğin Descartes'ta başka bir doğrultuda (7), Husserl'de ise bambaşka bir doğrultuda (8) olmak üzere. *Confessiones*'te dile gelenlerin bir bölümü Augustinus'un insan anlayışının temel ögeleri olmakla kalmaz, aynı zamanda her insanın türdeşiyle paylaştığı ortak niteliklerin belirgin ögelerini oluşturur. Felsefi söylem de temelde böyle bir çabanın, tüm yönelimleriyle "ben"i, "özne"yi anlama çabasının ürünü değil midir?

Aziz Augustinus ve putatapanlar (Bir XV. yüzyıl yazmasındaki resim).

DİPNOTLAR

1) "Historia calamitatum", "Bir Mutsuzluk Öyküsü" adı altında Türkçe'ye çevrilmiştir (Çev. Betül Çotuksöken, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1988).

2) "Confessio, onis" (Latince) itiraf, kabul, tanıklık, açıklama anlamına gelmektedir.

3) "(...) kendini gerçekleştiren kişi, bir bakıma kendisinin de yaratıcısı sayılır. Çünkü varlığının, henüz bir biçim almamış belirsiz düzeyinden, 'sadece olmak'tan (utcumque esse); 'iyi olmak' (bene esse), 'bilgece yaşamak' (sapienter vivere), nihayet 'mutlu yaşamak' (beate vivere) düzeyine geçerek, varlığını sanki kendi elleriyle biçimleyip belirler." (Augustinus'tan, Confessiones: XIII, 1, 1-III, aktaran, Boğos Zekiyan, "Augustinus'un Bilgi Teorisinde İçgerçeği Prensibi ve Süje'nin Kendini Bilmesi (Memoria Sui)", Felsefe Arkivi, Sayı: 19, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul, 1975, s. 36)

4) Roma'nın ikincilliğine ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. Rémi Brague, "Avrupa: Roma Yolu", Çev. Betül Çotuksöken, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 1995.

5) "(...) Augustinus'un düşünmesinin Platoncu bir temeli vardır. Platon'un İdeaları, Augustinus için Tanrı'nın zihnindeki sonsuz bitimsiz idealar haline gelir ve Platon gibi Augustinus da uzay ve zamanda var olan şeylerle uzay ve zamanın dışında var olan şeyler arasında keskin bir ayırım yapar; ikinciler yetkin, birinciler ise yetkin değildir." ("Classics of Western Philosophy", Ed. Steven M. Cahn, (1st ed. 1977), Hackett Publishing Company, Inc., Indianapolis/Cambridge, 1995, p. 356)

6) "İtiraflar (Confessiones)", Onbirinci Kitap, XIV, Çevirenler: Betül Çotuksöken-Saffet Babür, "Metinlerle Ortaçağda Felsefe", 3. bs. Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2000, s. 97-98.

7) Augustinus'un "si fallor sum" (yanılıyorsam varım) deyişi Descartes'ta bir bakıma "cogito ergo sum"a (düşünüyorum öyleyse varım) dönüşür.

8) "Landgrebe (...) 'sen'in 'ben'den önceliğine Augustinus'un bir buluşu gözüyle bakmaktadır. Landgrebe'ye göre: Augustinus'ta, Tanrı olarak anlaşılan 'sen'in, insan olarak anlaşılan benim kendimden önce gelen, benimkinden daha sağlam olan, hatta benimkini temellendiren bir evidenz'i (apaçıklığı, B. Ç.) vardır. Augustinus'un bu derin buluşu, Batı felsefesi geleneğinde sonradan kaybolmuştur. Bunun nedeni, Descartes'ın tekben-felsefesidir. Landgrebe'ye göre, işte, Augustinus'un esaslı buluşunu felsefeye yeniden kazandıran Husserl olmuştur. Landgrebe Husserl'in, Augustinus'un 'sen-evidenz'ini yeniden buluşunu: Batı felsefesinin, en iç özüne, yeniden kavuşması' diye adlandırmaktadır." (Nermi Uygur, "Edmund Husserl'de Başkasının Ben'i Sorunu", (ilk bs. 1958), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1998, s. 201)

ALFA www.alfakitap.com GÜNCEL

Türkiye ve AB: Soğuk Savaş Sonrası İlişkiler (Doç. Dr. Meltem Müftüler Baç)

Japon Ve Amerikan Yönetim Modeli (Doç. Dr. Melek Vergiliel Tüz)

Euro'nun Uluslararası Finansal Piyasalar ve Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkileri (Y. Doç. Dr. Yüksel Birinci)

Siyasal Düşüncenin Temelleri (Der. Brian Redhead)

Uluslararası İlişkiler Ve Dış Politika (Tayyar Arı)

Hz. Muhammed devriminin teorik organı: Kuran

'Kuran, Hicaz Kent Barbarlığının medeniyet kabuk değiştirişinin teoriye geçmiş açıklanışıdır. Başka deyişle, Komün'ün yukarı kent aşamasındayken tarihsel devrim sezileriyle kent kozasını delip medeniyet kelebeği haline gelişinin kutsallaşarak yazıya geçmiş anayasa (şeriat) kurallarıdır.'

Dr. Hikmet Kıvılcımlı

Toplumsal ilerlemedeki ve insan düşüncesindeki büyük dönüşümleri yansıtan başyapıtlardan söz ederken kuşkusuz Hz. Muhammed'in *Kuran*'ı da ele alınmalıydı. *Bilim ve Ütopya*, Hz Muhammed'in ve *Kuran*'ın tarihsel yeri/rolü konusunu gelecek sayılarda derinlemesine ele alacak. Bu noktada Türkiye'nin önde gelen eski bilimsel sosyalistlerinden Dr. Hikmet Kıvılcımlı'nın pek bilinmeyen bir çalışması (*Tarih Tezi Işığında Allah-Peygamber-Kitap*) son derece önemli analizleri içeriyor. Bu kitabı önümüzdeki sayılarda daha derinlemesine inceleyeceğiz. Başyapıtlar dosyası içinde *Kuran*'ı ele alırken Kıvılcımlı'nın bu eserine başvurmak ve konuyla ilgili bazı pasajlar sunmak istedik.

***

"İslam Medeniyeti, evrensel tefeci bezirganlık aşamasını açtı. Muhammed bu aşamayı, *Kuran*'ın Arabistan'da iktidar olmasıyla temellendirdi. Medeniyetler arasındaki barbar toplulukların medeniyete (sınıf topluma) çözülüşlerini hızlandırarak ve tabii ki bu sayede medeniyetleri de canlandırarak antik ticaret yollarını işlek biçimde birbirlerine ve medeniyetlere bağladı: tefeci bezirganlık evrensel çağına ulaştı. Tarihin kontenjanında medeniyete geçebilecek kent kalmadı. Böylece Hz. Muhammed'in bu tarihsel görevini kavrayarak 'Son Peygamber' öngörüsü gerçek oldu. Peygamberlik, bilhassa kutsal kitap inmiş peygamberlik, kentten orijinal medeniyete geçecek barbar toplulukların yaratığıdır." (s.24)

***

"Önlerinde bir tek engel vardı: Mekke'nin daha doğarken çürümeye başlayan Ebu-Sufyan tefeci bezirganlığı. Yoksul tefeci bezirganlar, topraklarını tefecilere kaptırmış Medine köylüleri esnafları ve bedevileri, Muhammed'in bu sezilerini ruhlarında ve bedenlerinde duymakta ve başarı azmiyle teşkilatlanmakta gecikmediler." (s.24)

***

"Medeniyete geçen barbarlara medeniyet özendirilmiyor. Medeniyete sevkedilmiyor; daha çok medeniyetin, kendilerinden önceki medeniyetler gibi şaşaa ve zulüm içinde çürüyüp yıkılmaması için Allah hükümleri hatırlatılıyor. Çünkü Muhammed zaten görüyor ve yaşıyor: Arabistan barbarlığı medeniyete geçmekte kendisinden daha çıkarcı ve daha hızlı. Muhammed 40'ına kadar yoksulluğu ve zenginliği ile dünya ahvalini (medeniyeti) yaşayıp doymuş, artık maneviyat hümanizm arıyor. Ve bildiği, kaybettikçe özlediği komün kollektivizmine sarılıyor. *Kuran* o bezeyişlerle doludur." (s.24)

Medine'de yapılan ilk mescite gelen halk çoğalınca, arkada kalanlar Hz. Muhammed'in hutbesini duyamazlar. Bunun üzerine Hz. Muhammed üç basamaklı merdiven yapılmasını emreder. Bu basamakta Hz. Muhammed hutbesini okuyor (Minyatürler: Siyer-i Nebi).

***

"(Muhammed) Allah'ı kavrayışını, yaşadığı ve yorumladığı tarihsel devrim olayları paralelline sokarak alabildiğine insancıllaştırdı: tarihsel determinizme yaklaştırdı. Yaşadığı çağ, antik tarihin orijinal medeniyetlerinin sonunu müjdeliyordu. Bundan sonra, göçebe barbarların medeniyet rönesansları çağı açılacak, ama bu sadece eskinin yeniden canlanarak bir adım daha ileriye gidilmesini ve modern sosyal devrimler çağının açılmasını hazırlayacaktı." (s.26)

***

"Hz. İbrahim'in mucizesi komüncül kardeşlerini medeniyet denen sınıflı topluma geçirmek değil, medeniyetten koruyarak aşağı barbarlıktan orta göçebe barbarlığa geçirmek ve kent (yukarı barbar) toplumunu içlerinde filizlendirmek olmuştur. Hz. Muhammed ise, İbrahim atasından 2500 yıl kadar sonra, çoktan kentleşmiş Arap toplumunu Güney Ticaret Yolu üzerinde medeniyete geçirmekle kalmaz; uzun ömürlü bir medeniyet yaratabilmenin temellerini atar." (s.28)

***

"Allah-*Kuran* ve Muhammed'in bize yakın gelişini; barbarlıkla medeniyetler çelişkisini yöresel ve evrensel ölçülerde derinlemesine içinde bulan ve onlara karşılık verebilen öksüz bir aşiret çocuğu olan Muhammed'in engin hümanizmine ve bu yüzden Allah sistemini tarihsel determinizme, gerçeklere yaklaştırmasına borçluyuz. Çünkü O, antik tarihin en son ve en orijinal tarihsel devriminin önderiydi. Ondan sonra gelenler onu aşamadılar, sadece onu yeniden dirilttiler, rönesansa uğrattılar: Selçuklular, Osmanlılar... İbni Haldun ve Şeyh Bedrettin onu aşan sosyal devrimlere kanatlanmışlardı. Ama henüz vakit dolmamıştı." (s.33)

***

"İsa'dan 600, İbrahim'den 2500 yıl sonra gelen Muhammed, Hicaz barbarlığını, kent ve göçebelerini peşine takarak medeniyetlerin evrencil köprüsünü oluşturdu. Ve Tek Tanrı dini İslamiyet (*Kuran*) yazıya geçmekle kalmadı; ekonomik-politik hukuksal bir rejimler silsilesi olarak tam anlamıyla teorik-pratik bir dünya sistemi oldu. İnsanlık ölçüsünde her topluma uyarlanabilen sistemlerle dallanıp budaklandı. Tarikat-

leşmekten daha zengin bir gelişimdi bu. Antik Tarih'ten Modern Tarih'e taştı." (s.133)

***

"İslam medeniyeti doğarken Arabistan'da birkaç Yahudi dışında herkes kankardeşiydi. Laf para etmeyince Bedir Gazvesinde oğullar ile atalar kılıç kılıca geldiler. Genç müslümanlar yaşlı ataları dize getirdiler. İslamcılık bir yanda kendi gelişimi için kan bağlarına sarılırken diğer yandan kan bağlarını kılıçla kesip atarak gelişmek zorunda kalıyordu. Bu aslında komünün parçalanarak medeniyete, sınıflı topluma çözülüşüydü. *Kuran*, o çözülüşün kutsallaşmış hükümleri ve öyküsüdür. Tarihsel devrim böyle işler." (s.139)

***

"*Tevrat-Kuran* ve Kutsal Masallar gerçekte, özünde bir tek proseyi işler: Tarih öncesi Semit toplumlarının, barbarlık konaklarını binbir çileyle, sabırla uzun yüzyıllar içinde aşarak medenileşmelerinin kutsallaştırılmış, tektanrı ideolojisine ulaşmış öyküsünü anlatırlar. Ancak o prose tek başına, insanlık tarihinden soyutlanmış bir gidiş değildir. Tarih öncesinin Semit toplumları, ırmakçıl Irak ve Mısır medeniyetlerinden etkilenerek, binlerce yıllık düşünce çabasıyla sıçramalı sentezlerle gelişirler." (s.157)

***

"*Kuran*, Hicaz Kent Barbarlığının medeniyet kabuk değiştirişinin teoriye geçmiş açıklanışıdır. Başka deyişle, Komün'ün yukarı kent aşamasındayken tarihsel devrim sezileriyle kent kozasını delip medeniyet kelebeği haline gelişinin kutsallaşarak taşlara kazınmış, yazıya geçmiş anayasa (şeriat) kurallarıdır." (s.171)

***

"Yahudilik ve Hıristiyanlık, çokça alışveriş yaptığı çökkün medeniyetlerin (Mısır, Irak, Grek, Roma) yozlaşmalarına bulaşmıştı. Arap çöl bedevisi bu yozlaşmalar içinden tek tanrıyı kendine yakışırca arayıp bulamazdı. Muhammed'in çıkmak üzere olduğu yıllarda Musa ve İsa dinlerinin çoktan içine düştükleri yozlaşmaya da karşı çıkan yenilikçi bir görüş aranıyordu. Çünkü asıl temelde işleyen maddi sebep her aklı başında Arab'ı dürtüyordu: En işlek dünya ticaret yolu, orta yol tıkanmıştı. Ve Hicaz'dan geçen Güney Ticaret Yolu önem kazanmıştı. Mekke ve Medine kentleri zamanın en büyük kervan konakları durumuna yükseliyordu." (s.207)

***

"İbrahim ve toplumu da, Muhammed ve toplumu da ilkel komün toplum biçimlerinden henüz çıkmamışlardı. Ama Mısır'da görülen bu soyutlamanın da üzerinde bir senteze ulaşmışlardı. Neden? Çünkü yaşanan çağ evrenciliğin kapısını çalmış; medeniyetler artık, somut ilişkilerle birbirlerini masal alemlerinde ve karanlıklarında değil, ticaret ilişkileriyle tanıyorlardı. Bu en ücra köşedeki barbarı bile akıllandırıyordu. Oysa İbrahim medeniyetler kavşağı Filistin'de, Muhammed giderek yıldızı parlayan güney ticaret yolu: Şam-Yemen-Umman çizgisi üzerindeydi." (s.231)

***

"Peygamberler, Antik Tarih'te kent kurucu, cahiliyetteki barbarlığı medeniyete geçirmeye çalışan önderlerdir." (s.241)

***

"Yoksul tefeci-bezirganlar (plepler), zengin tefeci-bezirgan asiller: (patrici) Kureyşliler'e karşı yoksul köylü ve esnafı peşlerine takıp, ya uzun ömürlü bir medeniyete geçecekler ya da doğmadan öleceklerdi. Kureyş asilleriyse öyle uzun boylu 'Tevhid' mücadelesine gelemiyorlardı; zaten zengin olmuşlar, ezici zenginlikleriyle iktidarı elde tutup kısa ömürlü de olsa böyle medeniyete geçişi öngörüyorlardı. Oysa bu tip kent medeniyetleri çarçabuk yıldız gibi kayıp gidiyor, tarihten siliniyordu. Muhammed önderliğindeki plepler bunu sezmişler ve tarihin sunduğu bu fırsatı ölümüne değerlendirmek için ordulaşıyorlardı. Plepere düşen fakir-fukara halkı yanına çekmekti. Bunun en iyi yolu yeni bir din bayrağı açmaktı. Çünkü kutsallaştırma gidişi, o çağda biricik geçer ilgi alanıydı. Fakir-fukara edebiyatı ancak din bayrağının içinde değer kazanabilirdi." (s.261)

Ebûsüfyan'ı Uhud Savaşı sırasında kovalarken şehit olan Hanzel'i melekler yıkıyor.

***

"Mekke-Kâbe-(Şam-Hicaz-Yemen-Umman-Basra-Hint arasında uzanan) Güney Ticaret Yolu-Zekat-Fakir-Fukara-Akraba-Yoksul-Yolcu; kısaca Hicaz halkı, hepsi *Kuran*: Allah kelamıyla kutsallaşıp tarihsel devrimin değiştirilemez temel elemanları ve cephesi içine giriyorlardı. Antik Tarih'te tarihsel devrim böyle gerçekleşiyordu. *Kuran*, Antik Tarih'te kutsal, kılına bile dokunulmadan günümüze dek gelmiş (yazıya geçmiş) bir tarihsel devrimin teorisi ve pratiğidir." (s.263)

***

"Peygamberlik herşeyden önce, bir şairlik, edebiyatçılık, uzmanlık, filozofluk işi değil, doğa ve toplumun gidiş kanunlarını aramak, bulmak ve onlara uyum yapmak için ters giden bütün uyumsuzlukları değiştirmek, devrimcilik işidir." (s.268)

***

"Antik tarihte her medeniyet, sosyal devrim yaratamadığı için çürüyüp ölüyordu. Dışarıdan gelen taze barbar akınları bu ölen medeniyetleri ya kesip atıyor yerine yeni medeniyeti kuruyordu ya da ölen medeniyeti yeniden dirilişe, rönesansa uğratıyordu. Her iki durumda da ölmek ve yeniden dirilmek vardı. Peygamberler binlerce yıldır tekerrür eden bu gidişi akli ve nakli bilgilerden-gelenek göreneklerden öğrenip kavramışlardı. Hz. Muhammed'e kadar birikerek ulaşan bu bilgiler *Kuran*'da en yüksek Allah (ve cennet-cehennem) sentezine ulaştı... *Kuran*'ın yazıldığı sıralarda da bu medeniyet batış-çıkışları olduğu gibi, bizzat Arap toplumu da bu ölüş ve diriliş içindedir." (s.371)

***

"Muhammed en son peygamberdir. Bunun anlamı şudur: Artık yeryüzünde kent kuracak, (kentten) medeniyete geçecek barbar insanı kalmayacak kertede barbarlar (komünün kentten geçiş aşaması) tüketilmiş, medeniyete çözülmüştür. Bu 5000 yıldan fazla bir birikimden sonra oluşmuştur. Ve Antik Tarihin bu açıdan zirvesi sayılır. Hz. Muhammed bunu sezerek 'Ben son peygamberim' öngörüsünde bulunmuştur.

"Tabi Antik tarih bitmez; bundan sonra göçebe barbarların medeniyetlere akınları ve medeniyet dirilişleri sökün eder: Selçuklular, Osmanlılar, Ruslar; Avrupa'da Normanlar... Asya'da Moğollar-Babürler...

"Antik Tarih'in bu dönemi, hep eski Kent'ten geçiş yapan medeniyetlerin yeniden dirilişi (rönesansı) anlamında bir ilerleme olduğu için; Kent'ten son geçiş yapan (Mekke-Medine'den çıkan) Arap-İslam medeniyetinin yarattığı *Kuran* prensipleri ve Hz. Muhammed de ancak en çok bilinen Şiilik-Alevilik gibi tarikatlarla 12 İmam-Hacı Bektaş-Şeyh Bedrettin gibi liderlerle rönesansa uğratılabilmiştir. *Kuran* ve son peygamber baki kalmıştır.

"Bu açıdan Hz. Muhammed'in ve *Kuran*'ın geldiği çağ: Antik Tarih'in tefeci-bezirgan medeniyetlerinin evrensel aşamasına geçiş çağıdır ve orijinal medeniyetlerin en yüksek zirvesidir." (s.372)

(Dr. Hikmet Kıvılcımlı, "Tarih Tezi Işığında Allah-Peygamber-Kitap", Bumerang Kitaplar Yayınevi)

İbn Rüşd'ün Gazzâlî ile tartışması: 'Tehâfüt et-Tehâfüt'

Dinsel bağnazlığa karşı felsefe savunusu

İbn Rüşd'ün ünlü yapıtı Tehâfüt et-Tehâfüt (Tutarsızlığın Tutarsızlığı), tam bir felsefe savunusudur. Gazzalî'nin Tehafüt el-Felasife'sindeki (Filozofların Tutarsızlığı) görüşlerini aktarır ve eleştirir. İslam dünyasının en ciddi polemik eseridir.

Hasan Aydın

Ebû el-Velîd Muhammed İbn Muhammed İbn Rüşd, 520/1126'da Kurtuba'da doğmuştur. Ailesi İslam hukuku (fıkıh) alanında etkinlikleriyle tanınır. Nitekim dedesi ve babası Endülüs başkadılığı görevinde bulunmuş; aile geleneğine sadık kalan İbn Rüşd de hayatının önemli bir bölümünü kadılıkla geçirmiştir. Ailesinin dinsel eğilimi, İbn Rüşd'ün *Kuran*, tefsir, hadis, fıkıh, Arapdili ve edebiyatı alanlarında güçlü bir eğitim almasını sağlamıştır. Bu eğitimin gücünü anlamak için, İbn Rüşd'ün İmam-ı Mâlik'in ansiklopedik eseri *Muvatta*'yı ezberlediğini bildiren rivayete kulak vermek yeterlidir. Onun eğitimi, salt dinî bilimlerle sınırlı kalmamış, matematik, astronomi, mantık, felsefe ve tıp gibi alanlara değin uzanmıştır.

Doğu'da da, Batı'da da hem ünlü hem başı belada

İbn Rüşd, siyasal açıdan oldukça karmaşık bir dönemde yaşamıştır; fakat Murabıtlar'ın hükümdarlığının sona ermesi ve bilim ve felsefeye önem veren Muvahhîdiler'in iktidara gelmesi İbn Rüşd'ü sarayla ilişki içerisine sokmuştur. İbn Tufeyl'in, onu hükümdar Ebû Yakub'la tanıştırması, yaşamında önemli bir dönüm noktasıdır. Sarayla kurulan bu ilişki Abd el-Mü'min ve Ebû Yusuf gibi felsefeye ilgi duyan hükümdarlar döneminde de devam etmiştir. İbn Rüşd'ün Aristoteles felsefesine ilgisinin hükümdar Ebû Yakub'la ilişkilendirilmesi, sarayla ilişkisinin onun düşünsel yaşamındaki olumlu etkisini göstermesi açısından anlamlıdır. Nitekim rivayete göre, Ebû Yakub ondan Aristoteles'in kitaplarına şerhler (yorumlar) yazmasını istemiş, o da bu görevi titizlikle yerine getirmiştir. Bu şerhler, onun Latin dünyasında tanınmasında ve orada İbn Rüşdçülük akımının doğmasında etkili olmuştur. Aristoteles'e yazdığı, kısa, orta ve uzun boylu şerhlerin yanında İbn Rüşd, orjinal eserler de kaleme almıştır. *Fasl el-Makâl*, *el-Keşf an Menâhiç el-Edille*, *Tehafüt et-Tehâfüt*, *el-İttisâl*, *Tıb Külliyatı*, *Bidâye el-Müctehid*, eserlerinin en önemlileridir. Onun anılan eserlerinin hemen hemen bütünü Latince ve İbranca'ya 12. yüzyıl ve sonrasında çeviri yoluyla kazandırılmıştır. İbn Rüşd, çeviriler kanalıyla Latin dünyasında, Doğu'dan daha çok tanınmış ve etki yapmış bir filzoftur. Fakat İbn Rüşdcülük akımı bir kenara bırakılırsa, Latin dünyasında Albertus Magnus, St. Thomas gibi düşünürlerce katı bir biçimde eleştirildiğinin altını çizmek gerekir. Hatta, 1209'da Paris konsili İbn Rüşd'ün eserlerini yasaklamış; 1269'da toplanan konsil ise, onu dinsiz ve zındık ilan etmiştir.

Tüm bu tepkilere rağmen o, Dante'nin de ifade ettiği gibi, önemli bir Aristoteles yorumcusu olarak şöhret kazanmıştır. Doğu'da İbn Rüşd, güçlü bir etki yaratmamakla birlikte, fıkıhçılar ve kelamcılarca mahkûm edilen felsefenin, havarisi (savunucusu) olarak tanınmıştır. Onun bu felsefe havariliği, Doğu'da da başını belaya sokmuştur. Siyasal entrikalar sonucu, kütüphanesi yakılmış; Kurtuba'dan Luceyne'ye sürgüne gönderilmiştir. Sürgün nedeni olarak, kitaplarının kimilerinde Bermeki halifesinin bahçesinde zürafa görmüş olduğunu yazması; Venüs'ü Tanrısal bir varlık olarak nitelendirmesi, *Kuran*'da geçen Ad kavminin gerçekte yaşamamış olduğunu ifade etmesi gibi olaylar aktarılmaktadır.

Andrea di Buonaiuto'nun İbni Rüşd ile Aquinolu Tommaso'yu konu alan yapıtından bir ayrıntı.

İbn Rüşd'ün felsefeye ilişkin orjinal eserleri, felsefeyi savunmayı, dinle felsefe arasında çatışmanın olmadığını göstermeyi amaçlar. Bu nedensiz değildir; çünkü Gazzâli, *Tehâfüt el-Felâsife* (Filozofların Tutarsızlığı) adlı eserinde, maddi dirilişi inkâr etmeleri, Tanrı'nın tikelleri tümel bir biçimde bildiğini belirtmeleri ve evrenin öncesizliğini savunmaları yüzünden filozofları dinsizlikle suçlamış ve felsefeyi dinsizliğin aracı olarak göstermiştir. İbn Rüşd, *Fasl el-Makâl*'ın da, felsefeyle uğraşmanın caiz olduğunu göstermeye çalışır. Bu anlayışını *Kuran*'dan ayetlerle destekler ve Gazzâli'yi filozoflara haksızlık yapmakla suçlar. Ardından dinle felsefe arasında, farklı dili kullanmanın dışında bir ayrılığın olmadığını, aksine *Kuran*'ın filozofların burhani kanıtlama yöntemlerini dahi içerdiğini söyler. *El-Keşf an Menahic el-Edille*'de ise, Tanrı'ya ulaşma yollarını ele alır; Haşiviyye, Mutezile, Tasavvuf, Eşarilik gibi akımları eleştirir; onları *Kuran*'dan ayrılmakla itham eder. Kendisi *Kuran*'dan hareketle adeta yeni bir inanç sistemi kurar.

Tehâfüt et-Tehâfüt (Tutarsızlığın Tutarsızlığı) ise, tam bir felsefe savunusudur. Gazzâli'nin *Tehafüt el-Felasife*'sindeki görüşlerini parça parça aktarır ve onları eleştirir. Eser yirmi tartışma içerir; o bu haliyle İslam dünyasının en ciddi polemik eseridir. Tartışmalar metafizik konulara dönüktür. İbn Rüşd, Gazzâli'nin yanlışlarını göstermekle yetinir; görüşlerin tam bir kanıtını vermez; yer yer kimi görüşlerin gerçek bir kanıtının olmadığının altını çizer. Eser Aristoteles felsefesine sıkı sıkıya bağlıdır. İbn Rüşd, tartışmalarında, belli ölçülerde, nesnel davranmaya da özen gösterir; bazen Gazzâli'yi haklı bulur; bazen de İbn Sinâ'yı kelâmcılara ödün vermekle suçlar. Kitap özet olarak, filozofların dinsiz olmadıklarını göstermeyi erekler. Nitekim İbn Rüşd'e göre, Gazzâli, alemin öncesizliği sorununda filozofların görüşlerini saptırmaktadır. Çünkü filozoflar, fiili bir öncesizlikten değil, zihinsel bir öncesizlikten söz etmektedirler. Bu nedenle filozoflarca da fiili olarak evren yaratılmışır. Gazzâli, Tanrı'nın bilgisi konusunda da filozofları haksız itham etmektedir. İbn Rüşd'e göre onlar, "Tanrı tikelleri tümel bir biçimde bilir" derken, Tanrı'nın bilgisiyle

insanın bilgisini ayırmayı ereklerler. Ayrıca hiçbir filozof, Tanrı'nın tikelleri bilmediğini söylememektedir. Onlara göre, Tanrı özünü bilir ve özünü bilince de evrendeki her şeyi bilmiş olur. Maddi dirilişe gelince, *Kuran* bu durumdan söz eder; ama bu halkın anlayışına dönük bir anlatım tarzıdır. İbn Rüşd'e göre burhan ehli olan filozoflar bunu te'vil (çevirti) edebilirler; te'vil ise küfrü gerektirmez.

İbn Rüşd'ün bu felsefe savunusu onun yaşadığı dönemde, pek etkili olamamıştır. Nitekim o, 595/1198'de İslam dünyasında felsefenin yeniden saygın bir yer elde etmesi umudu içerisinde hayata gözlerini yummuştur. Fakat onun bu umudu, İslam dünyasında yeşermemiş; Gazzâli'nin eleştirileri yüzünden felsefe medrese programına dahi alınmamıştır. İbn Rüşd'ün felsefe savunusu, tepkiyle karşılanmış; hatta Hocazade gibi kimselerce onun *Tehafüt et-Tehafüt*'üne, eleştiri yönelten başka Tehafüt'ler kaleme alınmıştır. İbn Rüşd'ün felsefe savunusunun, etki uyandırmayışında, yöneticiler üzerinde fıkıhcılarla, kelâmcıların egemenlik kurmaları ile, hükümdarların halka şirin görünmek için onlara yönelmelerinin önemli bir rolünün olduğu görülmektedir. Ancak, İbn Rüşd'ün yönteminin de bunda güçlü bir etkisi olmuştur. Eğer İbn Rüşd'ün dediği gibi, dinle felsefe örtüşüyorlarsa, hatta din, felsefeyi bile içeriyorsa, felsefeyle uğraşmaya ne gerek vardır anlayışı belli bir temel bulmaktadır.

'el-Medîne el-Fâzıla' ve Fârâbî'nin ütopyası

Bilge hükümdar, erdemli kent

Hasan Aydın

Muhammed b. Muhammed b. Tarhan b. Uzlug lâkaplı Ebû Nasr el-Fârâbî, yaklaşık olarak 258/870'li yıllarda, Maverâünnehir civarındaki Fârâb'da doğmuş; 339/950'li yıllarda ise, hayata gözlerini yummuş bir Türk filozoftur. Öldüğünde, ardında güçlü bir felsefi miras bırakmıştır. Onun felsefi mirası önemli ölçüde, Aristoteles, Platon ve Yeni Platoncu düşünürlere dayanır; fakat o, geçmiş düşünürlerden elde ettiği birikimi İslam dininin dogmalarıyla kaynaştırmayı başarmıştır. Bu kaynaştırma işleminde, aldığı geleneksel dini eğitimin güçlü bir rolü olmuştur.

Fârâbî sistemci bir filozoftur, bu nedenle hemen hemen her konuyla ilgilenmiştir. Mantık, şiir, müzik, metafizik, ahlak, matematik, astronomi, siyaset, vb. konulara ilgi duyduğu, bu alanlarda eserler kaleme aldığı bilinmektedir. Onun eserlerinden kimilerinin Latince ve İbranca'ya çevrildiği, orada belli bir etki uyandırdığı kaydedilmektedir. Ancak, onun gerçek etkisi Doğu felsefe geleneğindedir. İbn Sînâ'nın, Aristoteles'in *Metafizik* adlı eserini 40 kez okumasına rağmen anlayamadığı, ancak Fârâbî'nin, eserlerini okuduktan sonra kavrayabildiğinin rivayet edilmesi, onun Doğu'daki etkisini göstermesi açısından anlamlıdır.

Fârâbî'nin 70 dil bildiğini ifade eden abartılı rivayetlerin eserlere geçmesi, onun şöhretinin ve halkın gözündeki efsanevi kişiliğinin bir göstergesi olsa gerektir. O, Aristotelesçi (Meşşai) geleneğin gerçek öncüsüdür ve İbn Sînâ büyük ölçüde onun takipçisidir. Fârâbî'nin lâkabı **Muallim es-Sânî**'dir (İkinci Öğretmen). Bilindiği gibi Birinci Öğretmen Aristoteles'tir. Öte yandan o, Aristoteles ve Platon'un görüşlerini uzlaştırmaya çalışması açısından da, felsefe tarihinde önemli bir yere sahiptir. Gazzalî'nin *Tehâfüt el-Felasife*'sinde, felsefeyi eleştirirken, Fârâbî'nin ve İbn Sînâ'nın eserlerini temel alması, onun Doğu'da felsefenin en güçlü simalarından biri olduğunun açık göstergesidir. Fârâbî, İslam dünyasında mantık biliminin de öncüsüdür. Nitekim Aristoteles mantığına şerhler (yorumlar) yazmış; kimi noktalarda onu eleştirmiş ve ona ilaveler yapmıştır. Ayrıca, idealist bir filozof olmasına ve sisteminde dinsel düşünceye güçlü yer vermesine rağmen, simya, astroloji gibi sahte bilimlere cephe almıştır. Onun Yeni Platoncu eğilimi, südûr kuramı, akıllar öğretisi, bilge hükümdarı, İslam tasavvufunda güçlü bir yankı uyandırmıştır. Ahlak ve siyaset alanında ise, İbn Miskeveyh, Nâsır ed-Dîn et-Tûsî gibi düşünürlerde belli bir etki bırakmıştır.

Fârâbî'nin İslam felsefesine en özgün katkısı, siyaset kuramıyla olmuştur. Platon'un *Devlet*'inden esinlenerek, *Erâ Ehl el-Medine el-Fâzıla* ve *es-Siyâset el-Medeniyye* adlı eserler kaleme almış; bu eserlerde, Yeni Platoncu metafizik eğilimiyle desteklediği, ütopik bir devlet kuramı ortaya koymuştur. *El-Medîne el-Fâzıla* (Erdemli Kent), Tanrıya ilişkin spekülasyonlarla başlayan, ardından ayrık akılların ve onlar aracılığıyla da ay-altındaki varlık ve nesnelerin Tanrı'dan südûrunu ve nihayet devlet türlerini ve insanın toplumsal doğasını ele alan bir eserdir. Fârâbî'nin, siyaset kuramının konu edildiği bir eserde Tanrı'dan ve kozmolojik düzenden söz etmesi nedensiz değildir. Onun kanısına göre, kozmik düzenle siyasal düzen arasında bir ilişki vardır. Fakat yine de devletin yapısı ve işlevi konusunu ele alırken, dayandığı temel anlayış organizmacılıktır. Bu anlayış Platon'a değin geriye gider. Fârâbî'ye göre, nasıl insan bedeni bir bütünse ve her organın da bir görevi varsa, devlet de öyledir. Organlardan birisinin rahatsızlanması, insanı bütünüyle etkilediği gibi, devlette de, bir kurumun işlevini yerine getirmemesi devleti bozar. Hükümdar, vücuttaki kalp gibi, devletin merkezini oluşturur. Bu yönüyle o, Platon'un bilge-filozof hükümdarıdır.

Fârâbî, Platon'dan aldığı bilge-filozof hükümdara, İslam peygamberinin niteliklerini de katarak onu adeta peygamberimsi bir hükümdara dönüştürür. O bu anlayışını, temellendirmek için, din-felsefe ilişkisini tartışır ve hem filozofu hem de peygamberi "etkin akıl" (cebraîl) aracılığıyla aydınlanan, onunla ilişki kuran insanlar olarak sunar. Fakat peygamber hakikati simgesel, filozof ise yalın halde elde eder. Bilge hükümdarın temel görevi, Tanrısal aydınlanma ile elde ettiği yasalara göre halkı yönetmektir. O bu görevini yerine getirirken adil davranmalı, hakkı gözetmelidir. Bilge hükümdara ve onun koyduğu kurallara uyan halk, görevini tam yerine getirirse, "erdemli kent" meydana gelmiş olur. Buradaki halk, hükümdar aracılığıyla, etkin akılla ilişki kurmayı öğrenmiş; gerçek mutluluğa ulaşmıştır.

Kimi düşünürler Fârâbî'nin erdemli kentini dünya devleti olarak algılamışlardır; ama Fârâbî'de bu konuda açık bir ima yoktur. Fârâbî'ye göre, hükümdar bilge ve adil olmazsa, cahil (bilgisiz) kent oluşur. Hiç hükümdarı bulunmayan kent ise yoldan çıkmış (fâsık) bir kenttir. Fârâbî'ye göre, erdemli kentte yaşayan insanlar hem bu dünyada hem de ahirette huzura ulaşırlar. Cahil (bilgisiz) kent halkı için, aynı şeyi söylemek olanaksızdır. *El-Medeniyye el-Fâzıla*'ya göre, onlar cehenneme giderler; *es-Siyâset el-Medeni*'ye göre ise, ölümle yok olurlar. Fârâbî'ye göre, gerek bu dünyada, gerekse öte dünyada mutluluk için, bilge-hükümdar zorunludur; o tüm bilgi ve erdeme sahiptir. Hatta, kendisinden önce ortaya konmuş kuralları bile, ihtiyaca yanıt vermezlerse değiştirebilir. Halk da, ona uyduğu sürece kurtuluşa erer ve etkin akılla birleşerek, bilgelikten pay alabilir. Fârâbî'nin bu anlayışı, tasavvufun tarikatleşme döneminde çok güçlü bir etki yapmış; bilge hükümdar, tarikat şeyhine, halk ise müride dönüştürülmüştür. Fârâbî'nin siyaset kuramı, Doğu siyasal yaşamını da, etkilemiş; iktidara kayıtsız koşulsuz itaat en güçlü temelini onun siyaset kuramında bulmuştur. Bu noktada, Fârâbî'nin bilge-hükümdarıyla, Şiîler'in masum imamları arasında da güçlü bir bağın bulunduğunu kaydetmek gerekmektedir.

İbni Haldun ve 'Mukaddime'si

Bilim olarak tarihin ve modern sosyolojinin öncüsü

'Batı medeniyetinin iki büyük ve ölmez sentezi, canlılar biliminde Darwin'in, toplum biliminde Marx-Engels'in doktrinidir. İslam medeniyetinde bu iki Batı bilgininin buluşlarını bir tek kişi taslak olarak beş yüzyıl önce sentezleştirdi: İbni Haldun.'

İbni Haldun ve en önemli yapıtı *Mukaddime*, *Bilim ve Ütopya*'nın Mart 1999 tarihli 57. sayısında geniş bir dosya halinde incelenmişti. Fakat yine de toplumbilimlerinin başyapıtlarını konu alan bir dosyada *Mukaddime*'den söz etmeden yapamazdık. Bir içerik tanıtımı yerine, ünlü araştırmacıların İbni Haldun ve *Mukaddime* değerlendirmelerini içeren kısa pasajlar sunmak istedik. Kaynağımız, Yves Lacoste'un *İbni Haldun* adlı çalışmasıdır (Çev. Mehmet Sert, Sosyalist Yayınlar, Aralık 1993).

İbni Haldun

Vico ve Marx için temel hazırladı

"Sonuncu İslam düşünürlerinden biri olan İbni Haldun, tarih üzerine yazdığı risalesinin başlangıcında sosyal gelişimin ekonomiye bağlı olarak önceden saptandığı şeklinde bir teori öne sürüyor ve böylece Vico ve Marx için temel hazırlıyordu." (**J. D. Bernal**, *Materyalist Bilimler Tarihi*, Cilt 2, Çev. Emre Marlalı, Sosyal Yayınları, İstanbul, 1976, s.677)

"Tarihin bilimsel kavramının ve sosyolojinin gerçek kurucusu İbni Haldun'dur... Toplumların yapısının ve gelişmesinin incelenmesi alanında ayırıcı özelliği olan bilim adamı, sanatçı, asker, hukukçu ve filozof İbni Haldun (1332-1406), dehasının evrenselliği ile 14. yüzyıl içinde bizim Rönesans devleri ile kıyaslanabilecek değerde ilerici bir yüksek kişidir... İbni Haldun tarihsel maddeciliğin bir öncüsü sayılabilir. O, toplumların gelişmesinin iç diyalektiği ile ilgili incelemesinde, iş bölümüne büyük önem veriyor, milletleri ve sosyal biçimleri ekonomik üretim tarzlarına göre sınıflandırıyor." (**Roger Garaudy**, *Sosyalizm ve İslamiyet*, Çev. Doğan Avcıoğlu-E. Tüfekçi, (Mihri Belli), Yön Yayınları, İstanbul, 1965, s.55-58)

Tarihi materyalizme yaklaştı

"İslam imparatorluğunda küçük meta üretimi üzerine kurulmuş bir başka toplumda, Aristoteles geleneğinin büyük mirasçısı Abdul-Rahman-İbni-Haldun aynı fikirleri ele alarak bunları belirgin hale getirmekte ve tarihi materyalizme yaklaşan bir dünya görüşü içinde –Marx'tan dört buçuk yüzyıl önce- ortaya koymaktadır. Milletlerin zenginliğinin zanaatlar tarafından yaratılan ürünlerden (emtiadan) ileri geldiğini Adam Smith'den önce İbni Haldun ileri sürmüştür. İbni Haldun değer teorisini genel bir şekilde formüle etmekten geri kalmamıştır... Ve hatta bir artık-değer teorisini sezinlemektedir." (**Ernest Mandel**, *Marksist Ekonomi El Kitabı*, Cilt 2, Çev. Orhan Suda, Ant Yayınları, İstanbul, 1970, s.452-453)

"İbni Haldun bilimsel bir toplumsal düşünce doğrultusunda, o zamana kadar benzeri olmayan ve 18. yüzyıla kadar aşılamayacak çok önemli bir çıkış yapmıştır. İbni Haldun'a göre, toplum da tıpkı doğa gibi birtakım yasalara tabiydi (namus el sebebiye). Yapılması gereken şey bunları ortaya çıkarmaktı." (**Samir Amin**, *Avrupa Merkezcilik, Bir İdeolojinin Eleştirisi*, Çev. Mehmet Sert, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1993, s.70)

Modern sosyolojinin öncüsü

"İbni Haldun Doğu düşüncesinde parlak bir istisnadır. Baş eseri *Mukaddime*, tarih konulu eserlerine bir başlangıçtır; İbni Haldun bu eserinde modern sosyolojinin öncüsü olarak görünür. O bu eserde tarihin bütünüyle sosyolojik bir tanımını yapar. İbni Haldun'un kendi yönteminden giderek geliştirdiği en ilgi çekici ve en atılgan uygulamalarından biri, Muhammed hareketini toplumsal ve hatta iktisadi nedenlerle açıklamasıdır." (**Gaston Bouthoul**, *Sosyoloji Tarihi*, Çev. Afşar Timuçin, Gelişim Yayınları, İstanbul, 1975, s.22-25)

"Toplumsal gelişme yasalarının zamanında olanaklı olan en yüksek anlayış derecesine erişmiş bulunan İbni Haldun en önemli bulguları, Ortaçağ biliminde eşi olmayan bu parlak tarihsel-felsefesel incelemeye, *Mukaddime*'ye koydu. İbni Haldun, halkların gerçek zenginliğini parada değil, ama emek ürünlerinde görür; ve toplumsal gelişmeyi de, tamamen 'emek miktarı'nın, kentlerdeki üretken güçler sayısının artışına bağlar. İbni Haldun, emeğin fiyatın özü olduğu yolundaki dahice bulgusuyla fiyatın gizemini açıklayan, bizim şimdilik bildiğimiz ilk iktisatçıdır. Eğer onun çağındaki iktisat biliminin içinde bulunduğu durumu

göz önüne getirirsek, bu düşüncenin ne denli dikkate değer ve ne denli büyük olduğunu anlarız." (**Svetlana Batsiyeva**, *İbni Haldun'un Toplumsal Ortamı ve İktisadi Fikirleri Üzerine*, Çev. Kenan Somer, Yeni Ülke, sayı 8 Temmuz-Eylül, Ankara, 1979)

Kadim çağın Müslüman Marx'ı

"Batı medeniyetinin iki büyük ve ölmez sentezi, 19. yüzyılın tam ortasında doğdu: Canlılar biliminde Darwin'in doktrini de, toplum biliminde Marx-Engels doktrini de 1859 yılı ilk önemli emeğini yayınladı. İslam medeniyetinde bu iki Batı bilgininin buluşlarını bir tek kişi taslak olarak beş yüzyıl önce sentezleştirdi: İbni Haldun aynı emeğinde hem Darwinizm'i muştuladı, hem İslam Marx'ı adını alacak değerdeki sosyal doktrinini kurdu." (**Hikmet Kıvılcımlı**, *Tarih Devrim Sosyalizm*, İstanbul, 1965, s.60)

"Rönesans'a giriş konağında tarih felsefesi yapan kişi İbni Haldun olmuştur. İbni Haldun'a göre: Tarihin konusu savaşlar değil, 'ümran' yani medeniyet ve sosyal kalkınmadır. İnsanlar niçin toplum haline geldiler? Bunun sebepleri: 1) 'İnsanın sosyal kabiliyeti' (sanki: 'insan sosyal bir yaratıktır' diyen Marx konuşuyor), 2) İhtiyaçların zorlu gereği, 3) 'Sanayii ve üretim araçlarını üreten emek'ti. İbni Haldun kadim çağın Müslüman Marx'ı gibidir. Toplumun temelini üretim yordamı sayar... Cihan kültüründe tarih felsefesini bilinçli ve olumlu biçimiyle ilk ortaya atan kişi, İslam bilgini İbni Haldun'dur... Avrupa'da 400 yıl sonra yapılacak olan 'tarih felsefesi' İslam Dünyası'nda çok daha gerçekçi ve güçlü olarak 400 yıl önce yapılmıştır." (**Hikmet Kıvılcımlı**, *Metafizik Sosyoloji Eleştirileri*, İstanbul, 1970, s.38-49)

"İbni Haldun, Toplum ve Tarih kanunlarını Marx-Enges'lere müjdeci olurca izlemiştir. Bu dahiyane buluşları, yaşadığı büyük olaylardan sezmiştir, çıkarmıştır. Özellikle Batı ile Doğu arasındaki farklılığın, iktisadi yapıdan geldiğini belirten fikirleri çok önemlidir. İbni Haldun Marx-Engels'lere müjdeci olurca tarihe ışık tutmuş büyük bir düşünürdür." (*Tarihte Büyük Devrimciler / İbn Haldun*, Sosyalist, Sayı: 7, 26 Ocak 1971, s.3-5)

Tarih felsefesinin temellerini attı

"İbni Haldun, zamanının çok ötesine uzanan, günümüzde de geçerli olan görüşler ileri sürmüş bir filozoftur... İbni Haldun, kavimleri ve toplum biçimlerini, ekonomik üretim tarzlarına göre ayırır ve sınıflandırır. Ayrı ayrı kavimlerin törenlerinde (örf ve adetlerinde) ve kurumlarında (müesseselerinde) görülen farkları, bu kavimlerin geçimlerini sağlayış tarzlarının farklı olmasıyla açıklar. Toplumun manevi hayatını ve insanın ruhi özelliklerini, o toplumdaki geçimin sağlanış tarzına, üretimin biçimine, ekonomik şartlara, yani maddi şartlara bağlar. Bilindiği gibi, maddeci tarih felsefesi, toplumların şekillenmesini, toplumsal olayları, toplumun kurumlarını ve insanın manevi hayatını, ekonomik şartlarla, üretim tarzları ile açıklar. Bu açıdan ele alınınca, İbni Haldun'un maddeci bir tarih görüşü öne sürmüş olduğunu ve Marx'a öncülük ettiğini kabul etmek gerekir." (**Selâhattin Hilâv**, *Felsefe El Kitabı*, Gerçek Yayınları, İstanbul, 1970, s.83-84)

Bir Arap tüccar.

"İbni Haldun, tarihi, sosyolojik kılmak isteyen ilk düşünürlerden biridir. Ona göre, insanın tek başına üretim yapmamasının sonucu olan toplumsal durumu tarihin konusu olmalıdır; ya da tarihin konusu maddi ve manevi kültürüyle birlikte toplumsal yaşantıdır; toplumsal değişmeler üzerinde durmalıdır. Hıristiyan Batı felsefesi, tarihi ve tarihsel olayları Allah'ın dünya üzerindeki egemenliği ve egemenliğinin hazırlığı olarak görürken, İbni Haldun, toplumların gelişmesini nedenlerle, nedenler arası ilişkilerle ilk kez görmüştür... İbni Haldun, toplum biçimlerini üretim biçimlerine göre sınıflandırmasını bilmiştir. Toplumun manevi yaşantı ve değerlerini, insanların psikolojik varlık ve özelliklerini ekonomik koşullarla, üretim biçimiyle ilişkileri içinde açıklamaya çalışmıştır. Bir başka deyişle, bugünkü sosyolojinin en temel ve en geçerli konularından biri olan altyapı-üstyapı arasındaki ilişkiler gerçeğini Ortaçağ'da ileri sürmüştür." (**Doğan Ergun**, *Sosyoloji El Kitabı*, Gerçek Yayınları, İstanbul, 1979, 3. Baskı, s.15-16)

"İbni Haldun, sosyolojiye bilimsel bağımsızlığını kazandırmıştır... Tarih alanında olayları anlamak yerine, olayları düşünmek gerektiğini kavramıştı. Tarihsel olayların yerine tarihsel nedenleri koymakla tarih felsefesinin temellerini atmış oldu. Bugün, birçok Batılılar, onda, Vico'nun, Spengler'in, Montesquieu'nün, Rousseau'nun, Sorel'in, Malthus'un,. Machiavelli'nin, Darwin'in, Nietzsche'nin, Marx'ın düşünce tohumlarını buluyorlar." (**Orhan Hançerlioğlu**, *Başlangıcından Bugüne Mutluluk Düşüncesi*, Varlık Yayınları, İstanbul, 1973, s.225-229)

"İbni Haldun, kritik yordamla benimsediği ve gözlemleriyle edindiği verileri kullanarak gerçekliğe dayanan bir rasyonalizm geliştirmekte; tarihsel sürecin diyalektik ve determinist bir gidişle oluştuğunu kendi terimleriyle belirtmekte, bu tarih ilişkilerini toplumların gelişme ve değişmesindeki belirleyici faktör olarak görmesi, İbni Haldun'un sosyal-siyasal düşüncesinin maddi temellerini oluşturmaktadır... Özetle *Mukaddime* boyunca görülebileceği üzere, İbni Haldun'un İslam dünyasının özelliklerini tamamıyla kavramış ve daha evrensel planda sosyal-siyasal gerçekliğin izini yakalamış olması, kendisini sosyal düzenlerin yapı ve dinamiklerini derinliğine araştıran evrensel nitelikte bir düşünür düzeyine ulaştırmaktadır." (**Ümit Hassan**, *İbn Haldun'un Metodu ve Siyaset Teorisi (Doktora tezi özeti)*, Siyasal Bilgiler Fak. Dergisi, cilt: XXIX, no: 3-4, Eylül-Aralık, Ankara 1976, s.201-203)

Machiavelli'nin 'Hükümdar'ı

Machiavelli, Makyavelci miydi?

Machiavelli, Makyavelci miydi? İşte birçok düşünürün yanıt aradığı ve farklı yorumlar getirdiği soru budur. Rousseau şöyle der: 'O, krallara ders verirmiş gibi görünüp, aslında halklara büyük dersler verdi. Machiavelli'nin Hükümdar'ı, cumhuriyetçilerin kitabıdır.'

Niccolo Machiavelli, 3 Mayıs 1469'da Floransa'da doğdu. Machiavelliler fakir düşmüş soylu bir aileydiler. Fakat, bir miktar toprak sahibi olduklarından, rahat bir burjuva hayatı sürüyorlardı. Machiavelli'nin, içinde doğup büyüdüğü Floransa sitesi, sonunda Mediciler'in (kentte hüküm süren en güçlü aile) iktidardan düşmesine yol açacak mücadelelerle sarsılmaya başlamış bulunuyordu. Machiavelli, gençliğinden itibaren bu mücadeleler içinde aktif olarak yer aldı. Üst düzey görevlerde bulundu, mahkûm oldu, sürgün hayatı yaşadı. *Hükümdar* adlı eserini Mediciler ailesinin yükselen yıldızı Muhteşem Lorenzo de Medici'ye ithaf etmiştir. Floransa, en sonunda Mediciler'i kovup, ismi var cismi yok bir cumhuriyet kurdu. Machiavelli, yeni iktidar için de güvenilir değildi. İtalya için kurduğu büyük projelerin bir tekinin bile başarıya ulaştığını göremeden 22 Haziran 1527'de öldü.

Hükümdar, tarihte en fazla tartışılan yapıtlardan biridir. O kadar ki, "Makyavelcilik", iktidar için her yolun mubah olması, her türlü hile, yalan ve düzenbazlık anlamında günlük dilde de kullanılır oldu. Peki Machiavelli, Makyavelci miydi? İşte birçok düşünürün yanıt aradığı ve farklı yorumlar getirdiği soru budur. Bu konuda fikir belirten ve *Hükümdar*'ı tahlil etmeye çalışan ünlü düşünürlerin yazdıklarından bazı pasajlar sunuyoruz.

Rousseau: 'Hükümdar, cumhuriyetçilerin kitabıdır'

"O, krallara ders verirmiş gibi görünüp, aslında halklara büyük dersler verdi. Machiavelli'nin *Hükümdar*'ı, cumhuriyetçilerin kitabıdır." (**J. J. Rousseau**, *Toplum Sözleşmesi*, Kitap III, Böl. VI.)

"Monarşinin en ateşli savunucularından birinin, birdenbire tiranlığın en aşağılık bir meddahı kesilmesini nasıl açıklamalı? İşte sorun bu. Ancak, şunu belirtmek isterim ki, ben, burada, görüşümü doğruluktan büsbütün uzak olmayan bir fikir olarak ortaya koyuyorum. Machiavelli, *Hükümdar* adlı eserini yazarken, yurttaşlarına sanki şöyle diyordu: 'Bu eseri iyi okuyunuz. Eğer başınıza bir efendi getirecek olursanız, o, size bu kitapta resmettiğim gibi olacaktır: Kendinizi teslim edeceğiniz yırtıcı hayvana bakın.' Machiavelli'nin asıl amacını göremeyen çağdaşlarının hatası bu oldu işte: Onlar, bir hicviyeyi, methiye sandılar. Ama, şansölye **Bacon**, bu yanılgıya düşmedi. O, şöyle diyordu: Bu adamın tiranlara öğrettiği bir şey yok, onlar ne yapacaklarını gayet iyi biliyorlar zaten; o, asıl, halklara neden korkmaları gerektiğini öğretiyor." (**Diderot**, *Ansiklopedi*, "Makyavelcilik" maddesi)

Hegel: 'Sesi yankısız kaldı'

"Machiavelli'nin gayesi, yani İtalya'nın bir devlet mertebesine çıkarılması, bu yazarın eserinde tiranlığın haklı gösterilmesinden ve muhteris bir despot için imal edilmiş altın yaldızlı bir aynadan başka bir şey görmeyen bütün görme özürlülerce anlaşılamadan kalmıştır. Hatta, bu gaye kabul edilecek olsa bile, bu sefer de bu gayeye erişmek için kullanılacak vasıtaların menfur şeyler olduğu söylenir ve ardından da ahlak bütün yavan fikirlerini sayıp dökmeye başlar -gaye, vasıtaları meşru kılmaz, vs. gibi. Oysa, burada vasıtaların seçimi diye bir sorun söz konusu değildir: Kangren olmuş uzuvlar lâvanta suyu ile iyileştirilemez. Zehir ve pusunun sıradan silahlar haline gelmiş olduğu bir yerde, mutlaka enerjik önlemlere başvurmak gerekir; bir çürüme ve yozlaşma döneminden sonra, hayatın yeniden düzene sokulabilmesi, ancak cebir ve şiddetle mümkündür.

"(...) İtalya'nın bir devlet olması gerekiyordu; imparatorun daima en yüksek metbu sayıldığı bir devirde, bu prensip geçerli bulunuyordu. Bu genel fikir, Machiavelli için başlıca şarttı; yurdunun uğramış olduğu felaketler karşısında, onun ısrarla istediği, onun hareket nok-

tası, bu idi. Bu görüş noktasından bakıldığında, hükümdar tarafından kullanılan yöntemler, yepyeni bir görünüş kazanır; bir özel kişi tarafından, bir başka özel kişiye veya bir devlet tarafından bir başka devlete veya bir özel kişiye karşı kullanılan baskı nefretle karşılanırken, şimdi artık haklı bir ceza halini alır.

"(...) Machiavelli'nin *Hükümdar*'ının bizzat kendi kaderiyle ilgili bir noktayı belirtmek gerekir: Daha sonraları, bu eserin karşılaştığı anlayışsızlık ve uyandırdığı nefret ortamı içinde, adeta içgüdüsel bir itkiyle, bir kral (Bir anti-Machiavelli kaleme almış olan Friedrich II kastediliyor) -bütün hayatı ve eylemleri, apaçık bir şekilde, Alman devletini ufak devletlere bölmekle geçmiş bir kral- Machiavelli üzerine bir okul ödevi yazdı. Bu yazısında o, Machiavelli'ye karşı birtakım ahlaki mülahazalar ileri sürüyordu. Oysa, bunlar, onun, gerek kendi davranışlarıyla, gerekse literer eserleriyle kofluğunu apaçık göstermiş olduğu mülahazalardı. Örneğin, *Birinci Silezya Savaşı Tarihi*'nin önsözünde, o, devletler arasındaki antlaşmaların, taraflardan birinin menfaatine uygun düşmez oldukları taktirde dahi, icbar edici karakterlerini korumalarına karşı çıkıyordu.

"Geriye, daha uyanık düşünceli okuyucular kalıyordu. Machiavelli'nin eserinin dehası, bunların dikkatinden kaçamazdı, ama bunlar da onun prensiplerinin doğruluğunu kabul edemeyecek kadar fazla ahlaklıydılar. Her şeye rağmen, Machiavelli'yi âlicenapça kurtarmaya çalışan bu kişiler, kendi çelişkilerini dürüst ve oldukça zarif bir şekilde çözdüler: Machiavelli'nin eseri ciddi olamazdı; o, tümüyle bir ironi metninden, inceli bir alaydan başka bir şey değildi. Machiavelli'nin eserinde ironi keşfeden bu kişileri, bu inceliklerinden dolayı ne kadar övsek yeridir.

"Machiavelli'nin sesi yankısız kaldı." (**Hegel**, *Almanya'nın Anayasası*)

Gramsci: 'Uygulanan, ama sözü edilmeyen' yasaları yazdı

"Machiavelli'nin üslubu, Ortaçağ'da ve Hümanizm döneminde olduğu gibi, sistem şeklinde bir inceleme eseri yazan bir yazarın üslûbuna benzemez. Tam tersine, bu bir aksiyon adamı üslubûdur, bir parti 'manifesto'su üslubûdur. Foscolo'nun getirdiği 'moralist' yorum, kesinlikle yanlıştır. Böyle olmakla birlikte, Machiavelli'nin bir şeyleri örten bir örtüyü kaldırdığı ve gerçeğin teorisini yapmakla yetinmediği de doğrudur. Peki, onun bu örtüyü kaldırmaktaki amacı neydi? Ahlaki bir amaç mı, yoksa siyasi bir amaç mı? Machiavelli'nin dile getirdiği siyasi aksiyon yasalarının, 'uygulanan, ama sözü edilmeyen' yasalar olduğu sık sık söylenir. Büyük politikacılar, Machiavelli'yi lanetleyerek, anti-Makyavelist olduklarını açıkça ilan ederek işe başlarlar, ama bunu, onun yasalarını 'azizler gibi' uygulayabilmek için yaparlar, denir. Acaba, Machiavelli, aslında pek az Makyavelci bir kimse olamaz mı –işin 'püf noktası'nı bilen ve bunu, âmiyane Makyavelciliğin tam tersini öğretmesine rağmen, saflık edip açığa vuran bir kimse? Croce'nin iddiasına gelince, soyut olarak ele alındığında doğrudur: Ona, göre, bilimsel bir karakter taşıyan Makyavelcilik, bu nedenle hem gericilerin, hem de demokratların işine yarayabilir; nasıl ki, eskrim sanatı da hem beyzadelerin, hem de haydutların işine yarayabilir; hem kendini korumak, hem de öldürmek için kullanılabilir. Croce, Foscolo'nun yargısını bu manada anlamak gerektiğini söylüyor ve Machiavelli'nin kendisi de zaten yazdığı şeylerin, gerçek hayatta uygulanan ve tarihteki en büyük adamlar tarafından her zaman uygulanmış şeyler olduğunu belirtiyor. Fakat, Machiavelli, bu şeyleri, onları zaten bilen kimselere telkin etmek istermiş gibi görünmüyor; onun üslubu, çıkar gözetmez bir bilimsel faaliyete özgü bir üslup değildir ve de onun, siyaset bilimi hakkındaki tezlerine felsefi spekülasyon yoluyla varmış olabileceği düşünülemez. Çünkü, bugün bile, o, bunca husumet ve muhalefetle karşılaşırken, böyle bir şey, bu özel konuda, o zaman için bir mucize olurdu.

Machiavelli, Hükümdar adlı eserini yazarken, yurttaşlarına sanki şöyle diyordu: 'Bu eseri iyi okuyunuz. Eğer başınıza bir efendi getirecek olursanız, o, size bu kitapta resmettiğim gibi olacaktır: Kendinizi teslim edeceğiniz yırtıcı hayvana bakın.'

Şu halde, Machiavelli'nin 'bilmeyenler'e hitap ettiği, 'bilmeyenler'e siyasi eğitim vermeyi amaçladığı; tiranlardan nefret eden insanların negatif siyasi eğitimini -görünüşe göre, Foscolo'nun anladığı gibi- değil, fakat belirli gayelere erişmek istedikleri için, belirli bazı vasıtaların -bunlar, tiranların başvurdukları vasıtalar olsa bile- zorunluluğunu kabul etmesi gereken kimselerin pozitif eğitimini hedef aldığı düşünülebilir. Yöneticilik geleneğine sahip insanların arasında doğup büyümüş olan bir hükümdar, hanedanla veya patrimuanla ilgili çıkarların hakim olduğu aile ortamı içinde özümsediği bütün eğitim unsurları sayesinde, realist siyasete özgü bütün nitelikleri adeta otomatik bir şekilde edinir. Öyleyse, kimdir bu 'bilmeyen'? Zamanın devrimci sınıfı, İtalyan 'halkı', İtalyan 'ulusu', Savonaroła'ları ve Piero Soderini'leri –Castruccio'ları ve Valentino'ları değil- ortaya çıkaran şehir demokrasileri. Diyebiliriz ki, Machiavelli, işte bu güçleri, ne istediğini ve istediğini nasıl elde edebileceğini bilen bir 'önder'e sahip olma zorunluluğuna inandırmak; bu önderin aksiyonları, devrin yaygın ideolojisine –yani dine- ters düşse, ya da öyle görünse bile, onu şevk ve heyecanla benimsemek zorunluluğuna ikna etmek istiyor." (**Gramsci**, *Machiavelli Üzerine Notlar*).

(Machiavelli, "Hükümdar", Çev.: H. Kemal Karabulut, Sosyal Yayınlar. Kitaptaki eklerden alınmıştır.)

IL PRENCIPE DI
NICOLO MACHIAVELLI,
al Magnifico Lorenzo de Medici.
LA VITA DI CASTRVCCIO
Castracani da Lucca.
IL MODO, CHE TENNE IL DVCA
Valentino per ammazzare Vitellozzo Vitelli,
Oliuerotto da Fermo, il S. Paulo, &
il Duca di Gravina.
I RITRATTI DELLE COSE
della Francia, & dell'Alamagna.
IN VENETIA
M D XLI.

Francis Bacon'un 'Novum Organum' adlı yapıtı

Modern bilim anlayışının doğuşu

Bacon, kendinden önce kullanılan yöntemin hatalarını ve 'tabiat'ı incelemekteki faydasızlığını görebilmiştir. Novum Organum adlı eserinde geliştirdiği yeni yöntemiyle bir bilimsel çalışmanın nasıl yapılacağını açıklamıştır.

Sema Önal Akkaş

(AÜ DTCF Araştırma Görevlisi)

Novum Organum adlı eserin yazarı olan Francis Bacon, 22 Ocak 1561'de Londra'da doğmuş, 9 Nisan 1626'da 65 yaşında ölmüştür. O, insanlığa hizmet etmek için doğduğunu düşünmüş, kendisini büyük insanlık ailesinin mutluluğuna adaması gerektiğine inanmış ve insanlığa nasıl yararlı olabileceğini araştırmaya başlamış olan bir filozoftur.

Bacon, *Novum Organum* adlı eserini 1620'de yayımladı. Bu eserin uzun adı *Tabiatın Yorumu ve İnsan Alemi Hakkında Özlü Sözler*'dir. Bu eser, iki kitaptan oluşmaktadır. Birinci Kitap 130, İkinci Kitap 52 özdeyiş (aphorism) içerir.

Birinci kitabın amacı Bacon'un bize sunacağı yeni yönteme zihinlerimizi hazırlamaktır. Yeni yöntemi sunmadan önce ilkin, sırasıyla şunları yapar:

A) İnsan aklının kendi haline bırakılmasını, yani aklın yöntemsiz ve plansız davranışını eleştirir.

B) Kendi zamanındaki ispat yöntemini eleştirir.

C) Astrolojiyi, simya ve büyü faaliyetlerini, felsefe sistemleri, teorileri ve doktrinleri eleştirir. Bu konularda yapılan hataları ve bu hataların nedenlerini gösterir. Bu şekilde anlığı temizleyip incelttikten ve hazır hale getirdikten sonra yönteminin ne olduğunu açıklar ve kendi sanatını ortaya koyarak "tabiat"ın yorumu için kurallar verir. Daha sonra kendisine karşı yapılması muhtemel itirazları sayar ve yanıtlarını verir ve en sonunda amacının üstünlüğünden söz eder.

Bacon, önerdiği yöntemle "tabiat"ın yorumuna imkân veren yeni bir felsefe kurmak istemektedir. Bunun için önceden bir eser yazmayı planlar. Bu eserine *Great Instauration* (Büyük Yenilenme) adını verir. Bu eser altı bölümden oluşacaktır.

1) "Bilimlerin Bölümleri" (The Division of the Sciences)

2) "Yeni Alet veya Tabiatın Yorumu Üzerine Talimatlar" (The New Organon or Directions Concerning the Interpratation of Nature)

3) "Felsefeye Temel Olarak Evren Fenomeni veya Tabii ve Deneysel Tarih" (The Phenomena of the Universe, or a Natural and Experimental History fot the Foundation of Philosophy)

4) "Aklın Merdiveni" (The Ladder of the Intellect)

5) "Yeni Felsefenin Öne Alınması" veya "Habercileri" (The Forenunners, or Anticapition of the New Philosophy)

6) "Yeni Felsefe veya Aktif Bilim" (The New Philosopy, or Active Science)

İşte bu *Great Instauration*'un ikinci bölümü incelemekte olduğumuz *Novum Organum*'dur. Bacon, tasarladığı ve altı bölümden oluşan *Great Instauration*'u henüz tamamlamadığı için "tabiat"ın yorumuna imkân veren yeni felsefe bitmemiştir. Bacon, ömrünün yetmeyeceği kaygısıyla 1620'de onu yayınlar. Ancak *Novum Organum* da bu haliyle bitmiş değildir. Örneğin Bacon, "form"ları bulmak için 9 dayanak sıralar. Oysa bunlardan sadece birinci dayanağı açıklar.

Bacon'a göre insan "tabiat"ı (1) anlar ve ona hükmeder. Bunu hem nesnelere hem de zihne bakarak yapar. Anlamak hükmetmektir. Bilgi güçtür. Bilmek yapmaktır. Güç ile eş anlamlı olan bilgiyi elde etmek için "tabiat"ın kanunlarına uymak gerekir. Çünkü, nedeni bilmemek sonuçta insanı yanlış zanlara sürükleyebilir.

İnsan bilim yapmalı yani "tabiat"ı tanımalıdır. Bu şekilde edindiği bilgilerden yararlanarak incelediği "tabiat"a hakim olabilir, onu kontrol edebilir ve onun üzerinde etkide bulunarak birtakım değişiklikler yapabilir ve onun hakkındaki bilgisini geliştirebilir. İşte bilime dayalı teknoloji bunun sonucudur.

Bacon'a göre, insan aklı kendi haline bırakılmamalı, yani bir yöntemle desteklenmelidir. "Tabiat"a bakmadan ve tecrübe yapmadan skolastikler gibi yalnızca kelime ve kavramlarla düşünmek yanlıştır, plansız ve yöntemsiz hareket etmektir. Aklın böyle hareket etmesine izin verilirse akıl kendinden bekleneni veremez. Böyle bir durumda anlık kendi başına yardımcısız ve desteksiz bırakılmıştır. İnsanın "tabiat"ı anlamak için anlığının gücünü artıracak bir alet gereklidir, tıpkı, bir işi yaparken elin gücünü artıracak bir aletin olması gibi.

Bacon'a göre aklın gücü boş yere yüceltilmiştir. Aklın bize sunduğu asıl yardımlar araştırılmamıştır. Oysa, "tabiat" duyudan ve anlıktan daha incedir. Tabiatın inceliğini anlamak için onu gözlemek gerekir. Bu yapılmadan yalnızca aklın gücünü ortaya koyan aldatıcı düşünceler, spekülasyonlar ve teoriler bir çeşit deliliktir.

İnsan anlığını kuşatan idoller

İnsan, anlığında kök salmış idollerle ve yanlış fikirlerle hareket etmiştir ve bunlara göre karar vermiştir. Bu idoller, tabiatın yorumuna engel olur. Zihne yeni bilgilerin girişini güçleştirir ve bilimlerin yenilenmesinde rahatsızlık verir. Bacon, idol kelimesini doğruyu görmemize engel olan şey anlamında, tabir yerindeyse Türkçemizde "at gözlüğü" ile kastedilen şey anlamında kullanmıştır. Kabile İdolleri, Mağara İdolleri, Pazar İdolleri, Tiyatro İdolleri.

İdoller, keyfi soyutlamalardır. İdealar ve idoller arasında fark vardır. İdealar, yaratıcının yarattıkları üzerindeki gerçek işaretleridir. İdoller ise tabiatı anlamaya engeldir.

Kabile İdolleri, bütün insanlarda bulunur. İnsanın kendini her şeyin ölçüsü olarak görmesi, insan zihninin iç bükey ve dış bükey aynalar gibi nesneleri çarpıtması bir kabile idolüdür. Bu idoller, insanın ruh yapısının birliğinden, önyargılarından, sınırlı yetilerinden ve tutkularından, duyuların yetersizliğinden ve intibaların biçiminden kaynaklanır.

Mağara idolleri mizaç, eğitim, zihnin ve bedenin yapısı, kişilerle ilişkiler, otoriteler gibi birtakım sebepler "tabiat"ın ışığını karartır ve kişiyi mağara idolüne sokar. Bu idol her bir kişide ayrı ayrı bulunan idoldür. Herakletios'un şu sözünü kendine ta-

nık olarak çağırır. "İnsanlar bilgiyi küçük dünyada ararlar, büyük ve müşterek dünyada değil". Mağara idolünden kurtulmak için "tabiat"ı araştıran kişi anlığının içerisine aldığı ve orada duran her şeyden şüphe etmelidir. Anlığını tarafsız kılmak için çok fazla uyarıda bulunmalıdır.

Pazar idolü, insanın diğer insanlarla ilişkisinden kaynaklanır. Bu ilişkilerde anlaşma vasıtası dildir. Kelimelere yanlış anlamlar yüklenmesi her şeyi karışıklığa itip insanları yanlışa sürüklemiştir. Bu nedenle en kaygı verici idol türü budur. İnsanlar kendi akıllarının kelimeleri yönlendirdiğini zannederler. Oysa durum tersinedir. Kelimeler ve adlar anlığı kuşatmıştır. Yanlış oluşturulmuş kelimeler zihni yönlendirir ve kaba hatlarla şeyleri tanımlar. Kelimelerdeki çarpıtma ve hata dereceleri farklıdır.

Tiyatro idolü, tabiatı kurgularla anlamaktır. Dünyayı maymuna taklit etmektir. Dogmalar, yanlış ispat kuralları, felsefe ve bilim sistemleri, gelenek, güven, astroloji, simya ve büyü faaliyetleri, batıl inançlar bu idolün kaynağını teşkil eder.

Kıyas yönteminin eleştirisi

Bacon, genel olarak bu kitabında kıyas yöntemini eleştirmektedir. Çünkü, ona göre bu mantık sistemi dünyayı insan düşüncelerine, düşünceleri de kelimelere esir eder. Kıyas, bilimin ilkelerine uygulanamaz. Çünkü tabiatın inceliğine denk değildir. "Şey"leri dikkate almadan onaylamaya zorlar. Kıyasın temelindeki kavramlar "tabiat"a bakarak elde edilmiş değildir. Öyleyse, sağlam değildir. O halde, yeni bir yöntem gereklidir. Bu yöntem ise gerçek tümevarımdır. Anlık, kıyas yapa yapa bu yönteme alıştırılmıştır. Bu yol soyut ve faydasız geneller koyar. Deneyin içine giremez. İkinci yol deneyin içine girer ve "tabiat"taki müşterek ilkeleri ortaya çıkarır. Geleneksel keşif ve ispat yöntemi hatalıdır ve her bilimin felaketidir. Çünkü, ilkin en genel önermeleri kurar, sonra uygular ve bunlara göre aradaki aksiyomların doğruluğunu kanıtlar.

Bacon'a göre, bilimleri ya emprikler ya da dogmatikler incelemişlerdir. Empirikler karıncaya benzer, yalnızca yığarlar. Dogmatikler örümcek gibidir, kendi ağlarını örerler. Arı her ikisi arasındadır, bahçenin ve çevrenin çiçeklerinden alması gerekeni alır, onu işletir. Felsefenin işi de arınınkine benzemelidir. O halde, deneysel ve rasyonel alan birlikte ele alınmalıdır.

Bacon'a göre kendi yöntemi en doğru yöntemdir. Doğru yolda giden bir topal, yoldan çıkan süratli bir kişiyi yarışta geçer; doğru yolda gitmeyen birinin ustalığı ve sürati ise onun hatasını kuvvetlendirmeye yarar. Bilim tecrübe temeli üzerine yeniden inşa edilmelidir.

Yapıtın önemi

Bacon'un *Novum Organum* adlı eseri niçin önemlidir? O, kendinden önce kullanılan yöntemin hatalarını ve "tabiat"ı incelemekteki faydasızlığını görebilmiştir. İdoller hakkında geliştirdiği fikirlerle insanın psikolojik ve sosyal konumunun yaptığı her işte ne kadar etkili ve önemli olduğunu gösterebilmiştir. Bilimsel bir çalışmada yöntemin önemine değinmiş ve geliştirdiği yeni yöntemiyle bir bilimsel çalışmanın nasıl yapılacağını sırasıyla açıklamıştır. İncelenecek şey başarılı bir şekilde araştırılmalı, burada Tanrının uzgörüsü ve düzeni taklit edilmeli, yani faydasız ve konu dışı şeylerle meşgul olmamalıdır. Bizi aldatmayacak ve yanlışa düşürmeyecek şekilde konuya ışık tutacak şeyler araştırılmalıdır. Bu araştırma belirlenmiş bir kural

ile sürekli ve düzenli şekilde ilerlemelidir. Araştırılan hususlar bir sıraya ve düzene konulmalıdır, tablolar oluşturulmalıdır. Deneyler, kâğıda geçirilmeli, düşünceler yazılmalıdır. Zihin, bu tablolardaki düzenlenmiş ve özetlenmiş şeyle meşgul olmalıdır.

Bacon'a göre uğraşı, yani yöntem ortaya koyma, tanrısal bir iştir ve olağanüstü bir iyiliktir. İyinin yazarı ve aydınlığın babası Tanrı'dan kaynaklanır.

Bacon birinci kitabının sonunda kendisine yöneltilebilecek itirazları da sayar ve onlara yanıtlar verir.

Novum Organum, Aristoteles'in *Organon* adlı eserinin yerine konacak bir **Yeni Alet** olarak bilimlerin temeline alınacak ve onları yeni baştan inşa ederek ilerletecek ve geliştirecektir. Bacon, bu yönteme **"tabiat"ı yorumlama sanatı** da der.

Bacon'a göre, "tabiat"ta tek tek cisimler tikel kanunlara göre hareket eder. Her bilgi dalında, bu arada sosyal bilimler alanında da tek tek nesneler arasında bulunan ortak noktalar, yani yasalar araştırılır. Bu yasaların araştırılması hem teorinin hem de pratiğin temelidir. İşte "tabiat"lar arasındaki bu yasaya Bacon **"form"** demektedir. Yapılması gereken şey, işte bu formları bilmektir. Tabiata hakim olmak ile tabiatı bilmek arasında içli dışlı bir bağlantı vardır. "Tabiat" **sui generis**'tir. Onu olduğu gibi anlamak gereklidir. Tabiatta paraleller, eşlenikler, bağıntılar yoktur. Bacon'a göre, bilmek, bir şey ne ise, işte onu o şekilde ortaya koymaktır. O halde **cosmos** ne ise **logos** ta o olmalıdır. Bunun dışında anlamak bilmek mümkün değildir. Ancak, Bacon, Galileo gibi fenomenler arasındaki matematiksel bağlantıları değil, Aristoteles gibi niteliksel kavramları kullanmış ve *Novum Organum*'da ısının formunu araştırırken, sonuçta ısı, genişleyen, yayılan, yukarı doğru meyleden bir harekettir tarzında bir betimleme yapmıştır.

Bacon'a göre, bilgiye ulaşmak bakımından bilim, felsefe, fizik bilimleri veya sosyal bilimler birbirinden ayrı değildir. Bilgelik ise, bir konu hakkında doğru ve pekin (yakini) bilgi edinmektir. **"Varlığa layık olan her şey bilgiye de layıktır"**. Buradan da anlaşılıyor ki, Bacon hiçbir zaman bir bilime diğerine göre öncelik tanımamıştır. Ona göre teorik ve operatif bilim sözkonusudur. O halde, ister sosyal bilimler ister fen bilimleri, araştırdıkları konu her ne olursa olsun doğru ve pekin bilgiye ulaşmada Bacon'un gösterdiği yolu izlemeli, duyulardan ve tikellerden yola çıkarak yasaları bulmalıdır.

DİPNOT

1) "Tabiat" terimi Bacon'un "Novum Organum" adlı eserinde birçok anlama gelmektedir. 1) Dışımızda gördüğümüz tek tek nesneler (güneş, ay, yıldız vs.) 2) Bu tek tek öğelerin teşkil ettiği birliğin ta kendisi veya öğeler arası ilişkiler. 3) Kendimize inceleme konusu olarak belirlediğimiz her şey. 4) Zihnimizdeki kavramlar, adalet, güzellik vs. 5) Bir şeyi o şey yapan şey, yani öz (Platon'daki idea, Aristoteles'deki ikinci dereceden cevher veya töz). 6) Şu öğe, şu varlık. 7) Zihnimizde veya dışarıda olan, belirli olan veya belirli olmayan şey, yani obje. 8. "Form". Bu terim de tabiat teriminde olduğu gibi birçok anlamları içerir: a) Bugün bizim tabiat kanunu dediğimiz şey. b) Bir şeyin özü yani Platon'daki idea ve Aristoteles'deki akılsal suret veya tanım. c) Betimleme (tasvir, description) yani Aristoteles'deki "yakın cins ve ilinek (araz)"in birleştirilmesiyle yapılan belirleme. d) Sebep. Bacon'a göre, sebep tikel tözlere "form" verme vasıtalarıdır. Yaratıcının yarattıkları üzerine vurduğu damga (yani, yaratıcı yarattığı varlıkları her ne şekilde yaratmışsa, işte o şekil.)

Thomas Morus'un 'Ütopia'sı

'Bakın böyle bir yaşam da var'

Ütopia'nın bir adada tasarlanması ile İngiltere'nin bir ada olması, sanki tasarlanmış olanla var olan arasında bir karşılaştırma yapmaya ve her toplumda olumluya dönük gelişmelere çağırır gibidir.

Attilla Erdemli

Yaşaması sorun olan tek varlıktır insan. Yaşama sorunu, yaşama biçimi kendisine bırakıldığı için ortaya çıkar. Bitkiler ve hayvanlar bir parçası oldukları ortama doğdukları ve nasıl yaşayacağı, neler yapacağı önceden bilinen varlıklar oldukları için yaşamaları sorun değildir. İnsanın yaşama sürecinde ne neler yapacağı, ne de nasıl yaşayacağı bilinir. İnsan belirsizliğe gelen varlıktır. İnsana özgü bu yaşama durumu özgürlüğün koşuludur: Ancak kendi yaşaması kendisine bırakılmış bir varlık özgür olabilir. Böylece insan için bilgi, yaşama bilinci, yaşama görevi, sorumluluk, yapıcı-yaratıcı eylem, gelişme, kendini geliştirme, yetkinleşme, erginlenme, mutluluk, üstyaşama, değerler gibi kavramlar ortaya çıkmaktadır. Böyle bir varlığın karşıt yaşama durumundakiler gibi durağan yaşayacağı düşünülemez. İnsan yaşamı bir gelişme ve yetkinleşme sürecidir; değilse yaşama bozulur, kokuşur. Gerçekte gelişmek insanın bir ihtiyacıdır.

İnsan yaşamının pek çok alanında yenileşme, gelişme istenirken toplumsal yaşamada ve düzende değişiklik, yenileşme tepkiyle karşılanabilmektedir. Gelişmeye direnç, toplumun yapısına, koşullara ve çağa göre değişik dercelerde gerçekleşir. Kimi düşünürler toplumda eskimiş, artık zararlı olan veya daha ortaya koyulurken olumsuzluğu belli düzenlemelere karşı çıkıp, hızlı değişimi savunurlarken, kimileri de, sanırım toplumun çabuk değişemeyeceğini veya en azından kendilerinin toplumun kolayca değişmesini sağlayamayacaklarını bildiklerinden, belki de içinde yaşadıkları koşulların ağırlığından, bir kurgusal ortamda yeni bir toplumsal yapılanma ve düzen ya da yaşama tasarlarlar. Bu bir kurgu (fiktion)'dur, fakat bir devlet anlayışıdır ve **Ütopia** buradan çıkar.

Ütopia kavramını ilk oluşturan ve kullanan **Thomas Morus**'dur. Kavramı Antik Yunanca'daki ou-olmayan ve topos-yer sözlerini birleştirerek oluşturur. Ütopia, **olmayan yer** anlamına gelmektedir. Var olmayan, kurgulanmış bir ülkede bir toplumsal yaşama düzeni tasarlanır. Batı düşünce tarihinde *Ütopia* adıyla yalnızca bir tek kitap bulunmasına karşın, ütopia benzer tüm yapıtları niteleyen özgün bir kavram olmuştur. Örneğin Batı düşünce tarihinde ilk büyük ütopia örneğini Platon verir. Platon'un *Devlet Diyaloğu* insanların daha ölçülü ve daha erdemli yaşamasına göre oluşturulmuş bir top-

Thomas Morus

lumsal yaşama düzenidir. Daha sonra Ortaçağ'ın başlarında, 4. yüzyılda Aurelius Augustinus *De Civitate Dei* (Tanrı Devleti Üstüne) adlı yapıtında bir Hıristiyan dünya devleti olarak ütopia yazar. Günümüze değin adı ütopia olmamakla birlikte, pek çok ütopia yazılmıştır.

Ütopia kavramı devlet kuramıyla ilgili görüşler başta olmak üzere birçok alanda belli bir anlamda kullanılagelmiştir. Bu anlam büyük çoğunlukla olumsuzdur. Kabaca "ütopia yapıyorsun" ya da "ütopia yapma" demek, "hayal kuruyorsun, gerçekçi ol" demektir. Burada, böyle yargıya varanların sormadıkları bir soruyu ele almak gerekiyor: Bir ütopianın yapılanışı nasıldır? Yanıtlamada Thomas Morus'un *Ütopia*'sını örnek olarak alacağım; böylece bu önemli yapıtı da, değişik bakımlardan irdeleyip tanıyabileceğiz.

Thomas Morus'un Ütopia'sı

Her ütopia bir gerçekliğe dayanarak ortaya çıkar: Bu pek çok olumsuz yanı bulunan bir toplumsal yaşama biçimidir. Ütopia bu toplumsal durumun eleştirisine dayanır. Eleştiri kuru bir beğenmeme ya da hoşnut olmama değildir. Böyle bir eleştiri için bir yandan toplumun içinde olmak, onu yaşayarak tanımak, anlamak, diğer yandan da belli bir yaşama ve insan anlayışına sahip olmak gerekir. Kitabın birinci bölümü o günün İngiltere'sinin eleştirisine ayrılmıştır. Örneğin ölüm cezası üstüne şöyle söyler: "... Sadece birkaç hırsız asılmaktan paçasını zor kurtardığı halde, bugün İngiltere'de hırsızlardan geçilmiyor... Bu sizi hiç şaşırtmamalı. Ölüm cezası böylesi durumlarda, hem haksız, hem de yararsızdır. Öldürmek hırsızlığı cezalandırmak için çok ağır, hırsızlığı önlemek için çok hafif bir cezadır." Yöneticiler üstüne ise şöyle söyler: "... Bugünün bakanları, politikacıları yanlış düşünceler, peşin yargılarla yoğrulmuş insanlardır. Onların inançlarını birden nasıl yıkabilir, kafalarına, yüreklerine en doğru, en haklı ilkeleri bir konuşmayla nasıl sokabilirsiniz... Kralların sarayında felsefenin yeri yoktur." Bütün bu eleştirileri zaman zaman ince alayla, zaman zaman doğrudan söyleyebilmek için, olaylarla içli dışlı olmak, onları içinden yaşamak gerekmektedir.

Burada biraz Thomas Morus'un yaşamına da bakmak gerekiyor. 15 yaşına geldiği zaman Oxford'a gönderilir ve çağının hümanizma anlayışı uyarınca Latince ve Antik Yunanca'yı öğre-

nir, bu dillerde yazılmış önemli yapıtları okur ve bazılarını İngilizce'ye çevirir. Sonra hukuk öğrenimi görür. Uzun süre yargıç olarak çalışır ve toplumun özellikle alt kesimiyle burada sık sık karşılaşır. Yargıç olarak adaleti dağıtmaktaki başarısı nedeniyle herkes tarafından taktir edilir, sevilir. Bu sırada özgün çalışmalarını sürdürür, konferanslar verir. 1516'da VIII. Henry onu kendi hizmetine almak isteyince, kabul etmez ve direnir. Yine de kralın isteğine uymak zorunda kalır. Diğer yandan yapıcı, olumlu ve mutlu bir aile yaşamı vardır. Evinde gerçekleştirdiği pek çok şeyi, örneğin kadın-erkek ayrılığının kaldırılmasını, kız çocuklarının da erkeklerle aynı eğitimi almasını savunur. Kızı Margaret o dönem İngiltere'sinin en bilgili kadınlarından biridir. Bütün bunlar *Ütopia*'da tek tek işlenir.

16. yüzyıl İngiltere'sine alternatif

Her Rönesans düşünürü gibi Thomas Morus için de "hümanizma" belirleyici bir temeldir. Dolayısıyla *Ütopia* 16. yüzyıl İngiliz yaşama biçimine tepkidir.

Nasıldır 16. yüzyıl İngiliz yaşama biçimi? İlk bakışta toplum zengin ve soylular ile yoksullar olarak ayrılmıştır. Soylu ve zenginler bilgisizlik, tembellik içindedirler, sefahat yaşamlarının ayrılmaz bir parçasıdır, öte yandan her an zorbalığa başvurabilmektedirler, fakat yine de onlar önemsenen kesimdir. Bu sırada bilgiye önem veren, bilgi yolunda çalışanlarsa küçümsenmektedir. Diğer sınıf ise sanki yok sayımaktadır. Halk ağır vergilerle zorlanmakta, hırsızlık ve sefalet sürekli duruma gelmektedir. Buna karşın ölüm cezaları umursamazca ve sık sık verilmekte, savaşlar ise toplumu ayrıca sarsmaktadır. Saray düzeysiz ve yarı cahil insanlarla doludur. Unvanlar parayla satın alınmaktadır. *Ütopia* bir yandan toplumun genel yaşama durumu, bir yandan hümanizma, bir yandan da Thomas Morus'un yaşama ülküsüne dayanarak ortaya çıkacak ve 16. yüzyıl İngiliz genel yaşama durumuna karşı yeni bir yaşama anlayışı, yaşama düzeni olacaktır.

Ütopia bir adada gerçekleşir. Değişik adlar taşımalarına karşın yapıları gereği birer ütopia olan diğerleri de hep özel bir "yer"de tasarlanırlar. Özel yer bazılarında bütün dünyadır. Örneğin Augustinus'un yukarıda andığım *De Civitate Dei* (Tanrı Devleti Üstüne) adlı yapıtı, özel yer olarak dünyanın bütününe yayılır. 19. yüzyıl Sanayi Devrimi'nin getirdiği sorunların yarattığı kaygılarla kurulan ütopialarda da yine bütün dünya gözetilmiştir. O nedenle bunlar, ilerde gerçekleşmesi tasarlanan, dolayısı ile geleceğe dönük ütopialardır. Thomas Morus ütopiası ise gerçekleştiği yer bakımından da var olanın karşıtını koyar; sanki var olana "Bakın böyle bir yaşama da var" demek ister. *Ütopia*'nın bir adada tasarlanması ile İngiltere'nin bir ada olması, sanki tasarlanmış olanla var olan arasında bir karşılaştırma yapmaya ve her toplumda olumluya dönük gelişmelere çağırır gibidir. Kitabın son sözleri de bunu vurgular: "Bu size anlattığım devlete bütün dünya memleketlerinin kavuşmasını candan dilerim. Ne mutlu Ütopialılar'a ki böyle bir devleti kurmuşlar. Yarattıkları kurumlar onlara parlak bir uygarlık sağlamakla kalmamış, insan aklı beni aldatmıyorsa, onlara sonsuz bir varlık da sağlamıştır... Ütopia devletinin birçok özelliklerini şehirlerimizde görmeyi isterdim. Bir umuttan çok bir dilektir bu..." Bundan sonra geriye *Ütopia*'nın alınıp, okunması, anlaşılması, onunla tartışılması ve onun yorumlanması kalıyor. İnsanlığın ortak malı olmuş böyle büyük yapıtlar değerlidir, fakat put değildir. Ütopialar aşıldıkları sürece önemli olacaklardır.

Ütopialar aşılabilir mi? İnsanın yapıp ortaya koyduğu her şey aşılabilir; daha önemlisi, aşılması gerekir. Toplumlar var oldukça, uygarlık geliştikçe ütopialar da var olacaktır. Çünkü onlar toplumlara kendilerini iki biçimde: ne olduğunu ve ne olması gerektiğini gösteren aynalar gibidirler. Kant'ın görüşü bakımından ele alacak olursak, ütopia, toplumsal gelişmeyi sağlayan antagonizma (toplumdışı toplumsallık) ya da günümüz deyişi ile bir tür sivil itaatsizliğin ortaya çıktığı yerlerden biridir.

Campanella'nın 'Güneş Ülkesi'

'Doğacak yeni sabahların çan sesiyim'

Güneş Ülkesi, Campanella'nın, günün birinde gerçekleşeceğini düşündüğü filozofça bir devlet tasarısıdır. Düşüncelerinin bedelini 27 yıllık hapis hayatıyla ödeyen Campanella, bütün kötülüklerin ve haksızlıkların kaynağını, insanın kendinden başkasını düşünmemesinde, dünya malının benim senin diye bölüşülmesinde bulur.

Vedat Günyol

Tommaso Campanella (1568-1639), düşüncelerini 27 yıllık hapis hayatıyla ödemiş bir düşünce kahramanıdır. Onun yaşadığı dönem, Avrupa Katolik dünyasının parçalanmaya başladığı, modern dünyayı hazırlayan politik, ekonomik ve kültürel olayların oluştuğu günlere rastlar. Daha XIV. ve XV. yüzyıllarda, Katolik Kilisesi'nin katı dogmalarına, büyük ve haksız zenginliğine, derebeylik düzeninin kötülüklerine karşı, çeşitli tarikatların önderliğinde, yer yer baş gösteren ayaklanmalar Avrupa'yı baştan başa saran bir nitelik kazanmıştı. Bir yandan kilisenin, bir yandan da kral kuvvetlerinin bastırıp ortadan kaldırdığı bu tarikat ayaklanmaları, başka başka yerlerde, başka adlarla yeniden örgütlenip harekete geçiyordu. İşte, Bohemya'da uzun süre etkin olan Picard'lar ya da Adamist'ler! İşte İtalya, Fransa ve Almanya'da "insanın bu dünyada mutlu olmasını" isteyen Beggard'lar! İşte İngiltere'deki Wyclifçi'ler, Orta Avrupa'daki Huscu'lar! Bütün bu tarikatlar, dinsel yenilikler yanında, daha haklı bir toplumsal düzen kurma çabası içindeydiler. Huscular'ın bir kolu olan Taborit'ler, dinsel törenlerin birçoğunu atmakla kalmıyor, din reformunu mal ortaklığına dayanan toplumsal bir devrimle tamamlamak istiyorlardı.

İşte Campanella bu toplumcu görüşten, bu devrimci ilkelerden yola çıkar ve "Ben doğacak yeni sabahların çan sesiyim" der. Ne yazık ki, ufukta beliren bu yeni sabahı göremeyecektir. Ama, onun adı felsefe ve sosyal doktrinler tarihinde, bir müjdeci olarak, yaşamış ve yaşayacaktır.

(...)

Felsefe eserlerinin değeri ne denli büyük olursa olsun, Campanella'dan bugüne kalan, adını ölümüzleştiren şey, hiç şüphe yok ki, *Güneş Ülkesi*'nde dile getirdiği toplumsal bir düzen düşüncesidir. İlk defa Utrecht'de 1643'de basılmış olan *Güneş Ülkesi* (Civitas Solis), Platon'un *Devlet*'i ve Thomas More'un *Utopia*'sıyla aynı düşünce çizgisi üzerinde, insanoğlunu mutlu bir yaşayışa kavuşturma yolundaki isteklerin en temiziyle yazılmış eserlerin başında gelir.

Güneş Ülkesi, Campanella'nın, günün birinde gerçekleşeceğini düşündüğü filozofça bir devlet tasarısıdır. Campanella bütün kötülüklerin ve haksızlıkların kaynağını, insanın kendinden başkasını düşünmemesinde, dünya malının benim senin diye bölüşülmesinde buluyor. Ona göre, insanlar, genel yarar kaygısından uzak oldukları sürece, kendi dar çevrelerinde, kendilerinden başkasını düşünmezler. Oysa, toplum halinde birleşen insanların amacı genel yarar olmalıdır. Özel çıkarları kaldıralım, toplum yararından başka bir şey kalmaz ortada. Bencil davranışlar, erinde sonunda, top-

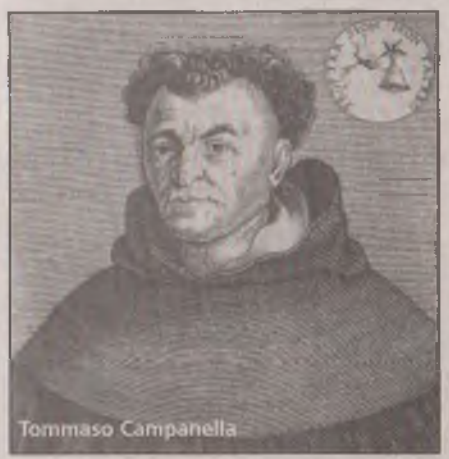
Tommaso Campanella

lum güçlerinin çatışmasına yol açar. Oysa bu güçlerin genel yarara yönelmesi, güçler arasında tutarlı bir denge yaratır. Onun için, *Güneş Ülkesi*'nde her şey devletin, genel yararın buyruğu altındadır.

Ama, denilecektir ki, özel mal mülk olmazsa, insanları nasıl çalıştırırız? Campanella buna, insanlarda dayanışma bilinci, topluma yararlı olma isteği yaratarak, diye cevap verecektir. Tarih bize, Romalılar'ın, yoksulluklarına rağmen, yurtları uğrunda seve seve savaşa atıldıklarını göstermiyor mu? İlk Hıristiyanlar zamanında, kazançtan, mal mülk düşüncesinden uzak, dünyadan elini eteğini çekmiş, topluluk uğrunda kendi çıkarlarını, sevgilerini, hatta canlarını bile hiçe sayan rahipler aynı özgeçilik örneği vermiyorlar mıydı bize? Bugünkü toplumda bile, kardeşçe çalışma, çıkarsız yarışma örnekleri görmüyor muyuz? Şimdilik devede kulak olan bu örnekler niçin bir gün genelleşmesin? Ayrıca şu da var: *Güneş Ülkesi*'nde çalışma bir angarya olmaktan çıkmış, bir zevk halini almıştır. Aylaklık ayıp, yüz kızartıcı bir şeydir orada.

Campanella filozofça devlet tasarısında, mal mülk ortaklığı yanında, kadın ortaklığını da ele alıyor. Kendinden önce, Platon da devlet içinde anlaşma, kaynaşma yaratır diye, kadın ve çocukların ortak olmasını savunmuştu. Ne var ki Platon, bu ortaklığı yalnız yöneticiler için öngörüyordu. Campanella ise, bu ortaklığı bütün toplum için istiyor. Şunu unutmamak gerekir ki, kurmacı Platon'dan önce, kadın ortaklığı –Heredot'un da belirttiği gibi- bazı İskit kabilelerinde varmış. Bu kabilelerde kadınlar ata biner, avlarda, savaşlarda erkeklere eşlik ederlermiş. Yunan tarihçisine bakılırsa bu ortaklığın amacı, kan bağıyla herkesi birbirine sıkı sıkıya bağlamak, kıskançlıkların, kinlerin önünü almakmış.

Öte yandan, Lykurgos Yasaları evlilik için birtakım yaş sınırları koymakta ve güçsüz düşen yaşlı erkeklere, aile yuvalarını bozmamak için, karılarını zaman zaman, evlenmeden çoluk çocuk sahibi olmak isteyen bekâr erkeklere sunma hakkı tanımaktadır.

Görülüyor ki, Campanella, soyun üremesine ve çocuk eğitimine verdiği önem dolayısıyla kadın ortaklığını benimserken, Platon'un düşüncelerinden faydalandığı kadar Antikçağ uluslarının yasalarından da esinenmiştir.

Campanella, yeni bir altın çağın doğacağına ve bunun da *Güneş Ülkesi* gibi bir devlet düzeniyle gerçekleşeceğine inanıyordu.

(Campanella, Güneş Ülkesi, Çev: Vedat Günyol ve Haydar Kazgan, Sosyal Yayınlar, Mart 1985, Vedat Günyol'un kitaba yazdığı Önsöz'den alınmıştır.)

Descartes ve 'Metot Üzerine Konuşma'

'Düşünüyorum, öyleyse varım'

Descartes, kendi varlığından şüphenin icatçısı değildir, çünkü kendi değerinden asla şüphe etmiyordu o. Kendi 'ben'inin değerini gayet iyi biliyordu, ve 'düşünüyorum' dediği zaman, bu düşünenin başka birisi değil de, Descartes olduğunu çok iyi takdir etmekteydi.

Paul Valéry

Paul Valéry'nin bu yazısı 1937 yılında *Metot Üzerine Konuşma*'nın 300. yıldönümünde Sorbonne'da toplanan Uluslararası Felsefe Kongresi'nin açış konuşmasından alınmıştır. Bu konuşma, *Variété IV*'de yayımlanmıştır (Kaynak: Descartes, *Metot Üzerine Konuşma*, Çev.: K. Sahir Sel, Sosyal Yayınları).

Nedir okuduğum, *Metot Üzerine Konuşma*'da?

İlkeler mi? Uzun boylu alakoyamaz onlar bizi. Descartes'ın o sevimli hayat hikâyesinden ve araştırmalarının başlangıç şartlarından itibaren dikkatimi en çok çeken şey, kurulmakta olan bir felsefenin bu çıkış noktasında onun kendi kendisinin bulunmasıdır; başka bir deyişle, bu çeşit bir eserde **Je** ve **Moi**'nin (1) kullanılmasıdır, insan sesinin duyulmasıdır. Skolastik mimariye açıktan açığa karşı olan da belki budur. Bu **Je** ile bu **Moi**, bizi en genel düşünce tarzlarına sokacağına göre, benim Descartes'ım budur işte.

Stendhal'in dilimize soktuğu bir kelimeyi kullanarak ve bunun anlamını maksadıma göre biraz değiştirerek, Descartes'ın hakiki metodunun adına **égotisme** demek gerekirdi diyeceğim: Bilincin, bilgi amaçları uğrunda geliştirilmesi.

Descartes

Böylece *Konuşma*'nın esasının, bir olayın, bir çeşit hükümet darbesinin şartlarıyla sonuçlarının anlatılmasından başka bir şey olmadığı görüşüne varıyorum kolayca. Öyle bir darbedir ki bu, **'ben'i**, bütün güçlüklerden, kendisine musallat olan bütün parazit kavramlardan, istemediği ve kendi özüne vergi olmadığı halde, yüklü bulunduğu şeylerden kurtarır. Kendi varlığından şüphe etmek, aslında, oldukça gülünç bir şeydir. Bu şüphe, o zamanlar moda olan bir ruh haliydi. Montaigne ve Hamlet arası bir şeydi bu. Fakat, düşünce bunu açık bir şekilde dile getirmek ister istemez, hiç zahmetsizce, şu küçük être (2) fiilinin hiçbir özel hassası bulunmadığını ve bütün işinin birleştirmekten ibaret olduğunu; ve insanın var olmadığını söylemesiyle (dire que l'on n'est pas), var olduğunu söylemesi (dire que l'on est) arasında fark bulunmadığını hemen keşfeder. Pek gelip geçici haller dışında hiç kimse, "Je suis" (3) demez, ve dediği zaman da bir sürü söylenmiş anlam kastederek der: Bazen upuzun bir yorum isteyen bir şeydir bu.

Descartes, kendi varlığından şüphenin icatçısı değildir, çünkü kendi değerinden asla şüphe etmiyordu o. Kendi **'ben'**inin değerini gayet iyi biliyordu, ve: "düşünüyorum" dediği zaman, bu düşünenin başka birisi değil de, Descartes olduğunu çok iyi takdir etmekteydi.

Cogito'da (4) herhangi bir kıyas (syllogisme) yoktur, hatta bir kelime anlamı bile yoktur. Bir kuvvet darbesi, zihnin bir refleks eylemi vardır, yaşayan ve düşünen biri haykırmaktadır: "Yeter artık! Sizin şüpheniz in benim içinde kökü yoktur. Ben başka bir şüphe koyacağım ortaya, hiçbir işe yaramaz olmayan bir şüphe ve adına **metodik şüphe** diyeceğim. Bu şüpheyi önce sizin önermelerinize uygulayacağım için canınız sıkılacak. Sizin problemleriniz hiçbir yere ulaştırmıyor beni; ister filan felsefeye göre ben var olayım, isterse bir başka felsefeye göre var olmayayım, ortada değişen hiçbir şey yok, ne şeylerin kendisinde, ne bende, ne iktidarımda ve ne de tutkularımda..."

Şu ünlü **Cogito**'dan hayalgücü yardımıyla çıkarılabilecek şeylerin hepsi bu kadar değildir; o Cogito ki, Descartes'ın onu rüyasında bulduğu söylenir ve öyle olması da pekâlâ mümkündür.

Şu söylediklerime bir izlenimimi daha ekleyeceğim. Stendhal'in -evet, yine onu anıyorum- şimdi hatırlayamadığım bir yerde anlattığına göre, Napoleon o olağanüstü hayatının kritik anlarında kendi kendine "Haydi yallah bakalım!" dermiş. Bu, onun kendi kendisine vurduğu bir mahmuz darbesiydi.

Cogito bende, Descartes'ın kendi égotiste güçlerine çaldığı bir "kalk!" borusu izlenimini uyandırır. Eserinin birçok yerinde, şahlandıran kamçı olarak bunu tekrarlar. Bunca yorumlara konu olan bu formülün, büyüleyici güzelliği buradadır bence. Bu kelime duyulur duyulmaz, antiteler dağılıp gider; kudret iradesi insanın bütün varlığını doldurur, kahramanı dimdik ayağa kaldırır, kutsal görevini, öz talihini ve hatta başka insanlardan farkını kişisel adaletsizliğini hatırlatır. Çünkü, kaderinde büyüklük bulunan insanın, içtepisini (son impulsion), kaderini, büyüme yolunu, ışığını, evren ufkunu engelleyen şeylere -hatta hakikatlere, hatta gerçeklere- karşı sağır, kör ve duygusuz olması da pekâlâ gerekebilir.

Ve nihayet, **ben** duygusu, bu bilince, güçlerimiz üzerinde bu merkezi hâkimiyete erdiği; kendisini tasarlanmış bir şekilde dünyanın referans sistemi haline getirdiği; bu dünyanın tutarsızlığına (incohérence), dağınıklığına (multiplicité) ve karmaşıklığına karşı, öğretilen açıklamalara karşı, bir yaratıcı reformlar odağı yaptığı an artık kendisini dile getirilmesi imkânsız bir duyumla (sentation) beslenmiş olarak hisseder. Öyle bir duyumdur ki bu, dilin imkânları onun karşısında acze düşer, benzetmeler bütün değerini kaybeder ve ona yönelen bilme iradesi onun içinde erir ve bir daha kaynağına dönemez, çünkü onu geriye yansıtacak bir obje yoktur. Sırf düşüncedir bu, o kadar...

DİPNOTLAR

1) Fransızca kişi zamirleri. İkisi de birinci şahıs tekil olup ben anlamına gelir.
2) Fransızca imek ya da olmak fiili.
3) Fransızca être (imek) fiilinin çekilmiş şekli: Birinci tekil şahıs:... im; bazen varım anlamına da gelir: Je pense, donc je suis (düşünüyorum, öyleyse varım) formülünde olduğu gibi.
4) Latince: düşünüyorum.

Thomas Hobbes'un 'Leviathan'ı

Kutsal Devlet inancı kırılıyor

Hobbes, siyasal düşünceler tarihinde, Kutsal Devlet inancını kırma konusundaki ilk doruğu temsil etmektedir. Onun devleti yarar fonksiyonuna indirgenmiştir; kendi için var olmaktan çıkmıştır; bireysel güvenliğe hizmet etmek zorundadır.

Mehmet Ali Kılıçbay

Nicolas Boileau, Klasik tarzın birinci ilkesini (Öyleyse aklı seviniz; yazılarınız hep/ Hem ışıltılarını, hem de değerlerini ondan alsınlar) böyle koymaktaydı. Ama Klasisizm bir geceden ertesi sabaha oluşmamış ve ortaya çıkmamıştır. Hobbes'un yaşadığı ve eserlerini verdiği dönem (1588-1679), Klasik tarzın belirmesine ve pekişmesine tanık olmuştur. Daha açık bir ifadeyle, Thomas Hobbes, Rönesans ile Aydınlanma arasındaki geçiş, fermantasyon ve bağlantı dönemine rastgelmiştir.

Rönesans, bireyi keşfetmesine karşılık, Machiavelli'nin hemen her zaman yanlış anlaşılan *Hükümdar*'ında altını çizmesine rağmen, ne modern ulus kavramına, ne de modern ulus-devlet oluşumuna ulaşabilmiştir. Bu kavramların oluşması için, alet kutusu yeteri kadar donanımlı değildir. Bu eksiklikleri, Aydınlanma'ya giden yol üzerindeki bu ara dönem veya mutlaka bir ad vermek gerkirse, "aklın keşfedildiği dönem" tamamlayacaktır. Tıpkı, bu adı ilk taşıyanın da yaptığı gibi, kopuşu bu "Ortaçağ" sağlayacaktır.

Sahne ve aktörleri

Tarih öyle yol almıyor olmakla birlikte, sahne ışıklarının üzerlerine çevrildiği kişiler, bu dönemin tiyatrosu hakkında kabaca bilgi verebilirler. Önce bu dünyanın ululari. İngiltere'de "Büyük Kraliçe" veya "tatlı Bess" adlarıyla anılan, Mavi Sakal'ın cisimleşmiş biçimi olan babası VIII. Henry'nin rahle-i tedrisinden geçmiş I. Elizabeth; önce İskoçya, sonra İngiltere Kralı olan I. James, kafasını cellada teslim eden Charles ve ikincisi, ve her ikisinin döneminde birer iç savaş. İspanya'da ünlü Charles Quient'in "temkinli kral" unvanlı oğlu II. Felipe ve onun ardından III.'sü ve Velásquez ile iflasların ünlü kıldığı IV.'sü. Fransa'da Catherine de Médicis, Valoislar'ın sonuncu kralları olan üç oğlu, Paris uğruna din değiştiren IV. Henri, Richelieu ve Mazarin, onlarla birlikte, önce gölgede, sonra önde Louisler, XIII.'sü silikçe, XIV.'sü iki kardinalden kurtulduktan sonra aşırı parlak, güneş kadar parlak.

Sonra devirlerini geleceğe aktaranlar, çağlarının tanıkları ve yargıçları. İngiltere'de Shakespeare ve yalnızca o. İtalya'da Tasso, Bernini, Galileo, Giordano Bruno, Vanini ve Campanella. İspanya'da Cervantes, Lope de Vega, Calderón, El Greco, Velásquez, Murillo. Flandre'da Rubens, Van Dyck. Ve Fransa'da Montaigne, Corneille, Poussin, Bodin ve Descartes. Nihayet Polonyalı Copernicus, Çek Kepler ile Hollandalı Hugo Grotius ve Rembrandt.

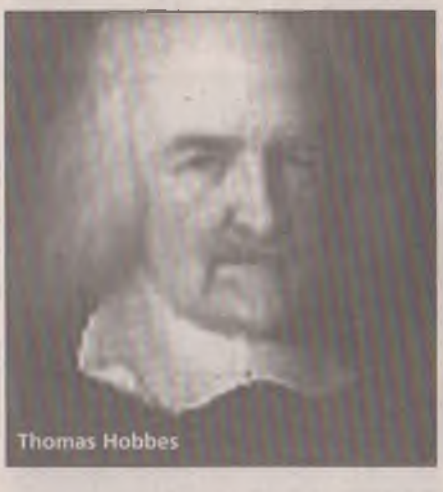
Thomas Hobbes

İngiltere'de parlamento ile taç arasında; Fransa'da protestanlarla katolikler arasında iç savaş. Alçak Ülkeler ayaklanması ve Hollanda'da cumhuriyet ilanı. Atlantik Devrimlerinin ilki ve köhne İspanya'nın çöküş sürecine girmesi.

Ulus-devlet bu hercümerç içinde ortaya çıkacaktır; zaten bu karmaşa, onun doğum sancısıdır. XI. yüzyıldan itibaren başlayan, XVI. yüzyılda hızlanan süreç içinde, kapitalizm önce belirmiş, sonra kendini kanıtlamıştır; Hobbes'un döneminde ise, ana varoluş koşulu olan ulusal pazarı inşa etmektedir. İngiltere, küçüklüğünün ve adasallığının da yardımıyla, bu oluşumun başını çekmektedir. Öyleyse, yeni ekonomi yeni siyaset olduğundan, eski siyasal seçkinlerin tasfiyesi gerekmektedir. Çoğu zaman olduğu gibi, bu noktada da iktisat siyaseti öncelemiştir. Yani, kapitalizm ekonomik alanda feodaliteyi tasfiye etmiştir, ama kapitalistler feodalleri siyaset sahnesinden silememişlerdir. İngiliz iç savaşları, bu dengesizliğin bedeli ve sonucudurlar.

Düşünce alanında, Rönesans fermantasyonu esnasında belirmeye başlayan ve elyordamıyla tanımlanmaya çalışılan düşünsel aletler, artık kavramsallaştırılma noktasına gelmişlerdir. Yani felsefe artık sözünü söylemektedir. Kartezyen kuşkuculuk aklı öne çıkartırken, doğal hukuk öğretisi Hugo Grotius'la zirvesine ulaşmaktadır. Machiavelli ve Bodin tarafından geliştirilen ulusal ve mutlak devlet doktrini, artık birçok cephede taraftar bulmaktadır. Galileo ve Kepler'de ifadelerini bulan cisim ve hareket çevreleri, Newton ve Einstein'a giden yolu döşemektedirler. Bütün bunlar, Hobbes'un eserini hem oluşturmakta, hem de açıklamaktadırlar.

Hobbes'un Leviathan'ı

Hobbes'un ilk kez 1651'de yayımlanan *Leviathan* adlı eserinin iç kapak resmi, ülkenin ufkundan itibaren doğmakta olan, çok büyük boyutlardaki bir kralı temsil etmektedir. Yakından bakıldığında, bu kralın birçok insandan meydana geldiği görülmektedir. Bir vatandaşlar topluluğunun simgesi (commonwealth) olan bu kralın bir elinde kılıç, diğer elinde bir meşale bulunmaktadır. Eski Mısır firavunlarının bir ellerinde kamçı, diğerinde kancayla temsil edilmeleriyle yakın bir

benzerlik gösteren bu simgeselleştirmenin atıf noktası, ilahi devletlerinkinden çok farklıdır. Öncelikle, Hobbes'un Leviathan'ı bir yurttaşlar şirketinin (commonwealth, res publica), bu şirketin kurucularının karşılıklı anlaşmalarının sonucu ortaya çıkmıştır. Yani kökeni tanrısal değil, insanidir. Hobbes, Leviathan'ı toplumsal sözleşmenin ürünü olarak sunarken, siyaseti Tanrı katından insan katına indirmekte ve Rönesans bireyselliğini ulusal bireysellik haline getirme konusunda bir adım daha atarak, klasik ulus-devlet anlayışına yaklaşmaktadır. İkincisi, Hobbes'un Leviathan'ının elinde tuttuğu kılıç, bireyi toplumsal sözleşme yapmaya yönelten en temel ihtiyacının, yani güvenlik ihtiyacının garantisidir.

Hobbesgil toplumsal sözleşme teorisi

Hobbes bir ütopyalar çağının çocuğu ve ürünüdür. Yurttaşı ve bu türe adını veren eserin sahibi Thomas Morus bir yana, Campanella gibi daha birçok ütopyacı bu döneme damgasını vurmuştur. Her ütopya, bir cennet veya bir cehennem senaryosudur ve modelini, haritada **terra incognita** diye gösterilen yerlerden alır. XVI. yüzyıl ütopyalarının **terra incognita**'sı Amerika olmuştur, tıpkı daha önceki yüzyıllarınkilerin bilinmeyen Asya olduğu gibi. Aydınlanma'nınkiler ise Güney denizcileri ve Afrika olacaktır. Geçiş dönemi insanı olan Hobbes'un zamanında, Amerika artık yeteri kadar tanınmakta ve **incognita**'lıktan **cognita**'lığa geçmekte, ama buna karşılık Güney denizcileri ve Afrika henüz hayallerde bile yer almamaktadır. Hobbes'un ütopyasının atıf noktası olan doğal durum soyutlaması, bir cehhennem tasvir etmek zorunda kalmıştır. Eşit, ama güvenlikten yoksun insanların ortamı, tek başına ve toplumdan yoksun insanların âlemi, "**homo hamini lupus**".

Hobbes'un, bu başlangıç noktasından hareketle, toplumu tanımlamak üzere elinde tek bir alet bulunmaktadır. Ortaçağ'dan gelme sözleşme kavramı. Öte yandan, doğal duruma içkin güvensizlik de, feodal siyasal atomizasyona yapılan bir göndermedir. Veya şöyle söylemeliyim. Hobbes'un doğal durumu, feodalitenin allegorisinden başka bir şey değildir. Bu iki unsurun birleşmesiyle, Hobbesgil toplumsal sözleşme teorisi inşa edilecektir. İnsanlar anarşi ve güvensizlikten kurtulmak üzere, yani feodal kişisel bağımlılık ilişkilerinden kurtularak, modern devletin gayrişahsi ilişkilerini kurmak üzere, özgürlüklerinden vazgeçmekte ve devleti kurmaktadırlar. Ama burada vurgulanması gereken iki noktadan biri, Hobbes'un ana kavramının doğal yasadan çok doğal hak olmasıdır. Bu, esas olarak, insanın varlığını sürdürme hakkıdır. Hiçbir insan, eğer kendi güvenliğine aykırı görüyorsa, doğa yasasına uymak zorunda değildir. Doğa yasaları tanrının emri olduğuna göre, insan buna uymama hakkını kendine alarak, bir yandan siyaseti kurmakta, öte yandan da sivil toplumu inşa ederken, yönetim olgusunu laikleştirmektedir.

William Blake'in bir tablosu.

Altı çizilecek ikinci nokta ise, sözleşmeye taraf olmayan Leviathan'ın ölümlü bir tanrı olmasıdır. Sözleşmenin feodal uygulamadan gelen bir kavram olması, böylesine bir düzey farkını zorunlu kılmakta, ancak ölümsüz tanrının dünyevi alandan uzaklaştırılarak, yerine ölümlü bir tanrı ikame edilmesi, devletin sivil ve dünyevi kimliğini öne çıkartmakta, onun böyle yapılanması gerektiğini iddia etmektedir. Leviathan'ın elinde tuttuğu meşale ise, uzaktan Aydınlanma'nın "aydın despot"unu haber vermektedir.

Hobbes'un siyasal açıdan bir mutlakiyetçi olduğunu söylemek âdet olmuştur; bu yanlış değildir, ama önerme bu haliyle eksik kalmaktadır; çünkü düşünür aynı zamanda ve bizatihi bu tutumundan ötürü, liberalizmin kurucuları arasında yer almaktadır. Siyasal ve ahlaki kurumların varoluş nedeninin ve ilk varoluş ödevlerinin vatandaşların güvenliğini sağlamak olduğu konusundaki ısrarı, onun hareket noktasının birey olduğunu göstermektedir. Ancak, birey tek başına yalnızca özgür olabilmekte, güvenli olamamaktadır. Burada devreye Galileo'nun mekanik alanındaki vargılarından etkilenmesi sonucu, her şeyi hareket ve beden terimleri içinde açıklama gayreti girmektedir. Birey esastır, ama bireyin sürebilmesi için beden haline gelmesi gerekir. Leviathan, bireyin bedenselleşmiş biçimidir. Ama bu aynı Leviathan, yapay bir bedendir. Zaten toplumun bizzat kendi de, bireyin mal ve hizmet mübadelesinde bulunabileceği ortamı yaratmak üzere var olan yapay bir bedendir.

Hobbes, tam bir Ortaçağ ve dolayısıyla feodalite karşıtıdır. Bu bağlamda, Ortaçağ ideolojisinin başlıca mimarı olan Kilise'yle de anlaşmazlık içindedir. İnsanın doğa tarafından eşit yaratılmış olduğu iddiası, Hıristiyanlığın, insanı Tanrının ve eşitsiz yarattığına ilişkin tabakalar teorisiyle tam bir zıtlık içindedir. Keza, Hıristiyanlığın dünyevi iktidar ile ruhani iktidarı, kılıç, dua ile emeği farklı tabakaların ödev ve görevi olarak kuran öğretisine karşılık, Hobbes egemenliğin bölünmez ve mutlak olduğunu koymakta, bu doğrultuda Kilise'yi egemene bağlayarak, papalıktan ayırmak istemekte, böylece onun feodal bir güç odağı olmasını engellemeye çalışmaktadır.

Hobbes'un devleti bir Leviathan'dır, ama hiç kimse bu Leviathan'ı sevmek ve ona tapmak zorunda değildir. Böylece Hobbes, siyasal düşünceler tarihinde, Kutsal Devlet inancını kırma konusundaki ilk doruğu temsil etmektedir. Onun devleti yarar fonksiyonuna indirgenmiştir; kendi için var olmaktan çıkmıştır; bireysel güvenliğe hizmet etmek zorundadır. Bu durumda, Hobbes öğretisine ilişkin en engebeli görüntü, onun geleneğin gücünü, ilk kez bir rasyonalizm ile kırmaya başlaması çerçevesinde ortaya çıkmaktadır.

(Thomas Hobbes, Leviathan, Çev. Semih Lim, Yapı Kredi Yayınları. Mehmet Ali Kılıçbay'ın esere yazdığı Önsöz'den alınmıştır.)

John Locke'un felsefede çığır açan yapıtı:

İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme

Locke bu yapıtla, özellikle düşünme-dil bağlantısını öne çıkaran tüm filozofların çağdaşı olur. Bir başka deyişle, İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme felsefeyle içten bir bağ kuran filozofun, araştırmacının göz ardı edemeyeceği bir yapıttır.

Prof. Dr. Betül Çotuksöken

(Maltepe Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi)

A *Locke Dictionary* (1) adlı kitap, *Deneme*'nin Locke'un (1632-1704) en büyük yapıtlarından biri olduğunu söyler. Gerçekten de *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme (An Essay Concerning Human Understanding)*, sadece Locke'un en önemli yapıtı olmakla kalmaz, felsefe tarihinin de çığır açıcı kitapları arasında yerini alır.

Deneme'nin A ve B diye adlandırılan ilk iki taslağı 1671'de, C diye adlandırılan üçüncü taslağı ise 1680'in ortalarında yayımlanmıştır. *Deneme*'nin bir özeti ise 1688'in Ocak ayında Fransızca bir dergi olan *Bibliothèque universelle*'de yayımlanmıştır (2). Yapıt 1690'da tam olarak yayımlanır. Oldukça uzun ve tekrarlardan oluştuğu için de zaman zaman daha kısa bir biçimde yayımlanır (3).

Locke bu yapıtıyla bir yandan Bacon'dan, Descartes'tan bu yana özne boyutunu ve bu bağlamda düşünme, bilme edimlerini öne çıkaran felsefi söyleme eklemlenir, öte yandan da doğuştan ideler görüşüne meydan okuyarak, bilgi metafiziğini bambaşka bir yöne taşır. Bu özelliğiyle *Deneme*, Locke'un ölümünden yirmi yıl sonra doğan Kant'a giden yolu açar.

İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme, "(...) bilgi kuramı, bilim felsefesi, metafizik, yöntem, ya da psikoloji hakkında kaleme alınmış bir kitap olarak betimlenir" (4). Bu saptamaya "zihin felsefesi"ni de eklemek olanaklıdır. Bilindiği gibi -bir bakıma- Bacon'ın *Novum organum*'da ortaya koyduğu düşüncelerle öncülük ettiği yeni kavrayış, felsefe yapma yolunu varlık kavramından düşünme kavramına; bu bağlamda da düşünen varlık, bilen varlık ya da özne kavramına taşır. Yeni düşünme biçimi Kant'ta en olgun biçimine ulaşır. Bu gelişim çizgisinde, Locke son derece önemli bir uğraktır; çünkü *Deneme*'de ileri sürdüğü savlarla, empirist düşünme biçimini derinden etkilemiş, Berkeley (1685-1753) ve Hume'un (1711-1776) felsefi gündemini oluşturmuştur.

Eğer felsefe tarihinde Platon ve Aristoteles iki büyük yol olarak alımlanabilirse, Locke'un, Aristoteles'in yolunu izlediği ileri sürülebilir. Bunun en önemli kanıtını sağlayan de Leibniz'dir. Leibniz (1646-1716), Locke'un görüşlerine karşı kaleme aldığı, ancak Locke'un ölümü üzerine yayımlamaktan vazgeçtiği (5) ve ancak ölümünden sonra yayımlanan *Nouveaux essais sur l'entendement humain*'de (İnsan Anlığı Üzerine Yeni Denemeler) kendisini Platon'a, Locke'u da Aristoteles'e yaklaştırır.

Doğuştan ideler kavrayışına karşı çıkan Locke, dışdünya-düşünme ilişkisini bilme yetisinin anahtar kavramı olan ve sonradan edinilen ideler aracılığıyla kurar. Ona göre, "Anlık üzerine bir araştırma zevkli ve yararlıdır" (6). Locke amacını ise şöyle belirler: "Amacım bu, yani insan bilgisinin kaynağını, kesinliğini ve genişliğini, bunun yanında da inancın, sanının (opinion) ve onaylamanın temellerini ve derecelerini araştırmak olduğuna göre, artık zihnin fiziksel yönüyle ilgilenmeyeceğim; onun özünü neyin oluşturduğu, ruhumuzdaki hangi devimler ya da bedenimizdeki hangi değişimler yüzünden organlarımızla duyumlar ya da anlıklarımızda ideler elde ettiğimiz ve bu idelerden bir bölümünün ya da hepsinin, oluşumları yönünden özdeğe bağlı olup olmadıkları konularıyla uğraşmayacağım. Bunlar, ne denli ilginç ve eğlenceli olursa olsun, şimdi üzerinde durduğum amaca götüren yolun dışında kaldığından benim kaçınmam gereken kurgulardır. Şimdiki amacım bakımından, bir insanın ayırt etme yetilerini, bunların ilgili oldukları nesneler üzerinde kullanıldıkları sırada incelemek yeterli olacaktır" (7).

Locke, yüzyıllar boyu tartışmasız bir biçimde öne geçirilen inancı ciddi bir biçimde tartışmayı gündemine alan düşünme biçimlerine de eklemlenerek, adcı (nominalist) ontolojinin önde gelen temsilcilerinden biri olmuştur. Maddesel, fizik özlerin yerine bir bakıma olsa olsa adsal özleri geçiren John Locke, *Deneme* ile düşünme-dil ilişkilerini de yapıtın üçüncü kitabında yoğun bir biçimde gündemine almıştır (8). "Sözcükler Üzerine" (On Words) adını taşıyan bu bölümde Locke, günümüzün bir filozofu gibi, düşünme edimlerinin ötesine, dil edimleri boyutuna geçer ve Aristoteles ve Ortaçağ kaynaklı olmakla birlikte, özellikle Charles Sanders Peirce (1839-1914) ve Ferdinand de Saussure'de (1857-1913) -çağdaş felsefede ve imbilimde- ağırlıklı bir biçimde yerini alan im (gösterge) öğretisini ayrıntılı olarak ortaya koyar. Bu bağlamda şu savları ileri sürer: İnsanda düzenli sesler çıkarma yetisi vardır. Sözcükler iletişim için gerekli duyulur imlerdir. Sözcükler, onları kullananların idelerinin duyulur imleridir. Sözcükler, sürekli kullanım yüzünden, hemen ideleri uyarırlar (9).

Locke bu yapıtla, özellikle düşünme-dil bağlantısını öne çıkaran tüm filozofların çağdaşı olur; bir başka deyişle, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme* felsefeyle içten bir bağ kuran filozofun, araştırmacının göz ardı edemeyeceği bir yapıttır.

DİPNOTLAR

1) John W. Yolton, "A Locke Dictionary", Blackwell, Cambridge, 1993, p.65.
2) Agy, p.65.
3) A. D. Woozley'in kısaltması bunun bir örneğidir. Yapıtın Türkçe çevirisi de A. D. Woozley'in kısalttığı metinden yapılmıştır (John Locke, "İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme", Çev. Vehbi Hacıkadiroğlu, Ara Yayıncılık, İstanbul, 1992; ikinci bs. Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 1996).
4) John W. Yolton, "A Locke Dictionary", Blackwell, Cambridge, 1993, p.66.
5) Ayrıntılı bilgi için bkz. Betül Çotuksöken, "Felsefi Söylem Nedir?" (1. bs 1991), İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 2000.
6) John Locke, "İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme", Çev. Vehbi Hacıkadiroğlu, Ara Yayıncılık, İstanbul, 1992, s.57.
7) Agy, s.57.
8) Ayrıntılı bilgi için bkz. Taylan Altuğ, "Dile Gelen Felsefe", Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001.
9) John Locke, "İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme", Çev. Vehbi Hacıkadiroğlu, Ara Yayıncılık, İstanbul, 1992, ss.257-322.

Montesquieu'nün 'Kanunların Ruhu Üzerine' yapıtı

Güçler ayrılığı ilkesinin kuramlaştırılması

Montesquieu'nün güçler ayrılığı ilkesi, Fransız ve Amerikan devrimlerinden başlayarak, özgürlükçü anayasaların yapımında çok kez göz önünde bulundurulan bir ilke olmuştur.

Prof. Dr. Sina Akşin
(AÜ SBF Öğretim Üyesi)

Asıl adı Charles-Louis de Secondat (1689-1755) idi. Bordeaux'nun (Bordo) bir ilçesinde doğdu. Soylu bir ailedendi. Hukuk okudu. Bordeaux mahkemesinde üye oldu. Amcası 1716'da öldüğünde malvarlığını, mahkeme başkanlığını ve Montesquieu adını ona bıraktı. 1721'de çıkan *İran Mektupları* ile ün kazandı. Bazı Avrupa ülkelerini gezdi. İki yıl kadar İngiltere'de kaldı. Yıllar süren çalışmanın sonucunda 1748'de başyapıtı sayılan *Kanunların Ruhu Üzerine* İsviçre'de yayımlandı. Kitapta dile getirilen yaradancı (**deist**) görüşler yüzünden, Kilise kitabı yasaklı yayınlar listesine aldı. Montesquieu kitabını savunmak için bir kitap yazmak durumunda kaldı. Türkçeye çevirisi Fehmi Baldaş tarafından yapıldı ve devlet klasikleri arasına çıktı.

Kanunların Ruhu Üzerine'de yasalar siyasal, felsefî ve toplumbilimsel bir incelemeden geçirilmektedir. Önce yasaların beş türü belirtiliyor. Tanrı din yasalarını, filozoflar ahlak yasalarını, yasakoyucular siyasal ve medenî (**civile**) yasaları yaparlar. Daha sonra eskiçağlardan beri filozofların üstünde durdukları hükümet biçimleri ele alınıyor. Cumhuriyette, ulusun tümü (demokrasi) ya da bir bölümü (aristokrasi) yönetir. Saltanatta tek kişi ama belirlenmiş yasalara göre yönetir. İstibdatta ise tek kişi kendi istek ve heveslerine göre yönetir. Montesquieu, hemen her adımda eski çağlardan olsun, çağdaş ülkelerin düzenlerinden olsun örnekler verir.

İstibdat özellikle Doğu toplumlarında görülen bir uygulamadır. Montesquieu, eksik bilgilere dayanarak abartılmış ve yer yer karikatüre kaçan bir istibdat modeli çizer. Bu bir çeşit "öcü"dür ya da moda deyimle "öteki"dir. Amaç Avrupalı'yı rahatlatmaktır. Ama Montesquieu'nün daha önemli bir amacı da Fransa krallığının feodallerin (Montesquieu de bunlardan biriydi) aleyhine aşırı güçlenmesini önlemektir. Bununla birlikte istibdat konusunda da derine inebilen çözümlemeleri vardır.

Hükümet biçimlerinin ilkeleri söz konusudur. Demokrasinin ilkesi erdem, aristokrasininkiyse ılımlılıktır (hem erdem, hem yasaların zorlaması vardır). Saltanatın ilkesi şeref, istibdatınki korkudur. Bu düzenlerde eğitimin de, yasaların da ilkeleriyle uyumlu olması gerekir. Örneğin, demokraside eğitim ve yasalar eşitlik, yurt ve azla yetinme sevgisini aşılamalıdır. Montesquieu, birçok aydınlanma düşünürleri gibi İngiltere'deki siyasal dizgenin hayranıdır. Orada bir süre oturduğu için bu hayranlık gözlem, bilgi ve çözümlemeye dayanmaktadır. Montesquieu'nün saltanata karşı olumsuz bir tutumu yoktur. İstibdatla karşılaştırarak saltanatı över.

Montesquieu'nün özgün sayılabilecek bir yönü de iklimlerin yasalar ve siyasal-toplumsal düzenler üzerindeki etkilerini araştırmasıdır. Yaptığı çözümlemeler yer yer ilkel ya da ırkçı nitelikte de olsa ilginçtir ve fiziksel coğrafyanın insan toplumlarına etkisine dikkati çektiği için önemlidir. Örneğin İslamiyet'teki içki yasağının Arabistan iklimine uygun bir yasa olduğunu belirtir.

Kanunların Ruhu Üzerine'nin en ünlü bölümü özgürlük üzerinedir. Özgürlük, yasaların izin verdiği her şeyi yapma hakkıdır. Bir yurttaş yasaklanan şeyleri yaparsa özgür sayılmaz, çünkü o zaman öbür yurttaşların da aynı şeyi yapma hakkı doğar. Montesquieu'ye göre erdem bile sınırlanmalıdır. Görülüyor ki her iktidar mutlaka sınırlanmalıdır ve özgürlük sınırlamalar sayesindedir. İngiltere'de devletin amacı siyasal özgürlüktür. Bunu da devletteki üç yetkinin (yasama, yürütme, yargı) aynı ellerde olmamasıyla sağ-

lar. Bu Montesquieu'yü ünlü yapan "güçler ayrılığı" kuramıdır. İngiltere dışındaki düzenlerin pek çoğunda ilk iki yetki bir elde bulunabiliyor. İstibdatla yönetilen yerlerde (örneğin "Türkiye" dediği Osmanlı Devleti) hükümdar her üç yetkiyi elinde tutuyor. Onun, İngiltere'deki, biri soylulardan oluşan iki meclisli saltanat dizgesini beğendiği anlaşılıyor. Bir de Eski Yunan ve Eski Roma'daki özgürlük düzenlerine yönelik bir olumlamadan söz edilebilir. Onlar, ne denli iyi öğrenilse ve beğenilse de, uzak geçmişte kalmış bir olay, bir tür ütopya oldukları için daha serbestçe övülebiliyorlardı.

Montesquieu, hukuk ve siyasetin, özellikle de bu alanların toplumbilimsel açıdan incelenmesi bakımından öncü ve önemli bir düşünürdür. Güçler ayrılığı ilkesi, Fransız ve Amerikan devrimlerinden başlayarak özgürlükçü anayasaların yapımında çok kez göz önünde bulundurulan bir ilke olmuştur.

David Hume ve 'İnsan Zihni Üzerine Bir Araştırma'

Bilim ve felsefede 'tecrübe'nin önemi

Hume, felsefe alanında tecrübeden korkulmamasını rasyonalizme karşı savunan bir filozoftur. İlk defa Hume tecrübeye gereken önemi vermekle felsefenin yönünü değiştirmiş ve Kant'ı da dogmatik uykusundan uyandırmıştır.

Tüten Anğ

(İstanbul Üniversitesi Felsefe Bölümü)

26 Nisan 1711 tarihinde Edinburgh'da doğan David Hume Latince, Grekçe, mantık, matematik, metafizik, doğa felsefesi ve etiği de içine alan güçlü ve başarılı bir eğitim sürecinden sonra hukuk okumaya karar verdi. Ancak aradan geçen yıllar sonunda gerek hukukun gerekse baba mesleği olan ticaretin kendisi için uygun olmadığının farkına varan Hume, zamanının kültür merkezi olan Fransa'ya gitti.

Hume'un eserleri

Hume, Fransa'da 4 yıl kaldı. Bu süre içinde üzerinde çalıştığı kitabını yurda dönünce *A Treatise Of Human Nature* (İnsan zihni üzerine bir araştırma) adıyla 1738'de Londra'da bastırdı. Beklediği olumlu tepkileri alamayan Hume yaşadığı hayal kırıklıklarını şu sözüyle dile getirdi, "zaten ölü doğmuş bir kitap".

Hume'un adı daha sonra yazdığı *Essays Moral, Political and Literary*'le gündeme geldi. Bir generalin sekreteri olarak Hume, Avrupa'nın çeşitli büyük kentlerine gitti. 1748 ve 1751'de *Enquiry Concerning The Human Understanding* ile *Enquiry Concerning The Principles of Morals* yayımlandı. *Enquiry of Human Understanding*, okunması ve anlaşılması zor olan *A Treatise of Human Nature*'nin yeniden yazılmasıdır.

1752'de Edinburgh Üniversitesi Hukuk Fakültesi Kütüphanesi'nde kütüphane memuru olarak çalışmaya başlayan Hume burada *History of England* adlı eserini yazdı. Aynı yıllarda *Natural History of Religion* isimli eseri de yayımlandı.

Hume felsefesinin ana tezleri

Kant *Gelecekte Bilim Olarak Ortaya Çıkabilecek Her Metafiziğe Prolegomena* adlı yapıtının önsözünde şunları söylüyor:

"Hume herşeyden önce metafiziğin bir tek ama önemli bir kavramından yani neden ve etkinin bağlantılılığı kavramından yola çıktı ve bu kavramı kucağında büyüttüğünü ileri süren aklı kendisine hesap vermeye ve şu soruyu yanıtlamaya çağırdı: Akıl hangi hakla bir şeyin öyle bir yapıda olabileceğini düşünebiliyor ki, bu şey konduğu taktirde bununla başka bir şey de zorunlu olarak konsun? Çünkü "neden" kavramı bunu söylüyor. Hume aklın a priori olarak ve kavramlardan hareket ederek böyle bir bağlantılılığı düşünebilmesinin tamamen olanaksız olduğunu karşı çıkılamayacak şekilde kanıtladı." (Kant, Prologomena, Çevirenler İoanna Kuçuradi-Yusuf Örnek, Hacettepe Üniversitesi Yay. B 27, Ankara 1983, s.5)

İzlenim ve düşünceler

Gerçekten Hume'a göre neden-sonuç bağlantısına karşılık gelen bir izlenim (impressions) olmadığından bu bağlantının akla ve onun kavram ve çıkarımlarına dayandırılarak a priori açıklanması ve temellendirilmesi olanaksızdır.

Bilindiği gibi izlenim ve düşünceler (impressions ve idea) ayrımı Hume felsefesinin ana tezlerinden birisidir. İzlenim derken Hume şunu anlıyor:

"Öyleyse izlenim terimi ile kastettiğim daha canlı algılarımızın hepsidir; yani işittiğimiz gördüğümüz, hissettiğimiz, sevdiğimiz veya nefret ettiğimiz, arzuladığımız veya istediğimiz andaki algılardır. İzlenimler, daha az canlı algılar olan ve yukarıdaki duyum ya da hareketler üzerinde dü-

şündüğümüz zaman farkına vardığımız idealardan ayrılırlar." (D. Hume, İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Soruşturma, Çev. Oruç Arıoba, Hacettepe Üniversitesi Yay., B14, Ankara 1976, s.14)

Neden-sonuç bağlantısında gördüğümüz sadece iki olayın birbirini izlemesi, art arda gelmesidir. Olayların pek çok kez birbiri ardından gelmesi bizde bir alışkanlığın doğmasına neden oluyor. Bir başka deyişle biz bu alışkanlığı olaylar arasında zorunlu bir bağ varmış gibi algılıyor, değerlendiriyoruz. Hume'a göre "neden-sonuç ilişkisi ile ilgili bilgimiz hiçbir örnekte a priori düşünme ile elde edilmemiştir, bazı olayları, olguları diğer bazı olaylar ve olgularla devamlı bir arada görmemiz tamamıyla tecrübeden (experience) elde edilir" (David Hume, Enquiry Concerning Human Understanding, Oxford Clarendon Press, 1946, s.27).

'Tecrübe'nin önemi

Bu bağlamda Hume'un verdiği örnekleri göz önünde bulunduralım. Fizikle uzaktan yakından ilgisi olmayan bir kimsenin cilalı iki mermer parçasını yukarıdan aşağıya doğru bir kuvvetle ayırmaya kalkışmasının ne kadar fazla güç gerektirdiğini a priori olarak bilmesi olanaksızdır. Aynı şekilde süt ve ekmeğin neden aslan için değil de insan için besleyici bir değeri olduğunu ancak tecrübeden elde edebiliriz.

Hume'a göre, ekmeğin ve sütün insan için bir besin olduğunu önceki tecrübelerinden elde ettiğinden bana yeniden ekmek gösterdiklerinde bu ekmeğin de aynı şekilde besleyici değeri olduğunu bilirim. Buradaki temel, benzer olayların, olguların, benzer sonuçları meydana getireceğine dair bizde bir beklemenin, bir maumanın varlığıdır. Bu bağlamda "tecrübeye dayanan bütün sonuç çıkarmalarımız geleceğin geçmişe uygun olacağı düşüncesini şart koşar" (Aynı eser, s.35).

Bu beklemenin, bu maumanın temelinde alışkanlığı gören Hume'a göre alışkanlık insan hayatının en büyük yol göstericisidir. Alışkanlık, tecrübelerimizi bizim için yararlı kılar. Eğer böyle olmasaydı bellek ve duyularımıza verilenin ötesinde bütünüyle bilgisiz olacaktık. Hume bu bağlamda şunları söylüyor:

"Alışkanlık öyleyse, insan hayatının yüce kılavuzudur. Tecrübelerimizi bize yararlı kılan ve gelecekte geçmiş olaylar zincirine benzer olaylar beklememizi sağlayan yalnız başına bu ilkedir. Alışkanlığın etkilemesi olmasaydı, bellek ve duyulara dolaysız olarak gelenin ötesinde her olgu sorunu konusunda tümüyle cahil olurduk. Amaçlara araçlar uydurmayı ya da herhangi bir etkinin doğurulması için doğal güçlerimizi kullanmayı bilemezdik" (David Hume, İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Soruşturma, Çev. Oruç Arıoba, Hacettepe Yay. B 14, Ankara 1976, s.39).

'Kavramsız olgular boş, olgusuz kavramlar kördür'

Tecrübeyi günlük hayattan başlayarak bilim ve felsefenin vazgeçilmez bir ayağı olarak gören Hume, Kant'ı dogmatik uykusundan uyandırmış ve onun "kavramsız olgular boş, olgusuz kavramlar kördür" ve "Bütün bilgimiz tecrübeyle başlar fakat tecrübeden doğmazlar" ünlü deyişinin arka temelini oluşturmuştur.

Görülüyor ki Hume, felsefe alanında tecrübeden korkulmamasını rasyonalizme karşı savunan bir filozoftur. İlk defa Hume tecrübeye gereken önemi vermekle felsefenin yönünü değiştirmiş ve Kant'ı da yukarıda dile geldiği gibi dogmatik uykusundan uyandırmıştır. Hume'un tecrübeyi sadece bilgi felsefesi ile ilgisinden değil hayat ve bilginin bütünlüğü ile ilgisinden dolayı ele alıp değerlendirmesi tecrübeye yeni bir anlam kazandırmıştır. Hume şunları söylüyor:

"Bundan böyle tecrübenin otoritesini tartışmaya ve insan hayatının bu büyük yol göstericisini hiçe saymaya yeltenecek ancak bir deli ve dengesiz olabilir." (D. Hume Enquiry Coucerning The Human Understanding, Oxford, Clarendan Press, 1946, s.36).

Hume'a göre tecrübe hayatla, insanın somut bütünüyle, iç içedir, hayalin içinde bir eylemdir. Tecrübe hem bizim için hayalin en büyük yol götericisi hem de düşünme yetimizle bilgimizi ilerlemesini sağlayandır. İnsan bütün hayat ilişkilerinde tecrübeyle iç içe olması nedeniyle tecrübe aktif bir nitelik kazanıyor. Hume için tecrübe duyu verilerinin toplamından fazla ve ondan farklı bir şeydir. Bir başka şekilde dile getirirsek, tecrübe duyuların verilerinden faydalanır fakat yine de onların bize verdiğinden fazlasını bildirir. Eğer böyle olmasaydı tecrübenin olgular alanında bilgilerimizin oluşumundaki yapıcı etkisi söz konusu olabilir miydi?

Tecrübenin sadece duyu verilerinin pasif alıcısı olmadığını söyleyen Hume, bu nedenle pozitivizmin babası olarak değerlendirilemez. Aynı şekilde insan aklının bütün objelerini olgu sorunları ve idea ilişkileri olarak ikiye ayıran Hume, tecrübeyi her iki grubun temeli olarak görmediği içindir ki salt empirist bir filozof olarak da değerlendirilmemelidir.

EVEREST www.everestyayinlari.com SİYASET

Batı'nın Yeni Standartları / Kosova, Doğu Timor ve Dünyaya Hükmeden "Yeni Kuşak"
(Noam Chomsky)
Batı başkentlerinde iktidarlar artık yeni bir kuşağın elinde. Ulusal güvenliği başlıca hedef sayıp tüm insani ideallere sırtını çeviren bir kuşak bu...

Sahibini Arayan Barış
(Der. Mesis Kürkçügil)
H. Bülent Kahraman, Teke Perla, Ahmet Davutoğlu, Mehmet Uğur, Bülent Gökay, Şükrü Argın, Ahmet Kasım Han, Erdal Yavuz, Özcan Yurdakul, Kaan H. Ökten, Gilbert Achkar...

Kuşatma Altında Irak: Yaptırımların Ölümcül Etkileri
(Der. Anthony Arnove)
ABD hizi Irak'a doğru iteklerken, ticari embargo yüzünden ölen 500 bin çocuk, salgın hastalıklar ve harap olmuş bir ülkenin trajedisi...

Taliban: İslamiyet, Petrol ve Orta Asya'da Yeni Büyük Oyun
(Ahmed Rashid)
Bölgeyi tanıyan en iyi gazeteci olan Ahmed Rashid'ten, dünyadaki en objektif, kapsamlı ve ayrıntılı Taliban kitabı...

Yeni Çakallar: Ramzi Yusuf, Usame bin Ladin ve Terörizmin Geleceği
(Simon Reeve)
Dünya Ticaret Merkezi'ne ilk bombayı koyan Ramzi Yusuf, son aylarda adı en çok geçen kişi olan Usame bin Ladin ve ABD'nin bütün dünyayla "terör dansı"...

Sanal Savaş: Kosova ve Ötesi
(Michael Ignatieff)
Kosova'daki bombalar gecekaranlığında ağustos böcekleri gibi parıldayarak düşerken dünya zaten bir felakete doğru gidiyordu...

Immanuel Kant'dan 'Salt Aklın Eleştirisi'

Akıl neyi başarır, neyi başaramaz?

İnsan aklının gücü nereye değin gider? İnsan aklı deneye bağlı olmadan yalnızca kendi kendine neyi başarabilir? Deneyin her türlü gereç ve yardımından yoksun kaldığında aklı ile ne dereceye değin bir iş görülebilir? İşte Kant, bu soruyu ortaya koyar.

Bedia Akarsu

Immanuel Kant, Doğu Prusya Krallığı'nın yönetimindeki Königsberg'de 1724 yılında doğdu; bütün yaşamını aynı kentte geçirdi; 12 çocuklu bir saraç ustasının oğlu olarak dar yaşam koşulları içinde büyüdü. Königsberg'de felsefe, matematik ve doğa bilimleri okudu. 1756'da doçent, 1770'de mantık ve metafizik profesörü oldu. 1781'de yayımlanan *Salt Aklın Eleştiri* adlı eseri, Kant'ın ana yapıtı sayılır.

Kant'ın ünlü sorusu

Salt aklın eleştirisinden Kant, her türlü deneyden bağımsız olarak aklın varmaya çalıştığı her türlü bilgi bakımından akıl yetisinin eleştirilmesini anlar. Böylece de bir fizikötesinin olanaklı olup olmadığının araştırılmasını ve sınırlarının belirlenmesini ister. Akıl neyi başarır, neyi başaramaz? İnsan aklının gücü nereye değin gider? Sınırları nereye varır? İnsan aklı deneye bağlı olmadan yalnızca kendi kendine neyi başarabilir? Deneyin her türlü gereç ve yardımından yoksun kaldığında aklı ile ne dereceye değin bir iş görülebilir? İşte Kant, bu soruyu ortaya koyar.

Kant'a göre bütün bilgimizin deneyle başladığından hiç kuşku duyulamaz. Zaman bakımından deneyden önce gelen hiçbir bilgi yoktur. Doğuştan olan kavramlar deyince, diyor Kant, insanda her türlü deneyden önce var olan birtakım kavramlar, bilgiler düşünülüyorsa, böyle bir şey yoktur. Bununla birlikte, her bilgi zaman bakımından deneyle başlarsa da, yine de bütün bilgilerimiz deneyden çıkıyor denemez. Aklın deneyden almadığı ve doğrudan doğruya kendisinden çıkardığı bilgiler vardır. Bu bilgilere Kant a priori (önsel) der ve bunları a posteriori (sonsal) olan, yani kaynakları deneyde bulunan empirik bilgilerden ayırır. Örneğin kırmızı rengini bilmek için, daha önce bu rengi görmem gerekir. Ama "birlik" gibi, "nedensellik" gibi kavramları rengi görebildiğiniz gibi göremeyiz. Bir ateş görüyorum ve sıcaklığın yayıldığını duyuyorum, "bu ateş, bu sıcaklığın nedenidir" diyorum; böylece ateşle ısı arasında bir bağlantı kuruyorum, ama bu zorunlu bağlantıyı görüyor muyum? **Burada ben deneye bir şey katıyorum.** Oysa Kant, her türlü deneyden bağımsız olan bilgilere a priori bilgiler der; a priori bilgilerden de empirik olanla **hiç karışmamış** olanlarına **salt bilgi** der. Örneğin "her değişmenin bir nedeni vardır" önermesi a priori bir önermedir, ama salt değildir, çünkü değişme ancak deneyden çıkarılabilen bir kavramdır.

Salt bilgiyi empirik bir bilgiden güvenle ayırt edebilecek belirtiler de, Kant'a göre, **zorunluluk** ve **tümellik**tir. Bir önerme zorunlu olarak düşünülüyorsa, o önerme a prioridir, deneyin gösterdiği şey zorunlu

olamaz, deney bize bir şeyin şöyle ya da böyle olduğunu öğretirse de, başka türlü olamayacağını öğretmez. Öyleyse zorunluluğun olduğu yerde a priorilik vardır. Deney, yargılarına hiçbir zaman kesin bir tümellik de veremez, onun için şöyle denir: Şimdiye dek görüp bildiklerimize göre şu ya da bu kuraldan bir ayrılma olmamıştır. Demek ki, bir yargı kesin bir tümellikle düşünülüyorsa, hiçbir olağandışıya yer verilmiyorsa, bu yargı deneyden türetilmiş olmayıp, salt a priori geçerliktedir. Öyleyse zorunluluk ve tümellik a priori bir bilginin güvenilir belirtileridir. İnsan bilgisinde zorunlu ve tümel olan salt a priori bilgilerin bulunduğunu gösteren en belirgin örnek de matematiktir. Matematiğin hemen bütün önermeleri a prioridir. Matematik bize deneyden bağımsız olarak a priori bilgide ne denli ileri gidebileceğimizin parlak bir örneğini verir Kant'a göre.

Kant iki bilgi türünü ele alır. Bütün yargılarda öznenin yüklemle iki türlü ilintisi olabilir. 1) Yüklem özneye bağlı ise, bu özne kavramının içinde bulunan bir şeyse, bu kavramın dışına çıkmıyorsa, bu türden yargılara çözümleyici (analitik) yargılar der Kant. 2) Yüklem özne kavramının dışında ise, özne kavramında düşünülmemiş olan bir şey katıyorsa bu kavrama, bu türden yargılara bireşimsel (sentetik) yargılar der Kant. Çözümleyici yargılar kavramlarımızın açıklanmasından, aydınlatılmasından başka bir şey değildirler, bize yeni bir şey öğretmezler. Oysa bilim birtakım bilgilere varmak ister. Yeni bilgilere ise çözümleme ile varılamaz. Çünkü çözümleme konuya yeni ber şey katmaz. Çözümleyici yargılar a priori yargılardır, deneye dayanmazlar. Deney yargılarının ise tümü bireşimseldir. Çözümleyici yargılar bilgimizi genişletmediğine göre, bilim ancak bireşimsel yargılarla iş görebilir. Öte yandan bilim kullandığı önermelerin zorunlu olmasını ve tümel olarak geçmesini ister. Öyleyse bilim, hem a priori olan, hem de kavramın dışına çıkan birtakım bilgilere varabilmelidir. Bütün bilimler bu türden önermeler kullanır Kant'a göre; bunlara da bireşimsel önsel (sentetik a priori) önermeler der.

Bireşimsel önermelerde kavramın dışına çıkılıyor, konuya yeni bir şey daha katılıyor; bunu da bize deney sağlıyor. Ama bireşimsel önsel yargılarda bu yardımcı araç yok. Öyleyse nasıl oluyor da anlığımız kavramın dışında ona yabancı olan bir yüklemi bu kavrama bağlayabiliyor? Nasıl oluyor da anlığımız deneye dayanmadan bu bireşimi yapabiliyor? Kant'ın ünlü sorusuyla: Bireşimsel önsel yargılar nasıl olanaklıdır? İşte deneyden bağımsız olan salt aklın eleştirisinin temel sorusu budur.

(Bedia Akarsu, "Çağdaş Felsefe", İnkılâp Kitabevi, s.29-32)

Jean-Jacques Rousseau'nun 'Toplum Sözleşmesi'

'Öyle bir toplum biçimi bulmalı ki...'

Toplum Sözleşmesi şu soruna yoğunlaşır: Üyelerinden her birinin canını, malını bütün ortak güçle savunup koruyan öyle bir toplum biçimi bulmalı ki, orada her insan, hem herkesle birleştiği halde, yine kendi buyruğunda kalsın, hem de eskisi kadar özgür olsun.

Vedat Günyol

Toplum Sözleşmesi 1756-1760 yıllarında yazılmış, 1762'de basılmıştır. Sainte–Beuve'e bakılırsa, Rousseau'nun en çok değer verdiği yapıtıdır bu. Rousseau bu kitabı için: "Epeyi önce, gücümü tartmaksızın yazmaya kalkıştığım, ama, o gün bugün bir yana bıraktığım daha geniş bir yapıttan alınmıştır" diyor. Rousseau'nun yazmayı tasarladığı bu geniş yapıtın adı *Politik Kurumlar* olacaktı. *Toplum Sözleşmesi*, taslak halinde kalan bu yapıtın bir bölümüdür.

Toplum Sözleşmesi, haklı ve doğru bir toplumun temellerini atmaya çalışıyor. *İnsanlar Arasında Eşitsizliğin Doğuşu ve Temelleri Üstüne Konuşma* adlı yapıtında Rousseau, insanların doğal yaşama halindeki ilk özgürlüklerinin özlemini çekmektedir. Ona göre, doğa yasaları gereğince yaşayan insanlar özgür ve eşittiler, toplum düzenine geçince bu mutluluğu yitirmişlerdir. İnsanların başına gelen belaların başlıcası mal mülk tutkusundan doğmuştur. Ayrıca, bir avuç güçlü insanın başkalarını buyruk altına almasıyla da, insanlar arasında kölelik–efendilik ilişkileri çıkmıştır ortaya. Kısaca, insanın yaradılışı ile toplum içindeki koşullar arasında derin bir karşıtlık doğmuştur. İşte, *Toplum Sözleşmesi* bu düşüncenin ardından yürür, *Eşitsizlik Üstüne Konuşma*'nın sona erdiği yerde *Toplum Sözleşmesi* başlar (G.del Vecchio).

Eşitsizlik Üstüne Konuşma, artık bir daha geri dönmeyecek olan doğal yaşama haline, ilk özgürlüğe olan özlemin dile gelmesidir. *Toplum Sözleşmesi* ise, doğal yaşama haline dönülmeyeceğini ve politik toplumun su götürmez bir gerçek oluşu karşısında, toplum içinde yaşayan insana doğal haklar sağlama isteğini dile getirir.

Rousseau, *Toplum Sözleşmesi*'nde, toplumu bir gerçek olarak ele alır. Onun niyeti "insanları oldukları gibi, yasaları da olabilecekleri gibi ele alıp toplum düzeninde güvenilir ve haklı bir yönetim kuralı bulunup bulunamayacağını araştırmaktadır."

Yapıt dört kitaba bölünmüştür. Birinci kitap, toplumun bir sözleşme yoluyla doğduğundan; ikinci kitap, "souverain", yani egemen varlıktan, egemenlik ve genel istemden; üçüncü kitap, yürütme gücü olarak çeşitli yönetim biçimlerinden; dördüncü kitap da, sistemin işleyişinden ve toplumun dininden söz eder.

Kitap 1: Rousseau, burada toplumun yasal yaşama koşullarını belirlemeye çalışıyor. Bu koşullar kendiliğinden benimsenen bir sözleşmedir. Toplum Sözleşmesi şu sorunun çözüm yolunu vermelidir: "Üyelerinden her birinin canını, malını bütün ortak güçle savunup koruyan öyle bir toplum biçimi bulmalı ki, orada her

Rousseau

insan, hem herkesle birleştiği halde, yine kendi buyruğunda kalsın, hem de eskisi kadar özgür olsun. İşte, *Toplum Sözleşmesi*'nin çözüm yolunu bulduğu ana sorun budur."

Toplum Sözleşmesiyle her ortak, topluma mallarını ve yaşamını bırakır; "önce doğal özgürlüğünü, sonra da istediği ve elde edebileceği şeyler üzerindeki sınırsız hakkını". Ama, buna karşılık, "toplumsal özgürlüğü ve elindeki şeylerin sahiplik hakkını" kazanır. Kişilerin "devlete adadıkları canları bile, bu yoldan sürekli olarak korunmuş olur."

Kitap 2: Genel istemin yürürlüğe konmasından başka bir şey olmayan egemenlik ne bırakılabilir, ne de bölünebilir. "Yalnız genel istem, kamu gücünü, devletin kuruluşundaki amaca, yani herkesin iyiliğine uygun bir yoldan yönetebilir." "Genel istem yasalarla dile gelir. Toplum içinde bir birleşmenin koşulu olan yasalara uyan halk, yasaları koyan halkın kendisi olmalıdır." "Halk kendiliğinden sadece iyilik ister, ama yine kendiliğinden her zaman iyiliğin nerede olduğunu görmez." Öyleyse, halka yol gösteren yüksek zekâlı biri gerektir. Devlette olağanüstü bir durumda olan bu yüksek zekâlı insan, yasacıdan başkası değildir. Yasacı, Rousseau'ya göre tanrısal bir varlıktır: "İnsanlara yasalar koymak için tanrılar gerek."

Kitap 3: Topluluk ya da egemen varlık, yasaları hükümet aracılığıyla yürütür. Hükümet "Yurttaşlarla egemen varlığın karşılıklı ilişkilerini sağlamak amacıyla aralarında kurulmuş, gerek yasaları yürütmek gerek toplum özgürlüğünü sürdürmekle görevli, aracı bir bütündür". Üç çeşit yönetim biçimi vardır: Demokrasi, aristokrasi ve monarşi. Demokrasi küçük devletlere, aristokrasi orta derecede, monarşi ise varlıklı uluslara elverişlidir. Hükümet, her zaman egemen varlığın denetimi altındadır. Çünkü, genel istemin uygulanmasından başka bir şey olmayan egemenlik yalnız halka, yani egemen varlığa aittir.

Kitap 4: Sistemin işlemesini sağlamak için birtakım önlemler alınacaktır. En yüksek güvenek olarak da, yurttaşların toplumsal duygularla bezenmiş olmaları istenecektir (E. Aubry).

Toplum Sözleşmesi, Dreyfus-Brissac'ın dediği gibi, az okunan, ama üzerinde durmadan söz edilen yapıtların başında gelir. Yayımlanmasından iki yıl sonra, yani 1764'de İngilizce'ye çevrilmiş olan bu yapıt, bugün aşağı yukarı bütün dillere çevrilmiş bulunuyor.

(Jean-Jacques Rousseau, "Toplum Sözleşmesi", Çev. Vedat Günyol, Adam Yayınları, 8. Basım, Haziran 2001. Vedat Günyol'un 1965 yılında yazdığı Önsöz'den alınmıştır.)

Adam Smith ve 'Ulusların Zenginliği'

Ekonomi politiğin 'kurucu babası'

"Büyümede asli öğe 'kâr'dır ve 'kâr' da kapitalistin özel çıkarının göstergesidir ve madem ki 'büyüme' bütün olarak toplumun çıkarınadır; o halde 'özel çıkarlar' ile 'toplumsal çıkarlar' arasında çatışmadan değil, ahenkten söz edilebilir. Bu ahengi de 'görünmeyen el' yerine getirir."

Prof. Dr. İşaya Üşür

Adam Smith (1723-1790), *Ulusların Zenginliği* (1) adlı çahşmasını 1776 yılında yayımlamıştı. Doğrusu istenirse, bu inceleme, kendine öngelen incelemelerin üstünde ve "orijinal" fikirler içermiyordu.

1804 yılına gelindiğinde, Pietro Custodi "iktisat"a "klasik" sıfatını ilk kez sokuyordu. 1874 yılında Roscher, Adam Smith'in çalışmasını "klasik" olarak nitelemekteydi. Gerek Custodi'nin, gerekse Roscher'in yüklediği anlamıyla "klasik" sıfatı, **birinci sınıf, örnek, taklit edilmeye değerin** dışında bir şeye işaret etmiyordu. Oysa Karl Marx, daha 1847'de *Felsefenin Sefaleti*'nde Adam Smith'i (ve David Ricardo'yu) "... feodal izler taşıyan üretim ilişkilerini temizlemeye, üretici güçlerini arttırmaya ve sanayiye ve ticarete yeni bir hız vermeye çalışan bir burjuvaziyi temsil ederler" biçiminde; *Kapital*'de ise "... **klasik ekonomi politik** dediğim zaman... W. Petty'den yana **burjuva üretim biçiminin gerçek temeli olan ilişkileri** araştırıp inceleyen bütün ekonomiyi anlıyorum" demek suretiyle hem "klasik iktisat"a (ekonomi politiğe) bir tanım getirmekte, hem de Adam Smith'i klasik iktisatçılar içinde saymaktaydı. O halde, kabaca 19. yüzyılın 2. yarısından bu yana "klasik iktisat" ve "klasik iktisatçılar"ın tanımı ve kapsamı farklılıklar gösterse de A. Smith ve eseri *Ulusların Zenginliği* (bilimsel) iktisadın (ekonomi politiğin) "kurucu babası" ve başlangıcı olarak tanıtılmaktadır denilebilir.

Serbest piyasanın 'görünmeyen eli'

Adam Smith'in iktisadi düşünceler tarihinde retoriğinin kurbanı olan az sayıdaki iktisatçıların ön sıralarında yer aldığı iddia edilebilir. 1776-1785 yılları arasında beş baskı yapan *Ulusların Zenginliği* bugün dahi "meslekten iktisatçılar" içinde bile muhtemelen en az okunan kitaplardandır. Okunsun veya okunmasın, fakat ondan akılda kalan ve yirmi yıldan bu yana daha da popüler olan şu ilkedir: "Serbest piyasa mekanizmasının görünmeyen eli". Oysa ki Adam Smith ne "serbest" piyasadan ne de onun mekanizmasından bahsetmişti: Söz ettiği sadece "piyasalar" idi. "Görünmeyen el" ise bugünlerde iddia edildiği üzre, her derda deva bir büyü değil, sadece "düzenleyici bir ilke" idi. Oysa 1980'lerin başında Reagan ile Thatcher telefonlaşırken biri Londra'dan, diğeri Washington'dan Adam Smith'in selamlarını birbirlerine herhalde iletiyorlardı.

Adam Smith

Ahlaki Duygular Teorisi

Adam Smith'in en fazla tanınan kitabı *Ulusların Zenginliği* olmasına karşın, onun anlaşılması için diğer çalışmaları bir yana bırakılsa bile, 1759'da yayımladığı *Ahlaki Duygular Teorisi* (Theory of Moral Sentiments) vazgeçilmez bir parçadır. Sorun şuydu: İçinden henüz bütünüyle çıkılmamış olan bir toplum yapısında, feodal ilişkilerde, kötülük/günah sayılan, fakat çiçeklenmeye başlayan ve ulusal serveti de çıplak gözle görülür biçimde arttıran "kendi çıkarı peşinde koşan", dolayısıyla bencil bireylerden oluşmakta olan "yeni" toplum yapısı mevcudiyetini nasıl sürdürecekti/sürdürebilir miydi? Doğrusu; sorunu 1705-1725 arasında birçok çalışmasında, fakat içlerinde en ünlüsü olan *Arıların Masalı*'nda (The Fable of the Bees) Bernard Mandeville ortaya koymuştu: Toplumsal yarar özel günahlardan türüyordu ama, bu özel günahlar her zaman **toplumsal yarara** yol da açmıyordu. Bunu engellemek için sığınılacak tek yer "becerikli, dürüst yöneticilerin" aydınlatıcı elleriydi. Sorunun ortaya konuluşu ve Mandeville tarafından önerilen çözüm hararetli tartışmalara yol açmıştı. Adam Smith'in hocası Hutcheson, D. Hume, Ferguson bu tartışmanın ünlü figürleri arasındaydı. Tam da bu altı çizilmesi gereken bir başka husus, tartışmanın **İskoç Aydınlanma Geleneği** içinde yapılmış olmasıdır. İşte, aynı gelenek içinde yer alan Adam Smith 1759 yılında yayımladığı *Ahlaki Duygular Teorisi* adlı çalışmasıyla bu "yeni" tartışmaya; yani "yeni" ticaret toplumunda ahlaki sorun nasıl ele alınmalıdır ki, toplum çözülmeden ayakta kalsın sorununu ve kendi cevabını getirmekte, daha sonra kaleme alman *Ulusların Zenginliği*'nde bu "ahlak"ın içinde işleyebileceği yeni toplum ve iktisadiyatını çözümleme yoluna gitmişti. Demek ki *Ulusların Zenginliği* sadece **pozitif** yönelimli bir çalışma değil, aynı zamanda **normatif** yönelimli bir çalışmadır da... Serbest piyasacıların gözden kaçırdıkları nokta, sanıyorum tam da bu noktadır.

'Emek, tüm şeylerin ilk fiyatıdır'

Ulusların Zenginliği, kendinden sonra gelen farklı iktisadi düşünce geleneklerine de miras kalan dört sorun etrafında örgütlenmiştir: 1) Bir şey (meta) neden ve nasıl bir "değer"e sahip olmaktadır? 2) Bir şeyin (metaın) "değer"i ile bu şeyin (metaın) "piyasa fiyatı" arasındaki karmaşık ilişkiler ve

farklılıklar neden ve nasıl ortaya çıkmaktadır? 3) "Değer" ile "bölüşüm" arasında bir ilişki var mıdır? Var ise bu nasıl bir ilişkidir? 4) "Değer"i (işlevsel olarak) nasıl ölçebiliriz?

Aslında temel soru(n) birinci soru(n)dur; yani değerin kaynağı sorunudur. Diğer soru(n)lar bu soru(n)un mantıksal uzantılarıdır. Bu bağlamda *Ulusların Zenginliği*'nin açılış cümlesi anlamlıdır.

"Her ulusun yıllık **emeği**, bu ulusun bir yılda tükettiği yaşam için gerekli maddelerin tümünü sağlayan **esas kaynaktır.**" (Vurgular orijinalinde yok). Kısaca; ulusal zenginliğin orijinal kaynağı emektir. Biraz ileride bu önerme çok daha güçlü bir biçimde dile getirilecektir: "Emek, **tüm şeylerin ilk fiyatı**, onları satın almak için ödenen gerçek satın alma parasıdır. Dünyanın her yerinde zenginlik altınla ya da gümüşle değil, aslında emekle satın alınmıştır"... (Vurgular benimdir).

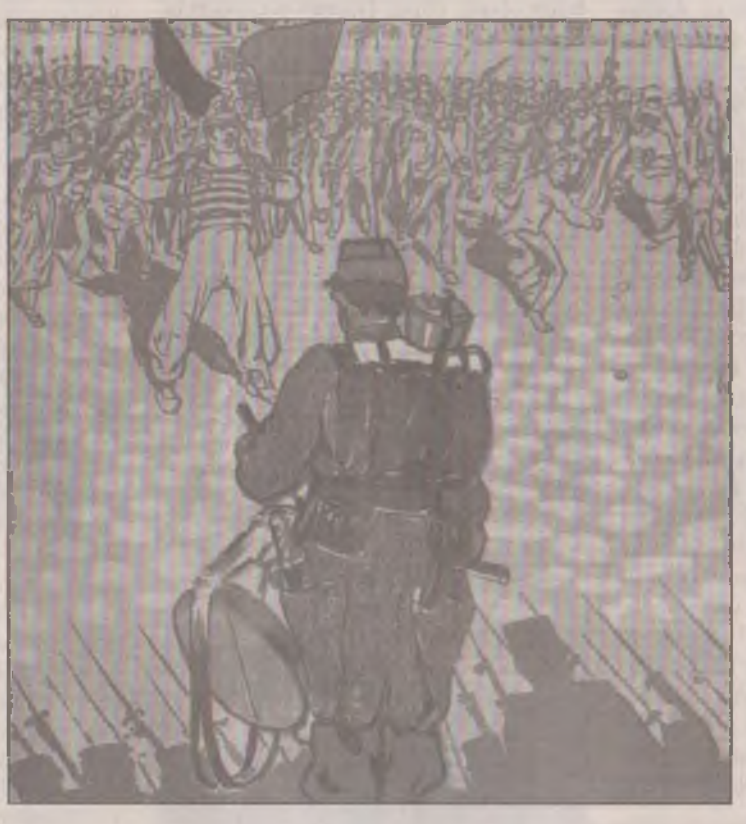

Emeğin "**tüm şeylerin ilk fiyatı**" olduğu önermesi güçlü bir önermedir. Çünkü eğer böyleyse, ulusal zenginliğin üretilmesinde (toprak bir yana bırakıldığında) "sermaye"de kullanıldığına göre, "sermaye"nin de "ilk fiyatı" yine emek olacak demektir. Çözümlemesi kendi içinde uzlaşmaz çelişkiler taşısa da, Adam Smith'in çözmeye gayret ettiği temel problem bu idi. Burada gözden kaçırılmaması gereken temel bir nokta şudur: Zenginliğin dolaşımdan değil, üretimden kaynaklandığı yolundaki görüş, artık A. Smith ile birlikte sağlam ve güçlü bir gelenek oluşturmaya başlamıştır.

Toplumsal zenginliğin büyümesine ilişkin önerme

Adam Smith'in çözümlemesinde zenginliğin artması iki nedene dayandırılır: a) Emek üretkenliği ve b) Üretken emek ile üretken olmayan emek arasındaki oran.

Emek üretkenliğindeki artış **işbölümünden** ileri gelir: **İşbölümü** ne kadar derinleşirse, emeğin üretkenliği o oranda artar. İşbölümünün kaynağı ise *Ulusların Zenginliği*'nin belki de en "ideolojik" yönlerinden birini meydana getirir: "İşbölümü, ... insan tabiatında mevcut belirli bir meyilin, yani alıp vermek, bir şeyin bir başka şeyle trampa ve değiş etmek temayülünün neticesidir." Öte yandan, işbölümünün sınırları, "piyasanın **genişliği** ile sınırlanmak gerektir". Ne var ki, sermaye birikimi arttıkça, piyasaların genişliği sermaye birikiminin fonksiyonuna girecektir. Diğer taraftan "üretken emek" sorunu, Adam Smith'e çoğu zaman haksızca yöneltilen eleştirilerin kaynağı olmuştur. Katılınır veya katılınmaz ama, Adam Smith bu konuda basit fakat asli bir noktaya gönderme yapıyordu: "Harcandığı nesnenin değerine **değer katan** bir tür emek vardır; bir de böyle bir sonuca yol açmayan emek vardır. Birinci tür emek, bir **değer** ürettiği için üretken emek, diğeri ise üretken olmayan emek diye adlandırılabilir". O halde buradan hareketle **değer üreten** emeğin basitçe emek değil, üretken emek olduğu ileri sürülebilecektir.

Özü itibariyle Adam Smith'in toplumsal zenginliğin büyümesine ilişkin önermesi şudur: Zenginliğin büyütülmesinin gerekli koşulu **sermaye birikimidir**. Sermaye birikiminin derinleşmesini belirleyen ise toplumun üç temel sınıfı (kapitalistler, işçiler ve toprak sahipleri) arasında gerçekleşecek olan **bölüşümdür. Bölüşüm** süreci içinde kapitalistlere kâr adı altında giden pay, sermaye birikiminin de asli kaynağını oluşturacaktır. Dolayısıyla kâr oranının zaman içinde kazanacağı büyüklük, toplumsal zenginliğin ulaşacağı büyüklüğün belirlenmesinde de asli bir öğe olacaktır. Şimdi; madem ki toplumsal zenginliğin artışında yani büyümede asli öğe "kâr"dır ve "kâr" da kapitalistlerin özel çıkarlarının göstergesidir ve madem ki "büyüme" bir bütün olarak toplumun çıkarınadır; o halde "özel çıkarlar" ile "toplumsal çıkarlar" arasında bir çelişkiden, bir çatışmadan değil, bir ahenkten söz etmek daha doğru olacaktır. Bu ahengi de yersel bir kavram olan "görülmeyen el" yerine getirecektir. Böylece, Mandevile'in ortaya koyduğu sorun Smithçi çözüme kavuşmuş olacaktır.

Klasik ekonomi politik geleneğine katkısı

Adam Smith'in klasik ekonomi politik geleneğine katkısı üzerine neler söylenebilir? Bu katkılardan ilki, herhalde **çözümleme birimine** ilişkindir: **Çözümleme birimi** kapitalist toplumu oluşturan üç temel sınıftır; kapitalistler, işçiler ve toprak sahipleri. Kâr, **toplumsal artıkın** bir parçasıdır ve **üretim süreci sonucunda** kapitalistlere giden bir paydır. Böylece sanayi kapitalisti ile tarım kapitalisti, tüccar kapitalistten farklılaştırılabilecektir. Adam Smith'in ikinci katkısı doğal fiyat-piyasa fiyatı ayrımı ile bir yandan göreli fiyatlar sorununu, diğer yandan da uzun dönem denge fiyatı sorunsalını ortaya koymuş olmasında yatmaktadır. Üçüncü bir katkı, çözümlemesinin odak noktasında talebin değil arzın, dolayısıyla üretimin yer almasıdır. Bununla birlikte talebin etkisinin bütünüyle göz ardı edildiği de ileri sürülemez. Nihayet Adam Smith'in iktisadi düşünceye bıraktığı dördüncü miras da bir ölçü olarak değer sorunudur.

DİPNOT

1) A. Smith, Ulusların Zenginliği, Çev. A. Yunus, M. Bakırcı, İstanbul, Alan Yayıncılık, 1985 Veya A. Smith, Milletlerin Zenginliği, Çev. Haldun Derin, I-IV Cilt Milli Eğitim Klasikleri 1948-1955 veya A. Smith, 1937 Wealth of Nations, The Modern Library.

Auguste Comte'un 'Pozitif Felsefe Dersleri'

'Artık devrim değil, düzen'

Comte'a göre, toplumun dinamik yönü ilerleme yasalarını içinde bulundurur ve dinamik yön statik yöne bağlıdır. İlerleme düzenden gelir. Bu düşüncesi ile Comte, her şeyin tersine çevrilmesine neden olduğunu söylediği, eleştirici ve devrimci döneme kapılarını kapar.

Bedia Akarsu

Auguste Comte (1798-1857), Fransa'da Montpellier'de doğmuş, 1814'te pozitivist düşüncenin merkezi olan Ecole Polytechnique'e girmiş, Saint-Simon'un öğrencisi, sonra da sekreteri olmuş, ama sonra ondan ayrılmıştır. 1826'da zamanının bilginleri, özellikle ünlü fizyolog ve matematikçileri önünde ünlü *Pozitif Felsefe Dersleri*'nin ilkini verir. Ancak bu çalışmaları geçirdiği bir bunalım yüzünden yarıda kalır, 1829 yılında Comte "Dersleri" yeniden ele alıp, altı ciltlik yapıtını 1842'de tamamlar. Comte'un yaşam koşulları güç olmuştur. Başarılı çalışmalarına karşın istediği kürsü kendisine verilmemiş, özel dersler vererek yaşamını sürdürmeye çalışmıştır. Geçirdiği sinirsel bunalımın bu yaşam koşulları ile ilgisi vardır. Sonunda pozitivist dostlarının yardımıyla yaşamak zorunda kalır. 1844'te kendisine bütün yaşamı boyunca bağlanacağı Clotilde de Vaux ile tanışır, ama iki yıl sonra yitirir onu. Bir "insanlık dini" düşünü de Clotilde'e olan sevgisinden esinlendiği söylenir. *Cours de Philosophie Positive* (Pozitif Felsefe Dersleri)'nin VI. cildine yazdığı önsözde bilginlerin dar uzmanlıklarından yakınarak uğradığı düş kırıklıklarını anlatır.

Comte'un iki ana konusu

Auguste Comte'un düşüncesinin ilk kımıldatıcısı, toplumun yeniden düzenlenmesidir. Buna erişmek için de kafaların yeniden biçimlendirilmesini gerekli görür. Ona göre toplumu doğrudan doğruya bir eylemle yeniden kurmayı istemekle yanlış bir adım atılmış olur. O, Saint-Simon'u bunu istemekle suçlamıştır. Comte'a göre ilkin akla, insan düşüncesinin ilerlemesine uygun yeni alışkanlıklar vermek gerekir.

Toplumsal ilerlemenin bilimin ilerlemesi ile bağlantısı bütün felsefe tarihi boyunca ele alınmış bir sorundur. Ama bu bağlılık büsbütün ayrı biçimlerde ele alınmıştır. Örneğin Platon *Devlet*'inde toplumun yapısı ile bilimlerin yöntemini aynı zamanda ele alır. Oysa Aristoteles, *Politika*'sında toplumsal bilimi ayrı bir bilim olarak görür. Hobbes politikayı bilimsel felsefeye bağlamak eğilimindedir. Montesquie Aristoteles'in tutumunu benimser. Bu sorun Comte'un da temel sorunu olmuştur. Ama Comte bu iki akımı birleştirmiştir. Bilimsel düşüncenin kendi başına toplumu düzenleyeceğine inanmaz Comte. Ancak toplumsal olaylar biliminin kurulması ile bu yapılabilir. Bu bilim olmadan şiddetle çattığı zamanının bilginlerinin durumuna düşülür. Ama toplum biliminin bilimsel yöntemin toplum olaylarına uygulanmasından başka

Auguste Comte

türlü kurulabileceğine de inanmaz. Bu da ancak bilimlerin ansiklopedik bir sıralamasının gözden geçirilmesiyle olanaklı olur. Toplumsal bilim olmadan bilimsel düşüncenin yararsızlığı, bilimleri bir aşama düzeni içinde ele almadan da toplumsal bilimin olanaksızlığı, işte Comte'un iki ana konusu. Toplumbilim olmadan bilimsel düşünce yalnızca eleştirici ve yadsıyıcı olacak buna karşılık öteki bilimlere dayanmadan toplum olaylarını inceleme de olumlu ama keyfi yargılar verecek. Bu ikisinin birleşmesi ile ancak, toplumun yeniden düzenlenmesi sorunu çözülebilecektir.

Comte ve bilimler

Bilimlerin ereği doğruyu araştırmaktadır. Bu bilimlerin ortaya çıkardığı bilgilerden sonradan toplum için yararlanılır. Bu topluma yararlı olma, bilginin kafasında araştırmasının kımıldatıcısı olabilir, ama bu yine de bilimsel özgürlüğü, araştırma özgürlüğünü ortadan kaldırmaz. Bilimsel araştırmada özgürlük temeldir. Oysa Comte'da pozitif bilimler toplumun düzenlenmesi için birer araçtırlar yalnızca. Doğrudan ya da dolaylı olarak hepsi bir ereğe göre düzenlenmişlerdir. Bütün *Pozitif Felsefe Dersleri* boyunca bilimin kesin özgürlüğü ile araç olarak ona yüklenen gereklilikler, yükümler arasında belli belirsiz de olsa bir çatışma, bir hesaplaşma görülür.

Her bilimin Comte'a göre, konusunun yapısı ile sınırlı ve kesin bir görevi vardır. Bilimler doğrudan doğruya olgulardan hareket etmeli, onların arkasındaki nedenlerle uğraşmamalıdır. Bilimler olaylar arasındaki yasaları ve değişmez bağlantıları araştırırlar, ama doğanın özünü ve gerçekliğin ya da özlerin nedenlerini bilemezler. Bilimsel incelemeler Comte'a göre, "gerçek yasalarını bulmak için görüngülerin (fenomen) çözümlenmesi ile sınırlı" olmalıdır.

Comte'un bilim üzerindeki bu anlayışı "kafaların yeniden biçimlendirilmesi" (intellektuel reform) görüşü ile de bağlantı içindedir. Tanrıbilim ve fizikötesi çağların öznel kavramları yerine nesnel kavramların konulması söz konusudur burada da. "İnsan beynini dış düzenin kesin bir aynası durumuna çevirmek" gerekir ona göre. Bu formül gökbilimden toplumbilime dek bütün bilimler için geçerlidir. Bütün bilimleri üzerine kuracağımız temel dış dünyanın herkes tarafından gözlenebilen olaylarıdır. Bilimin doğrudan doğruya olaylardan hareket etmesini isteyen Comte, böylece tanıtlanamayan her varsayımın da karşısındadır. Her bilim varsayımlarla çalışır, ama bunlar az sayıda ve geçici olmalı, bunların yerine olguları koymaya çalışmalı. Ancak bu olgular da elden gel-

diğince kesin gözlenebilir birtakım olgular olmalıdır. Bilimleri de özlere inmeden yalnızca gerçekleri göz önünde tutarak sınıflamaya girişir Comte ve altı temel bilim ayırır: Matematik, gökbilim, fizik, kimya, yaşambilim ve toplumbilim. Altı temel bilimin bu sıralanması onların doğuş sırasını da belirler. Matematik ve gökbilim Eskiçağ'dan beri vardırlar. Ama fizik 17. yüzyılda doğmuştur, kimya Lavoisier ile, yaşambilim Bichat ile. Comte kendisini de toplumbilimin yaratıcısı olarak görür. Bu mantıksal ve tarihsel düzen aynı zamanda eğitimseldir de. Matematik eğitimin zorunlu bir girişi, toplumbilim de tacıdır.

Pozitiflik belirtileri

Bu altı temel bilimi ard arda inceleyen *Pozitif Felsefe Dersleri* bir yöntem araştırması değildir; bilimlerin güncel durumunun yalın bir özeti de değildir; bilimler arasındaki karşılıklı bağlantıları yöntemli bir biçimde inceleyerek bilimsel çalışmayı eşgüdümleme denemesidir. Her bilim bütün içindeki yerine göre kavranacaktır. Gözlem ve deneyin sınırını aştımı da bilim pozitif olmaktan çıkar. Örneğin kendi çağındaki fiziği pozitifliği henüz tam olmayan bir bilim örneği olarak gösterir Comte.

Pozitifliğin ne olduğunu belirlemek için Comte birtakım kurallar öne sürer. İlkin, bir bilim araştırması nesnelerin yapısı üzerinde bir varsayıma dayanan çözümsel incelemelere geri götürebiliyorsa, henüz fizikötesi alanındadır. Pozitif bilim olgulara dayanmalıdır, varsayımlara değil. Gerçi varsayımlardan kaçınılamaz, ama bunların nesnesinin yapısı ile ilgili olmaması ve geçici olması gerekir. Bunların yerine olgular konmalıdır.

Pozitifliğin ikinci belirtisi, yasaların göreli niteliğidir. Comte'a göre gerçekten evrensel yasalar yoktur. Çünkü gözlemin sınırları dışına çıkılamaz.

Pozitifliğin, bir bilimin pozitif olmasının üçüncü belirtisi, birbirinden ayrı olgular arasındaki yakınlık bağlantılarının kurulmuş olmasıdır. Pozitif bilim gözlenebilen olgulardan hareket eder. Bu olguların kesin ve belirli birtakım olgular olması ve bu olguların kesin olarak belirlenmesi için de aralarındaki bağlantıların saptanmış olması gerekir. Öyleyse her bilim birtakım kesin olgulardan ve bu olgular arasındaki bağlantıları belirlemekten hareket edecektir.

Pozitifliğin birbirine bağlı başka iki belirtisi de, olguların önceden görülmüş olması ve bunlar üzerindeki etkimiz. Ama bu iki nitelikten, pozitif bilimlerin sıra düzeni içinde, biri ortaya çıkınca öbürü kaybolur. Örneğin gökbilimde önceden görme tamdır, ama etkimiz sıfır.

Pozitif bilimlerin hepsi birlikte toplumbilimin bir bütün içinde bir araya getirdiği bir dizge (sistem) kurarlar. Toplumbilimin bütün önceki bilimlerinkine üstün olan bir akla uygunluğu vardır, çünkü bütünün ayrıntılara olan üstünlüğünü kurmuştur.

'İlerleme düzenden gelir'

Comte'un kurduğu toplumbilim şu çizgileri gösterir: Toplumsal yapı, ilerleme ortamında varlıklarını sürdüren değişmez nitelikleri ve organları ile kendi başına vardır. Toplumun statik (dural) yönü ile dinamik (devimsel) yönünü ayırır Comte. Bu değişmeyen nitelikleri ve organları belirleyen statik yöndür ve dinamik yönden bağımsızdır. Toplumun dinamik yönü ise ilerleme yasalarını içinde bulundurur ve dinamik yön statik yöne bağlıdır. İlerleme düzenden gelir ve ancak bu düzen içinde olanaklı olan ilerlemeyle toplumdaki din, mülkiyet, aile, dil gibi değişmez ve sürekli olan öğeler yetkinleştirebilirler.

Bu dinamiği statiğe bağlı kılan düşüncesi ile Comte, her şeyin tersine çevrilmesine neden olduğunu söylediği, eleştirici ve devrimci döneme kapılarını kapamış oluyordu.

(Bedia Akarsu, "Çağdaş Felsefe", İnkılâp Kitabevi, s.97-101)

Nicolai Hartmann'ın 'Ereksel Düşünce' adlı yapıtı

Felsefede de buluşlar olabilir

Prof. Dr. Uluğ Nutku

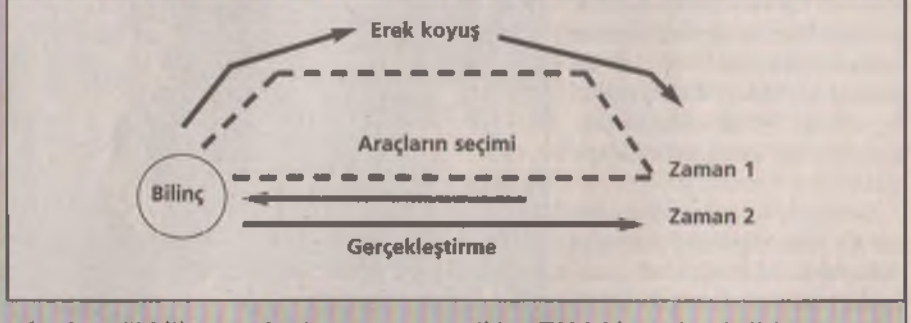

Belli bir tarih kesitinde güncelliğiyle öne çıkan sorunlar vardır. Bazıları gelir geçer, bazıları genelleşir. Ama asıl felsefe sorunu, her zaman güncel olandır, böylece de süregiden. Ereksel düşünme, amaç gerçekleştirme ve öngörüş yalnız insana özgüdür. Bu fenomen üzerinde eski çağlardan beri düşünüldü, düşünceler serpiştirildi. Sistematik çözümlenişini Hartmann yaptı. Bu kitap pek bilinmez, başka dillere çevrilmemiştir. Berlin bombardıman altındayken 1944'te, yazarın evinin sığınak olarak kullandığı bodrumunda tamamlandı (136 sayfadır).

Ereksel Düşünce (Teleologisches Denken) adlı yapıtta bir bilinç kategorisi olan ereksellik incelenir. İçeriğin dökümü yerine, pek önemli bulduğum "Ereksel bağın üç yönelimi ve iç ilintileri" başlıklı kısımdan, gerçekleştirici bilincin çözümlenişinin ana çizgilerini sunuyorum:

1. yönelim: Zamanın akışının üstünden atlayarak ve geleceğin öngörüsü olarak ereği bilince yerleştirme,

2. yönelim: Konulmuş ereğin araçlarının bilinçte seçilmesi (geriye akan belirlenim),

3. yönelim: Seçilmiş araçlar dizisinden geçerek erek gerçekleştirme; bilincin dışında geleceğe akan gerçek süreç.

2. ve 3. yönelimde Aristoteles'in incelediği "hareketler" gösteriliyor. Burada 1. yönelim bilinç sürecine katılmıştır. Bu yapıda yönlendiren bilinç ile onun ereği arasındaki bağlarda erek ikileşmiştir (bilinçte ve gerçekleşecek), henüz gerçeklik dışıdır ama şimdiden Z1'deki araçları belirler ve gerçekleşmiş Z2 olarak da çeşitli varlık tarzlarına sahiptir. Burada yeni olan, bilincin kendisinin iki kez harekete geçişidir: Önce erek koyan, sonra da gerçekleştiren; çünkü 1. ve 3. yönelimlerde hareket doğrudan bilinçten çıkar; ikinci yönelim dönüp birincisine kavuşur, gerçekleştirmede onunla birlik oluşturur.

Bu kitap bize, bilinç üzerine kısır yansıtma teorilerinin ötesinde bir görüş sunuyor ve felsefede de buluşların olabileceğini anlıyoruz.

Karl Marx ve 'Kapital'

Mülksüzleştirenlerin mülksüzleştirilmesi

'Üretim araçlarının santralizasyonu ve işin toplumsallaşması, sonunda, bunların kapitalist kabuklarıyla uyuşamadıkları bir noktaya gelir dayanır. Kabuk kırılır. Kapitalist özel mülkiyetin saati çalmıştır. Mülksüzleştirenler mülksüzleştirilirler.'

Prof. Dr. İşaya Üşür

Kapital-Ekonomi Politiğin Eleştirisi "olgun Marx"ın en önemli eseridir. Orijinal halinde dört cilt tasarımlandığı halde, *Kapital* denilince ilk üç cilt akla gelir. Birinci cilt Marx'ın sağlığında 1867'de Hamburg'da ve Almanca olarak; ikinci ve üçüncü ciltler ise Marx'ın ölümünden sonra Engels tarafından sırasıyla 1885'de ve 1894'de yayımlandı. "Artık Değer Teorileri" olarak bilinen ve tamamlanmamış dördüncü cilt ise Kautsky tarafından 1905-1910 yılları arasında yayımlandı. Bu son çalışma 1954 yılında Marx-Engels-Lenin Enstitüsü tarafından ve Kautsky basımından farklı olarak yeniden yayımlanmıştır.

Marx, *Kapital*'in birinci cildinin ilk Almanca baskısına yazdığı Önsöz'de eserinin "en sonundaki amacı(nın) modern toplumun **ekonomik hareket yasasını** ortaya çıkarmak" olduğunu söylemişti. Diğer bir ifadeyle *Kapital* "iktisat"a ait bir çalışma olarak kaleme alınmıştır. Ama özelde *Kapital*, genelde Marx'ın iktisadı üzerine yazmak/konuşmak tam da bu noktada güçlükler çıkarır- özellikle yerleşik "iktisat"ın örgün/yaygın etki alanı içinde kalanlar açısından...

Demek ki vurgulanması gereken ilk nokta yerleşik "iktisat"ın mahiyeti ile Marx'ın/Marksçı iktisadın mahiyeti arasındaki farklılıkları kaba fırça vuruşlarıyla da olsa ortaya koymaktır.

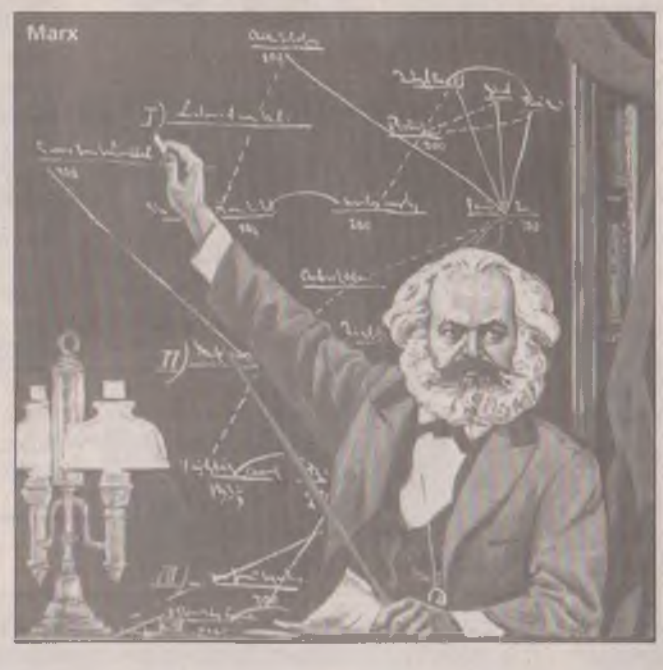

1848'lerden itibaren Marx'ın yapmaya çalıştığı; anlayabildiğim kadarıyla şuydu: felsefe, tarih, toplum ve iktisat düşüncesini bir potada eritmek. O günden bugüne ne kadar şiddetli eleştirilere maruz kalmış olursa olsun varlığı kabul edilmek durumunda kalınan bu yeni düşünce tarzıydı. Keza; bütün eleştirmelere rağmen onu Batı düşüncesinin/kültürünün ayrılmaz bir parçası haline getiren de bu yeni düşünme tarzıydı.

Marx'ın söylediklerini (*Kapital*'de ve başka çalışmalarında) birkaç önermede/öncülde sanırım toparlayabiliriz:

1) Toplumların mevcudiyetlerini korumaları ve sürdürmeleri ancak üretimle mümkündür.

2) Üretim daha başlangıcından itibaren **toplumsal** üretimdir; bireysel üretim tarihdışıdır.

3) Üretim bir süreçtir ve bu süreç ilişkisel niteliktedir; yani üretim sürecinde insanlar hem doğa ile hem de birbirleriyle zorunlu ilişkiye girerler. Bu üretimin her zaman bir "tarz" içinde gerçeleştiği/gerçekleşeceği anlamına gelir: **üretim tarz(lar)ı.**

4) Üretim sürecinde insanların birbirleriyle belirli ilişkilere girmeleri üretim araç ve gereçleri üzerindeki **mülkiyet ve kontrol** ilişkileri dolayımında gerçekleşir; böylece **sınıflar**, üretim sürecinde ve mülkiyet ve kontrol ilişkileri bağlamında ortaya çıkarlar.

5) Sınıflar bir kez ortaya çıktıktan sonra, tarihteki gelişmelerin ve kurumların çerçevesi sınıflar arasındaki mücadelenin şekli ile belirlenir. Ve bu gelişmeleri tasvir eden açıklayan kavramlar da bu süreç içinde billurlaşırlar: kavram ve kategoriler önsüzsonsuz ya da alfa ve omega gerçekliklere değil, ancak ilişkisel gerekliklere işaret ederler.

6) Üretim araç ve gereçleri üzerindeki mülkiyet ve kontrol sadece iktisadi eşitsizliklerin kaynağı olmakla kalmaz, siyasi eşitsizliklere de yol açar.

7) Mülkiyet ve kontrol ilişkilerinin yerleşmesi ve gelişmesi ile birlikte tarih içinde **artık-emek**'in tahsisi ve konrolü toplumsal sorunların temelini oluşturur.

Ve tüm bunların tarihsel ve mantıksal uzantısı olarak:

8) **Artık-emek**'in tahsisi ve kontrolü, ex-post ve dolayımlı olarak değil, ex-ante ve dolayımsız olarak toplumun kendisi tarafından gerçekleştirilebilir ve gerçekleştirilmelidir: "... Üretim araçlarının santralizasyonu ve işin toplumsallaşması, sonunda, bunların kapitalist kabuklarıyla uyuşamadıkları bir noktaya gelir dayanır. Kabuk kırılır. Kapitalist özel mülkiyetin saati çalmıştır. Mülksüzleştirenler mülksüzleştirilirler."

Kapital'i anlamak

Yukarıda kabaca çizilen çerçeve içinde Marx'da "iktisat"ın rolü, o halde, ***bir*** evredeki/aşamadaki iktisadi **ilişkiler** sistemini çözümlemektedir denilebilir: Söz konusu ilişkilerin nasıl ortaya çıktıkları, nasıl geliştikleri, nasıl işledikleri **nitel ve nicel** yönleri ile araştırılmalıdır. Demek ki Marx'ın iktisadında kavram ve kategoriler her zaman insanlar arasındaki ilişkilere işaret ettikleri için zorunlu olarak tarihsel ve sosyolojik boyutlar taşırlar. Ne var ki bu önerme doğru olmakla birlikte, eksiktir. Çünkü aynı kavram ve kategoriler, diğer yandan fakat **aynı zamanda** insanlarla şeyler (ürün, mal ve meta) arasındaki ilişkilere de göndermede bulunurlar. Bu, özellikle **genelleştirilmiş** bir meta üretim tarzı olan kapitalizm için doğrudur. Meta-meta ilişkisinin öteki yüzü, insan-insan ilişkisidir de. Bu ilişkilerin özgül mahiyetidir ki üretilmiş şeyleri ürün, mal veya meta şeklinde adlandırmayı olanaklı kılar.

Kapital'in birinci cildinin birinci bölümünün başlığı (Türkçe'deki çevirileri ile) "Mallar"dır. Mallar, emek ürünleridirler ama "... toplumsal özün kristalleri olarak, değerdirler (mal-değerdirler)". Diğer bir anlatımla kapitalizmde **değer** basitçe büyüklük (nicelik) değil, bir **toplumsal ilişkidir** de (niteliksel boyut). Marx'ın *Kapital*'de sarf ettiği çaba da bu nitel ve nicel boyutları **bir ve aynı anda**, fakat aşama aşama, soyuttan somuta çözümlemeye yöneliktir ... *Kapital*'de bunun tipik örneklerinden biri emek değerlerinden hareketle toplumsal üretim ilişkileri temelinde; hem fiyatları, hem de bölüşümü belirleme çabasıdır.

Marx'ın üç ciltlik *Kapital*'inde yer alan sorun ve teorileri çözümleyip değerlendirmelerde bulunmak bu kısa ve mütevazı yazının sınırlarını çok aşacaktır. Ama yayımlandığı tarihten bu yana değer teorisi, artık değer teorisi, fiyatların değerlere, değerlerin fiyatlara dönüşümü teorisi, kâr oranlarının düşme eğilimi yasası, yoksullaşma teorisi vb. saldırılara, eleştirilere/değerlendirmelere uğramış/tabi tutulmuş ama yine de ayakta kalabilmiştir. Belki de bunun başlıca bir nedeni bir zamanlar R. Luxemburg'un dile getirdiklerinde yatmaktadır:

"... onun *Kapital*'i nihai ve değişmez gerçekleri içeren bir *Kitab-ı Mukaddes* değil fakat daha üst düzeyde inceleme, daha ileri aşamada bilim araştırması ve gerçeği bulma yönünde daha çok mücadele için tükenmez bir teşvik kaynağıdır"

Kapital'e anlamak için bakanların görev sorumlulukları bildiğim kadarıyla her zaman büyük ve ağır olmuştur...

Marx ve Engels'in 'Komünist Parti Manifestosu'

Bütün Ülkelerin İşçileri Birleşin!

Dirk J. Struik

Komünist Manifesto, tüm sosyalist belgelerin en ünlüsüdür. Yazarlarının önceden görmüş oldukları Avrupa devriminin arifesinde, Şubat 1848'de yayımlanmıştır. Yazarları henüz 30 yaşına basmamış genç kimselerdi, ama yaşadıkları zamanın siyasal savaşımlarındaki birkaç yıllık ateşli uğraşlarından edindikleri deneyimler bakımından çoktan olgunlaşmışlardı. İşe, radikal demokratlar, Almanya'da anayasal hakların ve özellikle basın özgürlüğünün, halk temsilinin ve feodal ayrıcalıkların kaldırılmasının savaşçıları olarak başlayan Marx ve Engels, militan sosyalistler, ya da kendilerini adlandırdıkları gibi komünistler haline gelmişlerdi. Aynı zamanda, kendi çağlarının siyasal ve iktisadi koşulları konusunda gazete makalelerinde, denemelerde, hatta kitaplarda zaten ortaya koymuş oldukları olağanüstü bir kavrayışa sahip toplumbilimcileriydiler. *Komünist Manifesto*, onların yargılarını az ve öz ve bir o kadar da parlak bir biçimde özetlemekteydi. Eski olmasına karşın, yazıldığı günkü kadar zindeleştirici ve günceldir.

Manifesto, düşün ve özellikle sosyalist düşün tarihinde bir kilometre taşıdır. Marx ve Engels'ten önceki sosyalizm, düzinelerce farklı okul ve mezhep içinde serpildi, parlak kavrayışlar, umut dolu dilekler, militan haykırışlar ve yürekli eylemler yığınıydı. Tutarsızdı, izlediği yol, kendi yönünü tayin edemeyip her yönden gelen rüzgârlarla sular üzerinde sürüklenen bir gemininki gibiydi. Marx ve Engels'in yaptıkları şey, bir sürü teori içersindeki doğru öğeleri arayıp bulmak, bunların bulgularını çağdaş felsefi ve bilimsel düşüncelerin en iyileri ve devrimci savaşımların deneyim birikimi karşısında sınamak oldu. Keşiflerini, yeni ve canlı bir sosyalist dünya görüşü olarak bütünleştirdiler. Her büyük teori gibi, Marx ve Engels'inki de, birçoğu zaten bilinen ama şimdi yeni ve daha derin bir kavrayışla aydınlatılmış dağınık olguların ve öğretilerin yaratıcı bir sentezi olarak doğdu. Böylece, Marx ve Engels, sosyalizmi, ütopya alanından bilim alanına çıkardılar.

Manifesto dört kesime ayrılmıştır. "Şimdiye kadarki bütün toplumların tarihi, sınıf savaşımları tarihidir" biçimindeki klasik sözlerle başlayan birinci kesim, burjuvazinin feodal sistemin kalıntıları üzerindeki devrimci yükselişini olduğu gibi özetlemektedir. Burjuvazi tarafından serbest bırakılan üretici güçlerin, nasıl, artık varolan mülkiyet ilişkileri ile uyuşamayacağı bir düzeye yaklaşmakta olduklarını göstermektedir. Proletarya, bizzat burjuvazinin yarattığı bu sınıf, modern teknolojinin güçlerini denetleyebilecek ve daha da geliştirebilecek tek yeni devrimci sınıftır. Ama burjuvazinin feodal sınıflar karşısındaki zaferinin, sömürücü bir azınlığın yerini bir başkasının alması demek olmasına karşılık, sınıf savaşımında proletaryanın zaferi ise, insanın insan tarafından sömürülmesine son vermek zorundadır.

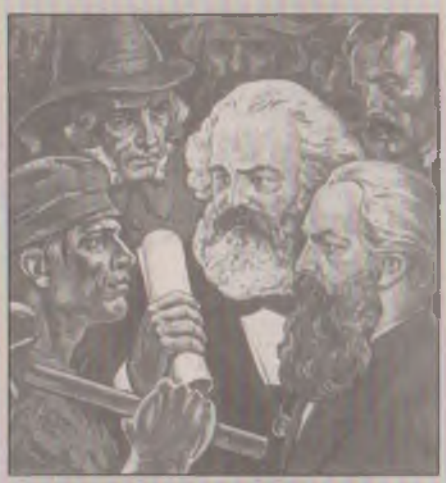

İkinci kesim, işçi sınıfının en ileri ve en kararlı kesimi olarak komünistlerin oynadıkları rolü açıklamaktadır. Bunlar, proleter hareketin devrime doğru giden yolunu aydınlatan bir teorileri olma üstünlüğüne sahiptirler. Metin, komünistlerin gerçek amaçlarını açıklığa kavuşturmakta ve kendi programlarına karşı yöneltilen itirazlara alay yağdırmaktadır.

Üçüncü kesim, mevcut öteki sosyalist düşünce okulları, gericiler, ütopyacılar ve sahtekârlar sorununu ele almaktadır. Böylece, komünist ilkeleri bir başka açıdan açıklığa kavuşturmaktadır. Bu üç kesim, aynı zamanda, devrimci diyalektik ve tarihsel materyalizmin toplumsal değişmeye uygulanması konularında bir derstir.

Artık eskimiş olan ama tarihsel bir ilgi konusu olmanın hâlâ ötesinde bulunan dördüncü kesim, komünistlerin öteki radikal demokratik hareketler karşısındaki konumunun kısa bir açıklamasıdır. Tavır, sekter olmayan bir tavırdır. Gerçek demokratik bir öze sahip bulunan bütün hareketler desteklenecektir, ama komünistlerin bir proleter devrime doğru giden itici güç olarak kendi kimliklerini yitirmemeleri gerekir. İlgi merkezi Almanya üzerindedir, çünkü bu ülkede yaklaşmakta olan burjuva devrim, bir proleter devrimin öncüsü olarak görülüyordu. Bu kesimin son sözleri, komünistlerin gizli tertipçi bir hizip olmayı reddettiklerini ve amaçlarının proleter devrim olduğunu açıkça söyledikleri ilan etmektedir. "Bütün Ülkelerin İşçileri Birleşin!" çağrısı da buna dayanmaktadır.

(K. Marx-F. Engels, "Komünist Manifesto", Çev. Muzaffer Erdost, Sol Yayınları, 4. baskı, Ankara 1998. Dirk J. Struik'in sunuş yazısından alınmıştır.)

Nietzsche'nin başyapıtı 'Zerdüşt'ün yazılış öyküsü

Böyle buyurdu Nietzsche!

Nietzsche, Böyle Buyurdu Zerdüşt'ün birinci bölümünü yazmakla, "içindeki ağır bir taşı yuvarlamış" oluyor, fakat "bundan böyle deliler arasında sayacaklar beni" diyor.

A. Turan Oflazoğlu

Nietzsche (1844-1900), 1879 Mayıs'ında, sayrılığın artması yüzünden üniversitedeki görevinden çekiliyor; kendisine emeklilik maaşı bağlıyorlar. Bundan sonraki hayatı tam bir gezgin hayatıdır; sağlığına uygun bir yer bulabilmek için oradan oraya koşmaya, İtalya kentleri arasında mekik dokumaya başlıyor. Gözleri adamakıllı bozulduğu için doğru dürüst okuyamıyor, fakat durmadan yazıyor. Aynı yılın aralık ayında, *Gezgin ve Gölgesi* adı altında, özdeyişlerden kurulu bir kitap yayımlıyor. Çektiği acılardan, sıkıntılardan son derece yorgun düşmüş, neredeyse yaşama istemini bile yitirmiştir. Derken arkadaşı Peter Gast'la Venedik'e gidiyor, sağlığı düzelmeye yüz tutuyor orada. Fakat yaz sıcakları bastırınca Marienbad'a geçiyor, yeni bir eser üzerinde çalışıyor: *Sabah Kızıllığı*. Bu kitapta pozitivist tutumundan bir şeyler vardır daha, ama artık bilimsel gerçekleri, belli bir ülküye ermek için sıçrama tahtası olarak kullanmaktadır. Sağalan kişinin o eşsiz sevinci yansımaktadır düşüncelerinden. Kitap, *Vedalar*'dan aldığı şu sözlerle başlar: "Daha nice tanlar var ışık salacak". Kendisi "ahlakbilime karşı savaşım bu kitapla başlar" der.

O sıralarda, arkadaşı Peter Gast'a "duygumun yoğunluğu ürpertiyor beni, güldürüyor" diyor. O yalnız gezinmelerinde bazen, ağlamaktan gözleri kan çanağına dönüyor, fakat ona göre, "duygusallık yaşları değildir bunlar, coşkunluk yaşlarıdır"; türkü söylüyor, saçma sapan konuşuyor, kendinden geçiyor yeni düşüncesiyle. Yeni dediği düşünce, her şeyin "sonrasızca yeniden gelişi"dir. Kafasında çakan bu düşünceyi, İranlı bilge Zerdüşt'e söyletmeyi kuruyor; 26 Ağustos'ta, "yeni bir yaşama yolunun taslağını" çiziyor, -Öğle ve Sonrasızlık-, dört kitap olacak; bu tasarıdan doğuyor başeseri: *Böyle Buyurdu Zerdüşt*.

27 Kasım'da, Bizet'nin Carmen'ini dinliyor, "öyle güçlü, öyle tutkulu, öyle ince, öyle güneyli ki" diyor. Bu sevinçli hava içinde *Sevinçli Bilim*'i yazmaya başlıyor. İlk kez burada anıyor Zerdüşt'ün adını; bu kitap, kafasında oluşan bu büyük düz-şiire, *Böyle Buyurdu Zerdüşt*'e bir öntürkü gibidir. Bütün ahlak sistemlerinin temellerine saldırıyor; bütün erdemlerin kaynağında bencillik olduğunu belirtiyor durmadan. 1886'da yazdığı önsözde şöyle der:

"Bütün bu kitap, uzun bir elçekme ve güçsüzlük döneminden sonra gelen bir sevinç nöbetidir yalnız; geri gelen güçten, daha yeni uyanmış bir yarın ve öbür gün inancından, bir geleceğin birden duyulup sezilmesinden, yeni serüvenlerden, yeni açılan denizlerden, yeni izin verilen, yeni inanılan ereklerden doğan bir sevinç."

1882'de, Nisan ayının sonlarına doğru, dostu Malwida von Meysenberg'den bir mektup alıyor; yeni biriyle tanıştıkları, adı Lou Salome olan, yirmi dört yaşındaki bu Rus kızının (soyca Yahudi) tam "onun felsefesine göre" olduğu belirtiliyor bu mektupta, hemen Roma'ya gelmesi isteniyor; "Reé ile (Nietzsche'nin bir arkadaşı) elimizden gelen her şeyi yapacağız" deniyor. Nietzsche gidiyor, önce pek beğenmiyor kızı; fakat sonradan kendini kaptırıyor, evlenme teklif ediyor, ama kız kabul etmiyor. Bir ara, vaktiyle Wagner'in oturduğu Villa Tribschen'e gidiyorlar; Nietzsche "her şey burada bitmişti" diyor (Wagner'le dostluğu), ama "Her şey burada başlıyor" diye seviniyor (Salome ile bağlantısı). Zamanla Nietzsche'nin kızkardeşi Elizabeth, Lou'yu kıskanmaya başlıyor, kardeşiyle kızın aralarını açmak için elinden geleni yapıyor, başarıyor da. (Lou Salome'ye daha sonra Rilke de gönül vermiştir.)

Nietzsche artık çok yalnızdır; Genova'ya gidiyor. Sinirleri son derece bozulmuştur; ilaç almadan uyuyamamakta, tabanca namlusunu "avutucu düşünceler kaynağı" olarak görmektedir. "Bir yarı deliyi" bağışlaması için mektuplar yazıyor Lou'ya. Derken, 3 Şubat 1883'te, *Zerdüşt*'ün ilk bölümünü yazmaya başlıyor, on günde bitiriyor; ilk bölümü bitirdiği gün, Wagner'in Venedik'te öldüğünü duyuyor, bu rastlantı pek etkiliyor kendisini; "ben onu çok severdim" diyor, hemen mektup yazıyor Cosima'ya.

Zerdüşt'ün birinci bölümünü yazmakla, "içindeki ağır bir taşı yuvarlamış" oluyor, fakat "bundan böyle deliler arasında sayacaklar beni" diyor. Düşüncelerinin yavaş yavaş bazı çevrelere işlediğini görüyor. Danimarkalı eleştirmen Georg Brandes'in kendi felsefesiyle yakından ilgilendiğini duyuyor, seviniyor. Zerdüşt'ün ikinci bölümünü yine çok kısa bir zamanda, on günde bitiriyor.

1884 şubatında, *Zerdüşt*'ün üçüncü bölümünü yazıyor. Nietzsche'nin kendine hayranlığı artık doruğundadır; "Bu *Zerdüşt*'le birlikte Alman dilini yetkinliğe ulaştırmış oldum. Luther ve Goethe'den sonra bir adım daha atmak gerekti" diyor. "Ben belki de geleceğin bütün insanları için bir yazgıyım, yazgının kendisiyim. (...) Benim yaptığımı bütün derinliğiyle duyabilen birkaç kişinin çıkması için kimbilir kaç insan kuşağının geçmesi gerekecek."

Bir ara Zürich'de kalırken, *Zerdüşt*'ün dördüncü bölümünü tasarlamaya başlıyor, bu bölümünün ardından be-

şinci, altıncı bölümleri yazmak istiyor. Son iki bölüm gerçekleşmemiştir. Bütün bir kış dördüncü bölüm üstünde çalışıyor ve 1885 yılının Şubat'ında bitiyor. Yayıneviyle anlaşamadığı için kendisi bastırmak zorunda kalıyor bu son bölümü.

Bundan sonra, büyük bir eser hazırlamak için notlar biriktirmeye başlıyor; sonradan kızkardeşi Elizabeth'in *Güç İstemi* adı altında yayımladığı bu kitap, *Zerdüşt*'ü tamamlayan, kendi felsefesini belli bir düzen üzre girdisi çıktısıyla açıklayan bir eser olsun istiyor. Fakat *Güç İstemi* tamamlanmadan kalmıştır.

(Nietzsche, "Böyle Buyurdu Zerdüşt", Çev. A. Turan Oflazoğlu, Cem Yayınevi, İstanbul, 1989. A. Turan Oflazoğlu'nun kitaba yazdığı Önsöz'den alınmıştır.)

Martin Heidegger'in 'Varlık ve Zaman' adlı yapıtı

Yeniden 'Varlığın anlamı' üzerine

Genel olarak "anlam" sorunu içinde yol aldığı ve Varlığın anlamından söz ederken Varlık tarzları olarak çeşitli anlamlandırmaları göz önünde bulundurduğu ölçüde, bu yapıt hâlâ Platonik ve geometriye dayalı bir düşünce geleneğini sürdürür.

Önay Sözer

(Boğaziçi Üniversitesi Felsefe Bölümü)

Heidegger'in *Sein und Zeit* (Varlık ve Zaman-1927) yapıtı kuşkusuz çağımıza damgasını vuran ve ona yakın yıllarda yayımlanan Wittgenstein'in *Tractacus*'u (1921), Rudolph Carnap'ın *Der logische Aufbau der Welt* (Dünyanın Mantıksal Yapısı, 1928), Karl Popper'in *Logik der Forschung*'u (Araştırma Mantığı, 1934) gibi sayılı yapıtlar arasında önemli bir yer tutmaktadır. *Varlık ve Zaman* aynı zamanda bu yapıtlardan tartışmalı da olsa fenomenolojik arkaplanı ile (1919-1923 yılları arasında Edmund Husserl'in asistanı olan Heidegger ilk baskısını yine hocasının yayımlattığı bu yapıtı ona "hayranlık ve dostlukla" adamıştı), çağı ile kurduğu doğrudan doğruya ilgi ve yazarının politik deneyimiyle ayrılmaktadır. Gerçekten de, 1928'de Freiburg Üniversitesi'nde emekli olan E. Husserl'in yerine gelen Heidegger, Hitler'in iktidarı ele geçirişi sırasında 1933-34 yılları arasında aynı üniversitenin rektörlüğünü üstlenmiş, yaptığı yanlışı gördüğü için kendi isteğiyle görevinden ayrılmıştır. *Varlık ve Zaman*'ın 74. paragrafının bazı satırlarının, bu kitabın politik eğilimini gösterdiği kabul edilmişse de, Heidegger'in başlıca sorununun daima felsefe ve Batı metafiziğinin sorgulanması olarak kaldığını, onun kararlarını felsefe alanında verdiğini unutmamak gerekir.

İki ana bölümden oluşan ve üçüncü bölümü hiç yazılmayan, dolayısıyla bitmemiş bir yapıt olan *Varlık ve Zaman*, Husserl'in "Zuden Sachen selbest!" (Olguların kendisine dönelim!) çağrısını kendisine çıkış noktası yaparak, "Varlığın anlamı sorusu"nu gündeme getirir. Bu soru aynı zamanda insan orada-varlığının (Dasein) sorgulanmasına dönüşür, çünkü Varlığı anlayan, hem de kendi var oluşundan ötürü anlayan, Varlığın anlamını kendi varlığında bulan yalnızca orada varlık olarak tanımlanan insandır.

Heidegger'in Varlık sorununu gündeme getirmedeki asıl amacı, bu yapıttan önceki yazılarında da ortaya çıkan ana bir eğilime göre, felsefenin tam bir dönüşümünü gerçekleştirmektir. Bu, onun Marx ve Nietzsche ile paylaştığı bir noktadır: Ancak o, bu dönüştürmeyi ne toplumsal üretim ilişkilerine geri gitmede, ne de yaşam istencinde, ne altta ne de üst ya da üstün olan bir şeyde bulur. Dönüşüm, metafizik ve bilimleri de kapsayacak bir biçimde felsefenin köklerine, yani ilk Yunanlılar'ın sorduğu ya da sormak istediği, fakat sonra Batı metafiziğinin var olanlar üzerinde kurmak istediği bilimsel ve teknik egemenlik nedeniyle unutulan Varlık sorusuna inmektir. Bu açıdan bakıldıkta, *Varlık ve Zaman* yapıtının temel kavramlarından biri, ontolojik ayrımdır, yani Varlıkla var olanların ayrımı.

Martin Heidegger

Genel olarak "anlam" sorunu içinde yol aldığı ve Varlığın anlamından söz ederken Varlık tarzları olarak çeşitli anlamlandırmaları göz önünde bulundurduğu ölçüde, bu yapıt hâlâ Platonik ve geometriye dayalı bir düşünce geleneğini sürdürür. Ama özellikle, birinci bölümde işlenen "dünya", "dünyada-varlık", "herkes" (das "Man"), orada-varlığın Varlığı olarak tanımlanan "kaygı" kavramları, bu geleneği, Yeniçağı ve modernizmi de aşarak sarsar. Dasein'in hem dünyaya fırlatılmış, hem de bir tasarı olarak, kısaca "fırlatılmış tasarı" olarak tanımlanması çağdaş bilimdeki yeni kuramlara, Heisenberg ve Schrödinger'in "gözlemleyen gözlemlenir" tezine paralellik taşır. Kitabın ikinci bölümündeki Varlığın zamanla özdeşleştirilmesi ve böylece tarihsellik konusuna yol açılması, bence Heideger'in ikinci döneminin (gizli kalmış) başyapıtı olan *Beiträge zur Philosophie*'nin (Felsefeye Katkılar, 1936-1939) ışığında yeniden gözden geçirilerek okunmalıdır.

Varlık ve Zaman'ın getirdiği sorunsalın etkisi büyük olmuştur. Bu yapıtla hesaplaşma zorunluluğunu duyan başlıca düşünürler arasında şunları gösterebiliriz: Max Scheler, Hans Jonas, Rudolf Bultmann, Hannah Arendt, Jean Paul Sartre, Emmanuel Levinas, Hans Georg Gadamer, Jacques Derrida.

Din ve güven

Dinlerin ilahi bilgi, vahiy, mutlak doğrular gibi savları, kritik sorgulama karşısında tatmin edici kanıtlar ortaya koyamayınca; insan, yine yeterli bulmadığı öz kaynaklarına dönmek zorunda kalacaktır. Bu kaynaklar, düzenli bir yaşam için gerekli olan biyolojik ve psikolojik yetilerdir.

Prof. Dr. Yasin Ceylan
(ODTÜ Felsefe Bölümü)

İnsan, varlık dünyasına kendi istemi dışındaki güçler sayesinde getirilir. Ancak bu güçler, onun hayatta kalmasını doğrudan güvence altına almaz. Bilakis, insanın kendi varlığının devamını garantiye alabilmesi için, bu güçlerle olumlu bir iletişim doğrultusunda çaba sarf etmesi gerekir. İnsan, yaşadığı sürece, kendisini yok olmaya doğru bir eğilim içerisinde bulur. Sanki insan doğası var olmaya uygun değilmiş gibi, varoluşla daimi bir gerginlik yaşar. Bu barışçıl olmayan ilişki, ölümle son bulur. Bilinçle donanmış, sürekli dinamik bir varoluş türü, en nihayetinde ebedi sessizliğe gömülerek, "var olmak yaşamak mıdır, ölmek midir?" sorusuna verilecek tüm cevapları, kendiyle özdeşleştirir ya da anlamsız kılar.

İnsan, sonsuza dek sürmese de, kendisine bahşedilen yaşamı hakkıyla icra edebilmek için, kendisinde bulunan tüm doğal yetilerden istifade eder. Önce, fiziksel varlığını sürdürebilmek için, doğa ile olan ilişkisinden elde ettiği bilgileri amaçları doğrultusunda kullanır. Doğa bilgisi, basit alet kullanımını içeren ilkel mağara yaşamından bugünkü ileri teknoloji düzeyine varıncaya dek, zaman içerisinde büyük bir gelişme aşaması geçirmiştir. Bu birikimci bilginin temel amacı, insanın fiziksel yaşamını mümkün olduğu kadar güvence altına almaktır.

Diğer taraftan, akıl sahibi olması hasebiyle insan, diğer tüm canlı varlıklardan farklı olarak, davranışlarında ve eylemlerinde, kendisi için ilke olarak kabul edebileceği birtakım değerler arayan varlıktır. Doğada olup biten olayların kurallarını kendisi dışındaki güçler koymuşken, kendi eylemlerinin kurallarını kendisi koymak zorundadır. Bu zorunluluğun nedeni, özgür bir varlık olmasından ileri gelir. Zira, özgür bir varlık olarak ortaya koyduğu tüm eylemlerde güvenebileceği dayanaklara –değerlere- ihtiyacı vardır. Öte yandan, zorunlu nedensellik kuralına bağlı olarak var olan tüm canlı ve cansız nesnelerin, bir değerler sistemine ve dolayısıyla bir güvenceye ihtiyaçları yoktur. Çünkü, akli muhakemeye dayalı seçme hürriyetinden yoksundurlar, davranış kuralları kendilerine kozmik bir zorunlulukla verilmiştir.

İnsan, eylemlerini yönlendirecek ilkeleri nerede bulacak?

İmdi, insan, bilinç sahibi ve özgür bir varlık olarak, eylemlerini yönlendirecek ilkeleri nerede bulacaktır?

'Bilimsel bilgide, bu bilgiye inanan insanlar için hep aynı kanıt geçerliyken; aynı dogmaya inanan insanların gerekçeleri birbirinden farklıdır. Bu sebeple, objektif bir bilgi seviyesine çıkamaz.'

Bu sorunun cevabı, insanın nihai mukadderatı hakkında fikir edinmesi açısından oldukça önemlidir; zira, insanın değerler sorununa oranla kendi sonu hakkındaki endişesi daha büyüktür. Ölümle her şey bitiyor mu? Yoksa ölmek başka bir varlık tarzına "geçişten" mi ibaret? "Bizim dışımızda evrene hükmeden bir güç var mıdır?", "Bu gücün insanın temel sorunlarıyla ilgisi nedir?" gibi sorular, pratik yaşamla doğrudan ilgisi olmamakla birlikte bütünsel düşünceye ulaşma çizgisinde, zihnimizi çok fazla meşgul eden konulardır. Bu da, insanın en sonunda "yok oluş" gerçeği karşısında, metafizik bir tutum takınmaktan kurtulamayacağını göstermektedir.

Kısaca insan, fiziksel varlığını sağlama bağlayacak, eylemlerini doğru biçimde ortaya koymasına yardım edecek ve metafizik endişelerinde kendisini teselli edecek güvencelere ihtiyaç duyar. İnsanın fiziksel yaşamından doğan sorunlarını, bilim ve teknoloji üstlenir. Bu sorunları çözmek için, zaman içerisinde, birikimle gitgide gelişen yöntem ve araç-gereçlerle, çeşitli alternatifler sunar.

Buna karşılık, eylem ve metafizik alanındaki boşluğu dinler, mitolojiler, sosyal teoriler, ahlak teorileri doldururlar. Dinler, insanlık tarihi boyunca, insanlara ahlaki değerler ve kurallar sunmanın ötesinde, düşünen herkesin muhtemel metafizik kaygılarına bir inanç sistemi sunarak cevap vermeye çalışır. Metafizik konularında bilimsel bilgi veya kanıtlanabilir bilgi, herkesi tatmin edememesi anlamında bağlayıcı ve kesin olmadığından bu alandaki sorunların çözümü, ancak iman ve inanç yoluyla sağlanmaktadır. Dinler, aslında inançlardan bağımsız olarak da varolması düşünülebilen ahlak kurallarını, "Tanrı", "ölüm sonrası sorgulanma" gibi temel metafizik dogmalarla ilişkili olarak ele alır.

Görüldüğü gibi, dinler insan yaşamının hangi yönüyle ilgilenirse ilgilensin, bu alanlardaki sorunları, bilimsel veya kanıtlanabilir bilgi yerine, inanç prensipleriyle, yani dogmalarla çözmeye çalışmaktadır. Bu noktada vurgulanması gereken asıl önemli husus şudur: Dinleri, insanın fiziksel yaşam alanından koparırken, modern toplumlardaki temel dünya

görüşünü esas almış olmamız, ne derece doğrudur ve bunun anlamı nedir? Çünkü, Ortaçağ'da, gerek Hıristiyan Dünyası'nda ve gerekse İslam Dünyası'nda, din ve dini kurumlar, insan yaşamının her yönüyle doğrudan ilgiliydi. Oysa biz, dinsel bilginin inançtan ibaret olduğunu ve "bilimsel ve kanıtlanabilir" bilgi türünden bir bilgi olmadığını söylerken, 19-20. yüzyıl Batı dünya görüşünü esas almış gözükmekteyiz. Halbuki Ortaçağ boyunca, gerek Hıristiyan ve gerekse Müslüman teologlar, dini dogmaların kanıtlanabilir mantıksal doğrular olduğunu ispatlayabilmek için, ciltler dolusu kitaplar yazmışlardır. Hatta denilebilir ki, Ortaçağ düşünce tarihinin üçte ikisi böyle bir literatürden ibarettir.

Metafizik dogmalarla ahlaki doğruları betimleyen dinler, insan yaşamına anlam vermişler ve "ideal insan" modelini betimleyerek, her inanan için, ulaşılması gereken hedefler tespit etmişlerdir. Böylece, bilinemez metafizik alanda, belirli inanç prensipleri ve ahlaki emir ve yasaklar koyarak, dinler güvenilir sistemler halinde ortaya çıkmışlardır. Bu emir ve yasaklar, ayrıca ilahi iradeyle özdeşletirilerek akıl-üstü bir statü kazanır. Böylelikle, inanan insan, inançlarında, akıldan daha yetkin bir kaynaktan bilgi ve buyruk alma ayrıcalığına kavuşmuş bir durumda, kendini daha fazla güvende hissedecektir. Bu tür inanışlar, tam güvenli değerler biçiminde görünüp, imtiyazlı bir konum elde etmekle beraber, pek çok güçlüğe yol açmaktadır. Bunları şöyle sıralayabiliriz:

Akıl-üstü bir statü olarak inancın yarattığı güçlükler

1) İnançların gerekçeleri objektif bir kanıta dayanmadıkları için inanmak, sübjektif, zihinsel bir eylem olmaktan ileriye geçemez. Bilimsel bilgide, bu bilgiye inanan insanlar için hep aynı kanıt geçerliyken; aynı dogmaya inanan insanların gerekçeleri birbirinden farklıdır. Bu sebeple, objektif bir bilgi seviyesine çıkamaz. Her dinde farklı mezhep ve tarikatların varoluşu bu yüzdendir. Ancak, asıl sorun, böyle sübjektif bir özellik arzeden bir bilginin –inancın- objektiflik iddiasıdır. Yani, inançla iddia edilen bir doğrunun, her insan için geçerli olduğu ve her insanın kabul etmesi gerektiği iddiasıdır. Bu da, nihayetinde, insanları doğruyu görenler ve göremeyenler diye iki ayrı kampa götürür. Doğrular hakkında herhangi bir şüphe belirtisi meşru olmadığından, inançlarla iddia edilen mutlak doğruları reddenler, en bariz hakikatleri kabul edemeyecek kadar kabiliyetsiz, zavallı ve kötü insanlar olarak tanımlanır.

2) İlahi irade veya vahiyle teyid edilmiş dinsel doğrular, akılsal tutarlılık ve mantıksal geçerlilik gibi kriterlere tabi tutulmadıkları için ve bu kriterlerin üstünde büyük hakikatler olarak düşünüldüğünden; kabul etmek ile etmemek arasında üçüncü bir yaklaşımı da onaylamazlar. Dogmalar konusunda esnekliğe yer bırakmayan bir dinin mensupları, doğal olarak kendileri gibi inanmayanlara sert ve katı davranırlar. Bu da, toplum içerisinde veya toplumlar arasında, olması gerekli olan hoşgörü ortamını yok eder.

Dinler, aslında inançlardan bağımsız olarak da varolması düşünülebilen ahlak kurallarını, "Tanrı", "ölüm sonrası sorgulanma" gibi temel metafizik dogmalarla ilişkili olarak ele alır.

3) İnançlar, akli argümanlarla ne ispatlanabilir ne de çürütülebilirler. Bu yüzden, iki ayrı inanç sistemine mensup iki kişi, inandıkları dogmaları birbirlerine üstünlük sağlamak için, akılsal kanıtlar kullanmak suretiyle, ne kadar savunurlarsa savunsunlar, birbirlerini ikna edemezler. Sarf ettikleri çabalar boşunadır. Çünkü kullanılan delillerin hiçbiri, zorunlu ve bağlayıcı değildir. İkisi de kendi inançlarını korumaya ve karşıdakini hatalı görmeye devam eder. Bu yönüyle, mutlak doğrular olarak algılanan inançlar, uzlaşma ve ortak değerlere varma dinamizmini olumsuz yönde etkiler. Bunun en belirgin örneği, Hıristiyanlık ile İslamiyet arasında, asırlardır süregelen diyalektik mücadeledir. Ortaçağ boyunca iki dinin ileri gelen teologları, birbirine üstünlük sağlamak için ciltlerle kitap yazmışlardır. Ancak, böyle bir çaba iki dini birbirine yaklaştırmak yerine, onları birbirinden daha da uzaklaştırmıştır. Ne gariptir ki, bu semavi dinler arasında en büyük yumuşama, dinlerin toplum hayatında önemini kaybettiği ve seküler kültürün egemen olduğu 19-20. asırlarda olmuştur. Dogmatik doğrular yerine, akli değerlerin önem kazandığı lâ dini kültürde, bu kültürden kısmen de olsa etkilenen din adamları; eski Ortaçağ usulü, cedelci üslubu terk edip, daha çağa uygun görünen, diyalog metodunu tercih etmektedir. Günümüzde farklı dinleri temsil eden din otoriterleri arasında düzenlenen sempozyum ve konferanslarda, bu yeni metodun kullanıldığına tanık oluyoruz. Böylece daha önce mevcut olmayan, karşılıklı anlayış ve hoşgörü, bu tür toplantılarda görülebilmektedir.

4) Semavi dinlerdeki metafizik dogmalar ile ahlak yasalarının iç içe olması, bazı sorunlara yol açmıştır. Şöyle ki; Tanrı'nın varlığına, ölümden sonra tekrar dirilmeye, kadere, peygamberlerin ilahi vahye sahip olduklarına inanmak gibi, semavi dinlerin temellerini oluşturan dogmalar ile, dürüst olmak, yalan söylememek, zulm etmemek ve diğer büyük günahlardan uzak durmak, tüm yasaklara uymak gibi hususlar, hemen hemen eşit ağırlıktaki dinsel prensiplerdir. Bunlara namaz, oruç, hac gibi ibadetleri de ilave edebiliriz; çünkü bu tür ritüeller de dindar insan tarafından ahlaksal norm gibi telakki edilir. Öyle ki, ibadetleri icra etmeyen veya ahiret hayatına inanmayan bir insanın ahlaklı olması imkânsız görülebilir. Veya, bir insanın, Tanrı'nın varlığına ve peygamberlere inanmasa dahi, ahlaklı davranıp hayırlı işler yapabileceği mümkün görülmeyebilir. Halbuki, ahlaksal eylemde, eylem öncesi kabul gören prensibin, birçok metafizik dogmayla ilişkili olması zorunlu değildir. Hatta, bir noktaya kadar, Tanrı inancı ile dahi ilgili değildir. Ahlak kuralları, insanlara dışardan empoze edilen dogmalardan öte, insan aklının doğasında zaten mevcut olan prensiplerdir. İnsanın doğa bilgisinde, insanüstü kaynaklardan herhangi bir yardıma ihtiyaç yokken; ahlaksal eylemde, insan aklının tükenmiş olması ve dışardan, insanüstü bir makamdan buyruk dilemesi, onun doğal simetrisini bozmaktadır. Çünkü insan, doğanın teorik bilgisini elde etmede, sanatsal ve estetik işlevlerinde ve duygusallıkta, yalnız kendi yetilerine başvururken; ahlaksal eylemlerinde,

bilişsel yetilerine dayanıp, kendisini bu eylemlerinde yönlendirecek kriter bulamaması, kurulmuş bir sistematiği bozan bir durumdur.

Peygamberin bilgisi - insanın bilgisi

İmdi, insanlara güven duyulacak değerler veren din kurumunun "ilahi vahiy" iddiasını ele alacak olursak; din-güven ilişkisinde dinlerin sağladığı "güven"in gerçekten aklın verebileceği "güven"den daha üstün olup olmadığını daha net anlayabiliriz.

Dini inanç sistemlerinin, dünyevi ideolojilerden ve dünya görüşlerinden temel farkı, akıl-üstü ilahi bir kaynağa dayanmasıdır. Bu iddianın yegâne gerekçesi, bu bilgiye özellikle muhatap olan peygamberin öznel tecrübeleridir. Peygamber, kendisine gelen bilgiyi etrafındakilerle paylaşmakla birlikte, bu bilginin geliş tarzının fevkaladeliği, yalnız kendisinde kalır. Yani, sübjektif bir zihinsel deneyim olarak diğer insanlara sadece anlatılabilir. Ancak, bu insanlar aynı fevkaladeliği yaşayamazlar. *Kuran*'ın ve diğer kutsal kitapların (*Tevrat* ve İncil) anlatımlarına göre, peygamberler, yaşadıkları bu fevkaladeliği ispatlayabilmek için başka türden olağanüstü yöntemlere başvurmuşlardır. Bu da, mucize denilen şeydir. "Mucize" kelimesi Arapça'da "âciz bırakan" demektir. Yani, olaya tanık olanlar, aynı olayın benzerini getiremedikleri ve şaşkın durumda kaldıklarından, âciz bırakılmışlardır. İmdi, burada, akıl-üstü bir bilginin geçerliliği için, başka akıl-üstü bir kanıt gerekçe olarak ileri sürülmüştür. İspatlanan şey, bilgi olmakla beraber, ispatlayan şey (kanıt) bilgi türünden değildir. Bilgi teorilerinde gördüğümüzün aksine, burada, bir bilginin doğruluğu iddiası, bilgi türünden kanıtlarla desteklenmiyor; aksine, hiç ilgisi olmayan olağanüstü vakalarla ispatlanıyor. Böyle bir kanıtın geçerli olabileceğini kabul etsek dahi, bir dinin mensuplarının ne kadarı bu tür mucizelere tanık olmuştur diye sorulabilir. Çoğu zaman, mucize vuku bulduğunda, orada hazır bulunan kimseler, böyle bir şansı yakalayabilir. Sonraki nesiller, sadece bu olayların anlatımıyla yetinir. Bu mucizeler konusunda, Batı Dünyası'nda birçok bilim adamı, bazı istifhamlar ortaya atarak, bunların gerçekten olup olmadıklarını sorgulamıştır. Diğer taraftan, Hz. Muhammed gibi bazı peygamberler, mucizeler gerçekleştirmemiştir. Bu durum karşısında, peygamberin muhatap olduğu ilahi bilgi, kendisi için fevkalade bir kanıta (meleğin ona görünmesi, kulağa fısıldama v.s. gibi) dayanmakla birlikte, ona tabi olmak isteyen insanlar için, aynı kanıt geçerli ya da yeterli değildir. Çünkü, aynı tecrübeyi kısmen de olsa yaşayamamaktadırlar. Peygamberin ilahiliğini iddia ettiği bilginin doğruluğunu, o kişinin dürüst bir kişi olması, hiç yalan söylememesi de kurtaramaz. Zira bir insan, o bilginin ilahi olduğundan hem şüphe ettiğini, hem de iddia eden kişinin doğru söylediğini kabullenerek, paradoksal bir tutum içine girmektedir. O zaman, şöyle bir sonuç ortaya çıkmakta: Peygamber olduğunu ve ilahi bilgiye mazhar olduğunu iddia eden kişinin, farklı tecrübeler geçirdiğini ve bazı bilgilere ulaştığını söyleyebiliriz. O kişinin, bunları bize naklederken samimi olduğunu da kabul ederiz. Ancak, onun için kanıtlanmış olan o fevkalade haller ve bilgiler, bizim için de kanıtlanmış olabilir mi? Çünkü bilgi iddiasında olan kişi, objektif bir bilgiden bahsetmiyor, yani benim de bir şekilde anlayabileceğim bir objenin bilgisinden bahsetmiyor. Aksine, ancak kendisinin anlayabildiği, sübjektif bilgiden söz etmektedir. Böyle bir bilgi, doğru olabilir ama, sübjektiflik sınırını geçip objektif olma durumuna, bütün insanların anlayıp kabul edebileceği bir konuma gelemez. Böyle olunca, peygamberin din veya kutsal bilgiler olarak ortaya attığı ifadelerin doğru olup olmadığını, insanlar ancak akıllarıyla ölçebilirler; zira, tarihsel bir gerçek olarak bile, bir peygamberin yaşamış olduğuna, bu konuda yazılan ve söylenenlerin bir değer taşıdığına hükmedebilmek için dahi, evvela akla başvurarak, inanmaya hazır hale gelmek gerekmektedir.

'Dinler, insanlık tarihi boyunca, insanlara ahlaki değerler ve kurallar sunmanın ötesinde, düşünen herkesin muhtemel metafizik kaygılarına bir inanç sistemi sunarak cevap vermeye çalışır.'

Dolayısıyla, bir dine inanan insanlar, o dinin kabule değer olup olmadığını, ancak akli kriterler kullanarak anlayabilir. O dinin veya bilgilerin ilahi özelliklerini belirleyemezler; çünkü öyle bir yetileri yoktur. İlahi yönlerinin bilgisi, sadece peygambere mahsustur. Şu halde, Tanrısal kaynaktan geldiğini iddia eden semavi dinleri, bizler, ilahi olmayan ve sadece akıldan ibaret olan kriterlerle değerlendirmek durumundayız. "Bunlar Tanrıdan gelen fevkalade bilgilerdir" diyebilecek kişi, sadece peygamberin kendisidir. Onun bu iddiası da, yukarıda belirttiğimiz gibi, sübjektif bir tecrübeye dayanmaktadır. Sübjektif bir bilginin objektif hale gelmesi, ya objektif kanıtlarla veya inter-sübjektif tecrübeyle, yani tüm bireylerin aynı tecrübeyi paylaşması ile mümkün olabilir. Peygamberin kendisine özgü zihinsel tecrübesi, bu iki imkândan yoksundur.

Ayrıca, peygamberin ilahi bilgisi, peygamber zihninde kavramlara indirgenip anlaşılır hale gelince ve bu bilgi dil kalıpları içerisinde etraftaki insanlara nakledilince, insan aklının kavrayabildiği bilgiler haline gelir. İnsan aklının idrak ettiği tüm doğrular, insana ait bilgilerdir. Zira insanın anlama yetisi ve bu yetide bulunan temel kategoriler, ancak insan kapasitesinin alabileceği bilgileri anlaşılır hale getirebilirler. Bu kategorilerin alamayacağı üst bilgiler veya başka türden bilgiler bu yeti tarafından değerlendirilemez. Böyle olunca, peygamberlerden insanlara nakledilen ve ilahi olduğu iddia edilen bilgiler, anlaşılır olduğu müddetçe, ilahi olma vasıflarını kaybeder. Anlaşılmadıkları zaman ya insanüstü bir yeti gerektirmektedir ya da tür olarak değişik bir bilgidir. Böyle bir bilgi, ilahi bir bilgi olabilir; ancak, anlaşılamaması yönünden, insanlar için bir önemi yoktur.

Aslında, salt ilahi söz, insanların hiçbir zaman anlayamayacakları ifadelerdir. Bir insan, böyle bir söze muhatap olursa, şaşkınlıktan, bunun ne olduğunu anlamayacaktır. Çünkü, Tanrı mutlak bir bütünlüktür. Zaman ve mekân sınırlarına tabi değildir. Onun bilgisi, bir nesnenin bir andaki tüm bilgisidir. Bu bilgi, zaman içerisinde dinamik olmadığından, zaman içerisinde artış göstermez. Bizim bilgimiz ise, her zaman kısmidir, ve zaman içinde artma eğilimindedir. Evren içerisindeki bir nesnenin bilgisi, tüm evrenle ilişkili olduğundan, biz bu nesnenin bilgisini, bu ilişkileri derece derece çözerek artırırız. Nesnenin bilgisinin tümünü kavramak demek, tüm evreni bilmek ve bu bilgiyi tüketmek demektir. Bu da, bilgi edinme sürecinin son bulması demektir ki, insanın epistemolojik ve ontolojik doğasına aykırıdır. Bu sebeple, eğer Tan-

rı'nın bilgisi, mutlak ve bütünse, böyle bir bilgiyi anlamamız ve kendimize mal etmemiz mümkün değildir.

Tanrı'nın insana benzemesi paradoksu

Semavi dinlerin teoloji kitaplarında, Tanrı'dan bahsedilirken, O'nun hiçbir şeye benzemediği, hayalimizde canlandırdığımız sanal objelerin hiçbirisiyle özdeşleşemeyeceği ifade edilir. Öyle ki, Tanrı'nın pozitif sıfatları (görme, işitme, bilme, yaratma gibi), insanların yetilerine benzerlik arz ettiği için, bazı teologlar tarafından antropomorfizm (teşbih) endişesiyle reddedilmiştir. Tanrı'yı tanımlarken, sadece negatif sıfatların kullanılmasını uygun görmüşlerdir. Bu da, Tanrı'nın zaman ve mekân bağlamında, hiçbir yaratığa ne öz ve ne de araz bakımından benzemesidir. Durum böyle olunca, Tanrı'nın, peygamberlerin diliyle, insanların kullandığı bir dili kullanması, bu tarife ters düşmektedir. Yani, Tanrı'nın, insanların kullandığı bir dilde, insanlara mesaj vermesi, mutlak bilgisinden vazgeçmesi ve bir bakıma insana benzemesi demektir. Bu da, Tanrı adına, kabul edilmeyecek bir durumdur.

Akla dayanma zorunluluğu

İlahi bilgi veya vahiy iddiasına yapılacak bir itiraz da şöyledir: Tanrı'nın elçisi olarak insanlara doğru yolu gösteren peygamberlerin, yukarıda belirttiğimiz gibi, bu bilgiyi elde ediş biçimi, sübjektif, bireye özel bir deneyimle olmaktadır. Halbuki, ortaya koydukları iddialar, kabulü zorunlu evrensel bilgiler şeklindedir. Dini inanç sistemleri, gerek temel iddialarının kaynağı ve gerekse sistem haline geliş şartları, öznel ve yerel olmasına rağmen, ana tezlerini nesnel ve evrensel bilgiler olarak takdim etmişlerdir. Aslında, nesnel ve evrensel olmanın temel şartı, doğruluğu iddia edilen bilginin, bireysel ve yerel olmaması, aksine objektif (veya bireylerarası) ve her mekân ve kültür için geçerli olmasıdır. Bu da, ancak iddia edilen doğruların akıl temeline oturtulmasıyla mümkün olabilir. Çünkü akıl, her türlü yaşam biçimi uygulayan farklı toplumlar arasında, yegâne müşterek bir zemindir. Tanrı'nın varlığı, ölüm sonrası hayatın imkânı ve insanların tüm amellerinden sorumlu tutulacağı gibi tezler, tüm insanlık için çok önemli konulardır. Bu konularda ileri sürülen çözümlerin, evrensel bir karakter kazanması için, mutlaka akla dayandırılması gerekir. Zorunlu akli kanıtlardan yoksun, herhangi bir inanç sistemi veya dünya görüşü, yerel kalmaya mahkûmdur.

Dogmanın insan doğasına aykırılığı

Başka bir argüman da, dogmaların, bilgi yerine inanca dayanmaları sebebiyle, eleştiriye açık olmamalarıdır. Bu durum, her yönüyle bir değişim ve dinamizm içerisinde olan insan doğasına aykırıdır. İnsan, gerek bedensel ve gerekse zihinsel, tüm donanımıyla, bir değişim süreci içerisindedir. Bu hareketli süreç içerisinde, bazı değişmeyenleri muhafaza etmek, hem değişim seyrine ve hem de bilginin evrimine aykırıdır. Bu yüzden, değişmeyen dogmaları, değişen insan ve şartlarına uydurmak için, kutsal kitapları te'vil ve tefsir yöntemleri ihdas edilmiştir. Bu da, değişmeyi dolaylı da olsa kabul etmektir. Çünkü, bazı te'viller, dogmaların görünen anlamlarına tamamen ters düşebilmektedir. Kutsal kitapları yorumlama teknikleri, dogmalara bir esneklik kazandırmakla birlikte, sorunlara çözüm bulmada, kısa ve dolaysız yolları tıkadığı için, tarih boyunca güçlüklere yol açmıştır. Dinsel metinlere farklı açılardan bakma zorunluluğu, dinler tarihinde, farklı itikat ve pratik mezheplerin doğmasına yol açmıştır. İnanç ve pratik farklılıklar o kadar artmıştır ki, bazen bir meshebin mensubu aynı dinden kaynaklanan diğer mezhebin mensubuna, dinsiz ve kâfir gözüyle bakacak kadar olumsuz tavırlara yönelik; kendi mezhebini Ortodoks, diğerlerini Heterodoks saymıştır. Mezhepler tarihinde, doğru ve sapkın diye bilinen mezheplerin inanç sistemleri, mantıksal tutarlılık ve makûliyet noktalarında karşılaştırıldığında, birinin diğerinden üstün olmadığı görülecektir. Halbuki kutsal metinler orijinleri ve özellikleri gereği ilahi bilgi kategorisinden çıkartılıp insan bilgisi düzeyine getirilirse, bu metinleri eleştirmek ve akılsal dinamizm bağlamında değerlendirmek, daha kolay olacak ve fikir ayrılıkları, düşman kampların oluşmasına yol açmayacaktır. O zaman, eleştirilen veya eksik bulunan, az ilgili bulunan, bir şeyler eklenmesi gereken metinler, ilahi kelama yapılmış saygısızlık şeklinde telakki edilmez.

'Dini inanç sistemleri, gerek temel iddialarının kaynağı ve gerekse sistem haline geliş şartları, öznel ve yerel olmasına rağmen, ana tezlerini nesnel ve evrensel bilgiler olarak takdim etmişlerdir.

İnsanın öz kaynaklarına dönmesi

İnsanlığa güven verme konusunda ayrıcalıklı bir konumda görünen din kurumunun, değişik perspektiflerden incelendiği zaman, bu ayrıcalığı pek hak etmediği anlaşılmaktadır. Yukarıda ortaya koyduğumuz düşünceler, dinlere eleştirel yaklaşımın bir örneğidir.

Dinlerin ilahi bilgi, vahiy, mutlak doğrular gibi savları, kritik sorgulama karşısında, tatmin edici kanıtlar ortaya koyamayınca; bunlara umut bağlayarak düşünen insan, hayal kırıklığına uğrayacak, yine yeterli bulmadığı kendi öz kaynaklarına geri dönmek zorunda kalacaktır. Bu kaynaklar nelerdir? Düzenli bir yaşam için gerekli olan tüm biyolojik ve psikolojik yetilerdir. Tanrı'ya ve mutlak bilgiye ancak bu yetilerimizle uzanabiliriz. Bu yetiler de, Tanrı'nın özü, ve zamana tabi olmayan bilgi hakkında hiçbir şey verememektir. Tanrı'yı ancak bir ilke olarak kabul edebiliriz; mutlak bilgiyi de hiçbir zaman gerçekleşemeyecek bir "ideal" olarak düşünebiliriz. Eldeki sermayemiz budur. Bunun ötesinde, bazı değerlere sahip olduğumuzu sanmak, bize bir fayda sağlamayacağı gibi, eldeki sınırlı sermayenin de doğru kullanımını engelleyecektir.

Böyle bir sonuçla, kısmen, bizi yetilerimizle başbaşa bırakan ve müdahale etmeyen (Aristo'nun) Tanrı-insan ilişkisi, kısmen bizi yaratırken, bizim için gerekli olan doğruları, aklın doğasına nakşeden (Kant'ın) Tanrı-insan ilişkisi teorilerine yaklaşmış oluyoruz. Yoksa, Sartre'nin dediği gibi, biz bu dünyaya bir şekilde fırlatılmış mıyız? Kendi kaderimizle başbaşa mı bırakılmışız? Bizi gözetleyen yüce bir kudret yok mu? Kendi yolumuzu kendimiz çizmeye mahkûm mu edilmişiz? Eğer durum bundan ibaretse, bizi bu kadere mahkûm eden kim ya da ne?

Din ve güven arasındaki ilişkiyi aydınlatma doğrultusunda, kat etmemiz gereken yolun uzunluk ve kısalığını tayin edecek şey, bu soru karşısında takınacağımız tutumla yakından ilgili gözükmektedir.

Demokrasi masalı ve onay ahlakı

Demokrasi kavramının, Eski Yunan'dan günümüze hiçbir zaman nesnel karşılığı görülmemiştir. Demokrasi, bir siyasal düzenin adı olmaktan çok, bir ideolojinin adı olagelmiştir: Gözlere çekilen, bir azlığın yönetimini, çokluğun (halkın) yönetimiymiş gibi gösteren bir perde.

Alâeddin Şenel

Hayvanlar "nesneler" dünyasında yaşarlar. Açsalar, birbirlerini yemenin doğru olup olmadığını araştırmazlar. İnsanın, onlardan farklı olarak, aynı zamanda bir "simgeler" (değerler) dünyası vardır. İnsan nesneler dünyası ile simgeler dünyası arasında gider gelir: "Et yesem mi, yemesem mi?"

Doğada "yalın" nesnelerin (O_2) yanı sıra, "karmaşık" nesneler (DNA) vardır. Kafada yalın simgeler (→) kadar (demokrasi, ahlak gibi) karmaşık simgeler de bulunur. Nesnelerin ve simgelerin hareketleri, etkileşimleri, birleşip ayrılmaları ile (moleküllerin ve elektronların akışıyla) yalın ve karmaşık (nesnel ya da düşünsel) "olgular" ve "olaylar" oluşur.

Karşılık sorunu

Bazı simgelerin ("yağmur" sözcüğünün) doğada karşılığı (yağmur damlaları) vardır. Bazılarının (Zeus, filojistin gibilerin) doğada karşılıkları yoktur. Bazı simgelerin ($mc^2 \rightarrow E$) nesneler dünyasındaki karşılıkları, insan tarafından sonradan (Hiroşima'da) yaratılmıştır. Bazılarınınki ise hiçbir zaman yaratılmamıştır, yaratılamaz. Cisimsiz (nesnesiz) olduğu söylenen "melek" kavramı bu kategoriye girer.

Örtüşme sorunu

Nesnelerle simgeler arasındaki ilişki, çift yönlü bir yansıtma, belirleme, örtüşme biçimindedir. Nesnelerle hiç örtüşmeyen simgelerimiz kadar, onlarla eksiksiz denebilecek denli örtüşenleri de vardır. Bunlar uç durumlardır. Simgeler nesnelerle (düşünceler, ilgili olgularla ve olaylarla) genellikle, az ya da çok olmak üzere, çeşitli derecelerde örtüşürler.

Doğada karşılığı bulunmayan simgeler kadar, kafada karşılığı olmayan (ya da doğru karşılığı bulunmayan) olgular da vardır. İçinde yaşadığımız siyasal düzenler (sözde teokrasi ve sözde demokrasi) böyledir.

Eski Yunan'da bir stoa görüntüsü...

TEOKRASİYE KARŞI DEMOKRASİ

Hem nesneler (olgular) hem simgeler (düşünceler) dünyasında nicedir bir teokrasi-demokrasi kavgası sürüp gitmekte. İki yanın savunucuları da savundukları düzeni simgeler dünyasındaki "yetkin" biçimleriyle görmekte. Karşı yanın ise daha çok olgular dünyasındaki uygulamalarında gördükleri özürlerine takılmakta. İkisi de bence Don Kişot gibi, düşmana değil yeldeğirmenlerine saldırmakta. Çünkü ortada ne teokrasi var, ne de demokrasi.

Teokrasi sorunu

"Teokrasi" denen şey teokrasi (Tanrının yönetimi) değildir. Ne İran'ı ne Afganistan'ı bir Tanrı yönetmektedir. Yönetseydi, yetkin bir yaratıcı ve yetkin bir yönetici olduğu söylenen (aşkın) bir öznenin yönetimi yenilgilere uğrar mıydı? Yetkin bir Tanrının (doğrudan) yönetiminde bunca acı, bunca acımasızlık, bunca haksızlık olur mu? Yetkin bir yönetici niye yönetimi "vekil" eline bıraksın ki? Diyelim bilmediğimiz bir nedenle ("bilmediğimizi nereden biliyoruz?" diye sormayın yanıtlayamam) vekiline bıraktı. Vekil toplumu savaşa başvurmadan yönetemeyecek denli dizginleri elden kaçırdı, Tanrı niye doğrudan yönetimi ele alıp gerçek teokrasiyi kurmaz ki?

Çağımızda durum böyle de (sözde) teokrasinin doğuşunda farklı mıydı, bakalım: "Asrı Saadet" denen "Hulafayı Raşidin" Dönemi de "saadet" dönemi değildi. Dört halifeden adaletlisi (Ömer) öldürüldü. Adaletsizini (Osman) Muhammed'in genç dulunun kardeşi öldürdü. Sonuncusu (Allah'ın Aslanı Ali) iç savaş sonucunda halifelikten uzaklaştırıldı. Ve bu da, İslam dünyasında, kavgası günümüze dek süren bölünmeye (Şia) yol açtı. Bu ne demektir? O zaman bile Araplar (Soylu halk=kavmi necip) Tanrı tarafından yönetilmemişse, o günden bugüne hiçbir toplum hiçbir zaman Tanrı tarafından yönetilmedi demektir. Dolayısıyla o zaman da hiçbir yönetim "teokrasi" değildi; bu zamanda da değil.

Bu tür yönetimlere teokrasi yerine "klerokrasi" (din adamlarının, klerjenin yönetimi) denmesini önerdim. Klerokrasi kavramı (karmaşık simgesi) nesnel dünyadaki karşılığı olan olgusuyla, teokrasi kavramından çok daha fazla örtüşmektedir. Hiç değilse Tanrı'nın gölgesine sığınmış bir yönetici azlığın varlığını göstermektedir. Ama o bile gerçeklikle yeterince örtüşmemektedir. Din adamlarının gerisindeki kabile ve kapital çıkarlarını gösteremektedir. Öyleyse, İran'daki, Afganistan'daki siyasal olguların kafamızda uygun karşılığı simgeler bulunmamaktadır.

Demokrasi sorunu

Nesnelerle simgeler (olgularla, olaylarla, onları yansıtan, açıklayan kavramlar, düşünceler, kuramlar) az çok koşut (paralel) değişir, koşut gelişirler. Zaman zaman yaklaşıp, zaman zaman birbirlerinden uzaklaşıp, bazen çakışıp bazen çatışsalar da. İdeoloji ise çoğu zaman bu koşutluğu bozmak için kullanılmıştır. Ve politika, ideolojinin en çok at oynattığı alandır.

İdeolojisinde çoğu zaman tersi söylense de, demokrasi kavramının, ortaya atıldığı Eski Yunan'dan günümüze hiçbir zaman nesnel karşılığı görülmemiştir. Bu

bakımdan denebilir ki, demokrasi, bir siyasal düzenin adı olmaktan çok, bir ideolojinin adı olagelmiştir: Azlığın yönetimini gizleyen bir ideolojinin adı; gözlere çekilen, bir azlığın yönetimini çokluğun (halkın) yönetimiymiş gibi gösteren bir perde.

Tarihte

Eski Yunan'da demokrasi kavramı "iyi soylu" (aristokrat) azlığın yönetimi anlamına gelen aristokrasiye seçenek olarak ortaya atılmıştı. Etimolojisine bakılırsa "mahalleli halkın" yönetimi gibi bir anlama geliyordu. Bu yönetimi savunanlar siyasal erki ele geçirince, gerçekleştirilen uygulaması hiç de halkın yönetimi olmadı. Kadınlar, köleler, yerleşmiş (de olsalar) yabancılar dışındaki ergin kişilerin ("yurttaş" sayılan kimselerin) yönetime doğrudan katıldıkları bir siyasal olgu olarak ortaya çıktı. Dolayısıyla, anayasasında bile tüm halkın değil, yurttaşların yönetimiydi. Onda bile kararları alanlar, çoğu örnekte aristokrat soylardan gelen kimselerdi. Aristokrat soydan gelmiş olmakla birlikte kendilerini (Perikles gibi) halka "başkomutan" seçtirerek "halkın partisi" başına geçen asker politikacılardı. Olsa olsa, soylu olmasalar da (deri taciri, Kleon gibi) soylulardan da zengin sivil politikacılardı.

Seçilirken olduğu gibi yönetirken de, aldıkları kararları, o ya da bu yoldan "yurttaşlar çoğunluğu" kesimine "onaylatmayı" biliyorlardı. Buna "demokrasi" denebilir mi? Yönetim gene azlığın elindeydi. Ya da azlığın çıkarlarının temsilcisi önderlerin elindeydi. Ama soylu azınlığın değil de, pullu azınlığın elindeydi; ya da ikisinin ortaklığının denetimindeydi.

"Demokrasi" Yunan ile birlikte söndü. Roma'da bu kez "cumhuriyet" (res publica=halk için yönetim) adıyla yeniden sahneye çıktı. Roma İmparatorluğu'nun on milyonları bulan yurttaşları hangi alanda toplanıp hangi kararları alabilirlerdi ki? Temsilcileri kimler olabilirdi? Demokrasi gibi demokrasinin Romaca'sı olan cumhuriyet de "halk yönetimi" değildi. Adıyla (Senato, Pleb Meclisi gibi) her türlü kurumuyla ve "halkın sesi, Hakkın sesidir" gibi her türlü kuramıyla, gene (ama bu kez "toprak sahibi asker") bir azlığın yönetimi gizlenmekteydi.

Çağımızda

Roma içte eşitsizliklerin artmasıyla zayıfladı. Dıştan art arda vuran barbar dalgalarına dayanamayıp battı. Cumhuriyet unutuldu; yüzyıllarca demokrasiden söz eden çıkmadı. Sonra cumhuriyet, bir başka yerde (Batı Avrupa'da) bir başka çağda (Fransız Devrimi sırasında) karabatak gibi yeniden ortaya çıktı. Kentsoylu devrimciler (burjuvalar) mutlak monarkın buyruklarında dile getirilen azlık (kır) soylularının (çıkarına) yönetimlerine (monarşiye) karşı çıktılar. Cumhuriyet (republika=halk yararına yönetim=demokrasi) düzenini kuracaklarını duyurdular.

Bu yolda, serfleri (kır soysuzlarını) ve sanklotları (kent soysuzlarını) yanlarına çektiler. Onlarla birlikte kendilerine ("soylu olmayanlar" anlamında, avam anlamında) "halk" (publik) dediler. Yönetimlerine ise "halk yönetimi" (republik) denecekti.

Ne var ki devrim başarıya ulaşıp siyasal erk ele geçirilince, dümene halkın üç

Bosch'un bir tablosu.

kesimi birlikte değil, yalnızca burjuvalar geçti. Dahası, "soylu olmayanlar" anlamında "halk" kavramı, karşıtları soyluların yok edilmeleriyle birlikte karşılıksız kalmıştı. Olgusal anlamda da halktan eser kalmamıştı. Çünkü, geçmişte onu oluşturmuş bulunan kesimlerden serfler (kimi varsıl, kimi yoksul) özgür köylülere dönüşmüştü. Ya da kente göçüp "özgür" işçilere dönüşmüşlerdi. Onlarla birlikte kentte, devrim sırasında (neredeyse) bulunmayan yeni bir sınıf (proletarya) doğmuştu. Ve burjuvazi artık, yönetilenler içinde değil, yönetimde olan bir kesimdi. Dolayısıyla ortada yalnız kavram değil (sosyolojik), olgu olarak da "halk" diye bir şey kalmamıştı. Halkın yalnızca adı vardı. Gene de onun yönetiminden söz ediliyordu: Republik ya da demokrasi. Fransız burjuva devrimcileri **republique**, Amerikan devrimcileri **democracy** etiketini benimseyip yönetimlerini "halk yönetimi" olarak adlandırdılar.

ÇAĞDAŞ DEMOKRASİ MASALI

Demokrasi ideali (düşüncesi) Yunan kent devletlerinde nesnel gerçekliğini yaratamamıştı. Fransız ve Amerikan devrimlerinden sonraki çağdaş siyasal düzenlerde yaratabildi mi?

Parlamenter demokrasi

Yönetimde çokluk "halk" değil, gene bir azlık vardı. Bu durumda, gerçekliği örtemez duruma düşen kuramı, onu gizleyebilecek kadar olsun gerçekliğe uydurmanın yolları arandı. Demokrasinin başına "temsili" ve "parlamenter" sıfatları getirildi: Demokrasi oldu, "parlamenter temsili demokrasi".

Evet, halk yönetimi, ama insanların Yunan'daki gibi agorada (pazar yerinde) değil, "parlamento"da (eski tabaka temsilcileri meclisinde) toplanarak yönetime katılmaları biçimindeki yönetimleri. Ayrıca, küçük kent devletlerinde gerçekleştirilebilen tüm halkın "doğrudan" yönetimi değildi. Halkın (ulus devlet çağında) bir (kapalı) meclise sığabilecek sayıda "temsilciliklerinin" (dolaylı) yönetimi olacaktı (1). Çağımızda gerçekleştirilebilecek en halkçı, en demokratik yönetim buydu. Ne var ki bu, ister istemez "azlığın yönetimi" demekti. Bu gerçek göz ardı edilip, ona gene "demokrasi" denip, çokluğun yönetimi olduğu ileri sürüldü. Böylece (sözde) demokrasi, kavram, kurum ve kuramıyla yirminci yüzyıla dek geldi.

Yeni demokrasi

Demokrasi, yirminci yüzyıl ortalarında yenilendi. Yirminci yüzyılda demokrasi kavramı, bir kez daha "demokrasi" denen oligarşik kurumları ve olguları (proletarya diktatörlüğünün eleştirileri karşısında) gizleyemez duruma düştü. Bu siyasal gerçekliği yansıtacak başka kavramlar üretmeliydi. Bu yapılmadı; bunun yerine eski kavramın biçimi ve tanımı bir kez daha değiştirilerek (kurum değil) kavram yenilendi: "Yeni demokrasi" dendi.

Çünkü demokrasinin, parlamentoda, temsilciler kanalıyla bile olsa, artık "halkın, halk tarafından halk yararına" yönetimi olduğuna kimse inandırılamazdı. Yeni demokrasi anlayışı (çağımızda olanağının bulunmadığı söylenen) halkın kendini yönettiği bir düzen olmaktan çok, kendini yönetecekleri seçebilmesi, denetleyebilmesi, değiştirebilmesi olanaklarını sunacak bir düzen taslağı idi.

Ya halk, eski, geleneksel (eşitsizlikçi)

inançlarını temsil eden, dolayısıyla insan haklarına, laik, çağdaş hukuka saygılı olmayanları seçerse? Ona da "yeni demokrasi" mi denecekti? Bu soruya yanıt verebilmesi için iki koşul getirildi: Birincisi, siyasal düzene demokrasi denebilmesi için, yöneticilerin seçilebilmesi yetmezdi. Bunun yanı sıra yöneticiler insan haklarına saygılı olmalıydı. İkincisi, yönetimlerinin bir hukuk devleti olması gerekliydi.

Hukuk devleti (Batılılar "hukuk yönetimi" diyor) çağımıza monarşilerden miras kalmıştır (2). Demokrasinin asal öğelerinden biri değildir. Hatta (saf) demokrasi kuramına uygun değildir. Gerçekten, en yüksek erk ve irade halkta ise, onun karşısına monarklarca ya da feodal beylerce biçimlendirilmiş gelenceksel kurallar (hukuk) çıkarılmamalıdır. Hatta kendisini eski kararlarıyla bağlaması bile, demokrasi kavramına uymaz. En yüksek erkin (egemenliğin) verildiği halktan kendini bağlamasını isteyemez; onu bağlayamazsınız. Kim bağlayacak ordu mu?

İnsan haklarına saygı koşuluna gelince; bu, demokrasiden çok emperyalizmin, küreselleşmenin gereksinimidir. Küreselleşen kapitalist ekonominin gereklerinin, ulusal sınırlar (yurttaşlık hakları) ötesinde karşılanmasının bir aracıdır. İnsan hakları anlayışına "yurttaşlık hakları" kavramının genişletilmesiyle ulaşılmıştır. Gerçekten o, ekonomik, dolayısıyla siyasal erki elinde tutan azlığın çıkarlarının tarih ve coğrafya içindeki gelişmesinin ve kamuflajının izlediği şu aşamaların son uğrağıdır: Tanrısal ayrıcalıklar→yurttaşlık hakları→insan hakları.

Temsil sorunu

Bunca rötuşlara karşın, "demokrasi" denen çağdaş olgu ile demokrasi kavramı arasındaki uçurum giderilebilmiş değildir. Her şeyden önce bir siyasal düzene "demokrasi" deniyorsa, yönetenler "halk" olmalıdır. Yönetenler halk değil "halkın temsilcileri" ise, yönetime ona göre bir ad konmalıdır. Sonra, kim halk kim değil tanımlanmalı. Ve son olarak "temsil" kavramına ve temsil kurumlarına açıklık getirilmeli.

Bir kimsenin (ergin, ehil öznenin) kendini yönetmesi için bir temsilci seçmesi hukuktaki "temsil" kurumunu aşar. İnsan kavramına da aykırıdır. Temsil yetkisi (ergin ve ehil olmayanlar dışında) sınırlı konularda, sınırlı süreler için verilir. Bir kimse, hemen her konuda kendini yönetmesi için birine toptan temsil yetkisi verip kendini yönetmekten (hele beş yılı bulabilen uzun süreler için) vazgeçemez. Bu, kendini yönetebilen varlık olarak yalnızca insan tanımına değil, demokrasinin dayandığı "rasyonel insan" anlayışına da aykırıdır.

Bir kimse, farklı yaş, cinsiyet, meslekten ve çıkarları her zaman çakışmayabilen on binlerce, yüz binlerce kişinin duygu, düşünce ve çıkarlarını (hakkıyla) kavrayabilip temsil edebilir mi? Temsil edilenin çıkarları ile temsilcinin çıkarları her zaman çakışır mı? Bunların çatışmaması için ekonomik erk, temsil edenin mi temsil edilenin mi elinde bulunmalı? Yoksa paylaşılmalı mı?

Diego Rivera'nın bir tablosu.

İdeoloji olarak demokrasi

Demokrasi kuramı, bu sorulara tutarlı, doyurucu kanıtlar verememektedir. Çünkü demokrasi kuramı, bir olguyu ortaya çıkarmak için değil, örtmek için geliştirilmiştir. Demokrasi kavramı, "demokrasi" denen kurum ve olgularla az çok örtüşmesi şöyle dursun (görüldüğü gibi) çatışma içindedir. Sonuç olarak demokrasi, yalnız kavram ve kuramıyla değil, tüm kurumlarıyla bir ideoloji işlevi görmüştür. Bugün de bu işlevi görmektedir: Görevi, siyasal (ve temelde ekonomik olan) erki tekellerinde tutup denetleyen azlıkların yönetimini (oligarşiyi) gizlemektir.

"Bakmayın siz bu kararların, bu yasaların bizim kafamızdan, bizim ağzımızdan çıkmasına. Onlar, bizim istek ve irademizin değil, temsil ettiğimiz halkın (çoğunluğun) duygu, düşünce ve isteklerinin dile getirilmesidir". Burada Rousseau'nun "genel irade" olarak formülleştirdiği "halk iradesi" kavramının (Rousseau'nun dikkat çektiği "halkın çıkarı" niteliğine değil; niceliğine, oy sayısına bakılarak) nasıl yozlaştırıldığını görebilmeliyiz. Yozlaştırılarak, onun nasıl dinsel aşkın öznelere benzetildiğini gözden kaçırmamalıyız: Hakkın iradesinden söz ederek Tanrı adına konuşan din adamlarının izlediği taktiğin aynısı izlenmektedir. Halkın iradesi sözü (sandıktan tavşan çıkarır gibi çıkarılarak) sivil politikacılara halk adına konuşma olanağı yaratmaktadır. Bu süreçte "halk", gerçek bir toplumsal özneden çok, bir aşkın öznedir.

"Demokratik Ahlak" başlığına geçmeden önce "demokrasi"nin kendisi hakkındaki saptamamızı yapmalıyız: Girişte, gerçeklik dünyasında karşılığı bulunan ve bulunmayan simgelerin olduğu belirtilmişti. Buna göre örneğin ilkellerin "totem ata" öyküleri, nesnel karşılığı bulunmayan simgeler toplamı olarak birer mitostur. Tarihte olduğu gibi çağımızda da, demokrasi kavramının reel karşılığı (eşitlikçi reel insan ilişkileri) bulunmadığına göre, o bir çağdaş mitos, bir masaldır.

DEMOKRATİK AHLAK

Demokrasi kavramıyla da, kuramıyla da çağımızın "demokrasi" denen toplumsal ve siyasal oluşumlarını (formasyonlarını) kavrayamayız. Dolayısıyla, "reel demokrasi" olarak adlandırılabilecek olgunun dayandığı temel ilkeleri de, etik ilkeleri de, demokrasi kuramından çıkaramayız. Ama bu yazının ana konusunu oluşturan "demokratik ahlak" değerlerini reel "demokrasilere" egemen insan ilişkilerinden çıkarabiliriz.

Görev verme yerine onay alma

Demokrasi düşüncesi, bilindiği gibi, ekonomik erki ticaret devrimi ile ele geçiren burjuvazinin değerleri olarak başlamıştır. Siyasal erki de ele geçirmeyi amaçlayan bir sınıf hareketi olarak eyleme dökülmüştür. Bu harekette, aristokrasinin kaba gücüne karşı gene kaba güç (ateşli silahlar) kullanılmıştır. Bunun yanı sıra, aristokrasinin (dinsel) yasallık ideolojisine karşı dinsel olmayan (laik) bir yasallık ideolojisine gereksinim duyulmuştur.

Aristokrasi, hiyerarşik bir toplum anlayışıyla "buyurganlık" alışkanlığına dayanıyordu. İdeolojik savaşımda, burjuvazi bunu eleştirip, insanların evrensel eşitliği

savı ile "onay" ilkesine dayanacaktır. Aristokrasinin "görev" kavramına karşı "hak" kavramını ileri sürecektir. Görev ahlakına karşı, bir "onay ahlakı" geliştirmeye çalışacaktır. Eşitsizlikçi ilişkilerin yürümesini sağlayan "görev verme" yerine, (yeni bir eşitsizlik getirilmesine karşın) eşitlikçi "onay alma" konacaktır.

Burjuva devrimcilerinin bu tutumu, dünya tarihçisi McNeill'in gözünden kaçmamıştır. McNeill, *Dünya Tarihi* adlı yapıtında, "Fransa'da Demokratik Devrim" alt başlığı altında şu saptamayı yapmaktadır:

"Hükümetlerin adalete uygun yetkelerini yalnız ve yalnız yönetenlerin rızalarından (onayından) aldıkları ilkesi, 1776'da Amerikalılar'ın İngiliz Kralı III. George'a başkaldırmalarıyla bütün dünyaya duyurulmuştu. Bu demokratik anlayış, Bağımsızlık Savaşı sırasında ve sonrasında, Amerikan anayasal deneyimlerine rehberlik etti. Böyle bir düşünce, birçok Avrupa ülkesinde de büyük ilgiyle karşılandı. 1688'den beri parlamento üstünlüğünün parlamento üyelerini seçme hakkına sahip olan azlık mülk sahipleri grubunun üstünlüğü anlamına geldiği Büyük Britanya'da gördüğü ilgi, öteki Avrupa ülkelerinde gördüğünden az değildi. Ama bu yeni tür siyasal kuramların mutlak krallığa karşı büyük bir devrimi kışkırttıkları yer, Fransa oldu" (3).

Siyasal onay

Siyasal onay ilkesinin geçmişinin, monarşiden cumhuriyete geçiş Fransası'na dayandığı söylenebilir. Bilindiği gibi, Fransa monarkı XVI. Louis (savaş nedeniyle) artan giderlerini karşılayabilmenin yollarını aramıştı. Bu yolda neredeyse unutulmuş bir feodal kurum olan parlamentler meclisini (tabakaların "temsilcilerini") (4) toplantıya çağırmıştı. Onlara durumu anlatacak; artıracağı vergiler için onları ikna edip onaylarını alacaktı. Böylece, "ortak çıkarlar", "yurtseverlik", vb. söylemleriyle, yükleyeceği vergilere gösterilebilecek direnmeleri kırmaya çalışacaktı.

Toplumsal tabakaların temsilcileri olan parlamentler ayrı salonlarda toplanıyor, sorunları ayrı ayrı görüşüyorlardı. Önem sırasınca feodal beyler birinci tabakayı, din adamları ikinci tabakayı, kentsoylular üçüncü tabakayı oluşturuyordu. Eskiden olsa krallığın gereksinimlerinin yükünü daha çok feodal beyler üstlenirdi. Ama ticaret devrimi ile feodal beyler görece yoksullaşırken, kentsoylular varsıllaşmıştı. Krallığın giderlerini onlar karşılayabilecek konumdaydı. Kralın da ötekilerden önce onları ikna etmesi (onların onayını alması) gerekiyordu.

Bu güçlerinin ayrımında olan üçüncü tabaka (**tiers etat**) temsilcileri, kendilerinin öteki tabakalardan aşağı kalır yanlarının bulunmadığı düşüncesine ulaşmışlardı. Onlarla eşitliklerinin onaylanması anlamına gelecek bir isteklerini dile getirdiler: Öteki tabakaların temsilcileriyle aynı salonda toplanıp, sorunları birlikte tartışmak istediler. Bu istekleri kabul edilmeyince, kıyameti koparıp devrimi başlattılar.

Böylece "onay" kavramı (temsil kavramıyla birlikte) burjuvaziye geçmiş oldu. Burjuvazi, devrim sırasında sık sık halkın onayına başvurdu. Örneğin, kilise topraklarının kamulaştırılması, feodal ayrıcalıkların kaldırılması, monarşinin başının koparılması gibi devrimci kararlarını "halkın onayına" dayandırdılar. Nasıl mı? Kitleleri hareketc geçirip sokaklara dökerek.

19. yüzyıl başında İngiltere'de yapılmış olan bu tablo, arıların hiyerarşisiyle, aslında mevcut toplumsal sistemin hiyerarşik düzenini simgelemek için yapılmış.

Bilindiği gibi, burjuva siyasal düzeni oturunca, bu onay alma işi evcilleştirildi. Halkın siyasal onayı seçimler, parlamentodaki temsilciler yoluyla (dolaylı yoldan) alınır oldu. Zamanımızda, bunlara ek olarak, kitle iletişim araçları kanalıyla (örneğin kamuoyu yoklamalarıyla) alınmakta. Buradaki terslik ise onayın istenmesinin de, alınmasının da aynı medya ile yapılması! Dolayısıyla, medyayı denetleyenin, onayı denetleyebilmesi.

Ekonomik onay

Onayın ekonomik biçimi, siyasal onaydan da eskidir. Takas dönemlerinde başlamış, ticaret devrimi ile ve "serbest pazar" ekonomisiyle yerleşmiştir. Alıcı ve satıcı, pazar koşulları içinde bir anlaşmaya ulaşırlar. Bu anlaşmanın iki tarafın da özgür iradesi ile ve onayıyla yapıldığı varsayılır. Tarafların onayıyla alınıp satılan şey mal da olabilir, can da. Yeter ki taraflar aynı noktada uzlaşmış olsunlar. Bir kez onay alındı mı, anlaşmanın önündeki hemen hemen bütün sorunlar çözülmüş, bütün engeller kalkmış demektir. Onay alma sorumluluğunun yerine getirilmesi yeter. Onunla bütün sorumluluklar bir kalemde yerine getirilmiş sayılır: "Zorla mı, kendi rızasıyla (onayı ile) aldı, verdi; almasaydı, vermeseydi." Ki bu, tarafların içinde bulundukları (nesnel, öznel) koşullara bakmadan "almayabilirdi, vermeyebilirdi" demektir. Bir işte, bir alışverişte, bir kimsenin onayı alındı mı, artık ne topluma, ne Tanrı'ya, ne krala, ne vicdana hesap verme gereksinimi duyulur.

Ekonomik onay ile siyasal onay burjuva kapitalist demokrasilerinde birleşmiştir. İnsan ilişkilerinde onay alışverişi, hiçbir ahlak ilkesine dayanmasa da, geçerli davranış biçimi durumuna gelmiştir.

Etik onay

Bu noktada, reel demokrasinin yaygınlaştırdığı (sözde) demokratik (sözde) etik anlayışa, yani "demokratik ahlak" kavramına geçebiliriz. Yukarıda belirtildiği gibi onay yalnız alışverişlerde değil (ekonomik, toplumsal, siyasal işlerde ve günlük ilişkilerde olmak üzere) her türlü ilişkilerde aranan tek ölçüt oldu. "Peki reel demokratik onay ahlakı hangi ilkelere dayanmaktadır?" "Hangi ahlak ilkeleri yerine getirilerek onay istenir?" derseniz, yanıt ne olur dersiniz? "Hiçbir ilkeye". Öyle ya da böyle, o ya da bu yoldan onayı almış olmanız yeterlidir. Buna, içinin boş olduğunu unutmamak koşuluyla, "onay ahlakı" diyebiliriz.

İçi boş bir onay ahlakı (onayın alınmasının yeterli görülmesi) bireyleri, grupları, etnikleri, sınıfları, halkları, ulusları nereye götürür? Makyavelizme. Çünkü, "liberal demokratik" insan anlayışına göre, her insan kendi çıkarını kavrayabilecek akla ve özgür iradeye sahiptir. Demokrasiler özgür iradenin ortaya konabileceği toplumsal koşulları sağlamıştır. Birey bir şeye karar vermişse, bir şeye onay vermişse, o şeyin o kimsenin yararına olup olmadığını araştırmak, soruşturmak kimseye düşmez. Bireylerin

çıkarlarını en çoğa çıkarmaları, toplumun yararını da en çoğa çıkaracaktır. Siyasal alanda ise verilen "peşin onay"ların hesabını ne topluma ne de toplumu temsil eden kurumlara, kişilere vermek gerekmez. Gerekmez çünkü "demokrasinin" akıldan ve halktan "a priori" onay aldığı varsayılır.

Makyavelist etik

Bu durumda, bireysel olsun toplumsal olsun bütün öznelerin, çıkarları yönünde giriştikleri eylemlerin tek bir hedefi kalır: Karşı tarafın onayını almak. Onay tek amaç olunca, kendimizi Makyavelist etiğin bataklığına düşmüş buluruz: "Onaya ulaşmak için her yol geçerlidir".

Demokratik ahlak ilişkisinde, taraflar ne eşittir ne de karşı karşıyadır. Ekonomik alanda araya "reklam" gücü girer. Bu gücü kullanan, insanlığın tüm bilgi birikimi mirasından yararlanıp, en ileri psikoteknolojileri kullanarak (akıldan çok duygulara, yani korkulara ve umutlara seslenerek) onay almada güçlük çekmez. Politika alanında ise, onaya, zaman zaman reklamdan ayırt edilemeyecek nitelik ve nicelik kazanan "propaganda" kurumu aracılığıyla ulaşılmaktadır. Kapitalist burjuva reel demokratik toplum biçimine "genel onay" ise, "ideoloji" ile alınmaktadır (5). Söz konusu olan, kullarını günde beş kez boyun eğmeye (İslama=teslim olmaya) çağıran (sözde) teokrasiyi bile mumla aratan yoğunlukta bir ideolojidir. Çünkü onunla yaşamsal konularda onay, hemen her an istenip, her an alınabilmektedir. Buna karşın hesabın "seçimden seçime" verildiği (!) söylenmektedir.

Reel demokrasilerin onay ahlakı, denebilir ki, sonuçta bireyleri, toplulukları ve toplumları tam bir ahlaksızlığa (ilkesizliğe) götürmektedir. Öyleyse onay ahlakının irdelenmesinin zamanı gelmiştir: Onay ahlakı, empati, sempati, dayanışma, koruma, acıma, paylaşma vb. eşitlikçi, eşitsizlikçi hiçbir ahlak ilkesine dayanmamaktadır. Yalnızca "onay alma" bir ahlak ilkesi gibi sunulmaktadır: "Alan razı, veren razı, sana ne?" Sonuç: Reel demokrasinin onay ahlakı tam bir ahlaksızlığa varıp dayanmaktadır. "Demokratik ahlak" anlayışına verilen bu yargıya bakan "teokratik ahlakçılar" öne çıkmaya heveslenmesin. Onların ahlak dosyası daha hafif değil (6).

SONUÇ

Kapitalist demokrasilerde onay ahlakı ahlaksızlığa saplanıp kalır

Tarihsel-toplumsal formasyonlar, öteki ölçütlere göre çeşitli biçimlerde adlandırıldıkları gibi, siyasal erki tekellerinde tutanların sayılarına göre de adlandırılmaktadır. Buna göre, tekin yönetimine "monarşi", azlığın yönetimine "oligarşi", çokluğun (halk çokluğunun) yönetimine "demokrasi" denmektedir. Ne var ki bu kavramlar, nesnel karşılıkları bulunmayan türden soyutlamalardır. Çünkü, ilgili toplumların yalnız siyasal düzenlerine bakıldığı, ekonomik sistemleriyle birlikte ele alınarak kavramlaştırılmadıkları sürece, gerçekliği yansıtmaya yaramazlar. Ancak onu gizlemeye yararlar.

Bu açıdan bakılınca, demokrasinin bir masal olduğunu gördük. Demokrasi kura-

Eugene Delacroix'in Fransız Devrimi'ni anlatan bir tablosu.

mında yurttaşların, en azından siyasal alanda, eşit oldukları ileri sürülür, (sözde) eşit siyasal haklar tanınır. Demokrasi içinde yaşadıklarına inandırılanlar, buna bakıp, eşit olduklarını sanırlar. Oysa ekonomik eşitsizliğe dayanan "kapitalist demokrasi" düzeninde insanlar, gerçek insan ilişkilerinde, siyasal alanda bile eşit konumda değildirler.

Demokratik onay ahlakı, siyasal alanda olduğu kadar günlük insan ilişkilerinde de sözde kalmaktadır. Birileri, ya ekonomik ya da ideolojik güçlerini, çoğu durumda her ikisini haklarıyla birlikte kullanmaktadırlar. Bu yolla yönettiklerinden, yönlendirdiklerinden, hatta sömürdüklerinden onay almakta güçlük çekmemektedirler. Siyasal alanda olduğu kadar "demokratik yaşam biçimi" denen günlük insan ilişkilerinde de bu böyledir. Kısacası, ekonomik eşitsizlik ile (kapitalizm ile) birlikte ele alındığında görülür ki "demokratik onay ahlakı" insan ilişkilerinde nesnel karşılığı bulunmayan, dolayısıyla ideolojik işlev gören bir anlayıştır. Dahası, (gördümüz gibi) onay dışında hiçbir ilkeye dayanılmayan, her ne pahasına olursa olsun onay alabilmek için her araca başvurulabilmesine yol açan bir ahlaksızlıktır. Bu bakımdan, içinde debelendiğimiz ahlaksızlıklar, bir arıza dönemi ürünü değildir. Eşitsizlikçi ilişkilerin, eşitlikçi görünen bir (sözde) ahlak anlayışıyla (onay ahlakı ile) örtülmesinin (dolayısıyla ikiyüzlülüğün) sürüklediği yapısal bir sonuçtur.

DİPNOTLAR

1) "Doğrudan demokrasi" denir de, nedense karşıtı "dolaylı demokrasi" kullanılmaz.

2) Her memur bir monark kesilirse, monarkın temsil ettiği feodal egemen sınıfın düzeni tehlikeye girer. Yerel bir memurun, hatta yerel bir feodal beyin o yerin ve o anın çıkarlarının gerektirdiği yönde kararlar alması iyi olmaz. Bu, feodal düzenin daha geniş bir coğrafya (devlet sınırları) içindeki ve uzun erimdeki tutarlılığının, dolayısıyla varlığının temellerini kemirir. Dolayısıyla memurlar, monarkın ülke çapında ve uzun erimde gözettiği çıkarlara göre alıp hukuka dönüştürdüğü kararlarına uymalıdır.

3) William H. McNeill, Dünya Tarihi, Çev. Alâeddin Şenel, İmge Kitabevi, 5. Baskı, Ankara 2001, s.657 (4. Baskıda, s.468).

4) Siyasal temsil kavramının kökleri de feodal topluma dayanıyordu.

5) Reklamın, propagandanın ve ideolojinin bir ortak özellikleri de, mesajların acımasızca yinelenmesidir. Bu ise, çoğu kimse ayrımında ya da bilincinde olmasa da, şiddetin bir biçimidir; dolayısıyla ahlaksızlıktır. Gerçekten, bir mesajın karşı tarafça alınabilmesi için yeterli nicelik (sayı) ve niteliğin üzerinde (örneğin çok yüksek sesle) iletilmesi, saygısızlıktan öte, dikkati zorla tutuklayan şiddet değil de nedir?

6) Eksiksiz, hatta tek ahlak sistemi olarak sunulan "teokratik ahlak" anlayışının da doğru bir ahlak, hatta "ahlak" olduğu kanısında değilim: Yazdım durdum, dinler, gerçek insan öznesinin üzerine (Tanrılar, kahramanlar gibi) aşkın özneleri çıkarmaktadırlar. Nesnel karşılıkları bulunmayan (en azından bilinmeyen) bu aşkın özneler amaç alınıp, insanlar onların araçları konumuna indirgenmektedir. Böylece "ahlak anayasası"nın "toplumda hiçbir gerçek özne (insan) araç olarak görülmemektedir" biçiminde formülleştirilebilecek birinci maddesi sürekli çiğnenmektedir. Bu dünya üzerine bir ötedünya, ya da bu dünya ötesine (ruhun bir dahaki gelişinde kalacağı) bir yeni dünya koymak da aynı sonuca varmaktadır. Bu dünyayı o dünyalara ulaşma yolunda bir sınav yeri, bir araç olarak görmek de "birinci maddeye" aykırı düşer. Bu "geçici, ölümlü dünya" yaşamı sınavında, "sonsuz ve ölümsüz öteki dünya yaşamını" kazanmak isteyen bir sofu önünü göremez. Bu yolda öteki insanlara size, hatta kendine yapabileceklerinin önünde hiçbir engel (ahlak kuralı) görmez.

Eğitim-Sen'in tarih kitapları araştırması üzerine

'Resmi tarih fobisi'nin yarattığı 'çarpık tarih'

'Osmanlı'dan Günümüze Tarih Ders Kitapları', birkaç belirgin yanlışı ortaya koyması dışında, bilimsel ölçütlerin uzağında, bazı tarihi olguları çarpıtan, bazılarının da fotoğrafını çeken ve farklı karelere göre farklı öyküler yazan bir çalışma niteliği taşıyor.

Firdevs Gümüşoğlu

Eğitime ilişkin sorunların çığ gibi büyüdüğü günümüzde; ders kitaplarının içeriğinden biçimine kadar çeşitli boyutlarıyla ele alınması sevindirici. Hele ki araştırma, geçmişten bugüne geniş bir zaman dilimini içeriyorsa, bilgi birikiminde derinleşmeye ve geleceğe yönelik açılımlarda bulunmaya katkı sağlayacağı yadsınamaz bir gerçek.

İsmail Aydın tarafından yazılan *Osmanlı'dan Günümüze Tarih Ders Kitapları*, geçtiğimiz Ekim ayında Eğitim Sen Yayınları tarafından yayımlandı (1). Ülkemizde ders kitaplarına yönelik araştırmaların sınırlılığı, bu konuda yapıp edilenlere ilgiyi daha da artırıyor. Konunun yaşamsal önemi ve araştırmanın Türkiye'nin bir eğitim örgütünün desteği ile yapılması, ciddiyetle ele alınmasını, incelenmesini, tartışılmasını daha da zorunlu kılıyor.

Bir konunun incelenmesinde araştırmacıyı güdüleyici pek çok etken bulunur. Bunlardan biri olan kişisel merak, araştırmaya bilimsel sıfatı vermek için tek başına yeterli değildir. Araştırma yöntemi, araştırmanın çerçevesi, ulaşılan kaynakların çeşitliliği, birbiriyle ilintisi (süreklilik ve kopuşların belgelenmesi), elde edilen verilerin içinde bulunulan tarihsel-siyasal bağlamdan koparılmadan ve nesnellik temelinde incelenmesi vb. araştırmanın güvenilirliğini sağlayan başlıca unsurlardır.

Ders kitapları gibi son derece önemli bir konunun incelenme amaçları arasında, sorunların saptanması, çözüm önerilerinin oluşturulması ve eğitim politikalarına katkı yapılması da yer alıyorsa, sorumluluk bir kat daha artar.

Osmanlı'dan Günümüze Tarih Ders Kitapları, incelenen kitaplardaki birkaç belirgin yanlışı ortaya koyması dışında, ne yazık ki sözü edilen bilimsel ölçütlerin çok uzağında, bazı tarihi olguları çarpıtan, bazılarının da fotoğrafını çeken ve farklı karelere göre farklı öyküler yazan bir çalışma niteliği taşıyor.

'Resmi tarih' fobisi

İsmail Aydın'ın, tarih ders kitapları değerlendirmelerinin temelini "resmi tarih" fobisi diyebileceğimiz bir yaklaşım oluşturuyor. Yazara göre, ilk olarak, devletin ortaya koyduğu her türlü politika kitlelerin çıkarına aykırıdır, resmi politikadır! Bütün ideolojiler-iktidarlar kötüdür anlayışı, "resmi tarih" kavramının aşağılayıcı bir dille kullanılması sonucunu doğurmuş. Bu yaklaşım sonucu kitapta, "ideolojinin öğrencilere taşıma aracı olarak kullanılan bir kaynak" olmasından duyulan rahatsızlık sıklıkla dile getiriliyor (2).

İkinci olarak yazar, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kuruluşundan bugüne dek izlediği politikaların doğrusal olduğu görüşündedir. Oysa, Cumhuriyet'in ilk meclisinde bile farklı eğilimlerin, çelişkilerin-çatışmaların bulunduğu ve ideolojik mücadelelerin kıyasıya yaşandığı gün gibi ortadadır. Bu gerçeklik yok sayıldığında, 1920'lerden beri uygulanan politikaların 12 Eylül 1980 ve sonraki süreci doğurduğu gibi bir yanılgıya düşülebiliyor. Ayrıca, Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki eğitim politikasının bilimsellik ve bağımsızlıktan yana bir tutumla ve laik bir bakış açısıyla oluşturulduğunun göz ardı edilmesi anlaşılır gibi değil.

Mustafa Kemal ve diğer komutanlar, İnönü Savaşları'nın cereyan ettiği topraklarda inceleme yapıyorlar.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında yazılan kitaplara önyargısız bakmak, dönemin kitaplarının hangi bilimsel çaba ve özenle hazırlandığını ortaya koyar. O dönemin Tarih, Yurt Bilgisi, Medeni Bilgiler ve Kıraat vb. kitapları, günümüzde bile yazılması cesaret isteyen örneklerle doludur.

Örneğin, 1928-1929 öğretim yılında muallim ve muallime gençlere rehber olması amacıyla Cemil Sena tarafından hazırlanan "Hususi Tedris Usulleri"nde, "resmi politika" doğrultusunda şu önerilerde bulunulur:

"Bilhassa hurafelere taaluk eden fikirlerin ortadan kaldırılması için tabiat bilgisi pek fazla işimize yarayacaktır. Mesela, damlarımızda öten baykuşların şeamet getirmediğini anlatmak için mektebimizde baykuş beslemek, sokakta uluyan köpeğin mutlaka bir felaketten bizi haberdar etmediğini anlatmak için yine bir nevi hadiselere nazarı dikkatini celbederiz. İsabetsiz vakıalar üzerinde onları düşündürmek ve tesadüfle hakikat arasındaki münasebete akıllarını erdirmeye çalışmak kafidir. (...)

"Bu vesile ile dini işleri ve itikatları

dünya işlerine karıştırmamayı yani vazife, mefküre ve mes'uliyetlerimizi dini hislerle ihlal etmemekliğimizin lüzumu öğretilmelidir. Mesela Çarşamba günü tırnak kesmenin haram olduğu; üfürükle, dua ile, muska ve tılsımlarla hastalıkların ihtisal edilebileceği hakkındaki kanaatler yıkılmalı, şeyh, derviş ve veli türbelerinden istikbal aramanın ne kadar biçarelik olduğuna çocukları inandırmalıdır... Ancak bu suretledir ki tevekkül, kanaat, mukadderat nev'inde meskenet, atalet ve hamakate hizmet eden ve asırlardan beri içtimai bünyemizi kemiren sefil telakkiler yıkılabilir" (3).

İşte İsmail Aydın'ın biraz çabayla göreceği benzeri gerçekler, dönemin kitaplarında yerlerini aldılar ve araştırılmayı bekliyorlar. Gençlere deney ve gözlem yaptırarak, batıl inançlara karşı savaşan anlayış da "resmi politikadır". Ve bu politika Türkiye "Avrupa Birliği'ne girmeye aday olduğu için" (4) değil, halkın yararına olduğu için uygulanır.

Osmanlı'dan Günümüze Tarih Ders Kitapları'nın daha ilk sayfasında, *Sosyal Bilgiler* kitabının "devletimiz" tarafından "yazdırıldığı" (5) anımsatılıyor ve bu kitapta yer alan "sağlam kafa sağlam vücutta bulunur" özdeyişinden dolayı Stephan W. Hawking'ten özür dileniyor. Yazarın, kitabın daha ilk sayfasında başlattığı imalı-alaylı üslup son satırlara dek devam ediyor.

Halil Dikmen'in bir tablosu. Kurtuluş Savaşı'nda cephane taşıyan kadınlar.

Tüm 'Cumhuriyet Hükümetleri' aynı mı?

Bu çalışmada dikkat çeken bir başka nokta da kavramların yerinde kullanılmaması: "Cumhuriyet Hükümetleri", "ulus-devlet" vb gibi.

"Hükümet"ler, çeşitli siyasal eğilimlere göre programlarını oluşturur ve toplumda varolan bir veya birkaç sınıfın temsilcisi olan siyasal partilerden kurulur. Üstelik bu sınıflar, tarihi akış içinde yerinde saymazlar, kendi iç dinamikleri ve siyasal konjonktüre göre de ittifaklar-talepler dizgesinde değişikliğe uğrarlar. Nasıl ki, 1920'lerin köylüsü-işçisi ile bugünkü arasında temeldeki sınıf çelişkileri dışında, yapısal farklılık bulunuyorsa, bu durum iktidarlar için de aynı biçimde geçerlidir. Bu bakımdan tarihimizde, tek tip Cumhuriyet hükümeti olmadığı gibi, hükümetleri oluşturan partilerin politik tercihlerinin birbirine zıt yönelimlerine de tanıklık edilmiştir. "Osmanlı'nın hükümetine, Osmanlı padişahına ve Müslümanların halifesine isyan etmek ve bütün millet ve orduyu isyan ettirmek lazım geliyordu" (6) diyen Mustafa Kemal'in politikası ile, köy enstitülerini ve halkevlerini kapatan, onların yerine imam hatip liselerini açan, tarikat örgütlenmelerine destek veren politika nasıl eşitlenebilir? İşte bu ölçütsüzlüktür ki yazarı, Cumhuriyet'in ilk yıllarında yazılan tarih ders kitaplarıyla, 12 Eylül yönetiminin yazdırdıkları arasında parallelik kurmaya götürüyor.

Ulus-devlet kavramı

İsmail Aydın, ulus-devlet kavramıyla da sorun yaşıyor: Bir yandan "Osmanlı ders kitapları Kürtleri inkâr etmemişti" (7) diyerek, diğer etnik toplulukların Osmanlı İmparatorluğu'ndaki temsilinden özlemle söz ediyor. Diğer yandan Demokratik Eğitim Kurultayı'na 1997'de sunduğu ön raporda; "Osmanlı hanedanı kendisini dayandığı iki büyük topluluktan (Türkler ve Kürtler'den) soyutluyordu. Onlar için Türkler, 'Etrak-ı bi idrak', Kürtler ise 'Ekrad-ı bi idrak' yani, 'akılsız Türkler' ve 'akılsız Kürtler' olmaktan öte bir anlam taşımıyordu. Hatta Kürtler hem akılsız hem de 'hain' idiler" (8) diyerek bu araştırmasının tersine, gerçeği ortaya koyuyor. Aydın, son kitabında devamla, ulus-devlet yapısı içinde etnik köken yerine "Türk ulusu" vurgusu yapılmasını, demokratik olmayan bir yaklaşım olarak görüyor. Böylece, 1930'lu yıllarda ortaokullarda okutulan *Medeni Bilgiler* kitabında yer alan, "Türk ulusu" tanımı yok sayılıyor:

"Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran Türkiye halkına Türk milleti denir" (9). Bizzat Mustafa Kemal'in el yazısından öğrendiğimiz bu tanımlama, milleti aynı coğrafyada yaşayan, farklı etnik kökendeki insanlardan oluşan bir bütün olarak değerlendirir. Zaten ulus-devlet, etnik kökenlerin tek tek siyasi-kültürel temsilinden oluşan bir yapı değil; burjuvazinin güçlenmesine paralel olarak, sınırları belli bir coğrafyada yaşayan insanların bir üst kimlikle, "ulus" kimliği ile tanımlandıkları bir siyasi yapıdır. Kent devletleri ya da feodal beylikler döneminde ulus-devletin ortaya çıkma koşullarının olamamasını da tarih bize böyle açıklar. Her toplumsal-siyasal yapı insanlığın belli gelişim aşamalarına işaret eder, etnik ya da kişisel niyetlerin ötesinde... Şaşırtıcı olan şu ki, bu tartışma Cumhuriyet Devrimleri'ne düşmanlıkla el ele gitmiş hep. 1970 yılında Sabahattin Eyüboğlu bu konuda şöyle yazar:

"Şunu unutmayalım ki Atatürk: Ne mutlu Türküm diyene, derken: Ne mutlu halkım diyene, demek istiyordu. Yüceltmek istediği oldum olası ezilmiş, hor görülmüş, başı kabak yalın ayak Anadolu halkıydı. Ona, onun içinde birikmiş değerlere bağlıyordu Yeni Türkiye'nin kaderini. Soylu kanı dediği halkın kanıydı. Gerçek efendimiz diye önünde saygıyla eğiliyordu halkın" (10).

Osmanlı'dan Günümüze Tarih Ders Kitapları'nda, Osmanlı'nın parçalanma aşamaları ve ulus devletin kuruluşu birbirini izleyen kendiliğinden gerçekleşmiş süreçler olarak ele alınıyor:

"Cumhuriyet, Osmanlının çok milletli yapısının bozulmasından sonra üniter bir yapı oluşturmaya başlamıştır. Bu yüzden 'ulus devlet' yaratmak için 'Tek ulus, tek dil ve tek bayrak' anlayışını yerleştirme çabalarına giren Cumhuriyet rejimi, bu anlayışa (ideolojiye) uygun bir eğitim arayışına girmiştir" (11). İşgal edilmiş, parçalanmış bir coğrafyada her türlü etnik kimliğin - "ötekiler"in demokratik bir şekilde temsil edileceği varsayılan yeni bir yapılanmanın, parçalanmaya yenilerini ekleyeceği açık değil midir? Dünyanın başka yerlerinde ulus-devletler, daha "demokratik" koşullarda mı kurulmuşlar acaba? (Örneğin Şeyh Said İsyanı'na Batı'nın desteği de bu amaca hizmet için yapılmamış mıydı? Gerçi Sayın Aydın, bu isyanın İngiliz desteğiyle yapılmadığını, "ulusal boyutu" (12) olduğunu düşünüyor, belgeler başka şey söylese de.)

Genç Cumhuriyet'in öğretmenleri

Kendisi de bir öğretmen olduğu halde yazarın, Cumhuriyet'in ilk yıllarında öğretmene verilen, devrimlere sahip çıkacak kuşakları yetiştirmek görevine alay-

lı-imalı üslupla yaklaşması ise gerçekten çok düşündürücü.

Cumhuriyet öğretmeni, yıkımı ve yeniden doğuşu yaşayan bir kuşaktı. O yıllarda, insan yaratıcılığını en üst düzeyde ortaya koyabilecek potansiyele sahip oldukları genç öğretmenlere benimsetilmişti. Ve devlet, 1940'lı yılların sonundaki politikasının tersine, bu gençlerin arkasında olduğunu hissettirdi her daim. Onlar da "Muallimler, yeni nesil sizlerin eseri olacaktır" anlayışını seve seve benimsediler ve birer Aydınlanma neferi oldular yaşamları boyunca... Ve öğretmenlik mesleği altın çağını yaşadı o yıllarda.

Hangi birey, hangi Batı?

Kitapta, kavramların yerinde kullanılmamasının örnekleri kul-birey karşılaştırmasında da kendini gösteriyor. Cumhuriyet'le birlikte Batı tarzı bir eğitimin amaçlandığı söyleniyor, kul yerine birey yetiştirme "temel çaba olarak algılanmıştır" (13) deniyor. Cumhuriyet'in ilk yıllarında, "kul-birey" karşıtlığından çok ümmet-vatandaş karşıtlığı önem taşımıştır. Çünkü birey tanımı tek başına, "Cumhuriyet vatandaşı"nı anlatmak için yeterli değildir. Herhangi bir bireyden farklı olarak "Bu millete hizmet borcumuz var" (14) diyen bireydir sözü edilen. Bu arada yazar, gerçekte iki Batı olduğunu görmezlikten geliyor. Bu yüzden de, Cumhuriyet'in savaştığı işgalci Batı ile, 1920'lerde yönelinen Aydınlanmacı Batı aynı düzlemde değerlendiriliyor.

Atatürk Harf İnkılabı çalışmaları sırasında Kayseri'de.

Cumhuriyet, Osmanlı'nın devamı mı?

İsmail Aydın kitabında, Osmanlı dönemi ders kitaplarında Yunanlılar için düşmanca ifadeler kullandığından söz ediyor: "Selanik'i namerdane, muharebesiz Yunan gibi alçak bir düşmana teslim edenler ise, daima lanetle zikredileceklerdir' gibi ifadeler kullanılmakta ve tipik bir 'düşmanlık' örneği sergilenmektedir. Bu düşmanlık ibareleri biraz yumuşatılmış olsa da Cumhuriyet döneminin tarih ders kitaplarında da yer alacaktır" (15). Topraklarını tek tek kaybeden bir imparatorluğun ders kitabında, kendisinden henüz kopan bir millete sempatiyle bakmasını beklemek, tarihi, niyetler temelinde yorumlama yanılgısının bir örneğidir. Bu düşmanlığın, "yumuşamış ibarelerle" Cumhuriyet dönemi boyunca devam ettiği ise yanlıştır. Cumhuriyet'in ilk tarih kitaplarında böylesi ibareler yoktur. Sonraki yıllarda yer alan ifadelerin bütün tarihe yayılması, yazarın tezini güçlendirmek için sözde kanıt yaratma uğraşıdır.

Yazar devamla, Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti tarafından hazırlanan ilk tarih ders kitaplarında "bazı aşırı ırkçı görüşler" (16) sergilendiğini ve "Turancı-faşistler"in buna sahip çıktığını aktarıyor. Ve buradan hareketle, tarihe çizgisel bir formülü giydiriyor: Osmanlıcılıktan Türkçülüğe, Türkçülükten Turancılığa, Turan'dan Anadolu'ya... Oysa ne Türkçülük Osmanlıcılığın devamı, ne de Turancılık Türkçülüğün... Bir dönem; Osmanlıcılık, Türkçülük ve Turancılık farklı siyasi damarlardan beslenen, zaman zaman birbiriyle kıyasıya mücadele eden dünya görüşleriydi. Ayrıca, milliyetçilik tarihte devrimci taleplerle ortaya çıktı ve tarihi ileri götüren bir işlev de gördü. Kısacası yazar, Türk milliyetçiliğinin antiemperyalist kanadıyla, emperyalizmden beslenen ırkçı kanadı arasındaki farka baksaydı, bu denli aşırı yorumlar yapmazdı sanıyoruz.

Tarihi koşulları göz ardı etmek...

Cumhuriyet'in ilk tarih kitaplarında ortaya atılan "Etiler, Anadolu'da ilk Türk devletini kurdu", "Türkler Asya'dan Afrika'ya her yerde uygarlıklar kurdu", "Etrüksler'in İtalya'ya Anadolu'dan gittikleri" vb. tezlerden hareketle, sonraki yıllarda ders kitaplarında yer alan yanlışlar arasında bağ kurulması da yine, devrimleri karalama kampanyasının uzantısı olarak düşünülebilir.

Sabahattin Eyüboğlu 1954'te, bu anlayışı bakın nasıl da incelikle yerden yere vurur:

"Bir tarihçi değildi Atatürk; hatta şu veya bu tarih görüşünde karar kılmış da değildi; ama giriştiği devrimlerin yeni bir tarih görüşüne dayanması gerektiğini bilginlerimizden daha iyi biliyordu. Ortaya attığı fikirlere kıs kıs gülen hödükler –ki aralarında Batılı bilginler de vardı- bunların arkasındaki yaşama ve yenileşme gücünü görmüyorlardı. Medeniyetin kaynağında Türkler'i görmesi bir üstünlük böbürlenmesi değil, bir dünyaya açılma, insanlık tarihini benimseme, düşüncemizi saran kabukları kırma gayretiydi. Hitit'i, Yunan'ı Türk'e bağlarken asıl istediği yeni Türkiye'nin gelişmesine engel olabilecek küflü, içine kapalı, dar sınırlı her çeşit tarih görüşünü sarsmak, bize her yeniliği benimsetecek eskilik bilinci, bir tarih derinliği kazandırmaktı. Ne çıkar bu uğurda bazı zorlama kanıtlar ortaya atıldıysa? Kim biliyor zaten kimin kimden eski olduğunu, kimin kimden çıktığını? Irk değil, kültür bağlarıydı aradığı. Nice tanrıların beşiği, geçit yeri ve mezarı olmuş Anadolu'ya yakışan da buydu" (17).

Batılı güçlerin Düyunu Umumiye aracılığıyla iliklerine kadar sömürdüğü, bununla da yetinmeyip parçaladığı bir coğrafyanın yoksullarının ve yurtseverlerinin giriştikleri Kurtuluş Savaşı'nın kendisi aşırılıktır. Bunun sonucu kurulan yeni ülkede, ulus bilinci yaratmak için, köken arayışında aşırılıklar olmasından doğal ne olabilir? Bu aşırılıktan kaynaklanan yanlışların, tarih ders kitaplarında vardığı noktanın "Turancılık ya da Türk-İslam sentezi" olabileceği iddiası bilimsel temelden yoksundur.

Ergün Aybars'ın 1994'te Buca'da yapılan, Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları Sempozyumu'ndaki konuşması, tarihin değerlendirilmesinde hangi ölçütlerin kullanılması gerektiğini açıklayan önemli bir belgedir:

"... Tarihçiliğin o dönemlerin dünyasında sergilediği yapıyı dikkate almadan, 1930'lar Türkiyesi'nde yapılan tarihçiliği, günümüzde ulaştığı boyutlardan bakarak, aynı düzeyi yakalamadığı ya da gerisinde kaldığı için, eleştirinin de ötesinde suçlayıcı ve alaycı bir tavırla ele almayı bilimsel olarak son derece

yanlış buluyorum. Bu dönemlerin, dünyada ve Türkiye'de, gerek tarih bilinci, gerekse tarih yazıcılığının ulaştığı düzey bakımından bir geçiş süreci olma özelliği taşıdıklarını belirleyerek değerlendirdiğimizde daha sağlıklı sonuçlara ulaşmamızın kolaylaşacağını gözden uzak tutmamamalıyız. Aksi takdirde gerçekte var olanın da ötesinde bir tarihsel yapı karşımıza çıkar ki, bunun da akademik geçerliliği olabileceğini kabul etmek mümkün değildir. (...)

"Acaba 1920'lerin Türkiyesi'ni dünya tarihinden soyutlayabilir misiniz? Günümüz Türkiyesi'ni, dünyanın genel sorunlarından soyutlayabiliyor musunuz ki, 1920'lerin Türkiyesi'ni dönemin dünyasının sorunlarından soyutlayarak ele alıyorsunuz? Tarihçilerin bu dönemi incelerken, bilimsel olmak gibi iddiaları bulunuyorsa, bütün siyasal, ekonomik, toplumsal, kültürel ve psikolojik malzemeyi ortaya koyarak konulara yaklaşma zorunlulukları vardır" (18).

Anadolu'nun işgali, yalnızca Türk'ü mü 'telaşlandırdı'?

Son yıllarda Kurtuluş Savaşı'nın üç-beş Yunanlı'ya karşı "Osmanlı seçkini ve İttihatçı" bir grup subayın, seçkinci iktidarlarını kurma savaşı olarak görülüp küçümsendiğine ilişkin savlar, anlaşılan yazarı da etkilemiştir. Bu yüzden de I. ve 2. İnönü Savaşları için, "önemsiz bir çatışmanın büyük bir zafer olduğu bizzat M. Kemal tarafından belirtildi" diyerek "abartı"nın kaynağı okura gösteriliyor (19). I. ve II. İnönü Savaşları sırasında Yunan Ordusu'nun asker ve savaş gücünün, Kuvayı Milliye'den daha fazla olduğu biliniyor. Özellikle I. İnönü Savaşı'ndan sonra Batı cephesi düzenli bir orduya kavuşmuş, düşmanın yenilebileceğine olan inancı pekiştirmiştir. Muharebenin büyüklüğü mü, sonuçlarının etkisi mi önemlidir; buna da uzmanlar karar versin! Bu savaşların basit bir çatışma gibi anlatılması akıl almaz bir durum (20). Sayın Aydın, sadece "önemsiz çatışma" vurgusuyla yetinseydi iyi niyetinden kuşku duymayabilirdik. Turan'dan Anadolu'ya tezini anlattığı satırlar, yukarıdaki sözleri destekler nitelikte olduğu için tüyler ürperticidir:

"Yenilgi ve yenilgiden sonra Anadolu topraklarının işgal edilmesi, Anadolu'da yaklaşık bin yıla yakın bir süredir yerleşmiş olan Türkler'i telaşlandırır. Çünkü Anadolu'da kendilerine yaşamaları için ayrılan alan çok küçüktür. Bu tehlike, 'hiç değilse Anadolu' anlayışını doğuracaktır." (21)

Binlerce yıldır bu topraklarda harmanlanmış bir halkın siyasal-toplumsal gelişimini yok sayma çabasının ve etnik temelli savunma mekanizmasının vardığı son duraktır bu. "Demokrasi" adına haklarının savunulduğu söylenen "etnik kökeni farklı yurttaşlar"ın, ülkenin kuruluşundaki payını da reddetmektir. Anadolu'da, işgalcilerle işbirliği yapan bir avuç insanın dışındaki; Türk'ün, Kürd'ün, Çerkez'in, Laz'ın vb. bütün halkın işgale karşı tutumu "telaşın" ötesinde, varlık-yokluk sorunudur. Yani "Ya istiklal, ya ölüm"dür halkın önündeki seçenek! Ayrıca "telaşlanan" yalnızca Anadolu toprağındakiler de değildir, Çar'ı devirmiş olan Sovyet halkıdır, afyonla uyuşturulmuş Çin halkıdır, Afgan halkıdır; yani sömürgeleştirilmiş bütün ezilenlerin dünyasıdır.

Dil, tarih ve yeni harfler konusundaki bir toplantı.

Yöntem sorunları

İsmail Aydın kitabında Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi ders kitaplarının ilk sayfalarını biçimsel olarak ele almış ve yorumsuz olarak vermiş. Bu verileri hangi kaynaklardan aldığına baktığımızda, yalnızca Nuri Doğan'ın *Ders Kitapları ve Sosyalleşme (1876-1918)* adlı kitabını (22) görebiliyoruz:

"**Osmanlı Dönemi:** Başlangıçlarında padişaha övgü var. Başlangıcında besmele var. Marş yok. Kitabın iç kısmında yazarının mührü basılı.

"**Cumhuriyet Dönemi:** (12 Eylül 1980'den sonra) Atatürk resmi var. Gençliğe hitabe konuldu. İstiklal Marşı ve kitapların sonuna Öğretmen Marşı konuldu. Kitabın iç kısmında yazarının mührü yok" (23).

Burada ilk anda akla şu birkaç soru geliyor:

"Cumhuriyet Dönemi" başlığı altında incelenen kitaplarda 12 Eylül 1980 sonrası yazılanlar ele alınmış. "Cumhuriyet Dönemi" ve "12 Eylül 1980" farklı siyasal yapılanmanın ürünü değil midir? Sözü edilen döneme ait kaç kitap incelenmiş? Neden önceki yıllara ait kitaplar incelenmemiştir?

Başlangıcında besmele olan bir kitap ile Gençliğe Hitabe olan arasındaki içerik açısından paralellik nedir? Benzerlikler ve ayrılıkları okurun bilme hakkı yok mudur? Besmele ve Gençliğe Hitabe, hangi toplumsal koşulların ürünüdür? Verdikleri mesaj açısından yazarın, neden içerik analizi yapmadığını açıklama sorumluluğu yok mudur?

Dahası, Nuri Doğan *Ders Kitapları ve Sosyalleşme (1876-1918)* adlı kitabında Osmanlı ders kitaplarında biçimsel analiz yaparken toplam kaç kitap incelediğini, kaçında besmele, kaçında padişaha övgü vb. olduğunu, nedenleriyle ve tablolarla ortaya koymuş (24). İsmail Aydın'ın yazdığı kitap ise sözü edilen noktaları aktarmadan ibaret olduğu için, örneğin Besmele ve Gençliğe Hitabe'nin içeriğini hiç bilmeyen bir insan bu iki simge arasında paralellik kurma yanlışına düşebilir. Ta ki içeriklerini öğrenene dek!

Yazarın kitabındaki bir başka sorun ise; kaynakların birbiriyle ilintisizliğidir. Milli Eğitim Şuraları'nın incelenmesinde de bu durum göze çarpıyor. Buna göre, 1923, 1924, 1939, 1943, 1962, 1974, 1982, 1988 ve 1993 ele alınmış, sonrası yok! Nedenine ilişkin okur bilgilendirilmiyor.

Yine "Hükümet ve Siyasi Parti Programlarında Ders Kitapları"ndan söz edilirken, 1921'den, birdenbire 3 Kasım 1969-6 Mart 1970 tarihlerine geçiliyor. Aradaki 50 yılda neler olmuş bilinmiyor. Aynı yöntem sorunu, Almanya ve ABD'de okutulan tarih kitapları ile Türkiye'nin (1998-2000 yıllarında okutulan) 5 tarih kitabının karşılaştırıldığı satırlar için de geçerlidir. Neden Almanya (kitabın yayın tarihi verilmemiş) ve ABD'nin (1972 tarihli) tarih kitabı seçilmiş de, İngiltere, İspanya, İsviçre vb. ülkelerden değil; adı geçen iki kitap yerine başkaları değil? Araştırmanın sonuçlarının güvenirliği için bu soruların yanıtları, metnin

içinde bulunmak zorundaydı.

Sorunun çözümü derinlerde

"Osmanlı'dan Günümüze" dek incelendiği söylenen kitabın kaynakçasına bakıldığında, esas olarak ikincil kaynakların kullanıldığını, sadece 5 adet Osmanlı dönemine ait kaynağa yer verildiği görülmektedir. Dönem asıl kaynaklardan incelenmediği, incelenen kaynakların da (birkaç yüzyılı kapsayan dönem olmasına rağmen) sayıca azlığı, ders kitapları konusunda genel değerlendirmelere yol açmaktadır. Cumhuriyet'in ilk yıllarından günümüze dek okutulan Tarih ve Sosyal Bilgiler kitaplarını kaynakçada görmeyince, insan ister istemez yazılanların bilimselliğinden daha da kuşkuya düşüyor. Seçilen örneklerin hangi ölçüte göre ele alındığı da açık olmadığı için, oradan buradan alınan örnekler yığınından oluşan bir kitap çıkıyor karşımıza.

Öte yandan, yazarın, araştırmaya kaynak oluşturacak görüşler konusundaki bulanıklığı; TÜSİAD Genel Başkanı Tuncay Özilhan'ın ders kitaplarıyla ilgili bir gazeteye yaptığı açıklamasını "Sanayici ve işadamları"nın görüşleri başlığı altında, yeni bir düşünce taşıyan uzman görüşüymüşcesine, farklı sayfalarda yerli yersiz kaynak göstermesine neden olmuş. Açıklama şöyledir: "Ders kitapları çağın gerisindedir. Bu kitapların hemen hepsi eski bilgilerle doludur. Genç beyini hayata hazırlamakta yetersizdir" (25).

"Yayınevleri ile yaptığımız görüşmelerde Talim Terbiye Kurulu'nun işgüzar denetimi yüzünden 'yazarların kitaplarını özgürce yazamadıkları' şikayeti dile getirilmiştir" (26) diyen Aydın, "Onaylı ders kitapları okullarda öğretmen-öğrenci ve veli temsilcileri tarafından seçilerek okutulmalıdır" (27) önerisiyle konuyu içinden çıkılmaz bir noktaya getiriyor. Bütün bir milli eğitim sisteminin; ("işgüzarlık" tanımlamalarının çok ötesinde), bağımsızlıktan yana, kendi insan potansiyeline dayanan, bilimsel, laik ve cinsiyetçi unsurlardan arındırılmış bir yapılanmaya ihtiyacı olduğu gün gibi ortadadır. Çünkü sorun, ders kitapları yazarlarının özgürlüğü, velilerin karar verilen kitaplar içinden seçim yapmasının çok ötesinde, derindedir. Sorunun çözümü doğaldır ki; Aydınlanmacı bir siyasal iradeyi zorunlu kılar. Bu durum yazarımızın pek çekindiği "ideoloji" aktarımı olmadan gerçekleşmez. "Bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler" anlayışı, "yazarların özgür bırakılması", "öğretmen ve velinin okutulacak ders kitaplarına karar vermesi" de bir ideolojik tercih değil midir? Peki "özgürlük", "hoşgörü" felsefi olarak ideolojik açılımları içermez mi?

İsmail Aydın kitabında, "... ders kitapları bilimsel bir anlayışla yazılmalı... Özellikle Türkçe, Hayat Bilgisi vb. ders kitaplarında emek, yardımlaşma, barış, hoşgörü gibi metinlere yer verilmelidir" (28) diyerek talebini dile getirirken; bağımsızlık ve yurtseverlikten hiç söz etmeden, bilimsel ve laik eğitim istiyor. Sayın Aydın, bu kavramların içinin boşaltıldığı koşullarda, özellikle barış ve hoşgörünün yeşereceği toprakların, kıraç arazilere döneceğini bilmez mi?

Sonuç

Cumhuriyet'in ders kitapları özellikle 1945'lere kadar (29); bağımsızlıktan yana, yurtsever, kendi çıkarından çok ülkesininkini düşünen, bilimsel, laik, "Etrakı bi idrak" denen halka kendi gücünü fark ettiren, kadınlara erkeklerin yaptığı her işi siz de yapabilirsiniz, (bilim kadını, hukukçu, öğretmen vb. her türlü mesleğe girebilirsiniz, ev kadını iseniz bile bilgili ve üretken olabilirsiniz) bilincini verecek anlayışla yazıldığı belgelenmiş bir olgudur. Bu gerçekliğin reddi sonucu, dönemin kitaplarındaki bazı yanlış ve hataların ön plana çıkarılmasının ardındaki niyetin bu ülkeye yarar getirmeyeceğinin örneklerini, yine tarih bize veriyor mu?

Osmanlı'dan Günümüze Tarih Ders Kitapları adlı çalışma, 'tarih dogmatik olarak nasıl ele alınır, tarihsel olguların içi nasıl bir çırpıda boşaltılır' biçimindeki sorulara örnek oluşturacak bir belge niteliği taşıyor.

Sonuç olarak; *Osmanlı'dan Günümüze Tarih Ders Kitapları* adlı çalışma, yalnızca yazının başında sözü edilen beklentileri boşa çıkarmakla kalmıyor, aynı zamanda "tarih dogmatik olarak nasıl ele alınır, tarihsel olguların içi nasıl bir çırpıda boşaltılır, tarihsel süreçte ülkenin içinde bulunduğu nesnel koşullar nasıl görmezlikten gelinir" biçimindeki sorulara örnek oluşturacak bir belge niteliği taşıyor. Kendisini eğitim alanındaki meslek örgütü olarak tanımlayan bir yapıdan, ülke insanının yararına, bilimsel temelde bir eğitim politikası oluşturması, yayınlarını bu doğrultuda yapması beklenirdi.

Son sözü Prof. Dr. Afşar Timuçin'e bırakalım:

"Tarihi her yanlış kavrama, bilince yeni bir hastalık, yeni bir sakatlık getirir. Yabancılaştırır bilinci, onu boğar, çarpıtır, boğuntuya iter. İyi bir bilinç, ya da yetkin bir bilinç oluşturmak için kişiyi gerçeklikle, tarihsel gerçeklikle yüz yüze getirmek gerekir. Tarihten haberi olmayan bilince yetkin bir bilinç diyemeyiz. Yetkin bilinç gerçekliğin bilgisiyle kurulur. Yanlış bilgiyle doğru bilinç oluşturamayız" (30).

DİPNOTLAR

1) İsmail Aydın, Osmanlı'dan Günümüze Tarih Ders Kitapları, Eğitim Sen Yayınları, Ankara, 2. Baskı (1997'de basılan "Ders Kitapları ve Tarih Ders Programı" adlı kitabın (ön rapor) bazı değişikliklerle hazırlanmış biçimidir), Ekim 2001.
2) Aydın 2001, age, s.13.
3) Cemil Sena, İlk ve Orta Tedrisatta Hususi Tedris Usulleri, İkinci Tabı, Kanaat Kütüphanesi, 1932, s.332-333.
4) Aydın 2001, age, s.68.
5) Aydın 2001, age, s.1.
6) Söylev ve Demeçler, Cilt I, Milli Eğitim Basımevi, 1973, s.18-20.
7) Aydın 2001, age, s.28.
8) Aydın 2001, age, s.56.
9) Medeni Bilgiler I. Kitap, Devlet Matbaası, İstanbul, 1931, s.7.
10) Sabahattin Eyüboğlu, Mavi ve Kara, Çağdaş Yayınları, İstanbul, Beşinci Bası,1996, s. 243.
11) Aydın 2001, age, s.13.
12) Aydın 2001, age, s.38.
13) Aydın, age, s13.
14) Firdevs Gümüşoğlu, Cumhuriyet'te İz Bırakanlar -10. Yıl Kuşağı-, Kaynak Yayınları, İstanbul, Kasım 2001, s.54.
15) Aydın 2001, age, s.31.
16) İsmail Aydın, Türkiye'de Ders Kitapları ve Tarih Ders Programları (Ön Rapor), Eğitim Sen Yayınları 1, Ankara, 1997, s.62.
17) Eyüboğlu 1996, age, s.208.
18) Ergün Aybars, Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları -1994 Buca Sempozyumu içinde-, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, Haziran 1995, s.288-289.
19) Aydın 2001, age, s.127.
20) Ayrıntılı bilgi için bkz. Tarih IV -Kemalist Eğitimin Tarih Dersleri (1931-1941)-, Kaynak Yayınları, 3. Basım, Haziran 2001, İstanbul, s.74.
21) Aydın 2001, age, s.31.
22) Nuri Doğan, Ders Kitapları ve Sosyalleşme (1876-1918), Bağlam Yayınları, İstanbul, Eylül 1994.
23) Aydın 2001, age, s.12.
24) Doğan 1994, age, s.25.
25) Aydın 2001, age, s.14-16.
26) Aydın 2001, age, s.18.
27) Aydın 2001, age, s.19.
28) Aydın 2001, age, s.20.
29) Firdevs Helvacıoğlu (Gümüşoğlu), Ders Kitaplarında Cinsiyetçilik, Kaynak Yayınları, İstanbul, Mart 1996.
30) Afşar Timuçin, Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları -1994 Buca Sempozyumu içinde-, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, Haziran 1995, s.60.

Futbolun değişen işlevi

Sporun dostluk, barış, kardeşlik gibi yüce değerlerini sahiplenerek sürdürülecek taraftarlığın ne zararı olabilir? Aslında önemli olan, bütün popüler kültür değerleri ve hatta bütün üstyapı kurumları gibi, futbolun da kimlerin elinde ne amaçla kullanıldığıdır.

Dr. Vakur Kayador

1932-1968 yılları arasında Portekiz'i yöneten diktatör Salazar, halkı "3F" ile kontrol altında tuttuğunu söylüyordu. Bunların ilki "fado" idi. Nostaljik, lirik, hüzünden tat alan bu müzik türü; yoksulların, dışlanmışların, faşizmin kahredici baskısı altında inleyenlerin adeta edilgin dışavurumuydu. İkinci F "fiesta"; coşkulu, hayata aşkla bağlı İberik insanlarının karnavallarla, festivallerle, sokak eğlenceleriyle dolu kültürlerinin ifadesiydi. Hem hüzün hem de neşe, hayatı bütünlüklü olarak kavrayan güzel Akdeniz insanları için, ustalıkla kullanılan afyon haline dönüşebilmişti. Bir başka F ise futboldu. Yeşil sahalar, beyaz kale direkleri ve topla buluşmayı bekleyen fileler, 35 yılı aşkın bir süre Portekiz halkını sevgiyle, coşkuyla oyalarken, özellikle Lizbon'un arsalarında, ara sokaklarında top peşinde koşturan yoksul çocuklarının sınıf atlama umudu olmuştu. Sadece Portekiz kentlerinde yaşayan delikanlıların mı, sömürge Mozambik'teki kara derili çocukların da en büyük düşü Benfica'da, Sporting'de, Porto'da oynayıp yıldız olabilmekti. Örneğin 1966 Londra Dünya Kupası'nın efsanevi yıldızı Eusebio bunun en tipik örneklerinden biriydi. Futbol aslında yalnız Portekiz'de değil, dünyanın her yerinde, kitlelerin dikkatini dağıtmada çok etkili bir araç olabiliyordu.

Ülkemizde de 1960'ların ikinci yarısında, Orhan Şeref Apak'ın federasyon başkanlığı yıllarında futbol 2. Türkiye ligleri ile bütün Anadolu'ya yayılıyordu. Montaj sanayii ile gerçek sanayileşmenin ve kalkınmanın önünün kesildiği, büyük kentlerde esen sol rüzgârların taşraya sıçramasından ciddi biçimde kaygı duyulduğu sağ iktidarlar döneminde, futbol gerçekten afyon olma işlevini gayet güzel yerine getirebiliyordu. Anadolu insanı futbol tutkusunu o günlerde şöyle dile getiriyordu: "Haftanın üç günü geçen maçı, üç günü de gelecek maçı konuşuyoruz. Hafta sonu da maça gidiyoruz, günlerimiz böylece geçiyor..."

Peki ama futbolu böylesine suçlamak, yerden yere vurmak çok mu doğru? Dünyada izlenim zevki en güzel spor olmak, suç mu?.. İyi oynanmış bir maçın, bilinçli futbol seyircisi tarafından izlenmesinin, başlı başına doyumsuz bir mutluluk olduğu gerçek değil mi? Ayrıca hayatın farkında olan, siyasal bilinci oluşan insan için afyon etkisi uyandırması mümkün olabilir mi? Kulüp sevgisi, taraftarlık, karşılıksız, özverili bir sevgi değil mi; hiçbir beklentisi olmadan takımıyla gülmenin, onunla ağlamanın çok insanca bir duygu yoğunluğu olduğunu kim yadsıyabilir? Sporun dostluk, barış, kardeşlik gibi yüce değerlerini sahiplenerek sürdürülecek spor izleyiciliğinin ve taraftarlığın ne zararı olabilir? Aslında önemli olan, bütün popüler kültür değerleri ve hatta bütün üstyapı kurumları gibi futbolun da kimlerin elinde ne amaçla kullanıldığıdır.

Futbolun çehresi değişiyor

Ülkemizde ve dünyada, özellikle 1980'li yıllarla birlikte dünyanın en popüler sporunun toplumsal işlevi hissedilir biçimde değişmeye başlamıştı. 1980'lerin siyasal iklimine şöyle çok kısaca bakmakta yarar var. ABD'de Reagan, İngiltere'de Thatcher, ülkemizde ise önce 12 Eylül askeri yönetimi, sonra Özal'la birlikte neo-liberal rüzgârlar esmeye başlamış; 2. Dünya Savaşı sonrasının demokratik açılımları ve talebi genişletip halk topluluklarını ekonomik açıdan rahatlatma politikaları sona ermişti. Friedman'cı, Şikago Okulu'yla kapitalizmin en acımasız yıllarına geri dönülmüştü. Ülkemiz için durum daha da zordu. Çevre ülke konumu tam anlamıyla kabul edilmiş, ithalatı ikame politikalarından -dolayısıyla sanayileşmeden ve yüksek teknoloji üretiminden- vazgeçilmişti. Üretimsiz bir ülke olarak serbest pazarın kıyıcı kurallarına teslim olunmuştu. Bu sistemin yapısı gereği ulaşım, elektrifikasyon, enerji ve iletişim alanlarına büyük yatırımlar yapılmış, bu arada toplumun dikkatini dağıtabilecek her şeyden sonuna kadar yararlanılmaya başlanmıştı. İçerik değerlerin yerini izlenimler/intibalar, moda sözcüğüyle imajlar almıştı. Frankfurt Okulu düşünürlerinin özellikle vurguladıkları hegemonya -yani toplumun, mevcut düzenin değerlerini kendi rızasıyla onaylaması, kabullenmesi olgusu- hayatın her alanında egemen olmuştu.

İşte futbol bu noktada, yepyeni bir çehreyle kitlelerin karşısına çıkıyordu. Dışarıdan alınan kredilerle yapay biçimde şişirilen ticaret hacmi, bu spora büyük yatırımların gerçekleşmesini sağlıyordu. Stadlar ve sahalar mükemmel hale getiriliyor, Türk sporunun ve futbolunun ezeli sorunu olan fizik kondisyon, antrenman dozlarının çok arttırılması ve bilimsel yöntemlerle yapılan çalışmalar sonucu yükseltiliyor ve böylece beklenen patlama yavaş yavaş gerçekleşiyordu. Ancak bu arada hem dünyada hem de ülkemizde sporun kendine özgü temel ilkeleri ve etik değerleri, pazarın insafsız ve kazanmak için her yolu mubah gören Makyavelist kurallarına teslim oluyordu. Bu mütevazı spor yazısında futbolun pazar karşısında yitirmeye başladığı değerlerini ve yaşanan değişim sürecini irdelemeyi amaçlıyorum. Bu satırların sahibi asla bir futbol otoritesi değildir, ancak Ankara Şekerspor Kulübü'nün otuz beş yıllık vefalı bir taraftarıdır. Hani şu "pazara kadar değil, mezara kadar" dedikleri türden bir taraftardır. Şekerspor'u futbolseverler 1997-1998 yılında 1. Türkiye Ligi'nde verdiği göz yaşartacak kadar temiz mücadelesi ve 2. Türkiye Ligi'ne düşmesiyle, daha doğrusu göz göre göre düşürülmesiyle anımsayacaklardır. İşte bu taraftar, spor izleyicisi ve toplumbilimci kimliklerimle; bu değerlendirmede Şekerspor örneğine sıkça başvurmak durumunda kalacağım.

Zengin ve güçlü olmak her şeyden önemli olunca...

Öncelikle 1980'li ve 1990'lı yıllar, ülkede zengin ve güçlü olmanın her şeyden daha önemli olduğu iletisinin bütün kanallarla topluma gönderildiği bir dönemdi. Profesyonel futbol ise bu iletinin en etkili biçimde aktarıldığı kanallardan biri olmuştu. 1960'lı ve 1970'li yıllarda üç büyükler karşısında dirençli olan takımlar, belli ölçülerde hakemlerin takdirine mazhar olabiliyorlardı. Oysa bu dönemde güçlü olan, zengin olan -elbette- küçükler karşısında meşru ya da gayrımeşru her biçimde üstünlük sağlayabiliyordu. Hakemler, basın, taraftarlar... her şey ama her şey güçlüden yanaydı. Neo-libera-

lizm ile faşizm arasındaki kıldan ince kılıçtan keskin çizgi, yeşil sahalarda adeta kayboluyor, futbol toplumsal afyon olmanın çok ötesinde, bu yepyeni işlevi üstleniyordu. Küçük takımlar da kendi sahalarında deplasman takımlarını sindirme, korkutma, hatta yeri geldiğinde onlara daha fazlasını yapma hakkına sahiplerdi. Nasıl olsa ülkede demokrasi vardı (!) Ortalığı kırıp döktükten sonra, bu zorbalık gösterisi "birkaç kendini bilmezin işi" olarak geçiştirilebilir, o kentin milletvekillerinin araya girmesiyle en az zararla durum atlatılabilirdi. Her şey sistemin doğasına son derece uygundu, kimin gücü kime yetiyorsa o kazançlı çıkıyordu. Bu durum maçların oynandığı akşam rengarenk televizyon kanallarında, sözde eleştiriliyormuş gibi yapılarak, pek bir güzel savunuluyor, olumlanıyordu. Ayrıca bu programlar bütünüyle üç büyük kulübün taraftarlarına yönelik hazırlanıyor, diğer on beş kulüp ise konu mankeni olarak ekranda yerlerini alıyorlardı. Bunda da şaşacak bir şey yoktu aslında. Çünkü kapitalizmin doğası eşitsizlikti ve bunun futbola aynen yansıması son derece olağandı.

Küçük takım büyük takımla karşılaşırsa...

Bu durumu örneklemekte yarar var. 19 Eylül 1997 akşamı İstanbul Ali Sami Yen Stadı'nda Şekerspor Galatasaray'la oynamaktadır. İki takım arasındaki güç farkı malum, ancak futbol her sonuca açık bir spor. Güzelliğini de büyük ölçüde bu özelliğinden alıyor. Şekerspor o gece sanki bir sürpriz yapacak gibidir. İlk on dakikada beklenmedik biçimde gol pozisyonları yakalar ve yaklaşık 15. dakikada Yücel Çolak (Tanju Çolak'ın kardeşi olur kendisi) ceza sahası içinde çok uygun bir pozisyon yakalar, amacı penaltı yaptırmak değil, golü atmaktır. Galatasaray defans oyuncularının gayrınizami müdahalesiyle kendini yerde bulur, ancak belirttiğim üzere amacı penaltı yaptırmak olmadığı için düşüşü artistik değildir ve pozisyon es geçilir. Bu pozisyondan yaklaşık on dakika sonra Karpatlar'ın Maradona'sı, Barcelona'nın yıldızı, Galatasaray'ın süperstarı George Hagi; kendisini marke etmekle görevli, Keşanspor'dan transfer edilen yirmili yaşların başındaki Şekersporlu Fatih'in ağzıyla burnunun birleştiği yere şaheser bir dirsek atar (!) Hiç kuşkusuz kırmızı kart gerektiren bu darbe, olayın yanı başındaki hakem tarafından görmezden gelinir. Her iki hareket de canlı yayında yalnız bir kez yinelenir, pazar gecesi yayınlanan spor programlarında ekranlara bile gelmez. Buna karşılık Şekerspor'un nev-i şahsına münhasır teknik direktörü Celal Kıbrızlı'nın feryatları, çırpınışları ve Galatasaray'ın 3-0 galip durumdayken nizami golünün iptali defalarca gösterilir, bu büyük takımın ne kadar büyük bir haksızlığa uğradığı anlatılır. Oysa ilk yirmi beş dakikada 1-0 mağlup duruma düşüp, on kişi kalan bir Galatasaray'ın ne kadar zorlanacağını görebilmek için sanırım futbol bilgini olmaya gerek yok, ama Galatasaray büyük takımdır ve bu karşılaşmayı 4-1 kazanmayı bilmiştir, gerisi teferruat bile değildir. Üstelik Şekerspor'un başına gelen hiç de olağanüstü bir durum sayılmamalıdır, bu vaka-yı adiyeden bir olaydır yalnızca...

Hagi, 'özel' futbolculardandı. Fotoğraf: Doğan Çil

Ancak işler her zaman bu kadar net ve açık olmayabiliyor. 3 Ağustos 1997 Pazar günü 1997-1998 sezonunun ilk maçında Şekerspor İstanbul İnönü Stadı'nda Beşiktaş'la karşı karşıya gelir. O sıralarda televizyon kuruluşlarıyla spor kulüpleri arasında anlaşmazlık vardır ve maçlar yayımlanmamaktadır. Şekerspor bu maçın ilk yarısını 1-0 önde kapatır. İkinci yarıda son yarım saatte yediği iki golle karşılaşmayı kaybeder. Spor programlarında anlatıldığı ve basından izlediğimiz kadarıyla ortada belirgin bir haksızlık yoktur, ancak karşılaşma sonrası Şekersporlu futbolcular söz birliği etmişcesine, bir türlü oyun kuramadıklarından, tercih haklarının tamamen rakip takım lehine kullanıldığından ve sinsi düdüklerle durdurulduklarından yakınırlar. Karşılaşmayı izleme olanağım olmadığı için bu konuda kesin bir şey söylemem yanlış olur; ancak bu sinsi düdükler, küçük takımların hiç ama hiç yabancısı değildir.

Büyük takımlar, yükselen değerlerin ta kendisidir

Büyüklerin büyüklüğü yalnız spor sahalarında değil, antrenman saatlerinde, sahayı sınırlayan çizgilerin dışında da kendisini hissettirmektedir. Yine 1997-1998 sezonunda Fenerbahçe'nin Nijeryalı sporcusu Okocha, nişanlısıyla kendisini görüntüleyen basın mensuplarından birini, deyim yerindeyse eşek sudan gelinceye kadar döver. Hem de bu işi birçok gazetecinin yanında yapar... Aynı biçimde Karpatlar'ın Maradona'sı da anlaşılamayan bir nedenle, yine antrenman esnasında bir gazeteciye birkaç tane okkalı şamar patlatır. Bu olaylar sonrasında büyük ve necip Türk spor basını (!) durumu kemal-i afiyetle sineye çeker. Türkiye'nin bir hukuk devleti olup olmadığı bu arada hiç tartışılmaz bile. Aslında işin esası başka taraflardadır. 1960'lı, 1970'li yıllarda gazetecilik dayanışması diye bir şey vardı ve en saldırgan sporcular bile böyle bir şeye -asla- cüret edemezlerdi. Oysa söz konusu yıllar yükselen değerlerin yıllarıdır ve Cim-Bom ile Kanarya o değerlerin ta kendisidir.

Bu dönemin bir başka özelliği, küçük olarak adlandırılan takımların hadlerini bilmeleri ve çizmeyi aşmamalarıdır. Onlar şampiyonluğun büyükler arasında el değiştirmesinin araçları olabilirler ancak. Türkiye ligine renk katabilirler, fakat kendileri şampiyonluk yarışında yer alamazlar.

Örneğin 1995-1996 sezonunda çok iyi bir kadro yakalayan ve Mustafa Denizli'nin teknik direktörlük kariyerinin en başarılı dönemini yaşadığı Kocaelispor'u anımsamak gerekiyor. Körfez ekibi o yıl İstanbul'da Beşiktaş'ı 5-3, Galatasaray'ı 4-0 yenerek, bir yıl sonrasının şampiyonluk adayı olduğunu adeta haykırmıştı. Ancak o sezon sonunda hocasını milli takıma, kaptanı Saffet Sancaklı'yı Fenerbahçe'ye göndererek takımın adeta omurgasını zedelemişlerdi. Gerçi 1996-1997 sezonunda Türkiye Kupası'nı almışlardı ama, Avrupa Şampiyonlar Ligi uygulamasıyla Türkiye Şampiyonluğu çok daha büyük önem kazanmıştı. Çünkü Avrupa Şampiyonlar Ligi'nde oynayan bir Anadolu takımı ekonomik olarak çok büyük kazanç sağlayabilir, kabuğunu kırabilirdi. Kocaelispor'un zeki genel başkanı -belki de- buna "birileri"nin izin vermeyeceğini fark etmiş, fincancı katırlarını ürkütmemeyi tercih etmişti.

Futbolun 1980'li ve 1990'lı yıllarda geçirdiği anlayış değişikliklerine ve FİFA, UEFA kararlarının serbest pazarın kurallarına nasıl uyumlu hale geldiğine gelecek sayıda değinelim.

Güney Amerika gezisinden notlar - 2

Acının ve direnişin toprakları

Yeni durağımız, 'el fin del mundo', yani 'dünyanın sonu'. Darwin'e evrim kuramının esinini veren yer. Ve sonra Şili... Neruda'nın, Victor Jara'nın ve Allende'nin vatanı. Yaşanan tüm acılara karşın, direnişin ve umudun tükenmediği ülke.

Haluk Hepkon

Ertesi gün olaylı bir uçuşun ardından Ushuaia'ya vardık. Ushuaia, "Tierra del Fuego"daki bir yerleşim yeri. Özelliği, dünyanın en güneyindeki kasaba olması. Yani dünyanın sonu. Burada zaten, istediğiniz takdirde, pasaportunuza "el fin del mundo", yani "dünyanın sonu" damgasını vuruyorlar. Şili ve Arjantin arasında paylaşılmış durumdaki Ateş Toprakları, Macellan Boğazı'nın güneyinde. Bölgeye uzun bir süre kimse ilgi duymamış. Bu da orada yaşayan yerlilerin şansı olmuş. İşte bu şanslı yerliler çıplak olduklarından ve ısınmak için sürekli ateş yaktıklarından, bu durumu uzaktan gören gemiciler buralara "ateş toprakları" demişler. Bölge, en büyüğü Isla Grande de Tierra del Fuego olmak üzere birçok adadan oluşuyor. Arjantin, zamanında bölgeye göçü teşvik etmek için daha yaratıcı tedbirler almış. Buraya bir cezaevi kurmuş. Bölgede Şili ve Arjantin'in arası sınır meselesi yüzünden bozuk. İki ülkeyi savaşın eşiğine getiren anlaşmazlık, ancak 1984 yılında çözümlenebiliyor.

Beagle Kanalı'nda tekne gezisi. 'Dünyanın Ucundaki Fener'i ardımızda bıraktık.

Beagle araştırma gemisi ve Darwin

Anlaşmazlıklar bazen yaratıcı da olabiliyor. 1831 yılında İngiltere iki ülke sınırını belirlemek için bölgeye Beagle araştırma gemisini göndermek istiyor. Ama iş, gemiyle beraber gidecek araştırmacıyı seçmeye gelince çatallaşıyor. Beş yıl sürmesi planlanan, bölgenin ve Patagonya'nın haritasının çıkarılacağı geziye kimse katılmak istemiyor. İş sonunda, o zamanlar bir delikanlı olan Charles Darwin'e kalıyor. Darwin'in ilerideki bilimsel yaşamı için bu gezi belirleyici oluyor. Brezilya'da ilk kez tropik ormanları görüyor. Arjantin'de tembelhayvan, at gibi canlıların fosillerini buluyor. Tierra del Fuego'da ise Avrupalılar'ca "vahşi" diye nitelenen yerli topluluklarıyla karşılaşıyor. Galapagos Adaları'ndaki kaplumbağa ve kuş türleri hakkında yaptığı araştırmalar ise ileride evrim kuramının önemli dayanakları oluyor. Darwin, tehlikeyi seven ve alışılmışın dışındaki kişiliğiyle, bu gezi esnasında birçok veri topluyor. Gemisi Beagle ise, daha sonraları Atlantik ve Pasifik Okyanusları'nı birleştiren dünyanın sonundaki kanala adını veriyor. Ushuaia'daki ulusal park, kunduzlara rağmen harika. Yıllarca önce bu bölgeden ticaret için Kanada'ya gidenler, derisi para eden bu hayvanı bölgeye getiriyorlar. Ama kunduzla beslenen ayıları bölgeye getirmek akıllarına gelmediği için, çoğalması için Ushuaia'ya getirilen kunduzlar işi ciddiye alıyor! Bize söylenen, bölgede şu anda 50 bin civarında kunduz olduğu. Akan nehirler üzerine yaptıkları barajlar birer mühendislik harikası, ama ağaçlara ve çevreye büyük zarar veriyorlar. Parkta turistlerin pek rağbet ettiği bir levha bulunuyor. Buenos Aires'e ve Alaska'ya ne kadar uzaklıkta olduğunuzu unutmamanız için.

Ushuaia'da doğal hayat çok renkli. Foklar, penguenler, balıkçı kuşları bir arada.

Dünyanın sonunda bile eylem var!

Akşam Ushuaia'da kalıyoruz. Hava bir türlü kararmıyor. Ama yorgunluk yüzünden ışığa dikkat edecek halimiz kalmamış. Bu yüzden sabahın dördünde davul sesleriyle uyanınca, önce şaşırıyor, sonra kızıyoruz. Sınır sakin görünüyor. Şilililer saldırmış olamaz. Önce aklımıza bunun yerliler tarafından yapılan bir tür "güneş uyandırma" ayini olabileceği geliyor. Tipik turist aptallığı işte. Sonradan öğreniyoruz ki, aşağıdakiler bir hafta önce işten çıkarılan otel çalışanlarıymış. Onlar da her sabah Macellan kazları (bu bölgede bulunan ve hep çift gezen bir tür) daha kahvaltılarını etmeden otelin

Petito Moreno Buzulu.

önüne gelip tüm müşterileri uyandırıyorlarmış. Anlayacağınız, dünyanın sonuna gittik, orada da eylem var!

"Dünyanın sonu değil ya..." diyerek yola çıkıyoruz. Hedef Beagle Kanalı. Gezi sırasında kanaldaki adalarda yaşayan fokların ve kuşların fotoğraflarını çekiyoruz. Ve sonunda beklenen final... Teknemiz "dünyanın ucundaki fener"in etrafında bir tur atarak dönüyor. Jules Verne'in ünlü romanına adını veren feneri ardımızda bırakıyoruz. Meraklısı için bir not daha. Ushuaia'daki "Dünyanın Sonu Müzesi"ni mutlaka gezin. Buradan, "dünyanın sonu" damgalı kartlarınızı tanıdıklara atarsınız.

Petito Moreno Buzulu

Ertesi gün Calafate'ye uçuyoruz. Tümüyle turizme bağımlı bir kasaba. Hem kasabanın kendisi, hem de nüfusu çok genç. Arjantin Devleti bu bölgede belli bir süre geçiren herkese, toprak veriyor. Her tarafta göz alabildiğine büyük koyun çiftlikleri. Çiftlik denince aklınıza bir şey gelmesin. İnanılmaz derecede büyük arazilerin etrafını çitle çeviriyorsunuz, içine de atıyorsunuz koyunları; oluyor size bir çiftlik... Toprak o kadar ucuz ki, çoğunlukla çitler daha pahalı. İnsanı bu büyük ve alışılmamış coğrafyada bir boşluk duygusu sarmalıyor. Etraftaki tüm çorak topraklar sanki bir bilimkurgu romanından ya da zamanım şaşırmış bir western filminden fırlamış gibi. Benotton'un da burada çok büyük bir çiftliği var.

Aslında bu koyun meselesi ilginç. Bölgede yalnız koyun yaşayabiliyor. Ama Arjantin'in dünya koyun yünü piyasalarında hiç söz hakkı yok. Dolayısıyla bu büyük potansiyel çok fazla işe yaramıyor. Eğer günün birinde kolesterolden ölmek isterseniz, burası tam size göre. Her yerde koyun eti var. Et yemediklerinde de "mate" dedikleri çayı içiyorlar. Çay, kabaklar oyularak hazırlanan özel kaplardan bir kamışla ortaklaşa içiliyor. Bir tür "Barış Çubuğu" anlayacağınız.

Calafate'nin varoluş sebebi Arjantin'in ikinci büyük parkı olan "Parque Nacional Los Glaciares"in, yani "Ulusal Buzullar Parkı"nın burada olması. 660 bin hektarlık alanın yüzde 40'ı buzullarla kaplı. Parkın en ünlü parçası da Perito Moreno Buzulu. Bir kere bu buzul hareket ediyor. İkincisi hareket ettikçe, Argentino Gölü'nün Rico kolunu tıkıyor. Bu yüzden dünyanın en ilginç olaylarından biri meydana geliyor. Su yükselmeye başlıyor. Altta eriyen buzul daha fazla suyun basıncını taşıyamadığında, patlayarak parçalara ayrılıyor. Her 4 senede bir olan bu olayı görüntüleyebilmek için dünyanın her yerinden buraya turist geliyormuş. Ama iklim koşullarının dünya çapında hızla değişmesi yüzünden, bu olayın artık daha geç olmaya başladığı söyleniyor.

Arjantin'de "ulusal park"lar son derece bakımlı. Tüm ihtişamıyla karşınızda duran buzulu her açıdan görebiliyor, fotoğrafını çekebiliyorsunuz. Çevreyi gezerken "buz mavisi"nin ne demek olduğunu görüyorsunuz. Buz kristalleri kelimelerle tarif edilemeyecek güzellikte bir mavi ton oluşturmuş. Bu renk cümbüşünden, nehir ve göller de nasiplerini almış. Eriyen buzullardan gelen mineraller, bu suları maviyle yeşil arasında tonlara boyamışlar. Buzullar dünyadaki toplam kara alanlarının yüzde 11'ini meydana getirmelerine rağmen, toplam tatlı su rezervinin dörtte üçünü oluşturuyorlar. Buradan başka bir de Brezilya'da Amazon Nehri var. Ne yazık ki, bu iki tatlı su kaynağı da, insanlar tarafından ortadan kaldırılıyor. Balinasız belki yaşayabiliriz. Ama ya susuz ne yapacağız?

Şili'ye geçiş

Bir sonraki gün kara yoluyla Şili'ye geçiyoruz. Hedefimiz Torres Del Paine Parkı. Şili'deki ulusal parklar daha bakımsız. Akşam eski bir çiftlik evinden bozma barakalarda geceliyoruz. Dışarıda koskocaman bir göl, karşıda tüm heybetiyle yükselen dağlar ve dolunay, keyifli bir akşam yemeğine eşlik ediyorlar.

Sabah erkenden parka gidiyoruz. Bizi ilk olarak bir guanako sürüsü karşılıyor. Guanako, lama, alpaka ve vikunyanın ortak akrabası. Yanına yaklaşıldığında ceylanı andıran güzel gözleriyle insanı öyle bir süzüyor ki... Neyse ki bu sevimli hayvanın buradaki tek düşmanı olan puma, insan kadar vahşi değil.

Torres Del Paine Parkı 181.414 hektarlık bir alanı kaplıyor. Park 1978 yılında UNESCO tarafından Biosphere Reservi seçiliyor. Parkın tam ortasında 2600 metreye yükselen kayalar "Paine'nin Boynuzları" diye anılıyorlar. Boynuzların alt bölümü granit. Daha koyu renkteki üst bölümleri ise tortul kayalar. Paine, bu bölgede eskiden yaşayan Tehuelche yerlilerinin dilinde mavi demek. Park irili ufaklı göllerle bezeli. İnanılmaz hızlı esen rüzgâr, parktaki dağları dağcılar için çok tehlikeli yapıyor. Rüzgârın hızı hakkında bir fikir vermek için söyleyeyim; iriyarı birisi olmama rağmen, bir ara rüzgâr beni bile geriye fırlattı. Parkın batı tarafında dört büyük buzul var. Grey, Dickson, Zapata ve Tyndall. Bunlardan sadece Grey Buzulu'nu görme olanağımız oldu. Uzun bir yürüyüşün ardından karşımıza çıkan bu görüntüyü unutmak mümkün değil.

Akşamı Punta Arenas'ta geçiriyoruz ve sabah otobüsle Punta Natales'e varıyoruz. Bir çocukluk düşü daha ger-

Paine Ulusal Parkı'nda guanakaları özgürce gezerken görmek mümkün.

çekleşiyor: Macellan Boğazı önümüzde artık. Dünya, hiç de o kadar küçük değil. En azından insan burada böyle hissediyor.

Dünyanın çivisini çıkaracak zulüm

Eskilerin bir sözü vardır. Dünyanın çivisini küfür değil, zulüm çıkarır derler. Punta Natales'te gezdiğimiz müzenin en ilginç tarafı, bence, bilinmeyen bir hayvanın fosiline ait fotoğraftı. Buzullar arasında bozulmadan kalmış bu bilinmeyen hayvanın fosili, hemen incelenmek üzere İngiltere'ye yollanıyor. Ama bu inanılmaz fosil, yarı yolda ne yazık ki bozuluyor. Gerçekten büyük kayıp. İki katlı müze İtalya kökenli bir tarikata ait. Adamlar üst tarafta da marifetlerini sergilemişler. Şimdilerde artık var olamayan yerlilerin, ilk misyonerler döneminden kalma fotoğraflarını sergiliyorlar. Siyah beyaz fotoğraflara gölgelerini emanet edip bu dünyadan geçip gitmiş bu zavallı insanlardan gözlerinizi alamıyorsunuz. Tarihin tanık olduğu en büyük kıyımlardan birisi bu. Fotoğraflardan bir tanesinde bir baba görünüyor. Gövdesini karısına ve çocuklarına siper etmiş babanın gözlerindeki vahşeti nasıl anlatmalı... Bir insanı, görenin uykularını kaçıracak kadar korkutan ne tür bir hırs olabilir?

İster istemez aklımıza Batıcı aydınlar geliyor. O resimleri onlara göstermek isterdik. İspanya yaklaşık 7 yüzyıl Araplar tarafından işgal edildi ve bugün kimse o zamanlar yaşanan bir katliamdan söz etmiyor. İslam feodalizmi İspanya'ya üretmek ve orada yaşamak için gitmişti. Şiddeti yalnızca kendine direnenlere karşı gösterdi. Oysa İspanyollar ve diğerleri Güney Amerika'ya tam bir Haçlı vandallığıyla girdiler. Orada onlara direnebilecek kimse olmamasına rağmen, anlamsız bir şiddete başvurdular. Deyim yerindeyse, öldürmek için öldürdüler. Aslında engizisyon yeni dünyaya göç etmişti. İşin içine bir de altın hırsı girdiğinde, her türlü izanın ötesinde bir vahşet yaşandı. Bunların doymak bilmez açlığına, belki de en güzel cevabı, Şili'deki Apuche yerlileri vermiş. Bunlar rivayete göre, yakaladıkları İspanyollar'ı gırtlaklarına erimiş altın dökerek öldürürlermiş.

Allende'nin öldürüldüğü Başkanlık Sarayı-Santiago.

Pablo Neruda'nın evi. Neruda'nın bir şiirinden:
'O güzelim saçlarında şaşırdığında yolunu,/ Unutma beni, anımsa seni sevdiğimi,/ Yitik bırakma yollarda saçlarından./ Matilde Urrutia, sana bırakıyorum/ Burada/ Varımı yoğumu/ Neysem, ne değilsem. Aşkım bir çocuktur ağlayan/ Kucağından inmeye korkan/ Sana bırakıyorum onu sonsuza dek:/ Sen, kadınların en güzeli.'

Santiago

Şili And Dağları ile Pasifik Okyanusu arasında sıkışmış incecik bir ülke. Yüzölçümü Türkiye kadar ama, nüfusu 15 milyon civarında. Üstelik bu nüfusun yüzde 40'ı Santiago'da yaşıyor. Rivayete göre İspanyollar Şili'ye saldırmak istediklerinde, Peru'daki yerlilere gidecekleri yeri soruyorlar. Aldıkları yanıt "Con con chili" oluyor. Yani "dünyanın sonu". Ülkenin ismi gerçekten buradan mı geliyor bilinmez, ama bilinen şu ki, Şili birçok İspanyol için gerçekten dünyanın sonu. İspanyollar'a karşı kıtadaki en büyük ve kanlı direniş burada oluyor.

Şili'nin buzulların aşındırması sonucu oluşmuş fiyordlarla dolu kıyı şeridinin uzunluğu 4350 kilometre. Başkent Santiago tam ortada. Kuzeyde, hiç yağmur görmemesiyle ünlü Atacama Çölü bulunuyor. Güneyde ise Antarktika var. Şili bu kıta üzerinde de hak iddia ediyor.

Santiago, Pedro de Valdivia tarafından 12 Şubat 1541'de kurulmuş. İspanyollar'ın kampında bulunan bir hanımın canı dağ görmek istediği için, hemen sonra bugünkü ikinci yerine taşınmış. Kadıncağızın manzara talebinin, günümüzdeki faturası ise hava kirliliği olmuş. Etrafı dağlarla çevrili bir düzlükte kurulan kentin bir başka özelliği de, ufuk çizgisinin görülememesi.

Düzlüğün ortasındaki 400 metrelik San Cristobal Tepesi, kentin en yüksek yeri. Burada şehri simgeleyen bir Meryem Ana heykeli bulunuyor. Gerek mesire yeri gibi kullanılması, gerekse telefon santralleri için kurulu direklerle bezeli olması tepeye biraz "Çamlıca" havası vermiş. Şehirde, sürekli deprem olduğu için, çok katlı bina hemen hiç yok.

Merkezde İngilizler'den kalma "Mercado Central" isimli bir bina var. Sebze, meyve, balık ve özellikle de kabuklu deniz hayvanları bu tarihi pasajda çok ucuza satılıyor. Bu kadar bereketin nedeni Şili'nin denizlerinde birleşen akıntılar. Gerçekten görülmeye değer. Çarşı içindeki lokantalarda da çok ucuza karın doyurmak mümkün.

Kentin kurulduğu yer "Plaza del Arma", kentin en önemli meydanlarından. "Silahlar Alanı" anlamına geliyor. İspanyollar tarafından kurulan çoğu şehirde bu alanlar var. Büyükçe bir alanın etrafına yerleştirilmiş hükümet binası, katedral ve içinde silahlı askerlerin beklediği bina, bu kıta için çok tipik bir yerleşim planı. İsmi de buradan geliyor zaten. Alandaki katedral depremlerde defalarca yıkılmış. Sonunda Avrupalı bir mimar binayı İnkalar'ın duvar işçiliğinden

esinlenerek yeniden kurmuş. Uygar Batılı'nın vahşi yerliden aldığı bu mimari "esinlenme" işe yaramış.

Neruda ve dağınık saçlı kadını

Bir başka görülmesi gereken yer Pablo Neruda'nın evi. Neruda'nın üçüncü eşi Matild Urrita, ya da Neruda'nın deyimiyle "dağınık saçlı kadın", evi müze haline getirerek Neruda Vakfı'na bağışlamış. Evin her tarafına Neruda'nın en sevdiği iki şey damgasını vurmuş. Matild Urrita ve deniz. Evin bir bölümü deniz feneri biçiminde inşa edilmiş. Her yerde Matild Urrita'nın resimleri var. Hatta evin girişindeki demirler bile, onun karışık saçlarını hatırlatacak biçimde yapılmış. Evin içerisindeki bir başka bölümde, Neruda'nın çalışma odası ve aldığı ödüller sergileniyor. Neruda, Gabriela Mistral'den sonra, Nobel alan ikinci Şilili. Çalışma odasındaki saat, darbe sonrasında çıkan arbedede kırılmış. O gün bu gündür, Pinochet'yi ve insanın insana nasıl zulmedeceğini hatırlatsın diye, tamir edilmeden bırakılmış.

Victor Jara'nın elleri

Santiago'nun, en azından Maracana kadar ünlü bir stadyumu var. Burası futbol yüzünden değil, darbe sonrasında hapishaneye çevrilmesiyle ve Victor Jara'nın vahşice öldürülmesiyle ünlü. Jara dediğimizde "Yeni Şarkı"dan söz etmemek olmaz. Hareket 1960'lı yıllarda kendi folklörünü araştıran Şilililer'in elinde doğuyor. Araştırmalar sırasında Güney Amerika'ya özgü müzik aletleri de keşfediliyor. İspanyol sömürgeciliğine karşı direnmiş yerli kültürünü temel alan "Yeni Şarkı", 1960'lı yılların ortasında cephesini ABD'ye dönmüş toplumsal hareketliliğin sözcüsü durumuna geliyor. Bu yıllarda ortaya çıkan ve en ünlüleri İnti İllimani, Llapu, Quilapayun olan gruplar, gitarın yanı sıra Afrika çıkışlı vurmalı çalgıları ve nefesli İnka çalgılarını kullanıyorlardı. Akım kısa sürede o kadar büyük bir beğeni kazandı ki, etkileri dünyanın çok farklı yönlerine doğru yayıldı. Paul Simon'un Perulu grup Urubamba ile birlikte söylediği "El Condor Pasa" bu büyük etkinin en önemli kanıtı oluyordu.

Jara, işte bu "Yeni Şarkı" hareketinin en önemli ismi. Hareket zamanla "Unidad Popular"ın (Halk Cephesi) ve Allende'nin yanında saf tutuyor. "El Pueblo Unido Jamas Sera Vencido" (Birleşen Halk Yenilmez) Halk Cephesi'nin marşı haline geliyor. Jara'nın yaşamı müziğiyle iç içe geçiyor. Ölümü de, tüm bunlara yakışır bir biçimde karşılıyor. Darbenin hemen ardından tutuklanıyor. On binlerce insanla birlikte Santiago Stadyumu'na tıkılıyor. Bundan sonrası insanın korkuyu ve acıyı nasıl yenebileceğine dair bir öykü. Jara'nın söylemeye başladığı şarkıya, diğer tutuklular da katılıyor. Bunun üzerine gardiyanlar, Jara'nın yanında getirdiği gitarı çalmasını engellemek için, ellerini kırıyorlar. Jara şarkısını söylemeye devam ediyor: "Beş bin kişiyiz burada/ Şehrin bu ufak kıyısında/ Beş bin kişiyiz/ Kim bilir kaç kişidir/ Bütün şehirlerde ve bütün ülkelerde/ Tohum eken ve fabrika işleten/ Yalnız burada on bin el...". Bunun üzerine öldürülüyor ve cesedi tribünlerin önüne asılıyor.

Santiago'da Atatürk anıtı.

Kolomb öncesi...

Santiago'daki "Kolomb Öncesi Sanat Müzesi" mutlaka görülmesi gereken yerlerden. Çok zengin bir koleksiyon sergileniyor. En nadide parçalar Karanlık ve Bereket Tanrıları'na ait heykeller. Bir başka bölümde yerlilerin yaptığı mumyalar var. İklimin kuraklığı yüzünden hepsi iyi durumda. Yerliler ölen çocuklarını mumyalayıp, bir ikincisi doğana kadar, sanki canlıymış gibi sırtlarında taşırlarmış. Müzede öğrendiğimiz bir başka ilginç nokta ise, İspanyollar'dan önce yerlilerin tekerleği kullanmıyor olmaları. Güney Amerika'daki tüm o devasa binalar tekerlek kullanılmadan yapılmış. Bir başka dikkat çekici şey koka yaprağı çiğneyen yerli resimleri. Bize tuhaf gelen bu adet, And Dağları'nın yüksekliği hatırlandığında, açıklığa kavuşuyor. Yüksekliğe ve oksijen azlığına karşı yerliler koka yaprakları çiğniyorlar.

'Yaşasın Şili'!

Bir başka görülmesi gereken yer de Allende'nin öldürüldüğü Başkanlık Sarayı. Allende iktidara geldiğinde madenleri özelleştiriyor ve toprak reformu yapıyor. Ülke içinde muazzam bir okuma-yazma seferberliği başlıyor. Bunun üzerine günümüzün "insan hakları şampiyonu" ABD'nin açık desteğiyle Pinochet darbe yapıyor. Allende teslim olmayı reddediyor ve Başkanlık Sarayı'na geçiyor. Üç saatlik direnişin ardından içeri giren ordu birlikleriyle elde silah çatışırken öldürülüyor. Allende'nin radyodan halkına son seslenişi insanın hem tüylerini diken diken ediyor, hem de insanın olduğu yerde umudun her zaman olacağını gösteriyor:

"Bana gösterdiğiniz bağlılık ve güven için teşekkür ediyorum. Her zaman yanınızda olacağım, en azından anılarım yanınızda olacaktır. Bizden sonrakiler, bu karanlık ve acı günü yenmesini bileceklerdir. Sizler, çok geçmeden özgür insanların, daha iyi bir toplum kurmak için yürüyeceği yolları açacağına inanın.

'Yaşasın Şili!'

'Palne Boynuzları' ileride görünüyor.

Hasan Torlak

Kayseri ilinin endemik bitki zenginliği

Erciyes görkemini ve başını bulutlara kadar dik tutmasını biyolojik zenginliklerinden kaynaklanan gururuna borçludur. Bu yüzden Anadolu'nun en mağrur dağıdır.

Bir Anadolu âşığı olan şair Can Yücel, *Seke Seke* adlı şiir kitabında yer alan *Suç Duyurusu* başlıklı şiirde, "*Doçent Ahmet Aksoy'un raporuna göre/ Toprağı step toprağı, dağı taşı volkanik/ Erciyeste kıyamet gibi yetişip de/ Başka diyarlarda bindebir rastlanan/ Çiçek türlerimizi yağma ediyor gavurlar/ Manisalalelerimizi,/ Susamçiçeklerimizi,/ Kardelenlerimizi,/ Yılanbaşlarımızı aşırıyorlar./ Hem sade çiçek türlerimizi değil/ Gençliğimizi de geleceğimizi de/ Düşlerimizi de çalıyorlar./ Uzak ellerden uzanan/ CIA eldivenli uzun eller*" (1) demiş.

Eline sağlık Can Baba, ne güzel söylemişsin. İnsanların tasavvur gücünün bitkilerimiz olmadan yeşeremeyeceğini, coşkumuzun söneceğini, bizi geçmiş ve geleceğimizden koparacağını ne güzel demişsin.

Peki niçin böyle bir şiir yazmış üstat? Yanıtı şiir içinde saklı sorunun: Hâlâ Erciyes Üniversitesi Biyoloji Bölüm Başkanı olan Prof. Dr. Ahmet Aksoy, Erciyes'teki endemik bitkilerimizi yağmalamak isteyenleri yakalatmıştır da ondan. Bu olay 1997 yılında gazetelere şu ibarelerle yansımıştı: "Erciyes Dağı'nda 981 çiçekli bitki bulunduğu, bunlardan 149'unun dünyada yalnızca Erciyes'te yetiştiği ve Avrupa'dan gelen bitki simsarları tarafından yurtdışına çıkarıldığı bildirildi. Erciyes Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Biyoloji Bölümü öğretim üyesi Yrd. Doç. Dr. Ahmet Aksoy, Erciyes Dağı'nın step özelliği taşıması, sürekli kar bulunması ve volkanik yapıya sahip olması nedeniyle, özellikle geven (astragalus) türü endemik (nadide) çiçekler olduğunu kaydetti. Aksoy yeterli önlem alınamaması halinde adeta talan edilerek toplanan bu nadide çiçeklerin soylarının tükeneceğini sözlerine ekledi" (Kaynak: *Cumhuriyet Gazetesi*). Gazetenin bir köşesinde çok küçük yer kaplamasına rağmen, vatanını seven her insan gibi Can Yücel için çok şey ifade eden bir haberdir bu. İşte bu birbirini tanımayan iki vatansever insan arasındaki gönül ilişkisini bir şiirle ortaya çıkaran şey yağmalanan doğal zenginliklerimizdir.

Resim 1: Mevlana'nın hocası Seyyid Burhaneddin'in Kayseri'deki türbesi. (Kayseri, Kümbetler, Türbeler, Kervansaraylar Broşürü)

Hititler'den Eski Yunan'a, oradan Selçuklu'ya motiflerin uzun yolculuğu

Kayseri'ye giderken uzaklardan selamlar sizi Erciyes karlı başıyla, sanki gülümser, "buyur gel" der. Kayseri'ye vardığınızda artık eteklerindesinizdir onun. Eğer karlı başını izlerken başınız dönerse, onun vücudunda göğeren çiçeklere tutunun. Mevlana'nın Hocası Seyyid Burhaneddin'in türbesinde nefeslenin. Kendinize geldiğinizde türbenin sütun başlıklarındaki çiçek motiflerini göreceksiniz (Resim 1) (2) Şaşırdınız mı? Daha durun, türbe çevresindeki Roma, Bizans, Selçuklu, Osmanlı ve Cumhuriyet Türkiyesi insanlarının yattığı mezarlığa göz gezdirin. Bütün mezar taşlarının çiçek ve güneş motifleriyle bezendiğini göreceksiniz. Mevlana gibisiniz artık, dönen başımz ya Erciyes'in çiçeklerinin kokusundan ya da güneş yanığındandır.

Mevlana'nın Hocası Seyyid Burhaneddin'in yattığı mezarlıkta güneş motifi!? Bir yerlerden hatırlıyorsunuz siz bu güneşi. Mevlana'nın yareni Tebrizli Şems değil miydi, adının anlamı güneş olan? Peki kaynağı neydi güneş motifinin, Mevlana ile mi başlamıştı? Tarihi on binlerce yıl önceye dayanan, Anadolu'nun önemli gen merkezlerinden olan Kayseri'de, güneş motifinin kaynağı binlerce yıl önceye dayanmaz mı? O zaman mezarlığa 50 m uzaklıktaki Kayseri Arkeoloji Müzesi'ne şöyle bir uğramanız gerekiyor. Müzenin bir köşesinde Hititler'den kalma reliefler bulunmaktadır. Relieflerden birinde, Hitit Dönemi'ne ait kanatlı güneşi hemen tanırsınız. Işınlar saçan güneşin, ışın sayısının 12 olduğunu fark edersiniz. 12 büyük tanrıya sahip Hititler, 12 tanrılı Yunan panteonu, 12 havari ve 12 imam aklınıza gelir. Seyyid Burhaneddin'deki Selçuklu mezarlarından birinde yer alan güneş motiflerinde de, 12 ışını sayabilirsiniz. Roma mezar stelleri ile Selçuklu mezar taşı işlemeleri arasındaki benzerlik de olağanüstüdür. Ortak noktaları, hepsinin üzerine Erciyes çiçeklerinin işlenmiş olmasıdır. Müslüman mezarlarından birinin üzerinde yer alan güneş motifinin ışınları çiçek yapraklarına dönüşmüştür. 12 yapraklı çiçek motifinin üzerinde galaksiyi andıran spiral motifi (svastika= Ananın içindeki yumurtanın çoğalmasını veya dönen bir ışık kaynağını temsil ettiği söylenmekte, anatanrıça inancı ile ilişkilendirilmektedir. Mevlevi ayinlerinde semaya duranların giysilerinin aldığı biçim de budur. Özellikle

semazenlerin hırkalarının bir ucunu dönüş hareketine uygun olarak çapraz giymeleri de dönüşle elde edilmek istenen giysi biçiminin spiral olduğunu gösterir. Semazenlerin giydikleri etekse, tam bir spiral oluşturur), bu motifle birleşmiş bir ters üçgen, onun üzerinde ise çiçek ve üzüm salkımları bulunmakta, en üstte ise sarık motifi yer almaktadır. Mezarlardan birinde yan yana, ucu yukarıya gelecek biçimde ay motifleri yer almaktadır. Ay Antik kült inançlarda Kibele'nin sembolüdür. Her şey doğumu hatırlatmaktadır bu motiflerde. Hemen aklınıza Anatanrıça Kibele ile ilgili bir söylence olan Adonis (Attis) miti gelir; kendini öldüren Adonis'in kanlarından çiçekler doğmuştur. Yine Antik Yunan'da bitkilerin ortaya çıkışları (Günçiçeği, Sümbül, Selvi, Defne gibi), hep sevilen birinin ölümü ile ilişkilendirilmemiş midir? Selçuklu mezarlarında da selvi motifli mezarlar bulunmaktadır. Eski Yunan kültüründeki bu mitlerin hepsi Güneş Tanrısı Apollon'la ilişkili değil midir? Biraz araştırdığınızda, Kayseri ve yöresinde Antikçağlar'da ilk kabul edilen tanrı kültünün Apollon kültü olduğununun Oğuz Güler'in *Antik Çağ İkonografisinde Erciyes* adlı eserinde vurgulandığını, ayrıca Apollon'un bu yörede Attis ile eşit sayıldığının da bu eserde belirtildiğini saptarsınız (3). Selçuklu mezarlarında da güneşle çiçekler yan yanadır. Ayrıca bu güneş motifi Hitit güneşidir.

Resim 2: Amelanchier parviflora (Kaya armudu)
Fotoğraf: Turhan Baytop, Türkçe Bitki Adları Sözlüğü.

Resim 3: Allium nevsehirense (Nevşehir yabani soğanı)
Prof. Dr. Nevin Tanker, Prof. Dr. Mehmet Koyuncu, Doç Dr. Semra Kurucu, Ürgüp, Göreme and Ihlara Plants and Landscape.

Evet, Kayseri'nin bağrında bir Seyyid Burhaneddin vardır. Ancak o herkesi çağırmıştır bahçesine, Apollon'u da, Arinna'yı da. Hepsi, endemik sığırkuyrukları (*Verbascum*), karanfiller (*Dianthus*), laleler (*Tulipa*) ve papatyalar (*Anthemis*) ile koyun koyuna yatarlar. Yunus Emre'nin dediği gibi, "*Miskin adem oğulları/ Ekinlere benzer gider/ Kimi biter kimi yiter/ Yere tohum saçmış gibi*"dirler onlar. Kendilerinin çiçek olduklarını sanırlar. 1998 yılında Kayserili yarenime "Sen benim çiçeğimsin" diye takılmıştım. Ne dese beğenirsiniz, "Sen de benim ayım ve güneşimsin".

Yareninizi Mevlana sanırsınız artık: "*Güzel dostum/ Sen bilir misin Mevlana'yı ve Şemsi?/ Bilir misin Pir Sultanı/ Ve onun/ Dostlarına seslenişini?/ Ya sen Mevlana'sın ya ben Şems/ Ya ben Pir Sultan'ım/ Ya sen dost*" deyiverirsiniz.

İçinizdeki doğa sevgisi insan sevgisine karışır. Sizi sürükler Erciyes eteğindeki Alidağı'na ve Talas'a. Tutamazsınız artık kendinizi. Karanfilleri, gevenleri, yaman bir delikanlı gibi her şeyi sarıp sarmalayan bitek Kayseri doğasını görünce, "*Karanfiller vardı o gün/ Kırmızı ve direngen/ Sonra sarı çiçekler vardı/ Sağaltmak istiyorlardı sayrılığımı/ Alıç vardı, geven vardı./ Bir de Erciyes/ Bir de Talas/ Bir de Alidağı.../ Yaz yaman bir delikanlı idi./ Toprak ise sevdalı kız,/ Bir gelindi Alidağı./ Bir de sen vardın./ Alidağı mıydı, karanfil mi idi/ Yoksa geven, iğde miydi/ Sen miydin yoksa kokan?*" sözleri dökülüverir Talas bağlarında.

Talas ve Alidağı'ndan taşan biyolojik zenginlik

Bu satırların yazarına bunları yazdıran Talas ve Alidağı, endemik bitkiler açısından gerçekten muazzam zenginliğe sahiptir. Örneğin Talas ve Alidağı'nda yetişen endemik karanfillerden birinin ismi Anadolu'nun ismini taşımaktadır; *Dianthus anatolicus* (Anadolu karanfili). Talas'ın doğusunda yetişen *Anthemis fumariifolia* (papatya) ve Talas'ın ismiyle anılan *Astragalus talasseus* adlı geven türü tehlike sınıflandırılmasında "zarar görebilir" kategorisinde yer almaktadır. Tarihi Talas evlerini gezerken endemik çivitotları *(İsatis floribunda)* arasından geçecek, yine özgün mürdümük bitkileri *(Lathyrus brachypterus var. brachypterus)* ile binlerce yıllık tarihin iç içe olduğunu göreceksiniz. Anadolu kültürünü derinden etkileyen keten bitkisinin endemik bir türü olan Anadolu ketenini de *(Linum hirsutum subp. pseudoanatolicum), Cerasus incana var. velutina* adlı endemik kiraz türünü de Talas ve Alidağı'nda görebilirsiniz. *Onobrychis tournefortii* isimli korunga, *Stachys sparsipilosa* isimli dağ çayı, *Tulipa sintenisii* isimli lale (Ocak 2002 tarihli, *Bilim ve Ütopya*'da Gaziantep'le ilgili makalede bu lalenin fotoğrafı yayımlanmıştır) *Delphinium venuloşum* adlı endemik hazeran türü, Talas'ın özgün bitkilerindendir. Türkçesi kuzukulağı olan *Ferulago platycarpa* isimli bitki de, Talas'ı vatan bellemiştir. Talas dolaylarında yetişen, ancak nesli "tehlikede" olan bir sığırkuyruğumuz vardır: *Verbascum pumilum.*

Kayseri'nin ilçesi olan Talas, aynı zamanda arkeolojik SİT alanıdır. Yapılaşma eski kentin kalıntılarının bulunduğu alanlarda yasaklanmış olmasına rağmen, bu kent dokusunun bittiği yerden itibaren, kooperatif evleri ve villalar yoğun bir yapılaşmayı gözler önüne serer. İn-

Resim 4: Kayseri halı ve kilimlerinde çiçek motifleri. Kayseri Valiliği Kültür Sanat ve Turizm Vakfı Yayınları 4.

sanlarımız buraları sayfiye, piknik yerleri ve yazlıklarla donatmaktadır. Ya milyonlarca yıldan beri Talas'ı yurt bellemiş endemik bitkilerimiz nerelere sığınacak? Acaba villa veya site yapan müteahhitlerimiz bina projelerine sığırkuyruklarının ve kirazların yaşamaları için mekânlar da planlamakta mıdır? Yoksa Seyyid Burhaneddin Mezarlığı'nda yapıldığı gibi, içi boş taştan mezar odalarının içine bu bitkilerimizi doldurup yakmayı mı planlamaktadırlar? Sonuçta yanan da, yakılan da "taş" ve "ot" değil midir? Geleneksel ve insani ölçütlerdeki evler yerine, saray yavrusu, betonarme Talas malikâneleri mutlu kılacak mıdır insanları; yoksa bir süre sonra geriye baktıklarında, Talas'ın betondan bir çöl olduğunu mu göreceklerdir? Talas Kayseri'nin özgün kültürel çeşitliliğinin, özgün biyolojik çeşitliliği ile iç içe olduğu ender yerlerinden biridir. Özellikle Kayseri İl Merkezi'ne yakınlığı, ulaşımının kolaylığı önemini daha da arttırmaktadır. Ancak yapılaşmanın ranta yönelmesi, Talas ve Alidağı'nın hem kültürel hem de biyolojik önemini bilen bizleri ürkütmektedir.

Kayseri'deki ekonomik faaliyetlerin yoğunluğu, geliri iyi olan zenginleri ikinci konuta yönlendirmektedir. Bu konutlar ülkemizin en önemli endemizm merkezlerinden olan Erciyes Dağı eteklerine yapılmaktadır. Bu yoğun insan faaliyeti, Erciyes'in özgün florasına zarar verir duruma gelmiştir.

Erciyes görkemini, biyolojik zenginliklerine borçlu

Kayseri'nin 300 dolayındaki endemik bitki türünün büyük bölümü Erciyes Dağı ve çevresindedir. Ancak bunlara her yıl yenileri eklenmektedir. Örneğin 1998 yılında, Sarız İlçesi'ndeki Binboğa Dağları'nın Tekeyakası dolaylarında, Kayseri'nin ismiyle adlandırılan *Sideritis caeserea* keşfedilmiş; 2000 yılında ise değerli botanikçi Doç. Dr. Zeki Aytaç tarafından keşfedilen ve bu bilim adamımızın adıyla anılan Aytaç devedikeni (*Cirsium aytatchii*) Develi İlçesi dolaylarında tespit edilerek bilim dünyasına tanıtılmıştır (4). Bu bitki dünyada sadece Kayseri'de yetişmektedir.

Kayseri'nin özgün bitkilerinin büyük bölümü Erciyes Dağı'ndadır. İşte bu yüzden Erciyes, Anadolu'nun en mağrur dağıdır. Erciyes görkemini ve başını bulutlara kadar dik tutmasını biyolojik zenginliklerinden kaynaklanan gururuna borçludur.

Bu kadar bitki zenginliği olan Kayseri ve Erciyes, dünyanın beslenmesinde önemli rol oynayan meyve, sebze ve tahıl türlerine kaynaklık etmiş olamaz mı? Elbette, Kayseri ve civarı, kültür bitkilerinin çıkış yerleri açısından, dünyanın en önemli merkezi konumundaki Anadolu'da bulunan 5 önemli mikrogen merkezinden biridir. Kayseri ve civarı, elma, badem, armut, meyve türleri, fasulye, mercimek, nohut, yonca ve korunga türleri açısından önemli bir mikrogen merkezidir (5). Örneğin *Amelanchier parviflora var. parviflora* adlı (Resim 2) (6), Türkçesi Kaya armudu olan bitki, Kayseri'nin özgün bitkisidir; *Cerasus incana* isimli kiraz türü de Talas dolaylarında yetişmektedir. Alidağı'nın 1600 metrelerinde yetişen ve yukarıdaki şiirimize de konu olan, Türkçesi alıç veya yemişen olarak adlandırılan endemik meyve bitkisinin literatürdeki ismi *Crataegus aronia var. aronia*'dır. Korunga türleri açısından zengin olan Kayseri'de 5 adet endemik korunga yetişmektedir. Bu korungalardan biri Erciyes Dağı'nda yetişmekte olup, literatürdeki ismini de bu dağımızdan alır: *Onobrychis argaea* (Erciyes korungası). Bu korungayla birlikte toplam 3 adet endemik korunga, Kayseri il merkezindeki Talas ve Alidağı'nda yetişmektedir (*O. argaea, O. tournefortii, O. sulphurea var. sulphurea*). Kayseri'nin 9 adet endemik adaçayı bulunmaktadır. İnsanların beslenmesinde önemli bir rolü bulunan, unundan ekmek yapılan tahıllardan biri olan çavdar bitkisinin Kayseri'de endemik bir türü yaşamaktadır: *Secale cereale var. ancestrale*. "Tahıllar nereden dünyaya yayılmışlarsa, din, söylence ve zanaatlar da oradan dünyaya yayılmıştır" diyen Viktor Hehn'i (7) haklı çıkarırcasına, Kayseri bitkisel çeşitliliğine paralel olarak toprağından kültür fışkıran bir yöredir.

Endemik bitkilerle yapılan "endemik" yemekler

Endemik kekikleri de vardır Kayseri'nin, bu yüzden tattığınız Kayseri yemeklerinin tadını başka yerde bulamazsınız. Endemik bitkiler, bu bitkilerden yapılan yemekleri de endemik yapmaktadır. Örneğin Erciyes Dağı'nın 2000 metrelerinde gezinirken mis gibi bir koku duyarsanız, bu *Thymus argaeus*'nin (Erciyes kekiği) size gülümsemesinden başka bir şey değildir (8). Durup koklayın onu, kırmızı çiçeklerinin fotoğrafını çekin; ama sakın koparmayın, çünkü Erciyes'in kokusudur aynı zamanda bu koku. Sürüp sürüştürmüş, takıp takıştırmıştır Erciyes, siz geleceksiniz diye görücüye çıkarmıştır kendini...

Bozkırın ortasında, Kızılırmak yakınlarında tuzlu bir gölü vardır Kayseri'nin. Tuzla Gölü derler buraya, Antikçağ'da adı Pallas imiş. Bu gölün Antikçağ'daki ismiyle anılan, ancak yok olma tehlikesi içinde bulunan bir de kekik türü var: *Thymus peçtinatus var. pallasicus*, yani Tuzla Gölü Kekiği.

Kayseri'ye özgü 2 adet fiğ bulunmaktadır. Bunlardan biri *Vicia caesarea*'dir (Kayseri Fiği). Diğer fiğ türü de ismini Erciyes'ten alır: *Vicia canescens subsp. argaea* (Erciyes fiği). Erciyes fiği, dağın 3000 metrelerinde yetişir, günümüzde tehlike altındadır.

Eğer yolunuz Tekir Yaylası'na düşer; yol boyunda yoğurt, peynir gibi süt

ürünleri satan satıcıları görür ve bu nimetlerden tadarsanız, hoş bir tat ve koku duyarsanız. Sakın onlara bu sütü üreten inek ve koyunlarınız *Vicia argaea* ve *Thymus argaeus* ile mi beslendiler diye sormayın, bilemezler. Onlar bu tadın nedenini Erciyes'in havasına ve suyuna, bir de çobanın içinde Erciyes'in çiçeklerinden bahseden türkülerine bağlarlar.

Ünlü gezgin Evliya Çelebi Kayseri'deki bitki zenginliği için "Yetmiş yedi çeşit tahıl ve bitkileri, yetmiş yedi türlü de sebze ve otu olur" (9) der. Her bir yöreyi tanıtmasında, abartılı bir üslup kullanan gezginin betimlemeleri bu defa mütevazı kalmaktadır; zira Kayseri'nin bitkileri yüzlercedir.

Kayseri yiyecekleri deyince aklınıza ne geliyor? Pastırma değil mi? Pastırmanın yapılışında kullanılan çemen bitkisinin Kayseri'ye özgü bir türünün olduğunu biliyor musunuz? Türkiye'nin neresine giderseniz gidin, özgün yemek kültürlerinin mutlaka özgün bitkisel kaynakları vardır. Pastırma için vazgeçilmez bir unsur olan çemen, pastırmaya özgün tadını veren bitkidir. Kayseri dışında yapılan pastırmaların çemen bitkisi kullanılmadan suni aromalarla yapıldığı, dolayısıyla çemenli olmayan pastırmaların özgün nitelikler taşımadığı Kayserililerce belirtilir. *Trigonella istmocarpa*'dır endemik Kayseri çemeninin adı, Erciyes Dağı'nın 1600 metrelerinde yetişir.

Resim 5: Centaurea bornmuelleri (peygamberçiçeği) Fotoğraf: Tuna Ekim, Yeşil Atlas dergisi, Kasım 1998.

Kayseri'ye özgü yemeklere göz attığınızda, mercimekli pilav, bulgur aşı, un aşı, yarma aşı, tarhana gibi yemeklerin en önemli malzemesinin mercimek olduğunu görürsünüz. Kayserililer, Kayseri'nin mercimeğin dünyaya yayılış yerlerinden olduğunu ve mercimek bitkisinin mikrogen merkezinin burası olduğunu bildiklerinden (!) bu yemekleri yemektedirler. Yoksa onlar da bilir globalleşmenin gereği olarak yenilmesi gereken fast-food'un tadını!

Kayserililer'in bir de madımak yemeği vardır. Birkaç kase bulgur, madımak, yağ, biber, tuz salça; işte o kadar. Bu yemeği yiyen insanlar mı Anadolu'nun en zeki insanları dersiniz. Ama o yemeğin içindeki madımağın endemik olduğunu bilmezsiniz. Budur Kayserili'yi farklı kılan, budur kimsenin düşünemediğini onlara düşündürten. Bilimsel literatürde bu madımağın ismi, yörenin ismiyle anılır: *Polygonum cappadocicum*. Ancak bu madımağı bulabilene aşk olsun. Bilirler bir yerlerde olduğunu, ancak bulamaz botanikçilerimiz bile. Daha sonra bir kayıt düşerler "veri yetersiz" diye (10). Acaba hangi beton yığınının altında kaldı dersiniz Kapadokya madımağı?

Resim 6: Crocus ancyrensis (Ankara çiğdemi) Fotoğraf: Sadık Erik, Galip Akaydın, Ayhan Göktaş; Başkent'in Doğal Bitkileri.

İlçelerden Yahyalı'ya özgü yemeklerden birinin adı çiriştir. Bu yemek çirişotu ve süt ile yapılır (11). Endemik çirişotları yüzünden özgündür çiriş yemeği. Yahyalı'nın Sazak Köyü'nün taşlık yamaçlarında ve Aladağ'ın doğusundaki Şamadan yakınında *Asphodeline damascena subsp. rugosa* adlı çirişotu yetişmektedir. Kayseri'nin iki adet endemik çirişotu vardır. İkincisinin adı *Asphodelie tenuior var. puberulanta*'dır.

Kayseri halk hekimliğinde doğal bitkiler de önemli rol oynamaktadır. Yöre insanı göğsünü yumuşatmak, nefes alışını kolaylaştırmak için dağ çayının suyunu içer. Kayseri'de 3 adet endemik dağ çayı yetişir. Bunlar *Stachys citrina subsp. chamaesideritis*, *Stachys setifera subsp. lycia* ve *Stachys sparsipilosa*'dır (Talas'ta yetişmektedir). Ayrıca yöre insanı atıç meyvesini yiyerek C vitamini ihtiyacını karşılar, bu meyveyi nezle ve gribe karşı vücudu korumak için tüketir. Kayseri insanı papatya bitkisinin çayını üst solunum yolları enfeksiyonları ve sindirim sorunu için kullanır. Kayseri'nin 2 adet endemik papatyası da Erciyes Dağı'nda yetişir. Bunlar *Anthemis cretica subsp. argaea* (Erciyes papatyası) ve *Anthemis fumarifolia*'dır. Adaçayları da vardır Kayseri'nin: Örneğin Bakırdağı'nın Akoluk Yaylası'nda yetişen *Salvia caespitosa*, Develi dolaylarında Araplı'da yetişen *Salvia cryptantha* adaçaylarını verebiliriz.

Kayseri halılarında Kayseri çiçekleri

Kayserinin endemik çiçekli bitkileri, estetik açıdan önemli olmanın yanı sıra, Kayseri'nin sanat tarihi açısından da, yöre insanına ilham veren en önemli biyolojik zenginliklerdendir. Örneğin *Haplophyllum telephioides* isimli, Sarız dolaylarında ve Kamışlıçay Vadisi'nde yetişen, sarı çiçekli bitki ilk göze çarpanlardandır. Ayrıca komşu il Nevşehir'in ismiyle anılan ve Yılanlı Dağı'nda gözlenebilen *Allium nevsehirense* (Nevşehir yabani soğanı) güzelliği ile bal arılarını kendisine çekmektedir (Resim 3) (8).

Kayseri'nin özgün florasının etkilerini, Kayseri halılarında da görürüz. Kay-

seri halı ve dokumalarında ortak özellik, doğadan fışkıran çiçeklerin stilize edilmiş örneklerinin motif olarak kullanılmış olmasıdır. Halı ve kilim motiflerini biraz dikkatlice incelediğinizde, karanfilleri (*Dianthus*), papatyaları (*Anthemis*) laleleri (*Tulipa*) açık seçik görürsünüz. Bir Bünyan halısını ilkbaharda Erciyes'in çiçeklerinin içine koyduğunuzda, halıyla çiçekleri birbirinden ayıramazsınız. Örneğin bir halı, tamamen karanfil motifleriyle kaplanmıştır. Bu motifler, Erciyes ve Alidağı'nda yetişen endemik Anadolu karanfilleridir (Resim 4) (9).

Kayseri ile Sivas arasındaki Sultanhan'da endemik peygamberçiçeklerini görürsünüz; *Centaurea bornmuelleri* adlı peygamberçiçeği, sanki size çiçekli kollarını uzatmış beklemektedir (Resim 5) (12). Erciyes Dağı'na uzanın, orada Ankara çiğdemini *(Crocus ancyrensis)* göreceksiniz (Resim 6) (13). Ankara'nın çiğdemi Erciyes'i de yurt bellemiştir. Batılılar da bu çiğdeme ilgi göstermişlerdir. 2000 yılında gittiğim Zürih Botanik Bahçesi'nde bu çiğdeme rastladığımda, sanki yıllar öncesinden kalma bir dostumla karşılaşmış gibi oldum. Yurttaşım olan bu çiçeğimize bir selam verdiğimde, daha bir kolay çekilir oldu sanki yurt özlemi de.

Ters laleler, boynuzlu gelincikler, altınotları...

Sadece cennetteki tuba dalları mıdır ters dönen. Cennet gibi bir yer olan ülkemizde de ters dönmüş lalelerimiz vardır ki, bu şeklinden dolayı ters lale der insanımız ona. Pınarbaşı ilçesinin 24 km güneyinde saptanan bu ters lale (*Fritillaria aurea*), Kayseri'nin en güzel bitkilerinden biridir. Baktıkça aklınıza takılır bir türkü, ta Erzurum dolaylarından; *"Seni vermem yabana sarı gelin"* diye. Gerçekten de mahzun duruşu, kadınsı hatları ile narin ve sarışın bir gelini andırır bu özgün bitkimiz.

Develi'de, Bakır Dağı'nda bir başka görkemli endemik bitki karşılar sizi. Görkemli kırmızı renkleriyle en az ters lale kadar etkilidir: Boynuzlu gelinciktir bu. Gerçekten bu gelinciğin boynuza benzer tomurcukları vardır (Resim 7) (6). Sakın acele etmeyin Bakırdağı'ndan ayrılmaya, çünkü Yayla çiçekleri *(Helichrysum arenarium)* vardır altın sarısı renkte. Bu yüzden altınotu da demişlerdir ona.

Hyacinthus, işte o muhteşem yakışıklı delikanlı yine karşımızda. Bütün mitolojik varlıklar tarihe karışmıştır ama, Apollon'un gözdesi, Karacaoğlan'ın dert ortağı yine karşımıza çıkar Kayseri'de. Bu kez ismi *Hyacinthus orientalis subsp. chionophilus*'tur ve kendisini görmeniz için Pınarbaşı ile Sarız'a davet eder sizi; eğer hüzünlüyseniz paylaşmak için derdinizi, eğer sayrıysanız, ilaç olmak için yaralarınıza... Bir de göğsünü bağrını açmış, kabına sığmayan süsenleri vardır Kayseri'nin. *Iris sari*'yi (Seyhan Nehri süseni) Gaziantep yolculuğumuzda görmüştük, Kayseri'de de yetişiyor. Ancak *Iris schachti* ve *Iris stenophylla*'yı (Resim 8) (12) mutlaka görmelisiniz. *Iris sari* ve *Iris stenophylla* Pınarbaşı'nda, *Iris schachti* Alidağı'nda yetişmektedir. Endemik sığırkuyrukları vardır Kayseri'nin. Örneğin, *Verbascum wiedemannianum* (Resim 9) (13) ve *Verbascum cherianthifolium* verilebilir. Bu özgün bitkilerimizin Kayseri'nin peyzaj düzenlemelerinde kullanılması, hem estetik hem de floristik açıdan ilgi çekici olabilir.

Pınarbaşı'nda *Nonea macrosperma* adlı gösterişli bir endemik bitki yetişmektedir. Bunun dışında emzikotları (*Onosma tauricum, Onosma bracteosum ve Onosma armenum*) (Resim 10) (6) Honaz Dağı bitotu (*Pedicularis cadmea*), cabla diye adlandırılan *Phlomis capitata* (Resim 11) (14) ve Kayseri'nin batısındaki Kükürt Dağı'nda yetişen *Rhamnus petiolaris* (Cehri) (Resim 12) (13), Kayseri'nin 300'ü aşkın endemik bitkisinden verebileceğimiz birkaç örnektir.

Resim 7: Glaucium grandiflorum (Boynuzlu gelincik) Fotoğraf: Turhan Baytop, Türkçe Bitki Adları Sözlüğü.

Resim 8: İris stenophylla (Süsen) Fotoğraf: Tuna Ekim, Yeşil Atlas dergisi.

Bitki adlarında yöreden yansımalar

Kayseri endemik bitkilerinden bir bölümü bilimsel literatürde Anadolu'nun ismiyle anılmaktadır: *Dactylorhiza osmanica var. **anatolica*** (Anadolu orkidesi), *Dianthus **anatolicus*** (Anadolu karanfili), *Linum hirsutum subsp. **pseudanatolicum*** (Anadolu keteni), *Lycium **anatolicum*** (Anadolu şeytan ipliği), *Verbascum **anatolicum*** (Anadolu sığırkuyruğu) bu bitkilere örnektir.

Kayseri geçmişte Kapadokya ve Küçük Kilikya diye adlandırılan bölgelerin içinde yer almış, burada Asurlular yaşamış; ayrıca Kataonya'ya (Elbistan), Lykoanya'ya (Konya) komşu olmuş bir yöremizdir. Bu yüzden endemik bitkilerinin adlandırılmasında bu uygarlıklar rol oynamıştır: Örneğin *Allium **cappadocicum*** (Kapadokya yabani soğanı), *Draba **cappadocica*** (Kapadokya dolomaotu), *Festuca **cappadocica*** (Kapadokya çimi), *Gypsophila sp.var. **cappadocica*** (Kapadokya çövenotu), *Hesperis **cappadocica*** (Kapadokya gece menekşesi), *Paracaryum **cappadocicum***, *Pimpinella **cappadocica*** (Kapadokya anasonu), *Polygonum **cappadocicum*** (Kapadokya madı-

ınağı), *Scrophularia lb.sp.var.* ***cappadocica*** (Kapadokya sırçaotu), ***Verbascum cappadocicum*** (Kapadokya sığırkuyruğu) isimlerini Kapadokya'dan almışlardır. *Convolvulus* ***asyricus*** (Asur sarmaşığı), *Convolvulus* ***galaticus*** (Galatya sarmaşığı, Ocak 2002 tarihli ***Bilim ve Ütopya***'da resmi bulunmaktadır) ve ***İris galaticus*** (Galatya süseni), ***Erigeron cilicicus*** (Kilikya şifaotu) ve ***Thesium cilicicum***, ***Limonium iconicum*** (Konya kuduzotu), ***Minuartia cataonica*** (Kataonya=Elbistan kuruotu) gibi endemik bitkiler ise, adlarını Kapadokya'ya komşu uygarlıklardan almışlardır.

Bitkilerinden bir bölümü kentin ismini taşımaktadır: *Acantholimon* ***caesareum*** (Kayseri kardikeni), ***Cousinia caesarea***, ***Nepeta caesarea*** (Kayseri kedi nanesi, resmi ***Bilim ve Ütopya***'nın Aralık 2001 sayısında yayımlanmıştır), ***Paronychia kayseriana*** (Kayseri dolomaotu), ***Puccinellia bulbosa subsp. caesarea***, ***Silene caesarea*** (Kayseri nakılı), ***Vicia caesarea*** (Kayseri fiği) bu bitkilere örnektir.

Resim 9: Verbascum wiedemannianum (sığırkuyruğu) Sadık Erik, Galip Akaydın, Ayhan Göktaş; Başkent'in Doğal Bitkileri.

Endemik bitkilerinden bir bölümü adlarını, binlerce yıldır kutsallık atfedilen Erciyes'ten ve Kayseri'nin diğer dağlarından almıştır. Örneğin *Anthemis cr.subsp.* ***argaea*** (Erciyes papatyası), *Astragalus* ***argaeus*** (Erciyes geveni), *Bellardiochloa* ***argaea***, *Campanula* ***argaea*** (Erciyes çan çiçeği), *Festuca* ***argaea*** (Erciyes yumakotu), *Helictotrichon* ***argaeum***, *Heracleum* ***argaeum*** (Erciyes tavşancılotu), *Herniaria* ***argaea*** (Erciyes kısıkotu), *Hieracium* ***argaeum*** (Erciyes mercangüşü), *Onobrychis* ***argaea*** (Erciyes korungası), *Senecio hyp. var.* ***argaeus*** (Erciyes kanaryaotu), *Silene* ***argaea*** (Erciyes nakılı), *Thymus* ***argaeus*** (Erciyes kekiği), *Veronica* ***pusilla var. erciyasdagi*** (Erciyes Dağı yavşanotu), *Vicia canescens subsp.* ***argaea*** (Erciyes fiği) isimli bitkiler, literatürdeki isimlerini Erciyes Dağı'ndan almıştır.

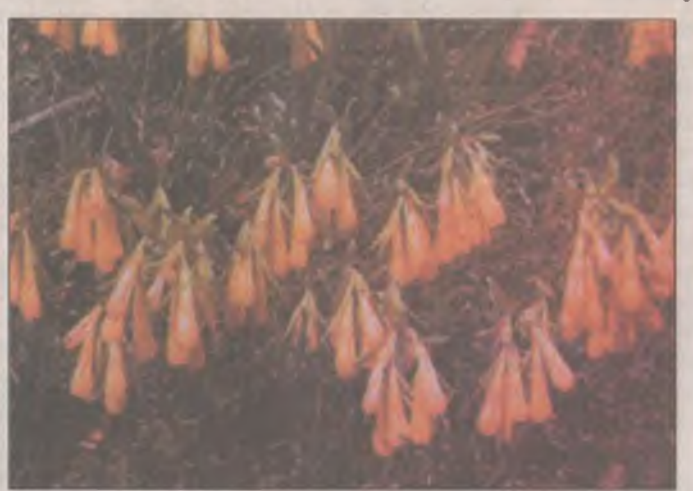

Resim 10: Onosma tauricum (emzikotu) Fotoğraf: Turhan Baytop, Türkçe Bitki Adları Sözlüğü.

Astragalus ***bakırdaghensis*** (Bakırdağı geveni), *Campanula stricta var.* ***alidaghensis*** (Alidağı çançiçeği), *Dianthus* ***masmenaeus*** *var glabrescens* (Mazmili Dağı karanfili), *Galium* ***antitauricum*** (Antitoros yoğurtotu) ve *Helianthemum* ***antitauricum*** (Antitoros güneşgülü), *Tanacetum densum subsp.* ***amani*** (Amanos solucanotu), *Astragalus* ***karamasicus*** (Karamas Dağı geveni) isimli endemik bitkiler, Kayseri ve dolaylarındaki dağlardan bilimsel adlarını almışlardır.

Kayseri endemik bitkilerinden birinin adı Talas yöresinin ismiyle anılmaktadır. Bu bitki *Astragalus* ***talasseus***'dur (Talas geveni). *Thymus p. var.* ***pallasicus***'dan (Tuzla Gölü kekiği) yukarıda söz etmiştik.

Kayseri yöresinin endemik bitkilerinin yöreye özgü unsurlarla adlandırılması, bu bitkilerin yöre ve ülke insanına sevdirilmesinde önemli rol oynayacaktır. Her yazımda vurguladığım gibi, botanik bilimini ve özgün bitkileri insanlara sevdirmek için popüler unsurların kullanılması gereklidir. İnsanlarımız için sadece "geven" "çançiçeği" veya "karanfil" olan bu varlıklarımıza, Erciyes'in, Alidağı'nın veya Talas'ın isimlerinin eklenerek anlatılması, aynı ekosistem içinde yaşayan insanlar ile bitkiler (özellikle yok olma tehlikesi içinde olanlar) arasında duygusal bir bağ kurulmasına yardımcı olacaktır.

Kayseri'nin tehlike altındaki bitkileri

Amacımız özgün bitkilerimizi korumak ve sevdirmek ise, tehlike altındaki bitkilerin isim ve konumlarını da vurgulamamız gerekmektedir. Zira sevmek, özveriyi ve korumayı gerektirir. Kayseri'nin yok olma tehlikesi altındaki bitkileri ile yok olma derecesinde olmamakla birlikte, gelecekte bu tehlikeyle karşılaşma riski taşıyan bitkilerle ilgili çizelgeler Tablo 1 ve Tablo 2'de belirtilmektedir (7, 10).

Tablo 1'de belirtilen bitkiler acilen koruma altına alınmalıdır. Tablo 2'de belirtilen bitkilerin durumu da yakından izlenmelidir. Tablo 2'de belirtilen bitkilerden 2 tanesi Talas ve Alidağı'nda yetişmektedir. Buralarda daha önce değindiğimiz gibi, yoğun yapılaşma tehdidi bulunmaktadır. Kayseri şehir merkezindeki yol kenarları, mezarlıklar ve el değmemiş alanlarda da nadir bitkilerimiz olabilmektedir. Dolayısıyla yerel yönetimler ve akademisyenlerimiz işbirliği yaparak Kayseri doğasını koruyabileceklerdir. Dikkat çeken bir diğer husus da ağaçlandırma çalışmalarıdır. Özellikle Alidağı'na iğne yapraklı ağaçlar dikilmektedir. Bu ağaçlandırmalar dikkatli yapılmadığında, tehlikedeki bitkilere zarar verebilirler (Güneş, ısı ve gölge dengesi ağaçlandırma dolayısıyla bozulabilir).

Tablo 1: Kayseri'nin yok olma tehlikesi altındaki endemik bitkileri

Bitkinin bilimsel adı	Bitkinin Türkçe adı	Bitkinin yetiştiği yer
Astragalus cicerrellus	Geven	-
Puccinellia bolbosa subsp caesarea	-	İncesu-Develi arasında
Thymus pectinatus var. pallasicus	Tuzla Gölü (Pallas) kekiği	Tuzla Gölü dolayı
Verbascum subserratum	sığırkuyruğu	Pınarbaşı dolayları

Tablo 2: Halen yok olma tehlikesinde olmamakla birlikte, gelecekte böyle bir tehlike ile karşılaşacağı tahmin edilen, tehlike altındaki endemik bitki örnekleri

Bitkinin bilimsel adı	Bitkinin Türkçe adı	Bitkinin yetiştiği yer
Astragalus argaeus	Erciyes geveni	Erciyes Dağı'nda
Astragalus bakırdaghensis	Bakırdağı geveni	Bakırdağı'nda
Astragalus stenosemioides	geven	
Astragalus yuralicus	geven	
Centaurea amaena	peygamberçiçeği	
Centaurea pergamacea	peygamberçiçeği	Kayseri ile Yozgat arasında
Cerasus incana var. velutina	kiraz	Alidağı ve Talas'da
Hedysarum laxum	tırfıl	Dede Dağı'ndan başka yerde yetişmiyor.
Isatis huber-morathii	çivitotu	Pınarbaşı'nın güneyinde, Sopan Dağı'nda
Muskari mehealthianum	misk sümbülü, müşkürüm	
Myosotis guennerii	dağ minesi	
Paronychia kayseriana	Kayseri dolomaotu	Bakırdağı
Senecia inops	kanaryaotu	Antitoroslar'da, Aslandağı'nda
Silene balansae	nakıl	Aslandağı ve Erciyes'te
Verbascum pumilum	sığırkuyruğu	Talas dolayları
Veronica gentianoides var. alpina	yavşanotu	Dömbelek Dağı ve Erciyes Dağı'nda
Vicia canescens subsp. argaea	Erciyes fiği	Erciyes Dağı'nda

Sonuç

Birleşmiş Milletler 2002 yılını Dağlar Yılı ilan etmiştir. Orman Bakanlığı ve Çevre Bakanlığı'nın Dağlar Yılı'yla ilgili faaliyetler yapacağı bilinmektedir. Erciyes Dağı'nın ulusal ve uluslararası platformda değerinin kavranmasında, 2002 önemli bir fırsattır. Erciyes'in özgün ekolojik zenginliklerinin korunarak bütün dünyaya tanıtılması, onun Anadolu ve dünya kültürüne yaptığı katkıların anlatılması, özellikle binlerce yıl öncesinden günümüze taşıdığı değerlerin kültürel süreklilik çerçevesinde aktarılması, Can Yücel'in dediği gibi hayallerimizi bize geri kazandıracaktır.

Resim 12: Rhamnus petiolaris (cehri) Sadık Erik, Galip Akaydın, Ayhan Göktaş; Başkent'in Doğal Bitkileri, Ankara 1998.

Kayseri'nin güneşi her sabah yeniden doğar ve Erciyes'in çiçeklerine dokunur birer birer. Ama Erciyes'in içinde bir şeyler eksilir günbegün. Yine gülümser size uzaklardan, yine basar bağrına çocuklarını; kuş, çiçek insan diye ayırt etmeden. Ancak bir sızıdır artık stepteki rüzgâr. İçine akıtır gözyaşını Erciyes. Görmesin insanlar, üzülmesinler mahzunluğuna diye, kar sularına katar göz pınarlarını. Bu yüzden hiç göl oluşmaz Erciyes'te. Gevenlerini, sığırkuyruklarını, nakıllarını, yavşanotlarını, kanaryaotlarını ister geriye. Dili varmaz "uzak ellerden uzanan, CIA eldivenli uzun eller"e, ama en çok Kayserililer'e içerler. O zaman Pir Sultan'dır biraz o; *Bu kanlı zalimin ettiği işler/ Garip bülbül gibi zaralar beni/ Şu ellerin taşı hiç bana değmez/ İlle dostun bir tek gülü yaralar beni*" diye sitem eder Kayserili dostlara. Ama darılmasın, kırılmasın Kayserili kardeşim, çünkü Erciyes gibi görkemli gövdesinde Erciyes'in çiçekleri gibidir ona sitemlerim.

Resim 11: Phlomis capitata (cabla) Türkiye Çevre Sorunları Vakfı Yayını, Ankara 2001.

DİPNOTLAR

1) Can Yücel, Seke Seke, Papirüs Yayınları, İstanbul, Haziran 1999.
2) Kayseri Valiliği Çevre Koruma Vakfı Yayını, Kayseri, Kümbetler, Türbeler Kervansaraylar Broşürü.
3) Oğuz Güler, Antik Çağ İkonografisinde Erciyes, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 1995.
4) Sayın Doç. Dr. Zeki Aytaç'a, bu çalışmalara esas olacak verilerle ilgili, elindeki bilgileri paylaşmakta gösterdiği yardımseverlikten ötürü teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca çalışmalarımda yönlendirici öneriler getiren ve özgün bitkileri insanlarımıza benimsetme yolunda özverili çalışmalar yapan Sayın Prof. Dr. Tuna Ekim ve Sayın Prof. Dr. Hayri Duman'a da yardımlarından ötürü teşekkür ederim.
5) Türkiye Çevre Sorunları Vakfı Yayını, Türkiye'nin Biyolojik Zenginlikleri, Ankara, Temmuz 1990.
6) Turhan Baytop, Türkçe Bitki Adları Sözlüğü, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu Yayınları: 578, Ankara, 1997.
7) Viktor Hehn, Zeytin, Üzüm ve İncir -Kültür Tarihi Eskizleri-, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 1998.
8) Prof. Dr. Nevin Tanker, Prof. Dr. Mehmet Koyuncu, Doç. Dr. Semra Kurucu; Ürgüp, Göreme and Ihlara Plants and Landscape, Çankaya Rotary Kulübü Yayını, Ankara, 1989.
9) Kayseri Valiliği Kültür Sanat ve Turizm Vakfı (KAYSAV) Yayınları: 4, Kayseri, Aralık 1995, Ankara.
10) Tuna Ekim, Mehmet Koyuncu, Hayri Duman, Zeki Aytaç, Nezaket Adıgüzel; Türkiye Bitkileri Kırmızı Kitabı (Eğrelti ve Tohumlu Bitkiler), Türkiye Tabiatını Koruma Derneği, Van 100. Yıl Üniversitesi, Ankara, 2000.
11) Sami Köşker, Veli Türkmenoğlu; Her Yönüyle Yahyalı, Yahyalı Kaymakamlığı Köylere Hizmet Götürme Birliği.
12) Tuna Ekim; "Endemik Miras", Yeşil Atlas dergisi, Kasım 1998.
13) Sadık Erik, Galip Akaydın, Ayhan Göktaş; Başkent'in Doğal Bitkileri, ANÇEVA (Ankara Valiliği Çevre Koruma Vakfı Başkanlığı), Ankara, 1998.
14) Türkiye Çevre Sorunları Vakfı Yayını, GAP Yöresindeki Endemik ve Tıbbi Bitkiler, Ankara, 2001.
15) Asuman Baytop, Bitkilerin Bilimsel Adlarındaki Niteleyiciler ve Anlamları, İst. Ünv. Ecz. Fak. Yayınları, İstanbul, 1995.
16) P. H. Davis, Flora of Turkey and the East Aegean Islands, Edinburg at the University Press, 1969.
17) The Karaca Arboretum Magazine, Volume 3, Part 4, Bolu, 1997.
15) Necmettin Çepel, Biyoçeşitlilik, Önemi ve Korunması, TEMA Yayınları: 15, İstanbul, 1997.

Hazırlayanlar: Ebru Oktay, Kerem Cığızoğlu, Bahar Beşlioğlu

Yeni bulunan batık Hint kenti, dünyanın en eski yerleşimi olabilir

Antik "Kayıp Nehir Uygarlığı"nın kanıtı, Hindistan Bilim ve Teknoloji Bakanlığı'nın duyurusuna göre, ülkenin batı kıyısında ortaya çıkarıldı. Yerel arkeologlar, buluntunun, dünyanın ilk kentlerinin ortaya çıkışına dair kabul edilmiş zamanı geri çekebileceğini iddia ediyor.

Ulusal Okyanus Teknolojisi Enstitüsü'ndeki sualtı arkeologları, önce Mayıs 2001'de Gujarat açıklarındaki Cambray Körfezi'nde antik batık bir uygarlığın yerleşim izlerini buldular. Akustik görüntüleme çalışmalarının ardından, bulgulardan birinin C14 yöntemiyle yaşını saptadılar.

Akustik görüntüleme, bir zamanlar nehir olan; fakat şimdi denizin 40 m altında bulunan 9 km uzunluğunda bir alan tanımladı. Bu alan insan yerleşiminin yaygın belirtileri ile çevrilmiş. *Indian Express* gazetesindeki rapora göre, nehir kenarında oyulmuş ahşap, çömlek, boncuklar, kırık heykel parçaları ve insan dişleri açığa çıkarıldı. Ahşap örneklerinden birine uygulanan C14 metoduna göre, alan MÖ 7500 civarına tarihleniyor.

Hindistan Ulusal Bilim Akademisi'nden B. Sasisekaran, "Saptanan MÖ 7500 tarihi, ilk kentin (Mezopotamya'daki) Sümer Vadisi'nde ortaya çıktığı fikrini değiştiriyor" dedi. Oxford Üniversitesi Radyokarbon Ünitesi'nden Tom Higham, "batık ahşabın çoğu kez iyi korunduğunu ve doğrudan karbon tarihini belirlemiş olabileceğini" söyleyerek ekledi: "Bu tarihin yanlış saptanması için bir neden görmüyorum. Geçmişte, bir örnek üzerinden tarih saptamasına gidilerek, yorum yapılmaması gerektiği söylenirdi. Ancak bugünlerde bu pek doğru değil; bir örneğin 5000-10000 yıl arasında bir yaşta olduğunu tespit etmek çok kolay."

Eğer onaylanırsa, buluntu aynı zamanda Hindistan'ın bilinen en eski uygarlığının tarihini 5000 yıl geriye çekecek. Harappan Uygarlığı, MÖ 2500 civarına tarihleniyordu.

Bakan Murli Manohar Joshi, yeni tanımlanmış alanın, Harappan tipinde bir uygarlığa benzediğini, ancak tarihinin MÖ 7500'e gittiğini söylüyor. Buna rağmen buluntuların "daha fazla incelenmesinin" gerektiğine dikkat çekiyor. Pune'da bulunan Deccan Üniversitesi Arkeoloji Bölümü Eski Başkanı Sharad Rajaguru; "Bu koleksiyonlar sualtı arkeolojisi için heyecan verici bir buluşu temsil ediyor. Alanın daha fazla araştırılması, insan uygarlığının gelişimine ışık tutmada önemli olduğu gibi, Hint tarihine de katkıda bulunacaktır" dedi. Bakan Joshi araştırmayı daha ileri götürmek için, hükümetin ülkedeki enstitülerde bulunan uzman arkeologlardan oluşturulmuş bir grup kurduğunu açıkladı.

(New Scientist, 18 Ocak 2002)

İlk yapay örümcek ağı üretildi

Genetik olarak değiştirilen hücrelerden, ilk kez yapay örümcek ağı geliştirildi. Başarının ardındaki Nexia araştırma şirketi, bunun gelecek birkaç yıl içinde güçlü, hafif ve biyonik olarak parçalanabilen malzemelerin üretiminin yolunu açtığına inanıyor.

Kanada'da bulunan Nexia, örümcek ağı için gerekli proteinlere kaynak oluşturacağını umarak, örümcek genleri ile genetik olarak üzerinde oynanmış keçiler yetiştiriyor. Nexia, genetik olarak değiştirilmiş keçilerin, şu anda hamile olan dişilerini yetiştirdiklerini; ancak bunların süt üretip üretmediklerinin veya gerekli proteinleri taşıyıp taşımadıklarının henüz açığa çıkmadığını söylüyor.

Yapay olarak üretilmiş örümcek ağında, hücreler mandıra ineklerinin süt bezlerinden alınmış ve örümcek ağında kullanılan proteinleri üretmek için örümcek genleri ile genetik olarak değiştirilmişti. Daha sonra proteinler sıvı çözelti halinden, germe yoluyla, düzgün lif haline çevrilmişti. Nexia'nın "biyopolimeri" doğal örümcek ağının gücünün sadece yüzde 30'una sahip. Fakat şirket bu farkın, eğirme sürecinde inceltme yoluyla ortadan kaldırılabileceğini düşünüyor. Nexia'nın Başkanı Jeff Turner; "Biz doğayı mükemmel şekilde taklit etmiyoruz ama, bu daha önce kimsenin başaramadığı bir buluştur" dedi.

Oxford Üniversitesi'nden zoolog David Knight, yeni araştırmanın etkileyici olduğunu söyleyor: "Kuduz tehlikesi taşımakla birlikte, ilk kez çözülebilir saf protein elde edildi." Ancak Knight, Nexia tarafından üretilen sentetik örümcek ağının pratik bir malzemeye dönüştürülmek için, fazla elastik olduğuna da işaret ediyor. Knight aynı zamanda, doğalı kadar iyi bir örümcek ağı üretmek için, örümcekler tarafından kullanılan iki farklı proteini birleştirmenin gerekli olabileceğini de belirtiyor.

Örümcek ağı, doğal alemin en güçlü ve esnek malzemelerinden biri. Kurşun geçirmez giysiler, balık ağları ve yaraları dikmede kullanılan bazı tıbbi malzemeler için ideal olabilir. Fakat örümcekler çiftliklerde üretilmek için çok saldırgan. Daha önce denenen bakteri kültürü yoluyla örümcek ağı üretimi çabaları da başarısız oldu.

Nexia, Ocak 2000'de örümcek genleri yerleştirilen iki erkek keçi yetiştirdi. Bunlar normal keçilerle çiftleştirildi ve örümcek ağı geni, şu anda hamile olan dişi yavruya geçmiş oldu. Yaklaşımın umut verici olduğuna inanılıyor, çünkü keçinin süt bezlerinde bulunan epitel hücreler ve örümcek ağındaki salgılar aynı tür suda çözülebilir, kompleks proteinleri üretiyor. Turner'a göre, birkaç yıl içinde bu şekilde örümcek ağının seri üretimi mümkün olabilir.

(Will Knight, New Scientist, 18 Ocak 2002)

En eski sanat ürünleri Güney Afrika'da

Güney Afrika'da bir mağarada bulunan üzeri oyulmuş taşlar, bilinen en eski sanat eserleri olabilir. Bundan yaklaşık 77 bin yıl önce, insan elleri, kırmızı aşıboyasından iki yüzey üzerine çizgiler ve üçgenler oydu.

Cape Town'daki Güney Afrika Müzesi'nden Christopher Henshilwood'a göre, bu örnekler, o dönemde insanların soyut resimler yaptığını ve bunların anlamlarını tartışacak entelektüel kapasite ve dile sahip olduklarını gösteriyor. Henshilwood; "Açıkça farklı anlamlar taşıyorlar, sadece işsizlikten yapılmış şeyler değiller" diyerek, tasarımın ayrıntılılığına ve farklı taşlardaki tekrarına işaret ediyor.

Henshilwood ve meslektaşları, bu taşları Güney Cape sahillerindeki, Blombos Mağarası'nda bulmuşlar. Mağarada aynı zamanda, içinde yaşayanların teknolojilerindeki kültürel gelişmişliği anlatan, özenle oyulmuş, kemikten eşyalar ve balıkçılık gereçleri bulunuyor. Henshilwood kırmızı aşıboyasının 30-40 kilometre öteden getirilmiş olabileceğini söylüyor. "Taş aynı zamanda vücudun boyanmasında ve süslenmesinde de kullanılmış olabilir" diyor.

George Washington Üniversitesi'nden antropolog Alison Brooks, "Taşların fotoğraflarını ilk kez gördüğümde, tüylerim diken diken oldu. Çok şaşırtıcıydı" diyor. "Oyukların yapılış şekli, bunların yazı mı, sayı mı yoksa resim mi olduğunu bize anlatabilir" diye ekliyor.

Homo Sapiens'lerin anatomik ve genetik kanıtları, çeyrek milyon yaşında olduklarına işaret ediyor. Fakat, atalarımızın ne zaman dil, kültür ve modern insanlığın diğer belirtilerini kazandıklarını bilmiyoruz. Güney Afrika'da, Johannesburg'da bulunan Witwatersrand Üniversitesi'nde kaya sanatı üzerine çalışan Ben Smith, sanat ürünlerinin bu soruyu yanıtlamada anahtar niteliği taşıdığını belirtti.

Şimdiye dek en eski sanat ürünü olarak kabul edilen izlerin en eskisi, 35 bin yıl öncesine tarihlenen Fransız mağara resimleri. Bu resimler bazı araştırmacıları, sanatın Avrupa'da doğduğu düşüncesine yöneltmişti. "Yeni bulgular ise farklı" diyor Smith, "Sanat, kültür ve din Afrika kökenli; Avrupa'ya paket olarak taşındı". Smith, bu tür katkıların, modern insandan da daha eski olabileceğini; milyon yıllık bazı eski taş aletlerin, fonksiyonel olmak için çok büyük olduklarını ve sembolik unsurlar olabileceklerini belirtiyor.

Güney Afrika Müzesi'nden Christopher Henshilwood; "Afrika Taş Çağı kültürüne dair bilgimiz, çok az sayıda yerde yapılan kazıların buluntularına dayanıyor. Blombos Mağarası'nda yaşayan insanların kendi dönemleri ve yerlerine göre, alışılmadık şekilde gelişmiş olup olmadıklarını anlamak için daha fazla çalışmaya ihtiyacımız var" diyor.

Houston'da bulunan Teksas Üniversitesi'nden antropolog Kathleen Gibson; "Aynı dönemden başka sanat ürünleri bulamasak bile, bu, insanların bunu yapmadığını göstermez. Mona Lisa da 40 bin yıl sonrasına ulaşmayabilir" diyor. Gibson, süsleme ve estetiğin, toplulukların birbirleriyle iletişim kuracak ve karşılıklı alışveriş yapacak kadar büyüdüklerinde ortaya çıkmış olabileceği fikrini öne sürüyor: "Eğer 20 kişilik bir grup insan içinde olsaydınız, neden giyinip takılar takardınız ki?"

(John Whitfield, Nature, 11 Ocak 2002)

Antarktika, artık erimiyor mu?

Batı Antarktika Buzdağı, yavaşça eridiği zaman, yüzlerce km sürüklenen büyük buzdağı parçaları düşürebiliyor ama; bilim adamlarının belirttiğine göre, buzdağının erimesi durmuş olabilir. Ian Joughlin ve Slawek Tulaczyk'ın *Science* dergisinde yer alan makalelerinde anlattıkları çalışmalarının, tersi iddiaları provoke edeceği kesin ve iddialarının diğer uzmanlar tarafından da onaylanması gerekecek.

NASA'daki grup ve Kaliforniya Teknoloji Enstitüsü, araştırmalarının buz tabakasının kalınlığının arttığını gösterdiğini söylüyor. Ian Joughlin ve Slawek Tulaczyk raporlarında;"Buz tabakasının kalınlaşmasına dair güçlü belirtiler bulduk" diyorlar.

Joughlin ve diğerleri, bilim insanlarının WAIS olarak bildikleri, yaklaşık 11000 yıl önceki son Buzul Dönem'in bitiminden bu yana, düzenli olarak eriyen buz tabakasını ölçüyorlardı. Batı Antarktika Buzdağı, şu anda, yaklaşık olarak 576000 kilometrekarelik bir alanı kaplıyor. Tabaka tamamıyla erirse, dünyanın deniz seviyesini 5-18 feet kadar (yaklaşık 1-4 m) yükseltecek buzdan oluşuyor. Daha önceki tahminler, tabakanın 4000 yıl içinde eriyebileceğini söylüyordu.

1990'da yapılan, İklim Değişimi Devletlerarası Paneli'ne (IPCC) göre, yüzyıl sonunda ortalama küresel ısının 11 fahrenheit yükseleceği tahmin ediliyor. Eğer bu olay Antarktika'yı etkilediyse; deniz seviyesini, kıyıların su altında kalmasına yol açacak kadar yükseltecek buz eriyebilir. Bu aynı zamanda okyanusların akıntı ve sıcaklıklarını değiştirerek, dünyanın iklimini de etkileyecektir. Fakat bazı uzmanlar, küresel ısınmanın buz tabakasını erittiğine dair delilin az olduğunu, akıntıların ve suyun yükselme seviyesinin, farklı etkilerden kaynaklanmış olabileceğini söylüyorlar.

Joughlin ve Tulaczyk, Batı Antarktika Buzdağı'nın tabaka kalınlığını ölçmek için uydu radarı kullandılar. Özellikle büyük buz akıntılarına baktılar. Önceki ölçümler buzun düzenli olarak eridiğini gösterirken, onlar akıntıyı besleyen alanlarda, öncekine göre daha fazla buz olduğunu buldular. "Her yıl 26 milyar ton daha fazla buz vardı" dediler ve eklediler: "Diğer çalışmaların gösterdiği gibi, yaklaşık 21 milyar ton buz eksilmiş değil."

Bunlar dünyanın deniz seviyesini değiştirebilecek, oldukça büyük rakamlar. Pensilvanya Üniversitesi'nden Richard Allen yazdığı değerlendirmede; "uydu radarının, ölçülmesi çok zor olan, büyük ve karmaşık buz sistemlerini ölçmekte yararlı olabileceğini" söyledi ve şunları yazdı: "Buzul Dönem'den 11000 yıl sonra, araştırmacılar buz tabakasının denge durumunu yakalamak için, yönlerini tam zamanında çevirdiler."

(Discovery, 18 Ocak 2002)

Yemeli mi, yememeli mi?

Yemek yedikten sonra bağışıklık sisteminin uygun kollarında görev alan iki kimyasalın dengesinde önemli değişiklikler oluyor. Bu konuda küçük bir araştırma yürüten Hollandalı hücre biyoloğu Gijs van den Brink'e göre, veriler arasında paralellik var gibi gözüküyor.

Van der Brink, sağlıklı gönüllülerde, yemek yedikten sonra ve aç karnına, sitokinler olarak bilinen kimyasal taşıyıcıların miktarında kısa süreli bir değişim saptadı. Fakat bu değişimin oluş mekanizması tam olarak belirlenemedi.

Yemek yedikten sonra, 6 gönüllünün kanındaki sitokin gamma interferon (INF gamma) düzeyi yüzde 450 arttı. INF gammanın görevi, kronik enfeksiyon sırasında öldürücü beyaz kürelerin salgılanmasını tetikleyip, enfekte hücreleri yıkıma uğratan savunma sistemini harekete geçirmektir. Diğer yandan aç kalan gönüllülerde, INF gamma seviyesi düşüktür. Ancak bir diğer sitokin olan interlökin 4 (IL-4) seviyesi yüksektir. IL-4 ise akut enfeksiyonla savaşta önemli moleküllerden olan antikorların üretiminde etkili bir maddedir.

Besinlerin bağışıklık sistemi üzerine etkileriyle ilgili araştırmalar yapan David Hughes, bu çalışmanın uzun süreli etkileri üzerine yoğunlaşsa da; yiyeceklerin, insan bağışıklık sistemi üzerinde kısa süreli etkileri olduğunu söylüyor. Kaliforniya Üniversitesi'nden Kent Erickson da, bu çalışmada sitokin düzeylerinin yüksek çıkmasının ilginç olduğunu ve karara varıp bir skala hazırlamak için, daha fazla sayıda araştırmaya ihtiyaç olduğunu belirtiyor.

(Nature, 11 Ocak 2002)

Galaksinin merkezinde gürültü

X-ışınları, galaksinin merkezinde yoğun bir faaliyet olduğunu gösteriyor. Bilim insanları, galaksimiz içindeki en yoğun yerin en güzel görüntüsünü elde ettiler: Galaksi Merkezi. Dünyadan 26000 ışık yılı uzaktaki bu korkutucu bölüm, patlayan ve çarpışan yıldızlarla dolu bir yer olarak gözükmektedir.

Galaksimiz galaksi merkezi etrafında dönmektedir. Astrologlar, gaz bulutları kararttığı için, bu merkezi bölgeden gelen bir ışık görememektedirler.

Amherst'deki Massachusetts Üniversitesi'nden Daniel Wang ve yanında çalışanlar, NASA'nın Chandra X-ışın Gözlemevi'ni kullanarak Galaksi Merkezi'nden yayılan X-ışınlarının parlaklığı hakkındaki ayrıntıları ilk defa ayırt edebildiler. Bu ekip daha önceden yalnızca 20 tanesi bilinen 1000 X-ışını yayan nesne ortaya çıkardı. Bunların içinde kara delikler ve nötron yıldızlarının da bulunması olası.

Araştırmacılar, yıllardır galaksinin merkezinde büyük bir kara delik bulunduğuna inanıyorlardı. Bunun kanıtı Sagittaryus A* (Sgr A*) isimli bir radyo kaynağıdır. Bir yıl önce, Chandra verisi, Sgr A*'nın aynı zamanda X-ışınları yaydığını göstermiştir. Bunun şu şekilde olduğuna inanılmaktadır: Madde kara delik tarafından emildiğinde, içeri gittikçe ısınmakta ve sonunda X-ışın dalga boylarınca parlamaktadır.

Astronotlar samanyolumuzu daha iyi tanımak için Sgr A*'nın ve çevresinin daha net bir görüntüsünü almak istiyorlar. Bizim galaksimiz muhtemelen içinde çok büyük kara deliklerin olduğu diğer birçok galaksiyi temsil ediyor. Bu galaksilerin bir kısmının bizimkinden daha fazla radyasyon yaydıkları gözükmektedir: Örneğin "quasar" denilen çok parlak, ancak son derece uzak nesneleri üretmektedirler.

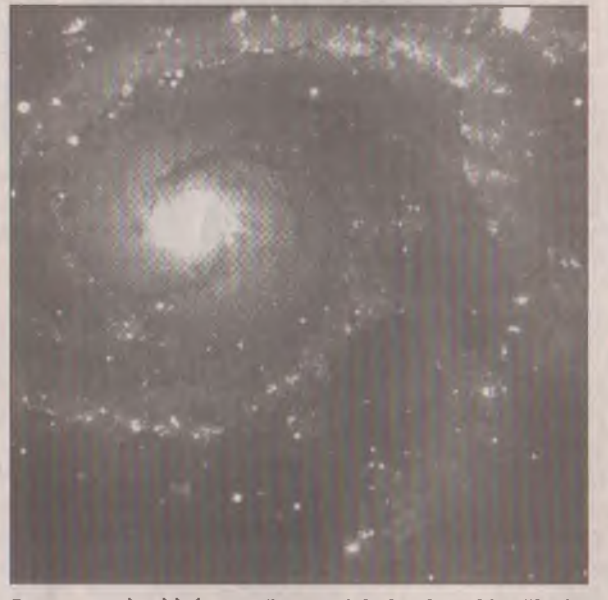

Genç ve sıcak yıldızların, görece çok bulunduğu bir gökada.

Galaksi merkezi dışarıya aynı zamanda çok daha fazla X-ışın parlaklığı da yaymaktadır. Bilim adamlarına göre bunun nedeni, süpernova denilen yıldızlar arası patlamalar gibi enerji açığa çıkarıcı fenomenler tarafından ısıtılan büyük gaz bulutlarıdır.

Ancak Wang'ın ekibi, bu ışın yayılımının büyük ölçüde çok sayıda noktasal kaynağın birleşik etkisinin sonucu olduğunu göstermektedir. Bunların yaklaşık yarısı, diğer galaksilerin parlak merkezleri olabilir. Diğerleri görünüşe göre, galaksi merkezindeki yıldız benzeri nesnelerdir.

Normal yıldızlar, genelde X-ışınlarının nispeten zayıf kaynaklarıdır. Nesnenin bu derece sıcak bir şekilde parlaması için, örneğin iki kısımdan oluşan yıldız sistemleri gibi daha şiddetli bir şeye ihtiyaç bulunmaktadır. Bir "iki kısımlı-yıldız" sisteminde, çok yoğun bir düşen yıldız-bir nötron yıldızı, nesneyi, yörüngesinde olduğu yanındaki daha az yoğun parçadan ayırarak kendine çeker. Bu nesne, tıpkı kara bir deliğe düşerken olduğu gibi ısınır. Bu sistemlere yıldızların daha kalabalık olduğu ve eşleşmelerin muhtemelen daha sık olduğu, galaksi merkezinde daha sık rastlanılabilir.

Yayılan X-ışınları aynı zamanda büyük yıldızların oluştuğunun düşünüldüğü bölgelerden gelmektedir. Bu tip yıldızlar, hayatlarını süpernova olarak sona erdirmekte olup; etraflarındaki gazları ısıtarak patlamadan sonra, bir süre parlamalarına neden olmaktadırlar.

(Philip Ball, Nature, 10 Ocak 2002)

Tunca Arslan

'Yüzüklerin Efendisi' ve Orta Dünya'nın akıl düşmanlığı

Karanlıklar Efendisi Sauron'un ve kara süvarilerinin yerine, Aydınlanma'yı ve temsilcilerini koyun, hiçbir şeyin değişmediğini göreceksiniz. En azından bulandırılmış, hatta köleleştirilmiş zihinler için! Ve yine mistisizm, pozitivizme karşı saldırıyor.

Hakkında, "yeni bin yılın ilk sinema efsanesi" de denildi, "tüm zamanların en çok beklenen filmi" de... "Ve artık hiçbir şey eskisi gibi olmayacak" cümlesi, kimbilir kaçıncı kez spotlarda yer aldı. "Fan"lar, dergilerde, internet sitelerinde, biraz da "meydanı boş bulmanın" etkisiyle alabildiğine at koşturdular. Karakter tahlillerine ve haritalara sayfalar ayrıldı, "yeni başlayanlar" için özel sözlükler düzenlendi. "Yıldız Savaşları"ndan biraz alışık olduğumuz, ama onu kat kat aşan "tarikat ilişkileri" gündeme geldi. Güney Afrika doğumlu İngiliz John Ronald Reuel Tolkien'in ilk basımından yaklaşık 40 yıl sonra Türkiye'de keşfedilen ciltleri ve Yeni Zelandalı yönetmen Peter Jackson'ın filmi, geçen ay boyunca kimilerine göre bir kasırga gibi esti, kimilerine göre de veba salgını gibi aniden ortaya çıktı, nereden gelip nereye gittiği anlaşılamadı. Anlaşılan, daha doğrusu gözle görülen ise Bernhard Roloff ve Georg Seesslen'in *Ütopik Sinema-Bilim Kurgu Sineması Tarihi ve Mitolojisi*'nde (Alan Yay., Çev. Veysel Atayman, 1995) yaptıkları küçük, ama çok anlamlı vurgunun karşılığıydı: "Tıpkı din gibi fantastik olan da felç edici bir haptır."

Serinin iki saat 45 dakika uzunluğundaki ilk filmi *Yüzük Kardeşliği* bir kez daha gösterdi ki, sağdan sola, yediden yetmişe bol miktarda "kutsal köle" yaratılmış, tuhaf bir "efsunlama" faaliyeti başlatılmış durumda. Cinlerle, perilerle, büyücülerle, canavarlarla vb. arasının pek iyi olmadığını baştan ilan eden kimi sinema yazarları bile saygıda kusur etmediler *Yüzük Kardeşliği*'ne. Film hakkında ileri geri laf eden bir iki yazarın ise, "sırf millet çok sevdi diye" bu tavrı takındıkları anlaşıldı kısa süre içinde. Yani, bilim karşıtlığı, akıldışılığı ve de popülerliği dolayısıyla, "7. Sanatta Bilim"in kapsamına mecburen girdi *Yüzük Kardeşliği*.

1892 doğumlu Tolkien, İkinci Dünya Savaşı'nın ardından bir zamanlar öğretim gördüğü Oxford'da öğretim üyeliğine başlamış ve eski diller üzerine çalışmalarının yanı sıra modernizm karşıtlığıyla da tanınmış. Hakkında yazılanlardan, Tolkien'in "yaşadığı dünya"dan memnuniyetsizlik duyduğu kolayca anlaşılıyor. Bunun bazı kişisel ve ailevi nedenleri var kuşkusuz ama, Tolkien'in otomobillerin, makinelerin çevrelediği bir dünya yerine "başka bir dünyada" bulunmak istemesi, yine Roloff ve Seesslen'in saptamasına götürüyor bizi: "Fantastik, gerçeklik karşısında hayal kırıklığına uğramış olmanın, gerçeklikten kaçma isteğinin sonucudur. Fantastik, gerçekliğe saldırabilir de, ondan uzaklaşabilir de."

John Ronald Reuel Tolkien, 'Yüzüklerin Efendisi' ciltlerinin yazarı.

'Başka Dünya'nın iki türü

Kendi adıma, Roloff ve Seesslen'in vardıkları pek çok sonucun doğru olduğuna inanmakla birlikte, genel bir "fantastik" tanımı üzerinden her zaman doğruya ulaşılamayacağını düşünüyorum. Örneğin, bu alanın bir başka önemli araştırıcısı Darko Suvin'in, "fantastik"i de, tıpkı bilimkurgu yapıtları ya da ütopyalar gibi ikiye ayırıp, ideolojik açıdan alt tür-üst tür ayrımı yapmasının, "fantastik"in de türlere ayrılmasının daha "yararcı" olduğu açık. Ne olursa olsun, Tolkien'in "kaçış arzusuyla" yarattığı ve yalnızca "kaçış edebiyatı"nın masumiyet sınırları içinde düşünülemeyecek dünyasının, yani "Orta Dünya"nın gerekliliği biraz daha iyi anlaşılabiliyor bu tanımlar sayesinde. Bulundukları dünyadan memnun olmayıp onu değiştirmek isteyenler ve "saldıranlar" da ütopyalara, bilimkurgulara, fantazi örneklerine imza attılar; bunun tam tersini amaçlayanlar, bu değişim isteğinden ürkenler, paniğe kapılanlar da... Şöyle de söylenebilir, George Orwell *1984*'ü niye yazdıysa, vatandaşı Tolkien'in üç ciltlik *Yüzüklerin Efendisi* çalışması da sonuçta aynı kapıya çıktı. Kuşkusuz bir fantazi örneğiydi yazılanlar, ama "ileriye" doğru değil, "geriye doğru" bir fantazi... Ortaçağ'a doğru! (Birkaç yıl önce Orwell'in aslında İngiliz gizli servisi için çalıştığının ortaya çıkmış olmasının, Tolkien'i ne derece ilgilendirdiği ise şimdilik meçhul.)

Ortaçağ huzuru

Kitaplarda da filmde de öykü, Orta Dünya'nın sakinleri ile Karanlıklar Efendisi Sauron'un mücadelesi ekseninde gelişiyor. Huzur içindeki Orta Dünya'yı felakete sürükleyebilecek sihirli yüzük, iyi insanlar ve iyi yaratıklar tarafından yok edilmek isteniyor ve bu amaçla uzun bir yolculuğa çıkılıyor. Karşılarına ise Karanlıklar Efendisi'nin korkunç ordusu ve bir dolu engel dikiliyor.

Cüceleri, perileri, büyücüleri ve canavarlarıyla, çocuklara yönelik tatlı bir masalda rahatlıkla yer alabilecek ve "burada ne işleri var?" dedirtmeden geçip gidebilecek, normal karşılanabilecek figürleriyle bu atmosfer, yetişkinler için kaleme alınan ve beyazperdeye aktarılan "çocukça" bir öyküde sorgulanmayı, da-

hası reddedilmeyi hak ediyor kuşkusuz. Çünkü Tolkien'in kaçış fantazileri, hem felsefi olarak kendilerini "diğerlerinden", o güne dek ortaya konulardan üstün görmekteler ve öyle kabul edilmekteler hem de bu kaçışı, okuyan ya da seyredeni günlük yaşama geri döndürme garantisi içinde iletmekteler. Tolkien, gerçekliğe açık bir saldırı gerçekleştiriyor (gibi görünüyor). Gerçekte yaptığı ise var olandan biraz uzaklaşmak ama geriye dönülünce de yere çok daha sağlam basmaktan ve uzlaşmaktan ibaret. Zihinsel, subjektif, "imajinatif" bir uzaklaşma bu, ama son derece objektif bir geri dönüş ve somut, pratik bir uzlaşma söz konusu olan.

Okunanın ve seyredilenin, "gerçeklikten sıyrılma" isteğini kamçıladığı, kışkırttığı ve sonunda doyuma ulaştırdığı yer ise bilime, akılcılığa ve modernizme kılıç çekerek belirleniyor. Tolkien'in fantazilerindeki "mucizevi", tuhaf ve anlaşılmaz yan, bilimsellikle çatışan bir karşıtlık olarak netlik kazanıyor. Suvin'in yaklaşımıyla, insanlığın "mitolojiden çıkışını değil, mitolojiye dönüşünü" amaçlıyor Tolkien ve *Yüzük Kardeşliği*. Mistisizm, pozitivizme karşı! Bunun, "alt tür" fantazilerin en belirgin özelliklerinden birine, "anti erotizme" yaslanarak gerçekleştirildiği, cinselliğin uzak tutulduğu, dahası felce uğratıldığı tuhaf bir "erkek eğlencesi" haline getirildiği ise, bu uzun ve sıkıcı serüven boyunca hemen her sahnede açıkça görülüyor.

Modernizmin 'kara süvarileri' Orta Dünya'nın iyi insanlarına karşı saldırıda.

Postmodernizmin doğal sonucu

İyimser bir yaklaşımla, Tolkien'in *Yüzüklerin Efendisi*'ni gerçekten çocuklarına anlattığı masallardan yola çıkarak oluşturduğunu, günümüzün cinli perili kültürel-sanatsal yapısı içinde bunların tüm dünyada "gecikmiş" karşılıklar bulduğunu, "çocukluklarına geri dönmek isteyen" yetişkinleri gerçekten mest ettiğini düşünelim. Peki, nasıl oluyor da bunun ötesinde de "anlamlar" atfedilebiliyor, yüzüğü yok etme çabasının "iktidar karşıtlığı"ndan dem vurulabiliyor, dayanışma masalları anlatılabiliyor ve kahramanlarımızın çıktığı uzun ve tehlikeli yolculuğun altından girip üstünden çıkılabiliyor? Yalnızca "efsunlanmış" olmakla, "hapı yutmak"la karşılık verilemeyeceği açık bu soruya.

Ortaçağ, Batı'nın entelektüel dünyasında bir süredir yeniden keşfediliyor, bugüne dek hep öğretildiği gibi "karanlık" olmadığı ileri sürülüyor, deyim yerindeyse itibarı iade ediliyor. Ortaçağ, tıpkı Tolkien'in Orta Dünyası gibi, yeşilliklerle, çiçeklerle kaplı, insanların alabildiğine mutlu olduğu, bilimde sanatta ileri atılımların yapıldığı, huzur dolu bir dünya olarak resmediliyor ardı ardına yayımlanan pek çok kitapta. Modernizmle hesaplaşmanın, Aydınlanma karşıtlığının, kısacası Postmodernizmin doğal sonucu bu. Ortaçağ iyi, ilerisi kötü! Orta Dünya iyi, ilerisi kötü... Karanlıklar Efendisi Sauron'un ve kara süvarilerinin yerine, Aydınlanma'yı ve temsilcilerini koyun, hiçbir şeyin değişmediğini göreceksiniz... En azından bulandırılmış, teslim alınmış, hatta köleleştirilmiş zihinler için! Ve yine mistisizm, pozitivizme karşı saldırıyor.

Hikâyenin başrolündeki Frodo Baggins'i Elijah Wood canlandırıyor.

Yüzük Kardeşliği'nde anlatılan serüvenin temelinde, "yüzüğü ele geçirmek" yerine "yüzüğü yok etme" çabasının yer alması, güç-iktidar ilişkilerinin kimi yorumları bakımından nihilizme açılan bir koridor işlevi görüyor kuşkusuz. Ama öte yandan da var olanın sınırlarını koruma ve onu alt etmeye çalışana karşı duyulan zafer isteğinin de sürekli devreye girdiği bir serüven karşımızdaki. İyi bir Katolik olan Tolkien'in, biraz kafa karıştırıcı, bir zamanlar belki özgün ve anlaşılmaz bulunan bu muhafazakârlığının bugünkü büyük etkisini ise sanırım Türkiye'deki her büyük gazetenin ve televizyon kanalının bünyesinde bir de falcı bulunmasıyla ve bu zatların büyük itibar-ilgi görmelerine bakarak açıklayabiliriz.

Son, mutlu değil!

Baştan sona bilgiden, bilimden kuşku duymaya ayarlı, "akla ziyan" vermeyi yüceltten ve eğri oturup doğru konuşmak gerekirse, milyonlarca dolarlık bütçesiyle bunun estetiğini çok göz alıcı biçimde beyazperdeye yansıtmayı başarmış, önünde uzun kuyruklara girilen bir film ve "ardındakiler" var önümüzde. Fantastik sinemanın bu türünün, yeniden ortaya çıkmak üzere sonlandığı ve son noktanın "happy end"le konduğu bilinir. *Yüzüklerin Efendisi*'yle beyazperdede iki kez daha karşılaşacağımız malûm. İlk filmin, şablonun dışına çıkarak "mutlu son"a ulaşmamış olmasının ve çoğu seyirci açısından fazlasıyla havada kalmasının nedeni de bu zaten. Korku şimdilik savuşturuldu sayılabilir, ama "son"un nasıl geleceği, ne Tolkien'in yazdıklarına bakılarak anlaşılabilir, ne de Jackson'ın senaryolarına!

Pahalı, parıltılı, "gelişkin" ama nihayetinde alt tür bir fantazi ürününün ötesine geçemeyen bu serüvenin, rasyonalizmle düellosu ve "mistik olana aşırı geri dönüş"le ilişkisi, hayal gücünü geliştirici değil köreltici yanları; ikinci, üçüncü bölümlerde daha net görülebilir belki, ama aslında her şey bu kadarıyla da yeterince açık. Alt tarafı bir yüzük!

Hasan Aydın

Hz. Muhammed'in bireysel ve toplumsal deneyimleri ışığında vahiy

Merhaba Sevgili Okuyucular, *Bilim ve Ütopya* dergisinde, yeni bir köşeyle birlikteyiz. Köşemizin, tarihten sızan ışıklarla aydınlığa uzanan, geleceğimize ışık süzmeleri yansıtan bir kapı olmasını umut ediyorum. Neleri konuşacağız, neleri tartışacağız köşemizde?

Her köşenin günceli yakalamaya çalışması bir zorunluluktur. Fakat, güncelin tarihsel tutamaklarını ya da kökenlerini göstermeye çalışmak, güncel anlamlandırma açısından önem taşımaktadır. Ulusumuzun kitle iletişim araçlarında ve medyasında yapılan "dinsel" tartışmalar, "İslam ve İslam tarihi" ekseninde yapılandığı için, bu konularda sohbet etmek daha aydınlatıcı olabilir. Okuyucularımızdan özel bir istek gelmediği sürece biz, "İslam kültürü ve uygarlığının" temel kavramlarını tartışmayı; geçmişte oluşan temel anlayışların günümüzdeki yansımalarını irdelemeyi istiyoruz. İrdelemelerimizi, felsefi bir bakış açısına dayandırmanın anlaşılırlığı kolaylaştıracağını, dogmatizm duvarlarını yıkmaya olanak sağlayacağını umuyoruz. Vahiy, peygamber ve peygamberlik kurumu, dinin psikolojik ve toplumsal temelleri, İslam kültüründe ve İslam düşüncesinde akıl, bilgi ve bilim imgeleri, Ortaçağ İslam kültüründe neden kavramı ve nedensellik, tartışmayı ereklediğim belli başlı kavramlar. Bu kavramları tartışırken, Kindi, Fârâbî, İbn Sînâ, İbn Rüşd, Gazzâlî gibi önemli İslam düşünürlerinin düşünceleri ve günümüz İslamcı yazarlarının ideolojik söylemleri ile bir diyaloga girmeyi de amaçlamaktayız.

Hz. Muhammed Hira Dağı'na tırmandığı bir gün, 'Ey Allah'ın yarattıklarının en hayırlısı' diyen sesler duyar ve yerle gök arası nurla dolar. Minyatür, Siyer-i Nebî'den.

Vahyin İslam kültüründe algılanması

Bu ay, ilk kavramımız olan vahiy ve vahyin İslam kültüründe algılanış biçimini irdeleyeceğiz. Zira vahiy, gerek gelenekçi, gerekse modern İslam düşünürlerince dinin kaynağı ve temeli olarak görülmekte; her türden dinsel konunun temeline yerleştirilmektedir. "Tanrı diyor ki, ..." diye başlayan söylemler, hemen hemen her tartışmada karşımıza çıkmaktadır. Acaba vahiy nedir? İslamcı yazarların savunduğu gibi güvenilir bir bilgi kaynağı mıdır? İnsanla Tanrı arasında iletişim kurma olanağı var mıdır? Böyle bir olanak kabul edilse bile, "kutsal bildirileri", her şeyi içeren öncesiz ve sonrasız Tanrı sözü olarak görmeye hakkımız var mıdır?

Bilindiği gibi hemen hemen tüm dinler bildirilerini vahiy eksenine oturtmaktadır. Sözlük anlamıyla vahiy, fısıldamak, ilham etmek, işaret etmek, ima etmek, terkip ve bireşimden yoksun söz vb. anlamlarına gelmektedir. Hem gelenekçi hem de modernist İslam düşünürlerine göre, Tanrı tarihin belli dönemlerinde insanlar içerisinden elçiler seçerek, onlar kanalıyla istemlerini insanlığa bildirmiştir. Bu istemler, *Kuran*'a bakılırsa, Cebrail adlı bir melek kanalıyla Hz. Muhammed'in gönlüne yerleştirilmiş; dolayısıyla Tanrı'nın insanlık için en son istemleri, Hz. Muhammed'in dilinde ve *Kuran*'da nesnelleşmiştir. Son din olması nedeniyle Hz. Muhammed'in dilinde nesnelleşen vahiy, diğer vahiy ürünü kutsal bildirileri iptal etmiştir (neshetmek). Bu anlayışa göre, en son hakikatler İslam'dadır ve gerek kuramsal gerekse pratik yaşamın temel ilkeleri Kuran'da içkindir. İnsan aklının, Tanrısal vahiy karşısında bir söz söylemeye hakkı yoktur; zira sınırlı yeteneklere sahip olan insan, Tanrısal vahiy karşısında nasıl bir yetkeye sahip olabilir? Herhangi bir eylemin ya da herhangi bir düşüncenin caiz olup olmadığının ölçütü Tanrısal vahiydir (!). Bu anlayış, Ortaçağ'lardan günümüze, tüm dinbilginlerinin temel çıkış noktasıdır. Söz konusu öğretiyi üç temel sayıltıya indirgemek olasıdır:

a) Tanrı vardır ve insan olan peygamberlerle iletişim kurmuştur.

b) Kutsal kitaplardaki bildiriler bütünüyle Tanrı istemidir.

c) Tanrı istemini yansıtan bildiriler, en son hakikatleri içerir; insan aklının onu aşması olanaksızdır; zira o, öncesiz ve sonrasızdır, hiçbir insansal etki taşımaz.

Peygamberlerin vahiylere kattığı insansal öğeler

Tanrı'nın varlığına ve neliğine ilişkin tartışma götürür kurguları bir kenara bırakıp, Tanrı ile kurulduğu ileri sürülen ileşitim savına ve doğasına yönelebiliriz. Zira, korkular, umutlar, özlemsel düşünüş, şartlanmalar vb. psikolojik ve sosyal faktörler, şu ya da bu biçimde bizleri bir Tanrı inancına sürükleyebilir. Ne Tanrı'yı yadsımak, ne de onun varlığını onaylamak dinsel sorunları halletmeye yetmemektedir. Bizce hayati sorun; "Tanrı'ya inanmak ya da bir peygamberin Tanrı'yla iletişim kurduğunu savlamak, var olan kutsal kitapların tüm hakikatleri içerdiği veya kutsal kitaplarda insansal unsurların dışlandığı anlamına gelir mi?" sorusudur. Acaba bu olanaklı mıdır?

Bu soruya yanıt verebilmek için aklımızda tutmamız gereken temel ilke şu olmalıdır: "Tanrı'yı sınırsız, koşulsuz, saltık ve bitimsiz bir varlık olarak tasarlasak bile, onla iletişim kurduğuna inandığımız peygamberin, niteliğini hesaba katmak zorunludur." Zira, Tanrı, koşulsuz, zaman ve mekân dışı bir varlık olsa da, peygamber zaman ve mekân içerisinde yaşayan, belli bir kültürle kültür-

Cebrâil, Hz. Muhammed'e, kızı Fatma'yı, Allah'ın emriyle meleklerin şahitliğinde Ali'ye nikâh ettiklerini, Hz. Muhammed'in de onları yeryüzünde nikâh etmesini söylüyor. Minyatür, Siyer-i Nebi'den.

lenmiş ve belli bir toplumda sosyalleşmiş bir varlıktır. Öte yandan o, sınırlı zihinsel yetilere, sınırlı bir dile ve anlatım olanağına sahiptir. Ayrıca, insan olmanın gereği olan psikolojik örüntüler, yani tutkular, arzular, içgüdüler, bilinçaltı etkenler, onu da etkisi altına almaktadır. Şu halde, sınırsız ve koşulsuz Tanrı ile sınırlı ve koşullu bir peygamberin iletişimi, ister istemez peygamberin sınırlılığını ve koşulluluğunu dinsel bildirilere de taşımış olmalıdır. Şu halde, İslamcı düşünürlerin kanılarının aksine, vahye Tanrısal öğelere ek olarak beşeri (insansal) öğeler de karışıyor demektir. Bu durum, tüm dinlere özgü bir durumdur. Sözgelimi Yahudilik'te, Firavun'un baskısından kaçışı ifade eden "çıkış" mitinin ve bu çıkışa Musa'nın yaptığı önderliğin güçlü bir etkisi olmuştur. Yine Hıristiyanlık, İsa'nın hayatının, insanlığın kurtuluşu için çarmıhta kendisini feda edişinin ve güçlü Roma Devleti'nin izlerini taşır.

Tüm İslami bildiri, Hz. Muhammed'in ideolojik mücadelesi eksenindedir

İslam'da ise durum daha da açıktır: Tüm İslami bildiri, Hz. Muhammed'in, İslam öncesi Araplar'la yaptığı ideolojik mücadeleler ekseninde yapılanmıştır. *Kuran*'da Tanrı Hz. Muhammed'in diliyle konuşmakta, onun düşmanlarıyla tartışmakta, onun yaşadığı sorunlara çözümler sunmaktadır.

Bu olgu ister istemez bizi, *Kuran*'ın oluştuğu dönemle, Hz. Muhammed'in psikolojik ve toplumsal yaşantısının ilişkisi sorununa iletmektedir. Bu ilişkileri kanıtlayan pek çok olgu vardır. Kölelik ve cariyelik kurumlarının *Kuran*'da ifade edilmesi ve bu durumun İslam hukukunda (fıkıh) köklü bir yer edinmesi; kadının erkeğin altına yerleştirilmesi, Hz. Muhammed'in yaşadığı dönemin çelişkilerinin *Kuran*'daki yansımaları olmalıdır. Yaptığı savaşların, savaşlardaki olayların ayetlere konu edilmesi, ideolojik tutkılarının bir ürünü gibidir. Ayşe'ye yapılan iftiradan sonra, karılarıyla perde arkasından konuşulmasının istenmesi, kendisini ona feda eden kadınlarla birleşebileceğinin belirtilmesi, evlenebileceği kadın sınırının dördü bile aşabileceğinin kaydedilmesi, Hz. Muhammed'in tutkularının, arzularının ve kıskançlıklarının *Kuran*'daki izdüşümleri değil midir? Cennet ve cehennem betimlemelerinde, çöl ortamını anımsatan ateş, altından ırmaklar akan bahçeler, Arap aristokratlarına hitap eden, göğüsleri yeni tomurcuklanmış kızlar, huriler; hatta eşcinselliği anımsatan gılman (oğlan) gibi deyişler; sık sık yinelenen hurma, deve vb. örnekler, coğrafyanın ve kültürün *Kuran*'daki yansımalarıdır. Tanrı ile ilgili ifadelerde iki el, yüz, kızma, öç alma vb. ifadelere yer verilmesi de, insan biçimci bir bakış açısının ürünüdür ve o dönemdeki insanların zihinsel düzeyleri ile koşutluk gösterir. Peygamber'e yapılan itirazların ve deli, büyücü, kahin vb. suçlamaların *Kuran*'da yer alması; bu itiraz ve suçlamalara yanıtlar verilmeye çalışılması; *Kuran*'ın Hz. Muhammed'in savunma mekanizması işlevi gördüğünü hatıra getirmektedir. Tüm bunlara ek olarak, dilin kültürelliği ve sınırlılığı olguları da hesaba katılmalıdır.

Şimdi bu koşullar altında, Tanrı ürünü olduğuna inanılan *Kuran*'ın Tanrısal boyutu yadsınmasa bile, onda beşeri hiçbir öğenin olmadığı, onun öncesiz ve sonrasız olduğu nasıl iddia edilebilir? Gerçekçi ilahiyatçı bilimcilerin, Tanrı'nın iradesinin belli dönemlerde nesnelleştiğini ve o iradenin ürünü olan dinsel bildirilerin, oluştukları dönemle sınırlı olduklarını söylemeleri ve onları tarihsel yerlerinde "saygın birer bildiri olarak" bırakmaları gerekmez mi? İnsanlarımıza, aklın ve bilimin yolunu salık vermeleri en gerçekçi yol değil midir?

Gelecek ay buluşmak üzere, sevgiyle kalın.

Nalân Mahsereci

Türk sol düşünce dünyasında bir köşetaşı: Hikmet Kıvılcımlı

Sosyalist siyasetçi ve kuramcı. Kuramsal alanda, özellikle tarih alanında yaptığı çalışmaları dolayısıyla, Türk sol düşünce dünyasında önemli bir yeri olan Hikmet Kıvılcımlı'yı, yaşamöyküsü, yapıtları ve kuramsal katkılarıyla, hakkıyla konu edinmek; bu küçük bölümümüzün boyutlarını fazlasıyla aşıyor. Ne yazık ki, bu bölümüzde yalnızca, anahatlarıyla yaşamöyküsüne ve ulaşabildiğimiz kadarıyla yapıtlarının listesine yer verebiliyoruz. Ancak bu değerli düşün insanını, özellikle kuramsal çalışmalarıyla konu edinen geniş bir dosyanın hazırlığına başladığımızdan, gönlümüz rahat.

Anahatlarıyla yaşamöyküsü

Hikmet Kıvılcımlı 1902'de Priştine'de doğdu. Balkan Savaşı (1912-13) çıkınca, ailesiyle birlikte önce İstanbul'a, ardından da Kuşadası'na gitti. İlköğrenimini burada tamamladı; ortaöğrenimine Muğla'da başladı. Kurtuluş Savaşı döneminde (1919-22) Kuvayı Milliye saflarında önce Aydın'da, daha sonra Çine'de gönüllü olarak çarpıştı. Köyceğiz'de Kuvayı Milliye komutanıyken, Muğla'da çıkan *Menteşe* gazetesinde yazılar yazdı. Savaş içinde İstanbul'a giderek ortaöğrenimini Vefa İdadisi'nde tamamladı. Askeri öğrenci olarak girdiği Haydarpaşa Tıp Fakültesi'nde sosyalist düşünceyle tanıştı. *Aydınlık* dergisinde takma adla yazılar yazdı; derginin "Fevkâlede Gençlik Nüshası"nı çıkardı. Fakülteyi bitirdiği yıl (1925) Türkiye Komünist Partisi'yle (TKP) ilgili etkinliklerinden dolayı, Ankara İstiklal Mahkemesi'nde yargılanarak 10 yıl hapis cezasına çarptırıldı. Bir yıl sonra af yasasından yararlanarak serbest bırakıldı. 1927'de yeni bir dava sonucunda 3 ay hapse mahkûm oldu. 1927'de illegal *Alev* ve *Bolşevik*, 1928'de de *Kıvılcım* dergilerini çıkarttı. 1929'da İzmir'de açılan Türkiye Komünist Partisi (TKP) davası nedeniyle yeniden tutuklanarak, 4.5 yıla hüküm giydi.

Kıvılcımlı, 1938'de Donanma Olayı adıyla bilinen dava nedeniyle, Nâzım Hikmet ve Kemal Tahir gibi başka sivillerle birlikte tutuklanarak yargılandı; 15 yıl hapis cezasına çarptırıldı. 1950'de serbest bırakıldıktan sonra, bir süre siyasal çalışmadan uzaklaştı. 1954'de Vatan Partisi'nin kurucuları arasında yer aldı ve partinin genel başkanlığına getirildi. Vatan Partisi 1957'de kapatıldı; yargılanan parti kurucuları suçsuz bulundu. 1965'de kurduğu Tarihsel Maddecilik Yayınları arasında kendi çalışmalarını yayımladı; ayrıca 1971'e değin, *Aydınlık*, *Sosyalist*, *Türk Solu*, *Ant* gibi dergilerde yazdı. İşsizlikle ve Pahalılıkla Mücadele Derneği'nin kuruluş çalışmalarına katıldı. 12 Mart 1971'deki askeri müdahaleden sonra, İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığınca arandığı için yurtdışına çıkan Kıvılcımlı, hastalandığı Belgrad'da 11 Ekim 1971'de öldü.

Yapıtları

Kendine özgü çetin üslubunun yanı sıra, Fransızca, Osmanlıca ve öz Türkçe terimleri bir arada kullanması, Kıvılcımlı'nın yapıtlarının okunmasını güçleştirmiştir. Bugün yapıtlarının birkaçı dışında, yeni baskıları yoktur; ancak sahaflardan ulaşılabilir. Aşağıda listelediğimiz yapıtlarının bir kısmı, ölümünden sonra, kitaplaşmamış çalışmalarından ya da dergilerde çıkan makalelerinden derlenmiştir; yine bir kısmı broşür biçiminde yayımlanmıştır.

- **Stahanovizm**, 1935.
- **Sosyete ve Teknik** -Teorik Devrim-, 1935 (Fatma Yalçı imzasıyla yazmıştır); (yeniden basım) Tarih Bilimi Kitapları, Mart 2001, 75 s.
- **İspanya'da Neler Oluyor?**, 1935.
- **Edebiyatı Cedide'nin Otopsisi**, 1935; (yeniden basım) **Edebiyat-ı Cedide'nin Felsefesi**, Gerçek Sanat Yayınları, Kasım 1989, 78 s.
- **Marxizm Kalpazanları Kimlerdir?**
- **Demokrasi, Türkiye Ekonomi Politikası Hakkında**, 1937; (yeniden basım) **Türkiye Ekonomi Politikası**, Diyalektik Yayınları, Nisan 1996, 87 s.
- **Emperyalizm, Geberen Kapitalizm**, 1935; Tarih ve Devrim Yayınevi, Haziran 1974, 130 s.
- **Türkiye İşçi Sınıfının Sosyal Varlığı**, 1935.
- **İnkılapçı Münevver Nedir?**, 1935; (yeniden basım) **Devrimci Aydın Nedir?** -Henri Barbüs-, Derleniş Yayınları, Şubat 1994, 32 s.
- **Fetih ve Medeniyet**, 1953.
- **Vatan Partisi Tüzüğü ve Programı**, Vatan Partisi Yayınları, 1954; İşçi Sınıfı Partisi Nedir?, Tarihsel Maddecilik Yayınları, 1971.
- **Kuvayı Milliyeciliğimiz**, Vatan Partisi Yayınları 1957.
- **Siyasetimiz**, Vatan Partisi Yayınları, 1957.
- **Soğan Ekmek Kongresi**, Vatan Partisi Yayınları.
- **Anayasa Teklifi**, Vatan Partisi Yayınları, (Suat Ş. Kundakçı imzasıyla yazmıştır).
- **İkinci Kuvayı Milliyeciliğimiz**, Tarihsel Maddecilik Yayınları, 1965, 64 s.
- **Türkiye'de Kapitalizmin Gelişimi**, Tarihsel Maddecilik Yayınları, 1965; (yeniden basım) Tarih ve Devrim Yayınevi, Temmuz 1974, 243 s.; (yeniden basım) **Finans Kapital ve Türkiye**, Diyalektik Yayınları, Nisan 1996, 57 s.
- **Tarih, Devrim, Sosyalizm**, Tarihsel Maddecilik Yayınları, 1965; (yeniden basım) Sosyalist Kütüphanesi, Haziran 1996, 331 s.
- **İlkel Sosyalizmden Kapitalizme İlk Geçiş: İngiltere**, Tarihsel Maddecilik Yayınları, 1965.
- **Uyarmak İçin Uyanmalı, Uyanmak İçin Uyarmalı** (TİP'e Teklifler) Tarihsel Maddecilik Yayınları, 1966; (yeniden basım) Derleniş Yayınları, Temmuz 1980, 111 s.
- **K. Marx'ın Özel Dünyası**, Tarihsel Maddecilik Yayınları, 1966.
- **Türkçenin Üreme Yolları ve "Dil Devrimciliğimiz"**, Tarihsel Maddecilik Yayınları, 1966 (S. Göksu imzasıyla); (yeniden basım), Derleniş Yayınları, Mayıs 1979, 61 s.
- **Oportünizm Nedir?**, Tarihsel Maddecilik Yayınları, 1970.
- **Halk Savaşının Planları**, Tarihsel Maddecilik Yayınları, 1970.
- **Devrim Zorlaması -Demokratik Zorlama**, Tarihsel Maddecilik Yayınları, 1970.
- **Anarşi Yok, Büyük Derleniş!**, Tarihsel Maddecilik Yayınları, 1970.
- **Marks-Engels, Hayatları**, Tarihsel Maddecilik Yayınları, 2. Baskı Aralık 1970, 52 s.
- **Toplumbiçimlerinin Gelişimi**, Ekim Yayınevi, Kasım 1970, 256 s.
- **Metafizik Sosyoloji Eleştirileri**, Ararat Yayınevi, 1970.
- **Bilimsel Sosyalizmin Doğuşu**, Tarihsel Maddecilik Yayınları, 1970, 180 s.
- **27 Mayıs ve Yön Hareketinin Sınıfsal Eleştirisi**, Ant Yayınları, 1970.
- **Bilimde ve Felsefede Diyalektik Nedir?**, Odak Yayınları, Aralık 1973, 66 s.
- **Üretim Nedir?**, Derleniş Yayınları, Mart 1974, 60 s.; Derleniş Yayınları, Ocak 1993, 62 s.
- **Genel Olarak Sosyal Sınıflar**, Derleniş Yayınları, Nisan 1974, 61 s.
- **Kısaca Marksizm Düşünüşü**, Derleniş Yayınları, Mayıs 1974, 54 s.
- **Diyalektik Materyalizm**, Tarih ve Devrim Yayınevi, Mayıs 1974, 79 s.; (yeniden basım) Derleniş Yayınları, Mart 1995, 78 s.
- **Osmanlı Tarihinin Maddesi**, 2 cilt, 1974; (yeniden basım) Tarih Bilimi Kitapları, Ağustos 2000, 618 s.
- **Türkiye'de Sınıflar ve Politika**, Tarih ve Devrim Yayınevi, Ekim 1974, 79 s.
- **Dr. H. Kıvılcımlı Bibliyografyası**, 1977; 1976 sonuna değin yayımlanan bütün makale ve kitapları, Fuat Fegan tarafından bu bibliyografyada toplanmıştır.
- **Kim Suçlamış?** -Brejnev'e Mektup-, 1979.
- **Türkiye Köyü ve Sosyalizm**, Derleniş Yayınları, Eylül 1980, 80 s.
- **Yol 1**, -Genel Düşünceler, Yakın Tarihten Birkaç Madde, Partide Konaklar ve Konuklar, Parti ve Fraksiyon-, Bibliotek Yayınları, Mayıs 1992, 330 s.
- **Yol 2**, -Strateji Planı Düşman: Burjuvazi, Müttefik: Köylü, Türkiye'de Ulusal Sorun, Legaliteyi İstismar-, Bibliotek Yayınları, Mayıs 1992, 538 s.
- **Dinin Türk Toplumuna Etkileri**; -İslamda Toprak Sorunu, Cennet Sözcüğü Nereden Gelir; Eyüp Sultan Konuşması-, Diyalektik Yayınları, Ekim 1994, 224 s.:
- **Allah, Peygamber, Kitap** -"Tarih Tezi" Işığında-, Bumerang Yayınları, 1999, 400 s.
- **Komün Gücü**, Tarih Bilimi Kitapları, Şubat 2000, 384 s.
- **İlkel Sosyalizmden Kapitalizme Son Geçiş: Japonya**, Tarih Bilimi Kitapları, Mayıs 2000, 173 s.

Bilim yanıt aramayı sürdürüyor: Yaşam nedir?

Erwin Schrödinger, Dublin İleri Araştırmalar Enstitüsü'nde teorik fizik alanında çalışmalar sürdürürken, bir yandan yaşamın temeli üzerine "saf bir fizikçinin" bakışıyla düşünüyordu. Biyoloji alanında yeni ufuklar açacak bu düşüncelerini, 1943'te Dublin'deki Trinity Kolej'de, halka açık 3 dersle yalın bir biçimde anlattı. 400 Dublinli'nin izlediği dersler, bir yıl sonra *Yaşam Nedir?* başlığıyla kitaplaşacaktı. 1993 yılında, Schrödinger'in bu derslerinin 50. yılı anısına, Trinity Kolej'de bir konferans düzenlendi. Aralarında Roger Penrose, Stephen Jay Gould, Stuart A. Kauffmann, Lewis Wolpert gibi isimlerin bulunduğu kendi alanlarının uzmanı 16 bilim insanı, Schrödinger'in *Yaşam Nedir?*'de ele aldığı temaları değerlendirdiler, eleştirdiler; "aklı açıklayacak yeni fizik yasalarından", "yaşamın kökenine", "genetik kodun evriminden" "insanı insan yapan özelliklere", biyolojinin temel soruları üstünde görüşlerini açıkladılar; biyolojinin geleceği üzerine spekülasyonlar yaptılar.

Cambridge Üniversitesi Yayınevi, bu konferansa sunulan bildirileri kitaplaştırdı. Kitap Turgut Gürer'in çevirisiyle, *Yaşam Nedir? Biyolojinin Geleceği Üzerine Spekülasyonlar* adıyla, Evrim Yayınları tarafından Ekim 2001'de basıldı. Kitabın çevirmeni Turgut Gürer'le kitap üzerine kısa bir söyleşi yaptık:

-Sayın Gürer, "Yaşam Nedir?" kitabının önemi nedir? Yaşamın ne olduğu sorusunu yanıtlayabiliyor mu?

- Kitabın genel mesajı şu: "Yaşam nedir?" sorusunun, yanıtı çok kolay formüle edilemez. İnsanı tek tek en ufak birimlerine kadar, genlerine, moleküllerine dek anlasak bile; insan nedir sorusuna tam bir yanıt bulamayız. Schrödinger Dublin'de verdiği derslerde, bir fizikçi olarak şu fikri atıyor ortaya: "İnsandaki kalıtsal madde aperiyodik kristal yapısında ve bilgiyi saklıyor olmalı; yaşamdaki düzenin temeli de budur" diyor. Bu fikirler, Watson ve Crick'e bir anlamda akıl veriyor, birçok biyoloğa ufuklar açıyor. Schrödinger, "fizik kuralları yaşamın işleyişinde önemli olabilir" diyor. Ama yaşam, bir gezegen sisteminin işleyişi gibi çok basit kurallarla açıklanamaz; çok daha karmaşık olduğundan, yeni fizik yasalarına ihtiyaç var. Schrödinger fizikçi olduğu için, çok daha mekanik bakıyor olaya.

Kitabın önemi şu. Kendi alanında uzman, ödül sahibi, çok farklı disiplinlerden insanlar, Schrödinger'in derslerinin 50. yılında, onun anısına bir araya geliyor, kendi görüşlerini dile getiriyor, yeni fikirleri tartışıyorlar. Bu insanların hemen hepsi popüler bilim okurlarının tanıdığı insanlar. Manfred Eigen, Nobel Kimya Ödülü sahibi. Yine Jared Diamond Pulitzer Ödülü sahibi bir evrimci biyolog. Türkçe'de *Seks Neden Keyiflidir* adlı bir kitabı var, Lewis Wolpert'ın *Bilimin Doğal Olmayan Doğası* diye bir kitabı var. Stephen Jay Gould ve Roger Penrose'un çok sayıda kitapları var.

- Bu konferanstan şu sonuç mu çıkıyor: Yaşamın ne olduğunu anlamak için daha yolumuz çok uzun...

- Tabi espirisi o kitabın. Konferansı düzenleyenler, nasıl ki Schrödinger'in görüşleri kendisinden sonra gelen bilim insanlarına yol gösterdi, esin kaynağı oldu; burada ele alınan görüşler de geleceğin bilim insanlarına yol gösterecektir, belki onlar için çığır açacaktır diyorlar.

- Kitabı okuyacak insanlar için ek okumalar önerir misiniz?

- Konuyla ilgili çok sayıda popüler bilim kitabı okunabilir. Örneğin, James Watson'un *Çift Sarmal* kitabı. *Yaşam Nedir?* biraz biyoloji bilgisi gerektiriyor, ama popüler bilimi takip eden okur çok rahat anlayabilir diye düşünüyorum. Kitabı çevirirken, her konunun uzmanıyla görüştüm. Prof. Dr. Ömür Akyüz, Adnan Kurt, Prof. Dr. Celâl Şengör, Doç. Dr. Reşit Canbeyli gibi uzmanlara danıştım; terminolojiyi doğru kullandığımı söyleyebilirim.

Yaşam nedir? -Biyolojinin Geleceği Üzerine Spekülasyonlar-, Çev. Turgut Gürer, Ekim 2001, 246 s.

Doğa Bilimleri Tarihi

İnsanların doğanın işleyişine dair bilgi toplamaları, insanlık tarihi kadar eski. Günümüzde "bilim" olarak adlandırdığımız, bilgi edinme sürecinin yöntemiyse, ancak 300-400 yıl öncesinde belirginleşmeye başlamıştır.

Bilim tarihi, nesnel bilginin sağlanması, yayılması ve kullanılmasının hangi aşamalardan geçtiğini, bilimsel düşünüş ve anlayışın nasıl geliştiğini inceleme ve açıklığa kavuşturma amacını yüklenmiştir. Bu açıdan bakıldığında bilim tarihini, insanlığın doğruyu ve evrenseli arama çabasının, düşüncesinin boş inançlar ve akıldışı saplantılardan kurtulma savaşımının tarihi olarak da düşünebiliriz.

Doğa bilimlerinin de, insanlık tarihi boyunca nasıl geliştiğini, hangi değişim ve dönüşümleri gösterdiğini, bilimi oluşturan, astronomi, fizik, kimya, biyoloji, jeoloji gibi dallarda ne gibi atılımlar olduğunu "bilim tarihi" konu edinmiştir.

Bilimsel yöntemlerle yürütülen doğa biliminde, zaman içinde ayrışma ve birleşmeler gözlenmiştir. 16. yüzyıla kadar süregelen "her şeyi bilen büyük ustalar" ya da "evrensel doktor"lar, tarihsel misyonlarını tamamlayarak, yerlerini ana araştırma alanlarına ayrışan doğa biliminde astoronom, biyolog, fizikçi, kimyacı vb. gibi uzmanlara bırakmışlardır. Hızla artan bilgi birikimi, ana araştırma alanlarının da ayrışarak yatay ve düşey dallanmaların oluşumuna yol açmıştır. Örneğin fizik alanından, mekanik, optik, akustik, elektrik ya da fizikokimya, elektrokimya gibi bilim dalları türemiştir. Doğa biliminde bu ayrışmalar yanında, ana ve alt araştırma alanları arasında bazı birleşmelere ya da ara köprülere de rastlanır. Örneğin biyokimya ve astrofizik, ana bilimlerin kaynaşmasıyla ortaya çıkan disiplinlerdir. Doğa bilimlerinin ayrışmaları ile uzmanlıkların ortaya çıkışı, bilgi birikiminin ve dolayısıyla bilim yapısının hızla yükselmesi sürecini başlatmıştır.

A. Osman Gürel, *Doğa Bilimleri Tarihi* adlı kitabında, doğayı anlama ve yasallaştırarak kavrama serüveninin süreci olan, deneysel bilimlerin tarihsel gelişimini kuşbakışı olarak sunuyor. Doğa bilimlerinin hem kuralcı, hem de kendine özgü maceracı dokusunu, sanatsal ve felsefesel uğraşılarla iç içeliklerini, dinlerle ilişkilerini, yüce insanlık değerlerinin oluşturulmasına katkılarını, bilim dallarının birbirleriyle etkileşimleri yanında dönüşümlerini, geleceği ve bilinmeyeni anlama, kestirme ve çözme çabalarını tarihsel akış içinde sunmayı amaç edinen kitap; bu alanda Türkiye'de yapılmış az sayıda çalışmadan biri. Kitabın sistemli yapısını ve belkemiğini, yazarın Ankara Üniversitesi Fen Fakültesi'nde verdiği "Deneysel Bilimlere Giriş" derslerinin notları oluşturmuş. Kitabın sonunda, daha derinden okuma yapmak isteyecek okurlar için, Türkçe ve İngilizce Kaynaklar dizini de yer alıyor.

Doğa Bilimleri Tarihi, Doç. Dr. A. Osman Gürel, İmge Kitabevi, Ağustos 2001, 512 s.

Kitapçı rafı

Marx'ın Ekolojisi -materyalizm ve doğa-, John Bellamy Foster, Çev. Ercüment Özkaya, Epos Yayınları, Ankara 2001, 350 s.: Marksizmin ekolojiye yaklaşımı, hem dogmatik Marksistler, hem de Marksizm karşıtları tarafından istismar edilen konulardan biridir. Dogmatik Marksistler'in perspektifinde, ekoloji gibi konularla uğraşmak, Marx'ın düşüncesinden uzaklaşma olarak kavranır. Batılı Marksizm eleştiricileri ise, probleme "ekolojik bilimin her türlü bilgisinden (ya da her türlü ekolojik bağlamdan) yoksun bir biçimde, neredeyse bütünüyle kültürelci olan ve genellikle insanın doğadan yabancılaşmasını bilime atfeden bir 'ekolojik' ideoloji eleştirisi geliştirmişlerdir." Her iki tarafında ortak özelliği, Marx'ta ekolojik görüş yokmuş gibi davranmalarıdır. Yazar, John Bellamy Foster'a göre, "Marx'ın düşüncesi derinden daha doğrusu sistematik biçimde ekolojiktir. Bu ekolojik perspektif ise, Marx'ın tarih biliminden kaynaklanmaktadır."

İlkçağlardan Günümüze Astronomi Tarihi, Yavuz Unat, Nobel Yayın Dağıtım, Kasım 2001, 246 s.: Astronomi biliminin ilkçağlardan günümüze nasıl geliştiğini tarihsel bir süreç ile vermeye çalışan kitap, Astronominin Doğuşu ve Eski Uygarlıklarda Astronomi, Eski Yunan Döneminde Astronomi, Ortaçağ Astronomisi, Rönesans ve Kopernik Kuramı, Modern Astronomi ve 17. Yüzyıldan Sonra Astronominin Gelişimi olmak üzere yedi ana bölümden oluşuyor. Kitabın Ortaçağ astronomisine ayrılan 3. bölümünde Ortaçağ Hıristiyan Dünyası'nda, Ortaçağ İslam Dünyası'nda astronomi çalışmaları ayrı kısımlar halinde incelenmiş. Genellikle bilim tarihi kitaplarında, İslam Dünyası'nda yapılan bilimsel çalışmalar ya ihmal edilir ya da birkaç cümle ile geçiştirilir. Oysa Ortaçağ Doğu Dünyası'ndaki astronomi çalışmaları, diğer bilim dallarında olduğu gibi, Batı'daki astronomi çalışmalarını yoğun bir şekilde etkilemiştir. Hatta bu etkiyi Copernicus'da bile sezinlemek olasıdır. İslam Dünyası'ndaki astronomi çalışmalarını ayrı bir bölüm olarak genişçe ele alan bu kitap, bu açıdan da bir boşluğu dolduruyor.

Moğol İmparatorluğu Tarihi, Jean Paul Roux, Çev. Aykut Kazancıgil, Ayşe Bereket, Kabalcı Yayınevi, Aralık 2001, 608 s.: Uygarlık, din, adetler, gelenekler, kültür gibi, Moğol İmparatorluğu üzerine yapılan çalışmalarda üvey evlat muamelesi görmüş tüm konuları titizlikle araştıran Jean Paul Roux, büyük doğubilimci Pelliot'un "dünyanın tanıdığı en olağanüstü hikâye" olarak adlandırdığı Moğol Tarihi'ni farklı bir bakış açısıyla ve yepyeni bilgilerin ışığında inceliyor. Roux, ülkelerini asla terk etmeyen ve ona hep geri dönen bir ulusu, evrensel monarşiyi hedefleyen büyük bir imparatorluğun serüvenini, köpeklerden korkan küçük, sıradan bir çocuğun nasıl dünyanın en büyük fatihlerinden biri, okyanusların efendisi Cengiz Han olup çıktığını renkli bir dille anlatıyor.

Etnopsikiyatri -Kültürün Psikiyatrik Boyutu, Psikiyatrinin Kültürel Boyutu-, François Laphantine, Çev. Nilüfer Aldemir, Ütopya Yayınevi, Eylül 2001, 107 s.: Etnopsikiyatri, psikopatolojik davranışlarla bunların içinde yer aldığı kültürler arasındaki ilişkilerin incelenmesidir. Zihinsel bozuklukların kültürel boyutunu ve kültürün psikiyatrik boyutunu anlamaya çalışan çok disiplinli bir araştırma ve buna dayanan pratiktir. Bu kitap, bir klinik hekimi tarafından değil, 20 yıla yakındır Afrika, Mağrip, Avrupa ve Güney Amerika toplumlarıyla ilişki halinde çalışan bir etnolog tarafından yazıldı. Yazar, bu çalışmasında geniş bir alan araştırmasıyla, etnopsikiyatrinin değişik akımlarını mümkün olduğunca nesnel biçimde sergilemeye çalışırken; yöntemi biçimlendiren başlıca tarihsel akımların birkaçını, çağdaş etnopsikiyatrik araştırmanın büyük temel direklerini ve etnopsikiyatrlar tarafından kurulup kullanılan işlemsel araçları okuyucuya sunuyor.

Bulanık Mantık ve Modelleme İlkeleri, Zekai Şen, Bilge Kültür Sanat, Ekim 2001, 172 s.: Bulanık (fuzzy) kümelerinin en büyük özelliği belirsizlik içeren sözel ve sayısal bilgi ile verileri, aynı anda insan aklına en yakın biçimde modelleyebilmesidir. Günümüz teknolojisinde çok yaygın olarak karşımıza çıkan akıllı ve uzman sistemlerle otomasyonda, belirsizlik ortamında en iyi karar verebilme ve modellemenin temelinde bulanık mantık önerme ve çıkarımları bulunur. Bugün artık birçok ülkede, teknolojik alanda hayatın vazgeçilmez unsurları olan akıllı robotlar da diyebileceğimiz çamaşır makinesi, elektrik süpürgesi, fırın, trafik ışıkları, asansörler, soğutucular ve benzeri alet ve cihazlar ile metro, fabrika işletmeleri, iş yönetimi, uzaktan algılama ve daha birçok iş sahasında, gerek dizayn ve imalat, gerekse uygulamada bulanık mantık geniş çapta ve yaygın bir şekilde yer almış bulunmaktadır. İTÜ İnşaat Mühendisliği Bölümü Öğretim Üyesi Zekâi Şen bu çalışmasında, mühendis, işletmeci, bilgisayar uzmanı, araştırıcı, sosyalbilimci ve genel olarak belirsiz sözel verilerin en iyi modellemesini yapmak ve çözüm kararları vermek isteyenlere, temel bir kaynak oluşturmayı amaçlamıştır.

Hayatımda Hiç Arkaya Bakmadım, -Mübeccel B. Kıray'la Söyleşi-, Haz. Fulya Atacan, Mehmet Türkay, Fuat Ercan, Hatice Kurtuluş, Bağlam Yayınları, Kasım 2001, 308 s.: Türkiye'nin önde gelen sosyologlarından Mübeccel Kıray'ın Türkiye tanıklığı çerçevesinde yaşamöyküsü üzerine, dört öğrencisinin kendisiyle yaptığı söyleşiden oluşan bir kitap bu. Bağlam Yayınları, Mübeccel Kıray'ın bütün eserlerini yayımlıyor. Bu söyleşide, bu proje içinde yayımlanacak kitaplardan birine konmak üzere tasarlanmış başlangıçta. Ancak zaman ilerledikçe bir yaşamöyküsü özetini aşmış söyleşi, Türkiye'nin dününü ve bugünü anlatan kapsamlı bir kitap boyutu kazanmış. Kendi deyimiyle "hiç geriye bakan bir insan değil" Kıray, ama geriye bakmaya zorlandığında son derece renkli anılar çıkmış ortaya.

İslam'da Siyasal Düşüncenin Oluşumu -Hz. Muhammed'den Günümüze İslam'ın Siyasetteki Rolü-, W. Montgomery Watt, Çev. Ulvi Murat Kılavuz, Birey Yayıncılık, Kasım 2001, 214 s.: 1947'den emekli olduğu 1979'a kadar Edinburgh Üniversitesi'nde Arapça ve İslami Araştırmalar Bölümü Başkanlığı'nı yürüten yazar Montgomery Watt'ın İslam üzerine çok sayıda yapıtı Türkçe'ye çevrilmiştir. *İslam'da Siyasal Düşüncenin Oluşumu* kitabının bazı bölüm başlıkları; "Hz. Muhammed Döneminde İslâm Devleti", "Hz. Muhammed'in Siyasi Başarıları", "Medine Yasası", "İslam Öncesi Kabile ve Medine Devleti", "Devlet Başkanı Olarak Hz. Muhammed", "Anayasa'da Hz. Muhammed'in

Konumu", "Medine Döneminde Hz. Muhammed'in Konumu", "Dinin Siyasi İlgisi", "Erken Döneminde Hilafet", "Hz. Muhammed'in Vefatında Durum"...

Dünya Şairi Nazım Hikmet -Doğumunun Yüzüncü Yılında-, Nedim Gürsel, Can Yayınları, 2001, 379 s.: Nazım Hikmet'in yapıtını ve siyasal kimliğini, Nedim Gürsel, doğumunun 100. yılında yeniden değerlendiriyor. Ayrıca, şairin kaynaklarına yönelen bu kapsamlı araştırmasında, sanatçının geleneksel Türk edebiyatıyla kurduğu ilişkiler yumağını tüm ayrıntılarıyla ele alıyor. Nazım Hikmet'in söylemi, elbette insancıl ve evrenseldir. Ama onun yapıtını, yaşadığı dönemden ve siyasal savaşımından ayrı düşünemeyiz. Bu yapıtın asıl önemi, Türk şiirinde yol açtığı yenilikçi hareket ve gelişimin belli bir evresinde geleneksel Türk edebiyatıyla kurduğu bağ çerçevesinde aranmalıdır. Nazım Hikmet, ulusalla evrenseli özgün bir bileşimde kaynaştırabilmiş ender sanatçılardan biridir. Çünkü o, umudun, aşkın ve kavganın, her gün biraz daha küçülen yaşlı dünyamızın en genç şairidir.

Kahve ve Kahvehane, Ulla Heise, Çev. Mustafa Tüzel, Dost Kitabevi Yayınları, Temmuz 2001, 204 s.: Alman dili ve edebiyatı ile Hollanda dili ve edebiyatı eğitimi görmüş, tarih alanında çok sayıda eserler vermiş, Almanya'nın en önemli "kahve uzmanı" Ulla Heise'den, kahve ve kahvehanenin kültür tarihi... Yemenliler, bundan 500 yıl önce kahvelerini keyifle içerken, kahvenin tüm dünyanın bu kadar popüler bir içeceği olacağını kestirebilirler miydi? Osmanlı İmparatorluğu'nda da keyifle içilen bu "Tanrının emirlerine uygun" uyarıcı içecek, çok geçmeden Avrupalı gezginlerin dikkatini çekecekti. Ve kahve, değme sömürgecilerin başaramadığını kısa sürede başardı: Tüm Avrupa'yı ve Yeni Dünya'yı fethetti...

Ulusal ve Uluslararası Kısaltmalar ve Kısa Adlar, -Dharma Sözlük- Cem Çobanlı, Dharma Yayınları, 2001, 301 s.: Öğrenciler, çevirmenler, editörler, redaktörler, araştırmacılar, yazarlar, gazeteciler, bulmacaseverler, internet kullanıcıları, tüm branşlardan bilim insanları ve hayatın kimi ayrıntılarına meraklılar için 64 alandan 4700 kısaltma ve kısa adın açılımları...

Zihnin Halleri, Der, Roberta Conlan, Çev. Derya Duman, Phoenix Yayınları, Ekim 2001, 210 s.: *Zihnin Halleri*, sağlığımızın, davranışlarımızın, duygularımızın ve kimliklerimizin, beyinlerimizin işleyiş biçimlerinden nasıl etkilendiğine ilişkin yeni bulguları sunan bir giriş kitabı. Sekiz bilim insanı, hem zihnimizin hem de vücudumuzun iç yaşamlarının, başımızın içindeki olağanüstü biyokimya tarafından nasıl oluşturulduğunu ve düzenlendiğini, yalın ve anlaşılır bir dille anlatıyorlar: Stres hastalıklara yatkın olmamıza nasıl yol açıyor? Neden bazı olayları açık biçimde hatırlarken, bazılarını hiçbir şekilde hatırlamıyoruz? Rüyalarımızın gerçekten daha derin anlamları var mı? Yaratıcılık ve depresyon bağlantılı mı?

Miyase ve Ehriman Kötülüğün Söyleşisi, Sedat Memili, Kaynak Yayınları, Eylül 2001; 136 s.: Tanrı Marduk, "Bütün insanlığın inandığı bir Tanrıyım. Fakat neye yarar ki, ben kendi Tanrılığıma inanmıyorum" diyerek sorgulamaya başlar Tanrılığını. Sedat Memili, bu noktadan hareketle felsefenin ve edebiyatın yol göstericiliğinde açıyor konuyu. İlkel mitolojilerden, Zerdüşt'ten ve *Mukaddes Kitap*'tan beslenerek çalışmasını oluşturan yazar, felsefenin sıkıcılığını, şiirin akıp giden müziğiyle sevecenleştirip, mitolojinin yaşlılığını gerçek yaşamın gençliğiyle buluşturuyor.

Halk Şiirinde Kadın, Şükrü Günbulut, Berfin Yayınları, Ocak 2002, 462 s.: Birçok düşün ve sanat adamı, türkülere güvenmemiz gerektiğini söyler. Grimm Kardeşler, "İnsanlığın ölümsüz sevinçlerini, acılarını, umut ve korkularını dile getiren halk şiiri, tek gerçek şiirdir" demişlerdir. Steinbeck türküler için, "Onlar bir halkın tarihidir. İnsanı, en çok onlarda tanırız" derken, Yehudi Menuhin de, "Onlar, insan soyunun tam bir tanımıdır" demiştir. Bizim türkülerimiz, kadınların dünyasında ağıtlaşıyor. Ağıt düzeninde veriyor kadını bize. Türkülerin tanıklığı böyle. Bu kitapta, kızların kaçırılması, satılması, dengine düşmemesi, oğlan ve kızların farklı değerleri, kına geceleri, kadının yeni evindeki yaşamı, çalışma koşulları, hastalığı, yaşlılığı, ölümü, öldürülmesi vb. otuz beş ayrı yaşam tablosuyla ilgili 508 halk şiiri var. Bunların 140'ı ilk kez yayımlanıyor. Kitabın sonunda kadın-erkek eşitsizliğinin biyolojik, dinsel, töresel ve bilinçlenmeyle ilgili neden ve etkileri inceleniyor.

Marksist Düşünce Sözlüğü, Tom B. Bottomore, Çev. Mete Tunçay, İletişim Yayınevi, 2. Baskı 2001, 709 s.: Marx'ın dünyaya sunduğu düşünceler, ölümünden bir yüzyıl sonra, toplumbilimleriyle uğraşan ya da siyasetle ilgilenen herkesin yakından tanıması gereken en canlı ve etkili düşünce akımlarından biri olmaya devam ediyor. Marx'in önerdiği bakış açısı ve kuramlar, 20. yüzyıl boyunca çeşitlendi ve zenginleşti. Değişen toplumsal ve siyasal koşullara bağlı olarak içsel bir farklılaşma yaşandı. Marksist düşün kadar, eleştirisi de gelişti. Marksist Düşünce Sözlüğü bütün bu gelişimleri dikkate alarak, Marksist düşüncenin oluşmasına katkıda bulunan düşünürlerin ve okulların incelenmesine yarayan kapsamlı ve güncel bir kılavuz olarak hazırlandı.

Bir süreli yayın: Mavi Gezegen

Mavi Gezegen, TMMOB Jeoloji Mühendisleri Odası'nın yayını olan popüler bir yerbilim dergisi. Derginin en son sayısında kapak dosyası "Jeolojik Zaman." Yerbilimlerinin zorlu kavramlarından biri olan jeolojik zaman, konunun tarihi ve felsefi yönleriyle zenginleştirilerek sunulmuş. Dosyada, "Jeolojik Zaman Cetveli Doğuşu ve Gelişimi", "Cesare Emiliani ve Zaman", "Jeokronoloji ve Mutlak Yaş Tayini", "Göreceli Yaş Tayini", "Kuvaterner Dönemi Yaşlandırma Yöntemleri" başlıklı makaleler yer alıyor.

Dergideki diğer bir yazı grubunda da, değerli taşlar ve özel olarak elmaslar ele alınıyor. "Parlak ve Renkli Bir Dünya: Süstaşları", "Elmaslarda Renklenme" ve "Grafit mi, Elmas mı?" bu yazı grubunun makaleleri. Derginin bu sayısında ayrıca, "Yeşil Koridor: 'Neden Irmaklar Özgür Akmalı?'", "Mineral ve Kayaç İsimleri Etimolojisi", "Tehlike! Burada Radyasyon Var" başlıklı (ve konulu) makaleler dikkat çekiyor.

(Dergi irtibatı için, Tel: 0312.432 30 85/ 434 36 01; Adres: TMMOB Jeoloji Mühendisleri Odası, PK 464, Yenişehir, 05444, Ankara)

Yargıç: Pisagor Sanık: Öğrencisi Suç: √2 Ceza: Ölüm

Pisagor'un felsefi düşüncesine göre tamsayılar tanrısaldı. Bütün doğal görüngüler, ya tamsayı ya da iki tamsayının birbirine bölümü, yani kesirler ile açıklanabilirdi. Bu eğilim, Pisagor'u irrasyonel sayılar konusunda adeta körleştirmişti. İrrasyonel sayıların kabulü, ona göre tanrılara karşı çıkmak demekti.

Anlatıldığına göre öğrencisi Hippasus, belki kesir biçiminde yazılışını bulabilirim diye √2'yi kurcalamaktaymış. Sonunda böyle bir kesrin olamayacağını, √2'nin irrasyonel bir sayı olduğunu kanıtlamış. Büyük bir sevinçle buluşunu hocası Pisagor'a göstermiş. Bu buluşun, Pisagor'un tüm felsefesini ve evren sistemini yerle bir edeceğini düşünememiş deneyimsiz genç. Hippasus'un buluşu, Pisagor tarikatında tartışmalara yol açmış. Pisagor, hatalı olduğunu kabul etmiyor, ama Hippasus'un mantığını da bir türlü çürütemiyormuş. Sonunda adına ebediyen gölge düşürecek bir karar almış: Hippasus'un boğularak öldürülmesi!

Hippasus'un katledilmesi Yunan matematiğinin en büyük trajedisidir. İrrasyonel sayıların kabulü, ancak Pisagor'un ölümünden sonra mümkün olabilmiştir. Onun nasıl öldüğünü de geçtiğimiz sayı anlatmıştık.

(Kaynak: Simon Singh, "Fermat'nın Son Teoremi", Pan Yay., Çev. Sabir Yücesoy)

Hadistir demem, mezarı açarım!

Yıldırım Beyazıt döneminin en ünlü bilginlerinden biri de Molla Fenarî'dir. Yaşamı hakkında pek çok ilginç öykü anlatılır. İşte bir tanesi:

Molla Fenarî, "Toprak, yaşayışları bilgilerine uygun olan ulemanın etini yemez" hadisindeki hükmü olduğu gibi kabul etmemiş ve doğru olup olmadığını anlamak için hocası Kara Alâeddin'in mezarını açıp ölüsüne bakmıştır. Bundan sonrası söylence: Güya Fenarî, hocasının vücudunu bozulmamış halde görmüş ve hatta bu sırada gözlerinin kör olması için gaipten bir dua bile işitmiş. Gerçi, o zamanlardan kalma bir kitapta, Fenarî'nin bir aralık kör olduğunu ve gözlerinin sonradan yine açıldığını okuyoruz ama, bilimin bu söylencelerle değil, Fenarî gibi "beynim kör olacağına varsın gözüm kör olsun" diyebilen insanlarla geliştiğini de biliyoruz.

Aslında söz konusu hadisi de, bilimle uğraşanların ve özü ile sözü bir olanların fiziken ölseler bile ölümsüz olacakları biçiminde yorumlamak gerekir. Fenarî'nin materyalizmi, biraz kaba bir materyalizmdir; bugünden bakıldığında. Ama o dönem için (15. yüzyıl) Fenarî'nin çağın çok ötesinde bir bilimsel anlayışa sahip olduğunu da teslim etmek gerekir. Benzer nedenlerle mezar açtıran bir ünlü tarihi kişilik daha var; onu da gelecek sayıya bırakalım.

(Kaynak: A. Adıvar, "Osmanlı Türklerinde İlim", Remzi Kitabevi)

ATASÖZLERİNDEN... Her sınıfın atası kendine...

En eski sınıflı toplumun Sümerler olduğu bilinir. Dolayısıyla "sınıf bilinci"nin de ilk kez Sümerler'de yeşermiş olması gerekir. İşte bunun kanıtı bir Sümer atasözü:

"Bütün yoksul evler aynı şekilde boyun eğmezler."

Ortalığı süt liman görüp, iktidarlarının sonsuza kadar süreceğini sanan tüm sömürücü sınıfların kulağına küpe olsun, Sümerli yoksulların tarihin derinliklerinden gelen bu uyarısı.

Yukardakini emekçilerin ataları söylemiş. Bir de hortumcuların atalarına bakalım, ne söylemişler:

"Yağmur yağarken küpünü doldurmaya bak."

"Devletin malı deniz, yemeyen domuz."

Tahmin edebileceğiniz gibi, bu atasözlerinin çıkışı Osmanlı'nın çöküş dönemine denk düşüyor.

Sarı Abdürrahman'dan Bruno'ya selam olsun!

Bilimin iyice gerilemeye başladığı 16. yüzyıl Osmanlısı'nda yaşayan en önemli bilginlerden biri de Nadajlı Sarı Abdürrahman'dır. İstanbul'da Behram Kethüda Medresesi'nde öğretmenlik yapmaktadır. Düşünceleri Osmanlı ileri gelenlerinin pek hoşuna gitmez. Abdürrahman, Divanda Rumeli ve Anadolu kazaskerleri tarafından yargılanır, düşüncelerinden taviz vermez ve idama mahkûm edilir.

Dönemin Sadrazamı Tırnakçı Hasan Paşa, idam kararına neyin sebep olduğunu sorunca, Anadolu kazaskeri Esat Efendi, karşılık olarak Sadrazam'a ve Padişah'a rapor verir:

"Sultanım. Nadajlı, evrenin sonsuzluğuna ve bu evrende doğa kanunları üstünde olaylar olamayacağına inanmış bulunuyor."

Affedilemeyecek bir suç doğrusu! Nadajlı'nın bu düşüncelerinden dolayı zındık (Allah'a ve ahrete inanmayan) olduğuna hükmedilmiş ve Giordano Bruno'nun Roma'da yakılmasından (1600) tam bir yıl sonra, Sarı Abdürrahman da İstanbul'da idam edilmiştir.

Pek bilinmeyen bu bilim şehidimizi, katledilişinin 400. yılında saygıyla anıyoruz.

(Kaynak: A. Adıvar, "Osmanlı Türklerinde İlim", Remzi Kitabevi)

Latince'yi aşk bitirmiş!

Dante

Avrupa'da 12. yüzyıldan itibaren modern bilimsel düşüncenin uç vermeye başladığı biliniyor. Tanrısal dogmaları sorgusuz sualsiz kabul etmek yerine, olguların nedenlerini araştırmanın gerektiği, insan aklının bu nedenleri kavrayabileceği düşüncesi ortaya çıkmıştır. 13. yüzyılda Dante'nin şu ünlü sözü bunun göstergesidir:

"Ey insanlar, nedenlerle tatmin edilin!"

O yıllarda, tam olarak uluslaşma demeyelim ama, yavaş yavaş mahalli pazarların serpilmesiyle, Avrupa'da Latince'nin egemenliği son bulmaya, mahalli diller gelişmeye ve daha çok kullanılmaya başlamıştı. Her olgunun doğal nedenini araştırma çağrısı yapan Dante, bakın bu gelişmeyi nasıl açıklıyor:

Dante'ye göre bayanların Latince bilmemeleri, dolayısıyla kendilerine yazılan Latince aşk yazılarını anlayamamaları, İtalya'da mahalli diller edebiyatının gelişimine büyük etki yapmıştır.

Ey aşk, sen nelere kadirsin; adamı dilinden bile edersin! O güzelim sevda türkülerini yakan Anadolu âşıklarının Osmanlıca'ya yüz vermemelerinin nedeni de bu olmasın...

Kahraman Haber, oldu Yahudi Haber

Ünlü Alman kimyacı Fritz Haber, yaşamı trajedilerle dolu bir bilim adamıdır. 200 atmosfer basınç altında amonyak bireşiminin olanaklı olduğunu ortaya koyarak bol ve ucuz yapay gübre yapımının yolunu açan Haber, bu buluşunun dönemin tröstleri tarafından üretime sokulmasıyla mültimilyoner olur. Tam şöhret, para ve mevki kazanmışken 1. Dünya Savaşı patlayıverir. Hırslı Haber'i, Almanlar'ın başlattığı kimyasal savaşın başında görüyoruz. Onbinlerce kişi, Haber'in geliştirdiği klor, fasben ve hardal gazı bombaları ile acılar içinde ölür. Dahası 1918'de Haber'e amonyak buluşu dolayısıyla Nobel Kimya Ödülü verilmiş ve bu ödül büyük protestolara yol açmıştır. Haber'in eşi, kocasının büyük bir vurdumduymazlıkla kimyasal silah yapımını sürdürmesi üzerine, bu durumu kaldıramayarak intihar eder. Bu bile Haber'i durdurmaz, o artık Almanlar'ın "Ulusal Kahramanı" olmuştur.

Savaş biter, yıllar geçer. 1933'de Naziler iktidara gelir ve Haber çalıştığı enstitüdeki Yahudiler'i işten atmaya zorlanır. "Ben, kırk yılı aşkın süredir birlikte çalıştığım kişileri zekâ ve karakterlerine göre seçerim, büyükannelerinin kimliğine bakarak değil" diye yanıt verir. Fakat Naziler kararlıdır, kısa sürede Haber'in büyükannesinin de Yahudi kökenli olduğu ortaya çıkıverir! 15 yıl öncesinin Kahraman Haber'i, artık Yahudi Haber olmuştur.

Haber, İngiltere'ye kaçmak zorunda kalır. Yani, geliştirdiği kimyasal silahlarla on binlercesinin ölümüne neden olduğu insanların ülkesine. Doğal olarak pek sıcak karşılanmaz. Öyle ki, ünlü İngiliz fizikçi Rutherford, onun elini sıkmak zorunda kalmamak için ortak çağrıldıkları yerlere gitmez.

İngiltere'de de barınamayan Haber, İsviçre'ye göçer. 1934 yılında büyük bir psikolojik çöküntü içinde orada ölür. Müthiş derslerle dolu trajik bir yaşam!

(Kaynak: Ö. Kuleli ve O. Gürel, "Kimya Güzeldir", Nar Yay.)

BİR FIKRA
İskoç koyunlarının rengi

Bir astronom, bir fizikçi ve bir matematikçi tatil yapmaya İskoçya'ya gitmişler. Trenin penceresinden bakıyorlarmış; bir tarlanın ortasında siyah bir koyun ilişmiş gözlerine. "Ne ilginç" demiş astronom, "İskoçya'nın bütün koyunları siyah". Fizikçi hemen atılmış: "Yo, yo öyle değil. Bazı İskoç koyunları siyah". Matematikçi ise gözlerini dua eder gibi gökyüzüne çevirmiş ve mırıldanmış: "İskoçya'da en az bir tarla vardır, bu tarlada en az bir koyun bulunmaktadır, koyunun en az bir yarısı siyahtır!"

(Ian Stewart'tan aktaran: Simon Singh, "Fermat'nın Son Teoremi", Pan Yay., Çev. Sabir Yücesoy)

Bir uyarı: Bu fıkra, ilk kez İskoçya'da gerçekleştirilen, kopyalanmış koyun Dolly'den önce anlatılmış. Artık İskoç koyunlarının rengini ancak biyologlar bilebilir!

MİTOLOJİLERDEN...
Mete iktidarı nasıl aldı?

Hun Hükümdarı Tuman'ın (Teoman) veliahtı olan bir oğlu vardı. Adı da Mao-tun (Mete veya Bahadır) idi. Tuman'ın ayrıca çok sevdiği bir hatunu vardı. Bu hatun da bir çocuk doğurmuştu. Tuman büyük oğlunu (Mete'yi) yok ederek, yeni doğmuş olan küçük oğlunu kendi yerine geçirmek istiyordu. Bunun için de Mete'yi, Yüe-çi'lere rehin olarak gönderdi ve ordusunu toplayarak birdenbire Yüe-çi'lere saldırdı. Yüe-çi'ler bunu görünce hemen koşup Mete'yi öldürmek istediler. Fakat Mete'nin çok iyi bir atı vardı, atına atladığı gibi düşmanın içinden sıyrılıp yurduna döndü. Babası Tuman, sevinir gibi görünüp, bahadırlığının ödülü olarak Mete'ye 10 bin atlı bir tümenin komutanlığını verdi.

Mete, vızlayan bir ok icat etti ve askerlerini talim ettirmeye başladı. Askerlerine, kendisi nereye ok atarsa, hemen oraya dönüp ok atmalarını emretti. Kim bunu yapmaz veya tereddüt geçirirse, hemen başının kesileceğini ilan etti.

Bir gün Mete, kendi meşhur atının karnına bir vızlayan ok attı. Kendisiyle birlikte aynı anda ok atmayanların hemen başını kestirdi. Bir başka gün ise çok sevdiği karısına bir ok attı. Askerlerin bazıları duralamış ve hatuna ok atmaya cesaret edememişlerdi. Mete, duralayanları tek tek tespit etti ve oracıkta başlarını kestirdi. Artık askerin talim ve terbiyesi tamamlanmıştı.

Mete, günün birinde, babası Tuman ile birlikte ava çıktı. Bir anda vızlayan okunu babası Tuman'a atınca, askerler de aynı anda onu takip ettiler; Tuman'ı delik deşik ederek öldürdüler. Mete, bundan sonra da üvey annesi ile üvey kardeşini ortadan kaldırdı, babasının tarafını tutan vezirlerle büyük memurların hepsini öldürdü ve kendisini Hun İmparatoru ilan etti.

(Eski Çin kaynaklarından aktaran: Bahaeddin Ögel, "Türk Mitolojisi", TTK Basımevi.)

Pasteur'ün Rektörlüğe dilekçesi

Louis Pasteur, genç yaşta Strasburg Üniversitesi'ne yardımcı profesör olarak atanır. Gelecek vaat eden bilim adamı, okula geldiğinin daha ilk haftasında Rektörlüğe bir dilekçe ile başvurur. Konu Rektör'ün kızıyla evlenme talebidir!

"Saklamama gerek yok, tümüyle yoksul bir kimseyim. Tek varlığım sağlığım, yürekliliğim ve üniversitedeki işimdir... Geleceğim, şimdiki eğilimim değişmezse, kimyasal araştırmalara adanmış olacaktır. Çalışmalarımdan beklediğim sonucu alırsam, ilerde Paris'e yerleşmeyi düşünüyorum. İsteğimi olumlu bulursanız, resmi evlenme töreni için babam hemen Strasburg'a gelecektir. Saygılarımla."

Dilekçe olumlu karşılanır, talep kabul edilir; Pasteur ile Marie Laurent 1849'da yaşamlarını birleştirir.

(Kaynak: Cemal Yıldırım, "Bilimin Öncüleri", TÜBİTAK Yay.)

Bir satranççı portresi: Raşid Necmettinov

Ölmenizi istemiyoruz, uzun yıllar yaşayın; öldüğünüzde sizin mezar taşınıza bu partinin konumunu kazıyacağız. (Polugayevski-Necmettinov partisini izleyen seyirciler)

Şah-Hint Savunması,
Beyaz: Polugayevski
Siyah: Necmettinov
Rusya Federasyonu Birinciliği,
Soçi, 1958

Siyahların bu partideki oyunu ince fikirlerle dolu ve övgüyü hak ediyor. Bu bir satranç partisidir; ama bir turnuvanın malı olarak kalmıyor, bütün dünyayı dolaşarak, dünya kültürünün bir parçası oluyor.

1. d4 Af6 2. c4 d6 3. Ac3 e5 4. e4 exd4 5. Vxd4 Ac6 6. Vb2 g6 7. b3 Fg7 8. Fb2 0-0 9. Fd3 Ag4! 10. Age2 Vh4! (Necmettinov genel ilkelere aykırı oynamayı seviyor.) 11. Ag3 Age5! Son üç hamle, siyahların konumun inceliğinin farkında olduğunu göstermektedir. Örneğin son hamle beyazları küçük rok atmaya davet ediyor, çünkü uzun rok atılırsa; 12. 0-0-0 Fh6 hamlesi var.12. 0-0 f5 13. f3! Fh6 14. Vd1 f4 15. Age2 g5 16. Ad5 g4 17. g3 fxg3 18. hxg3 Vh3 19. f4 Fe6! Böylelikle "e5" karesindeki At konumunu koruyor. 20. fxe5 hamlesine 20. ... Fxd5 ve 21. ... Fe3+ hamleleri ile devam edecekti. 20. Fc2 (20. Fb1!?) Kf7 21. Şf2 Vh2+ 22. Şe3 Fxd5 23. cxd5 Ab4 24. Kh1. Diyagramdaki konuma ulaştık. 24. ... Kxf4!! Siyahlar 19. hamlesinde düşündükleri fedayı yapıyorlar. Bu anda rakibinin düşünceleri şunlardı: "Uzun süre düşündükten sonra anladım ki, bütün dünyayı dolaşacak olan bir partiyi kaybetmek üzereyim." 25. Kxh2 Kf3+ 26. Şd4.

26. ... Fg7!! 27. ... b5 ve 28. ... Aec6 mat tehdit ediyor. 27. a4. 27. Ag1 devamyolu çok ilginçtir. (27. ... Kxg3 28. Ae2 Kf3 29. Ag1 hamle tekrarı var), ancak 27. ... Aed3+ 28. Şc4 Ab2+ 29. Şxb4 Fc3+ 30. Şa3 b5! 31. b4 a5 32. bxa5 Ac4+ 33. Şb3 Axa5+ 34. Şa3 Ac4+ 35. Ab3 Ka3 mat var.

27. ... c5+ 28. dxc6 bxc6 29. Fd3 Aexd3+ 30. Şc4 d5+ 31. exd5 cxd5+ 32. Şb5 Kb8 33. Şa5 Ac6+ 34. Şa6 Kb6 mat.

Raşid Necmettinov (1912-1974 yılları arasında) Sovyet Birliği'nde Rusya Federasyonu'nun Tataristan Cumhuriyeti'nin başkenti Kazan'da yaşadı.

Büyükusta unvanı kazanamadı, ancak Dünya birincilerine (Botvinnik, Smislov, Tal, Petrosyan, Spaski) karşı, 6-5 önde bulunan ender oyunculardan birisidir.

Satrançta "ölmez partilerin" yaman yaratıcısıdır. Dünyada hem satranç ustası, hem de dama ustası (Fransa, Hollanda, Rusya'da çok yaygın olan bir çeşit dama oyunu) olan tek oyuncudur. 5 kez Rusya Federasyonu Birincisi oldu.

Günde 20-30 fincan çay içmesiyle ünlüydü, hem de şekersiz. Bu konudaki fikri şöyleydi: "Çayın kendi tadı vardır, şekerin de kendi tadı." Çok iyi bir teorisyen ve antrenördü.

Ödüllü Soru

Beyaz: Portiş
Siyah: Christiansen,
Londra, 1982 yılı,

Beyaz kazanır.

Beyazlarla oynayan Macaristan'ın ünlü büyükustası L. Portiş, rakibin önemli savunma taşlarını duyarlı karelerden uzaklaştırıp çok güzel şekilde kazanıyor.

Yanıtlarınızı 15 Şubat 2002 tarihine kadar, İstanbul dergi adresine posta, faks ya da e-posta yoluyla gönderebilirsiniz.

Doğru yanıt gönderen okurlar arasında çekilecek kurada bir kişi FİDE (Uluslararası Satranç Federasyonu) normunda satranç takımı, bir kişi de Julien Dupuis'nin *Satrançta Kombinezonlar Sanatına Giriş* (Broy Yayınları, Mart 2001, 2. Basım) adlı satranç kitabını kazanacaktır. Ayrıca bir kişiye de eski sayılardan *Satranç ve Hayat* dergisi ödül olarak verilecektir.

Ocak ayı ödüllü sorusunun çözümü

1. Ve4 Şf7 2. Ve7+ Şg6 3. h5+ Şxh5 4. Vf7+ ve Beyaz kazanır.

Ocak sorusuna 4 tane yanıt geldi. Doğru yanıt gönderen 3 okur arasından satranç takımını İzmir'den Koray Yılmaz, satranç kitabını Samsun'dan Suat Boztepe ve satranç dergisini Bodrum'dan Ömer Kipmen kazandılar.

34. İstanbul Satranç Olimpiyatları

Beyaz: Y. Seirawan (ABD)
Siyah: A. Yusupov (Almanya)
12. tur, 9 Kasım 2000, Baylar, 1. masa,
Açılış: Vezir Gambiti,

1. d4 Af6 2. c4 e6 3. Af3 d5 4. Ac3 Abd7 5. cxd5 exd5 6. Fg5 Fe7 7. e3 0-0 8. Vc2 Ke8 9. Fd3 Af8 10. 0-0 c6 11. Kab1 Ag6 12. Fxf6 Fxf6 13. Ff5 Fe7 14. b4 b5 15. Fxc8 Kxc8 16. Ae2 Fd6 17. g3 a5 18. bxa5 Vxa5 19. Ac1 Kc7 20. Kb2 Af8 21. Ab3 Va3 22. Vc1 Ad7 23. Kc2 Va8 24. Ae1 Ab6 25. Ad3 Ac4 26. Ke2 Vc8 27. Abc5 Kce7 28. Kfe1 Vf5 29. Şg2.

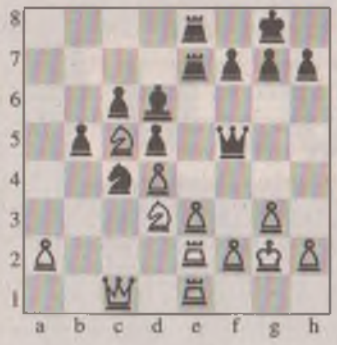

29. ... h5 30. f3 Vf6 31. a4 bxa4 32. Axa4 h4 33. Aac5 Vg6 34. e4 hxg3 35. h3 Fxc5 36. Axc5 dxe4 37. Kxe4 Kxe4 38. Axe4 Ad6 39. Vxc6 f5 40. Axd6 Kxe1 41. Vc8+ Şh7 42. Vxf5 Ke2+ 43. Şg1 Ke1+ 44. Şg2 Ke2+ 45. Şg1 Vxf5 46. Axf5 Kf2 47. Axg3 Kxf3 48. Şg2 Kd3 49. Ae2 Şg8 50. h4 Şf7 51. h5 Şf6 52. h6 gxh6 53. Af4 Kxd4 54. Şg3 Şf5 55. Ae2 Ka4 56. Ag1 h5 57. Şh3 Şg5 58. Af3+ Şf4 59. Ae1 Ka2 60. Ad3+ Şg5 61. Ae5 Ka3+ 62. Şh2 Şf5 63. Af7 Kd3. Beyaz terk eder. 0-1.

Beyaz: I. Rogers (Avustralya)
Siyah: P. Motwani (İskoçya)
12. tur, 9 Kasım 2000, Baylar, 1. masa,
Açılış: Fransız Savunması,

1. e4 e6 2. d4 d5 3. Ac3 Fb4 4. e5 c5 5. a3 Fxc3 6. bxc3 Ae7 7. Af3 Abc6 8. a4 Va5 9. Fd2 Fd7 10. Fb5 f6 11. Ve2 Vc7 12. 0-0 fxe5 13. Fxc6 Axc6 14. Axe5 0-0 15. Axc6 Vxc6 16. Fe3 b6 17. f3 Kae8 18. Ff2 cxd4 19. Fxd4 e5 20. Fxe5 Vxc3 21. f4 Ff5 22. Vb5 Vc5+ 23. Vxc5 bxc5 24. Kf2 Ke6 25. a5 Ka6 26. c3 Fe4 27. Kb2 h5 28. Kb5 Kc6 29. Ka2 Fd3 30. Kb7 Kf7 31. Kab2 Ka6 32. Kb8+ Şh7 33. h3 Kxa5 34. g4 Ka1+ 35. Şf2 Kf1+ 36. Şg3 hxg4 37. hxg4 Kg1+ 38. Şh4 Kh1+ 39. Şg5 Kh6 40. f5 Ke7.

41. Kf8 Kxe5 42. Kbb8 Kg6+ 43. Şh4 Kh6+ 44. Şg3 Kh3+ 45. Şxh3 Şh6 46. Şh4 g5+ 47. Şg3 Ke3+ 48. Şf2 Ke2+ 49. Şf3 d4 50. cxd4 cxd4 51. Kfe8 Kxe8 52. Kxe8 Fc4 53. Kd8 d3 54. Şe3. Siyah terk eder. 1-0.

Problem

P. A. Dorville,
Le Palamede, 1837

5 hamlede mat

Etüd

A.Troitski, 1910 yılı,

Beyaz kazanır

Kombinezon

B: Karpov – S: Şirov,
Biel, 1992 yılı,

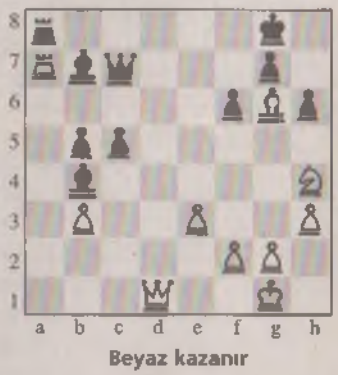

Beyaz kazanır

DSM
DÜŞÜN
SATRANÇ MERKEZİ
dusunsatranc@superonline.com
www.dusunsatrancmerkezi.com

Geçen sayının çözümleri

Problem: 1. Ve6+ Şh8 2. Af7+ Şg8 3. Ah6++ Şh8 4. Vg8+ Kxg8 5. Af7 mat (Boğmaca matı).

Etüd: 1. Ke7+ Şh8 2. Şh6 Kge8 3. K1d7! Şg8 4. Kg7+ Şh8 5. Kh7+ Şg8 6. Kdg7+ Şg8 7. Kh8 mat.

Kombinezon: 1. Ag5 ve Siyah terk eder. 1-0.

Ödüllü Sözcük Bulmacası

Hikmet Uğurlu

Ocak ayı ödüllü bulmacamızı doğru yanıtlayan okurlarımızdan **Gülçin Özpeker** (İzmir), **Aydın Alyanak** (Uşak), **Elif Akçay** (Sivas), bizden kitap kazandı. Şubat ayı bulmacasını doğru yanıtlayan okurlarımız arasında çekilecek kurayla belirleyeceğimiz üç kişi, İzdüşüm Yayınları'ndan çıkan Edward J. Larson'un *Yüzyılın Davası* adlı kitabını kazanacak. Çözümlerinizin değerlendirmeye girebilmesi için, 15 Şubat tarihine dek posta, faks ya da e-posta yoluyla dergimize ulaşması gerekmektedir. Derginizi kesmek istemiyorsanız, bulmaca sayfasının fotokopisini çektirebilirsiniz. Başarılar...

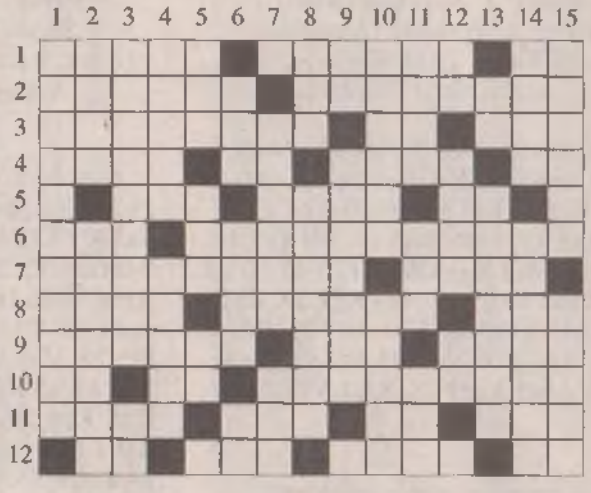

Soldan sağa

1) *Mutluluk Üstüne Söyleşiler*'de "Mutlu olmak için, mutlu olmayı istemek, bu uğurda çabalamak gerekir. Mutlu olmak için çevrenizdekileri de mutlu kılmanız gerekir; onların yerilecek yanlarını değil, övülecek yanlarını görmeye çalışın. Gerçek nedenleri bulmaya çalışın; gerçek nedenleri bilmedikçe huylarınızı düzenleyemezsiniz. Mutsuzluğumuzu doğuran kuşku ve korku birer hastalıktır; hasta olduğumuzu değil, sağlam olduğumuzu düşünmeliyiz; böyle düşünerek bunlardan kaçınabiliriz. Çevrenizi değil, kendi bilgisizliğinizi suçlayınız, iyi etkilerini görecceksiniz." Ve bir başka söyleşisinde "Sevinç, iç organlarımızı en usta doktordan daha iyi düzene koyar" diyen Emile Chartier önadlı 1868-1951 yılları arasında yaşamış ünlü Fransız düşünür.- Japonya'da bir fief ya da bir klanı yöneten, yalnız kâğıt üzerinde imparatora bağlı derebeyi.- "... zaman seni düşünsem/ Bir ceylan su içmeye iner/ Çayırları büyürken görürüm." (İlhan Berk).

2) Ateş ... (Jack London'ın bir yapıtı).- Yeni olarak yaratılan şey.

3) Bir halkın, bir kavmin dünyaya yayılması.- Samaryum'un simgesi.- Çirkin, kötü.

4) Padişahın toprak bağışlaması.- Demir'in simgesi.- "İdrak-i ...i bu küçük akla yetmez/ Zira bu terazi o kadar sikleti çekmez." (Ziya Paşa).- Bir nota.

5) Dingil.- Filipinler'de Luzon Adası'nda bir göl.- Küçük mağara.

6) Kırşehir yöresinde "akciğer" anlamında kullanılan bir sözcük.- Başak.

7) Soyut bir şeyden söz ederken, belli bir noktada, konuda vb. toplanma, yoğunlaşma.- İsviçre'de bir ırmak.

8) Kapıkulu ocaklarının maaş tutarı.- Mutluluk.- Anıştırma.

9) Dört tekerlekli ve iki kişilik, üstü açık atlı araba.- Dar ve çok ince metal parçası.- Devlete ait arazi.

10) El sanatlarında kullanılan, bir tür uzun saplı, yassı kollu örs.- Şarkı, türkü.- Akıl hastanesi.

11) Yansız.- Rıhtımlarda, ticari yüklerin konması için inşa edilmiş ambarların tümü.- Renyum'un simgesi.- Şey.

12) Bir nota.- Tavlada bir sayı.- Figür.- Eski Mısır'da bir tanrı.

Yukarıdan aşağıya

1) Türkiye Mimarlar Odası'nın kurucu üyeliğini ve ilk genel sekreterliğini yapmış; katıldığı ulusal ve uluslararası yarışmalarda ödüller kazanmış; yüze yakın sanayi yapısının, spor salonlarının, otellerin, bankaların, vb. projelerini çizmiş; uygulamalarını gerçekleştirmiş; güneş enerjisi ve tarım yapıları alanlarında araştırmalar yapmış; bu arada yolculuk anılarını ve Umut Simittir, Yalan, Söylesem Bir Türlü gibi mizah kitapları da yayımlamış ünlü mimar ve yazarımız.

2) Dinin dünya, özellikle devlet işlerine karışmasını istemeyen kişi, kurum, vb.- Uyarlaç.

3) Sözsel anlatım bozukluğu.- Bir cetvel türü.

4) Ramazanda oruca başlama saati.- Kısa boylu, tıkız kimse.

5) Jeolojide, yatık kıvrımlarda itme kuvvetinin hareketi halinde, antiklinal adı verilen kıvrımın tümsek kısmının kilometrelerçe uzaklıkta yatay yer değiştirmesiyle oluşmuş bir yapı şekli.- Su taşkını.- Yiğit.

6) Değersiz, boş kimse.- Kısaltma, kısa kesme.- Türk resminde bir akımı belirten harfin okunuşu.

7) Gözün ağ tabakası.- (Ses için) kalın ve gür.

8) Ağabey, büyük kardeş.- Anı olarak alınan ya da verilen şey.

9) İridyum'un simgesi.- Kırılmış taşları döşeyip üzerinden silindir geçirilerek yapılan yol.

10) Sorun.- Belirti, iz.

11) Deride geniş leke.- Cahiliye Devri'nde Araplar'ın Menat ve Uzza ile birlikte en büyük putlarından biri.- Yalanlama, çürütme.

12) Osmiyum'un simgesi.- Evrenin kendiliğinden art arda yaradılışını ve yok oluşunu belirten, "oyun" anlamında Sanskritçe sözcük.- "... eden kimdir bu saat kuytuda/ Sustu bülbüller hıyâbân uykuda/ Şimdi ay, bir serv-i simindir suda/Esme ey bâd, esme cânân uykuda." (Hüseyni-Selahaddin İçli).

13) İterbiyum'un simgesi.- ... Köksal (1949'da çevrilen Çete filmiyle sinemaya adım atan, Fosforlu Cevriye tipiyle ünlenen sinema sanatçımız).

14) Hıristiyanlar'ın en önemli bayramı.- Bir konuyla ilgili bilgi vermek, o konu üzerinde tartışmak amacıyla yapılan bilimsel toplantı.

15) Bir kadın giysisi.- Siyasal çekişmelerin, ayak oyunlarının döndüğü yer.

Ocak bulmacasının yanıtı

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
1	L	U	D	W	I	G	F	E	U	E	R	B	A	C	H
2	A	L	I	A	Ğ	A	■	O	N	N	O	■	L	E	O
3	T	U	A	L	■	Y	A	S	■	U	L	A	■	S	R
4	I	P	■	T	A	A	M	■	A	G	■	A	R	A	S
5	F	E	R	D	I	T	A	Y	F	U	R	■	A	R	T
6	B	■	A	L	D	■	D	A	I	■	E	K	M	E	■
7	T	E	■	S	A	K	E	L	■	P	Y	A	■	T	I
8	E	T	A	N	■	K	U	K	Y	E	H	A	N	■	K
9	K	A	L	E	M	I	S	■	O	T	A	N	A	Z	I
10	I	N	A	Y	E	T	■	I	N	E	N	■	K	U	L
11	N	O	T	■	K	E	V	N	A	K	■	S	I	L	I
12	■	L	A	B	I	R	S	N	T	■	D	U	R	A	K

GERÇEĞİN SESİ

BAĞIMSIZLIKÇI VE HALKÇI

ULUSAL KANAL

UYDUDA...

SÖZÜMÜZÜ TUTTUK!

EDİRNE'DEN VAN'A...
LONDRA'DAN SEMERKANT'A...

Uydu frekanslarımız

Downlink frekansı: 12,581.00
ŞEC: 7/8
Symbol Rate: 2,285 Msps.

TÜRKİYE'DE İLK KEZ

Atatürk'ün Bütün Eserleri

7. Cilt çıktı!..

- Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet Devrimi'mizin büyük önderi Atatürk'ün yazdığı, söylediği ve imzaladığı bütün belgeler ilk kez bir araya getirildi...
- Hiç yayımlanmamış belgelere ulaşıldı...
- Osmanlıca, Fransızca İngilizce ve Rusça metinler, asıllarından ve ilk kaynaklarından yeniden çevrildi; yüzlerce eksik yayımlama, çeviri ve tarih hatası giderildi; yanlış okumalar düzeltildi...
- Belgeler eserde tarih sırasıyla ve yorumsuz olarak yer aldı...
- Tamamı 15 cilt...
- 17X24 cm., bez cilt, iplik dikiş, birinci hamur kâğıt...

7. Cilt (1 Mart-22 Nisan 1920)

- Ali Rıza Paşa Hükümeti'nin istifası... Salih Paşa ve Damat Ferit Paşa hükümetleri...
- **İstanbul'un işgali... Şehzadebaşı Karakolu baskını... Mustafa Kemal'in tüm yabancı devletlere protesto telgrafları... Türk milletine ülkenin bağımsızlık hakkının ve geleceğinin savunulması için çağrı...**
- Harbiye Nazırı, Meclis Başkanı, mebuslar, aydınlar Anadolu'ya geçiyor...
- **İstanbul'la haberleşme ve İtilafçı yayınların Anadolu'ya girişi yasaklanıyor... Anadolu Ajansı kuruluyor... Anadolu'da İtilaf Kuvvetleri Komutanları tutuklanmaya başlıyor...**
- Yeni bir Meclis ve seçim tartışmaları... Nasihat Heyeti Olayı... Yüzbaşı Selahattin'le makine başında haberleşme...
- **Miralay Bekir Sami Arşivi'nden hiç yayımlanmamış belgeler...**
- 375 sayfa... 286 belge...

İSTEK FORMU

PEŞİN:

Her cildin fiyatı 15.000.000 TL'dır. İsteğinizi lütfen işaretleyiniz... .....cildi/ciltleri istiyorum ❑

İstek formunu ödeme belgesiyle birlikte bize ulaştırdığınızda, kitaplar postaya verilecektir. Posta gideri Kaynak Yayınları'na aittir.

Sonraki ciltlerin de ödemeli olarak adresinize gönderilmesini istiyorsanız, lütfen işaretleyiniz. ❑

Adı Soyadı : .....

Adresi : .....

İmza : .....

Tel : .....

Posta Kodu : .....

TAKSİTLE:

7 CİLT: 120.000.000 TL PEŞİNAT: 15.000.000 + 7 AY x 15.000.000 TL'dır.

Peşinat tutarı, aşağıdaki hesap numaralarımızdan birine yatırılıp, form doldurulup bize gönderildiğinde (faks, posta) teslimat yapılacaktır.

ABONELİK: Tamamı (15 cilt) 225.000.000. TL'dır.

Tamamına abone olmak istiyorum ❑ ..... ciltlere abone olmak istiyorum ❑

Form ödeme belgesiyle birlikte bize ulaştırıldığında, yayımlanmış ciltlerle beraber Abone Sözleşmesi adresinize gönderilecektir. Posta gideri Kaynak Yayınları'na aittir.

❑ İsmet Öğütücü 655239 no.lu Posta Çeki Hesabına..... TL yatırdım. Fotokopisi ilişiktedir.

❑ İsmet Öğütücü İş Bankası Galatasaray Şb. 700991 no.lu hesaba ..... TL yatırdım. Fotokopisi ilişiktedir.

YURTDIŞI: 1 cilt 20 Euro ❑ İsmet Öğütücü İş Bankası Galatasaray Şb. 1022 320710 nolu Euro hesabına..... Euro yatırdım. Fotokopisi ilişiktedir.

KAYNAK YAYINLARI

İstiklal Cad. 184/4 80070 Beyoğlu - İSTANBUL Tel: 0212.252 21 56 - 252 21 99 Faks: 0212.249 28 92

www.kaynakyayinlari.com / e-posta: suleperincek@ataturkuneserleri.com